

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

ترجمہ
مجمع البيان

فی تفسیر القرآن

برگرفته از تفسیر مجمع البيان طبرسی ((۵))

تألیف محمد بیستونی

جلد (۲۳)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن

نویسنده:

محمد بیستونی

ناشر چاپی:

بیان جوان

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۹	ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن جلد ۲۳
۱۹	مشخصات کتاب
۲۰	[جلد بیست و سوم]
۲۰	[ادامه سوره احقاف] ... ص : ۶
۲۰	اشاره
۲۰	[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۱ تا ۲۵] ... ص : ۶
۲۰	اشاره
۲۰	ترجمه آیات: ... ص : ۷
۲۲	قراءت آیات: ... ص : ۸
۲۲	دلیل قراءت: ... ص : ۸
۲۳	لغات آیات: ... ص : ۹
۲۳	معنای آیات: ... ص : ۱۰
۲۷	[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۶ تا ۳۰] ... ص : ۱۴
۲۷	اشاره
۲۸	ترجمه آیات: ... ص : ۱۵
۲۸	قراءت آیات: ... ص : ۱۵
۲۹	دلیل قراءت: ... ص : ۱۶
۲۹	لغات آیات: ... ص : ۱۶
۲۹	اعراب آیات: ... ص : ۱۷
۳۰	معنی آیات: ... ص : ۱۷
۳۸	[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۳۱ تا ۳۵] ... ص : ۲۵
۳۸	اشاره
۳۸	ترجمه آیات: ... ص : ۲۶

٣٩	قراءة آيات: ... ص : ٢٦
٣٩	دليل قراءة: ... ص : ٢٧
٤١	معنى آيات: ... ص : ٢٨
٤٤	سورة مبارکه محمد (ص) ... ص : ٣٣
٤٤	اشاره
٤٤	تعداد آيات آن: ... ص : ٣٤
٤٤	اختلاف آيات: ... ص : ٣٤
٤٤	فضيلت سورة: ... ص : ٣٤
٤٧	ارتباط با سورة قبلي: ... ص : ٣٥
٤٧	[سورة محمد (٤٧): آيات ١ تا ٦] ... ص : ٣٦
٤٧	اشاره
٤٧	ترجمه آيات: ... ص : ٣٧
٤٩	قراءة آيات: ... ص : ٣٧
٤٩	دليل قراءة: ... ص : ٣٧
٤٩	لغات آيات: ... ص : ٣٨
٥١	اعراب آيات: ... ص : ٣٩
٥١	معنى آيات: ... ص : ٣٩
٥١	اشاره
٥٧	نظر أهل بيت (ع): ... ص : ٤٤
٦٠	[سورة محمد (٤٧): آيات ٧ تا ١٠] ... ص : ٤٨
٦٠	اشاره
٦١	ترجمه آيات: ... ص : ٤٩
٦١	لغات آيات: ... ص : ٤٩
٦١	معنى آيات: ... ص : ٤٩
٦٤	[سورة محمد (٤٧): آيات ١١ تا ١٥] ... ص : ٥٣
٦٤	اشاره

ترجمه آیات: ... ص : ۵۴ ----- ۶۵

قرائت آیات: ... ص : ۵۴ ----- ۶۵

دلیل قرائت: ... ص : ۵۵ ----- ۶۵

لغات آیات: ... ص : ۵۵ ----- ۶۶

اعراب آیات: ... ص : ۵۶ ----- ۶۷

معنی آیات: ... ص : ۵۶ ----- ۶۷

[سوره محمد (۴۷): آیات ۱۶ تا ۲۰] ... ص : ۶۰ ----- ۷۱

اشاره ----- ۷۱

ترجمه آیات: ... ص : ۶۱ ----- ۷۱

قرائت آیات: ... ص : ۶۱ ----- ۷۲

دلیل قرائت: ... ص : ۶۱ ----- ۷۲

لغات آیات: ... ص : ۶۲ ----- ۷۲

معنی آیات: ... ص : ۶۳ ----- ۷۴

[سوره محمد (۴۷): آیات ۲۱ تا ۲۵] ... ص : ۷۱ ----- ۸۲

اشاره ----- ۸۲

ترجمه آیات: ... ص : ۷۲ ----- ۸۳

قرائت آیات: ... ص : ۷۲ ----- ۸۳

دلیل قرائت آیات: ... ص : ۷۳ ----- ۸۳

معنی آیات: ... ص : ۷۴ ----- ۸۵

[سوره محمد (۴۷): آیات ۲۶ تا ۳۰] ... ص : ۷۹ ----- ۸۹

اشاره ----- ۸۹

ترجمه آیات: ... ص : ۸۰ ----- ۹۰

قرائت آیات: ... ص : ۸۰ ----- ۹۰

دلیل قرائت: ... ص : ۸۰ ----- ۹۰

لغات آیات: ... ص : ۸۱ ----- ۹۰

معنی آیات: ... ص : ۸۲ ----- ۹۲

٩٦ ..... [سوره محمد (٤٧): آيات ٣١ تا ٣٥] ... ص : ٨٦

٩٦ ..... اشاره

٩٦ ..... ترجمه آيات: ... ص : ٨٧

٩٦ ..... قرائت آيات: ... ص : ٨٧

٩٦ ..... دليل قرائت: ... ص : ٨٧

٩٧ ..... لغات آيات: ... ص : ٨٨

٩٧ ..... معنى آيات: ... ص : ٨٨

١٠٠ ..... [سوره محمد (٤٧): آيات ٣٦ تا ٣٨] ... ص : ٩١

١٠٠ ..... اشاره

١٠١ ..... ترجمه آيات: ... ص : ٩٢

١٠١ ..... قرائت آيات: ... ص : ٩٢

١٠١ ..... دليل قرائت: ... ص : ٩٢

١٠١ ..... لغات آيات: ... ص : ٩٣

١٠٢ ..... اعراب آيات: ... ص : ٩٣

١٠٢ ..... معنى آيات: ... ص : ٩٣

١٠٦ ..... سوره مبارکه فتح ... ص : ٩٧

١٠٦ ..... اشاره

١٠٦ ..... شماره آيات: ... ص : ٩٨

١٠٦ ..... فضيلت سوره: ... ص : ٩٨

١٠٨ ..... ارتباط سوره: ... ص : ٩٩

١٠٨ ..... [سوره الفتح (٤٨): آيات ١ تا ٥] ... ص : ١٠٠

١٠٨ ..... اشاره

١٠٨ ..... ترجمه آيات: ... ص : ١٠١

١٠٩ ..... لغات آيات: ... ص : ١٠١

١٠٩ ..... معنى آيات: ... ص : ١٠١

١٠٩ ..... اشاره

- ۱۱۳ ..... اقوال عائنه در معنی آیه: ... ص: ۱۰۶
- ۱۱۴ ..... نظر شیعه در معنی آیه: ... ص: ۱۰۶
- ۱۱۷ ..... چند وجه دیگر: ... ص: ۱۰۹
- ۱۲۰ ..... [سوره الفتح (۴۸): آیات ۶ تا ۱۰] ... ص: ۱۱۴
- ۱۲۰ ..... اشاره
- ۱۲۱ ..... ترجمه آیات: ... ص: ۱۱۴
- ۱۲۱ ..... قرائت آیات: ... ص: ۱۱۴
- ۱۲۱ ..... دلیل قرائت: ... ص: ۱۱۵
- ۱۲۳ ..... معنی آیات: ... ص: ۱۱۵
- ۱۲۸ ..... [سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۱ تا ۱۵] ... ص: ۱۲۱
- ۱۲۸ ..... اشاره
- ۱۲۸ ..... ترجمه آیات: ... ص: ۱۲۲
- ۱۲۹ ..... قرائت آیات: ... ص: ۱۲۲
- ۱۲۹ ..... دلیل قرائت: ... ص: ۱۲۳
- ۱۳۰ ..... لغات آیات: ... ص: ۱۲۳
- ۱۳۰ ..... معنی آیات: ... ص: ۱۲۴
- ۱۳۵ ..... [سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۶ تا ۲۰] ... ص: ۱۲۹
- ۱۳۵ ..... اشاره
- ۱۳۵ ..... ترجمه آیات: ... ص: ۱۳۰
- ۱۳۶ ..... قرائت آیات: ... ص: ۱۳۰
- ۱۳۶ ..... معنی آیات: ... ص: ۱۳۰
- ۱۳۶ ..... اشاره
- ۱۴۲ ..... جریان فتح حدیبیه ... ص: ۱۳۶
- ۱۵۲ ..... داستان فتح خیبر ... ص: ۱۴۵
- ۱۶۴ ..... [سوره الفتح (۴۸): آیات ۲۱ تا ۲۵] ... ص: ۱۵۵
- ۱۶۴ ..... اشاره

١٦٤	ترجمه آیات: ... ص : ١٥٦
١٦٦	قرائت آیات: ... ص : ١٥٧
١٦٦	دلیل قرائت: ... ص : ١٥٧
١٦٦	لغات آیات: ... ص : ١٥٧
١٦٦	اعراب آیات: ... ص : ١٥٨
١٦٨	شأن نزول آیات: ... ص : ١٥٩
١٦٩	معنی آیات: ... ص : ١٥٩
١٧٤	[سوره الفتح (٤٨): آیات ٢٦ تا ٢٩] ... ص : ١٦٥
١٧٤	اشاره
١٧٤	ترجمه آیات: ... ص : ١٦٦
١٧٥	قرائت آیات: ... ص : ١٦٧
١٧٥	دلیل قرائت: ... ص : ١٦٧
١٧٧	لغات آیات: ... ص : ١٦٨
١٧٧	اعراب آیات: ... ص : ١٦٩
١٧٨	معنی آیات: ... ص : ١٦٩
١٧٨	اشاره
١٨٢	عمره القضاء: ... ص : ١٧٣
١٨٨	سوره مبارکه حجرات ... ص : ١٨٠
١٨٨	اشاره
١٨٨	[سوره الحجرات (٤٩): آیات ١ تا ٥] ... ص : ١٨١
١٨٨	اشاره
١٨٩	ترجمه آیات: ... ص : ١٨٢
١٩٠	سوره مدنی است: ... ص : ١٨٣
١٩٠	تعداد آیات سوره ... ص : ١٨٣
١٩٠	فضیلت سوره: ... ص : ١٨٣
١٩٠	ربط با سوره قبلی: ... ص : ١٨٣

۱۹۰	قرائت آیات: ... ص : ۱۸۳
۱۹۰	دلیل قرائت: ... ص : ۱۸۴
۱۹۱	لغات آیات: ... ص : ۱۸۴
۱۹۲	اعراب آیات: ... ص : ۱۸۵
۱۹۲	شأن نزول آیات: ... ص : ۱۸۵
۱۹۴	معنای آیات: ... ص : ۱۸۷
۱۹۸	[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۶ تا ۱۰] ... ص : ۹۲
۱۹۸	اشاره
۱۹۹	ترجمه آیات: ... ص : ۱۹۳
۱۹۹	قرائت آیات: ... ص : ۱۹۳
۲۰۰	لغات آیات: ... ص : ۱۹۴
۲۰۰	اعراب آیات: ... ص : ۱۹۴
۲۰۱	شأن نزول: ... ص : ۱۹۵
۲۰۴	معنای آیات: ... ص : ۱۹۸
۲۰۴	اشاره
۲۰۵	یک استفاده فقهی: ... ص : ۱۹۹
۲۰۷	استفاده کلامی: ... ص : ۲۰۱
۲۱۵	ارتباط آیات با یکدیگر: ... ص : ۲۰۷
۲۱۵	[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۱ تا ۱۴] ... ص : ۲۰۸
۲۱۵	اشاره
۲۱۶	ترجمه آیات: ... ص : ۲۰۹
۲۱۷	قرائت آیات: ... ص : ۲۰۹
۲۱۷	دلیل قرائت آیات: ... ص : ۲۱۰
۲۱۷	لغات آیات: ... ص : ۲۱۰
۲۱۹	شأن نزول آیات: ... ص : ۲۱۱
۲۲۳	معنای آیات: ... ص : ۲۱۵

۲۳۵ ..... [سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۵ تا ۱۸] ... ص : ۲۲۷

۲۳۵ ..... اشاره

۲۳۵ ..... ترجمه آیات: ... ص : ۲۲۸

۲۳۶ ..... قرائت آیات: ... ص : ۲۲۸

۲۳۶ ..... دلیل قرائت: ... ص : ۲۲۸

۲۳۶ ..... اعراب آیات: ... ص : ۲۲۹

۲۳۶ ..... معنی آیات: ... ص : ۲۲۹

۲۳۸ ..... سوره مبارکه ق ... ص : ۲۳۱

۲۳۸ ..... اشاره

۲۳۸ ..... [سوره ق (۵۰): آیات ۱ تا ۵] ... ص : ۲۳۲

۲۳۸ ..... اشاره

۲۳۸ ..... ترجمه آیات: ... ص : ۲۳۲

۲۳۹ ..... فضیلت سوره: ... ص : ۲۳۳

۲۳۹ ..... توضیحی در باره سوره: ... ص : ۲۳۳

۲۳۹ ..... لغات آیات: ... ص : ۲۳۴

۲۴۱ ..... اعراب آیات: ... ص : ۲۳۵

۲۴۱ ..... معنی آیات: ... ص : ۲۳۵

۲۴۳ ..... [سوره ق (۵۰): آیات ۶ تا ۱۱] ... ص : ۲۳۸

۲۴۳ ..... اشاره

۲۴۴ ..... ترجمه آیات: ... ص : ۲۳۹

۲۴۴ ..... لغات آیات: ... ص : ۲۳۹

۲۴۶ ..... اعراب آیات: ... ص : ۲۴۰

۲۴۶ ..... معنای آیات: ... ص : ۲۴۱

۲۵۰ ..... [سوره ق (۵۰): آیات ۱۲ تا ۲۰] ... ص : ۲۴۴

۲۵۰ ..... اشاره

۲۵۰ ..... ترجمه آیات: ... ص : ۲۴۵

قراءة آيات: ... ص : ٢٤٥ ..... ٢٥١

دليل قرائت: ... ص : ٢٤٦ ..... ٢٥١

لغات آيات: ... ص : ٢٤٧ ..... ٢٥٢

معنى آيات: ... ص : ٢٤٧ ..... ٢٥٢

[سورة ق (٥٠): آيات ٢١ تا ٣٠] ... ص : ٢٥٩ ..... ٢٦٥

اشاره ٢٦٥

ترجمه آيات: ... ص : ٢٦٠ ..... ٢٦٥

قراءة آيات: ... ص : ٢٦٠ ..... ٢٦٦

دليل قرائت آيات: ... ص : ٢٦١ ..... ٢٦٦

لغات آيات: ... ص : ٢٦١ ..... ٢٦٦

اعراب آيات: ... ص : ٢٦١ ..... ٢٦٦

معنى آيات: ... ص : ٢٦٤ ..... ٢٧٠

[سورة ق (٥٠): آيات ٣١ تا ٤٠] ... ص : ٢٧١ ..... ٢٧٦

اشاره ٢٧٦

ترجمه آيات: ... ص : ٢٧٢ ..... ٢٧٦

قراءة آيات: ... ص : ٢٧٢ ..... ٢٧٨

دليل قرائت: ... ص : ٢٧٣ ..... ٢٧٨

لغات آيات: ... ص : ٢٧٤ ..... ٢٧٩

اعراب آيات: ... ص : ٢٧٤ ..... ٢٧٩

معنى آيات: ... ص : ٢٧٥ ..... ٢٨١

[سورة ق (٥٠): آيات ٤١ تا ٤٥] ... ص : ٢٨٢ ..... ٢٨٨

اشاره ٢٨٨

ترجمه آيات: ... ص : ٢٨٣ ..... ٢٨٨

اعراب آيات: ... ص : ٢٨٣ ..... ٢٨٨

معنى آيات: ... ص : ٢٨٣ ..... ٢٨٩

سورة مبارکه النّاريات ... ص : ٢٨٧ ..... ٢٩١

٢٩١	.....	اشاره
٢٩١	.....	عدد آيات سوره: ... ص : ٢٨٨
٢٩١	.....	فضيلت سوره: ... ص : ٢٨٨
٢٩٢	.....	ارتباط سوره: ... ص : ٢٨٨
٢٩٢	.....	[سوره الناريات (٥١): آيات ١ تا ١٤] ... ص: ٢٨٩
٢٩٢	.....	اشاره
٢٩٢	.....	ترجمه آيات: ... ص : ٢٨٩
٢٩٣	.....	لغات آيات: ... ص : ٢٩٠
٢٩٤	.....	اعراب آيات: ... ص : ٢٩١
٢٩٥	.....	معنى آيات: ... ص : ٢٩٢
٣٠٠	.....	[سوره الناريات (٥١): آيات ١٥ تا ٢٣] ... ص : ٢٩٨
٣٠٠	.....	اشاره
٣٠٠	.....	ترجمه آيات: ... ص : ٢٩٩
٣٠١	.....	قرائت آيات: ... ص : ٢٩٩
٣٠١	.....	دليل قرائت: ... ص : ٣٠٠
٣٠٥	.....	اعراب آيات: ... ص : ٣٠٣
٣٠٦	.....	معناى آيات: ... ص : ٣٠٤
٣١١	.....	[سوره الناريات (٥١): آيات ٢٤ تا ٣٧] ... ص : ٣٠٩
٣١١	.....	اشاره
٣١١	.....	ترجمه آيات: ... ص : ٣١٠
٣١٣	.....	لغات آيات: ... ص : ٣١٠
٣١٤	.....	معناى آيات: ... ص : ٣١٢
٣٢٠	.....	[سوره الناريات (٥١): آيات ٣٨ تا ٤٦] ... ص : ٣١٨
٣٢٠	.....	اشاره
٣٢٠	.....	ترجمه آيات: ... ص : ٣١٩
٣٢١	.....	قرائت آيات: ... ص : ٣١٩

- دليل قرائت: ... ص : ٣٢٠ ----- ٣٢١
- لغات آيات: ... ص : ٣٢١ ----- ٣٢٣
- معنى آيات: ... ص : ٣٢٢ ----- ٣٢٤
- [سوره الذاريات (٥١): آيات ٤٧ تا ٦٠] ... ص : ٣٢٥ ----- ٣٢٦
- اشاره ----- ٣٢٦
- ترجمه آيات: ... ص : ٣٢٦ ----- ٣٢٧
- قرايت آيات ... ص : ٣٢٧ ----- ٣٢٨
- دليل قرائت: ... ص : ٣٢٧ ----- ٣٢٨
- لغات آيات: ... ص : ٣٢٧ ----- ٣٢٨
- معناى آيات: ... ص : ٣٢٨ ----- ٣٣٠
- نظم آيات: ... ص : ٣٣٣ ----- ٣٣٥
- سوره مبارکه و الطور ... ص : ٣٣٤ ----- ٣٣٥
- اشاره ----- ٣٣٥
- تعداد آيات: ... ص : ٣٣٥ ----- ٣٣٥
- اختلاف تعداد آيات: ... ص : ٣٣٥ ----- ٣٣٥
- فضيلت سوره: ... ص : ٣٣٥ ----- ٣٣٥
- ارتباط سوره با ما قبل: ... ص : ٣٣٥ ----- ٣٣٦
- [سوره الطور (٥٢): آيات ١ تا ١٦] ... ص : ٣٣٦ ----- ٣٣٦
- اشاره ----- ٣٣٦
- ترجمه آيات: ... ص : ٣٣٧ ----- ٣٣٦
- لغات آيات: ... ص : ٣٣٧ ----- ٣٣٧
- اعراب آيات: ... ص : ٣٣٨ ----- ٣٣٩
- معناى آيات: ... ص : ٣٣٩ ----- ٣٣٩
- [سوره الطور (٥٢): آيات ١٧ تا ٢٨] ... ص : ٣٤٤ ----- ٣٤٤
- اشاره ----- ٣٤٤
- ترجمه آيات: ... ص : ٣٤٥ ----- ٣٤٦

- ۳۴۶ : ص ... قرائت آیات: ۳۴۷
- ۳۴۶ : ص ... دلیل قرائت آیات: ۳۴۷
- ۳۴۸ : ص ... معنای آیات: ۳۵۰
- ۳۵۴ : ص ... [۴۰ تا ۲۹ آیات (۵۲):] ..... ۳۵۶ [سوره الطور (۵۲): آیات ۲۹ تا ۴۰] ... ص : ۳۵۴
- ..... اشاره ۳۵۶
- ۳۵۵ : ص ... ترجمه آیات: ۳۵۶
- ۳۵۵ : ص ... قرائت آیات: ۳۵۷
- ۳۵۶ : ص ... دلیل قرائت: ۳۵۷
- ۳۵۶ : ص ... لغات آیات: ۳۵۷
- ۳۵۷ : ص ... معنای آیات: ۳۵۸
- ۳۶۲ : ص ... [۴۱ تا ۴۹ آیات (۵۲):] ..... ۳۶۳ [سوره الطور (۵۲): آیات ۴۱ تا ۴۹] ... ص : ۳۶۲
- ..... اشاره ۳۶۳
- ۳۶۳ : ص ... ترجمه آیات: ۳۶۳
- ۳۶۳ : ص ... قرائت آیات: ۳۶۴
- ۳۶۳ : ص ... دلیل قرائت: ۳۶۴
- ۳۶۴ : ص ... لغات آیات: ۳۶۴
- ۳۶۴ : ص ... معنای آیات: ۳۶۵
- ۳۶۹ : ص ... سوره مبارکه نجم ... ص : ۳۶۹
- ..... اشاره ۳۶۹
- ۳۷۰ : ص ... تعداد آیات سوره: ۳۶۹
- ۳۷۰ : ص ... اختلاف در سوره: ۳۶۹
- ۳۷۰ : ص ... فضیلت سوره: ۳۶۹
- ۳۷۱ : ص ... ارتباط سوره: ۳۷۰
- ۳۷۲ : ص ... [۱ تا ۱۰ آیات (۵۳):] ..... ۳۷۰ [سوره النجم (۵۳): آیات ۱ تا ۱۰] ... ص : ۳۷۲
- ..... اشاره ۳۷۰
- ۳۷۳ : ص ... ترجمه آیات: ۳۷۰

٣٧١	قراءت آيات: ... ص : ٣٧٣
٣٧١	دليل قراءت آيات: ... ص : ٣٧٤
٣٧١	لغات آيات: ... ص : ٣٧٤
٣٧٣	اعراب آيات: ... ص : ٣٧٥
٣٧٤	معناى آيات: ... ص : ٣٧٦
٣٨١	[سوره النجم (٥٣): آيات ١١ تا ٢٠] ... ص : ٣٨٣
٣٨١	اشاره
٣٨١	ترجمه آيات: ... ص : ٣٨٤
٣٨٢	قراءت آيات: ... ص : ٣٨٤
٣٨٢	دليل قراءت آيات: ... ص : ٣٨٥
٣٨٣	معناى آيات: ... ص : ٣٨٦
٣٩١	[سوره النجم (٥٣): آيات ٢١ تا ٣٠] ... ص : ٣٩٤
٣٩١	اشاره
٣٩٢	ترجمه آيات: ... ص : ٣٩٥
٣٩٢	قراءت آيات: ... ص : ٣٩٥
٣٩٢	دليل قراءت آيات: ... ص : ٣٩٥
٣٩٤	معناى آيات: ... ص : ٣٩٦
٣٩٧	[سوره النجم (٥٣): آيات ٣١ تا ٤١] ... ص : ٤٠١
٣٩٧	اشاره
٣٩٨	ترجمه آيات: ... ص : ٤٠٢
٣٩٨	لغات آيات: ... ص : ٤٠٢
٤٠٠	اعراب آيات: ... ص : ٤٠٣
٤٠١	شأن نزول آيات: ... ص : ٤٠٤
٤٠٤	معنى آيات: ... ص : ٤٠٦
٤١٠	[سوره النجم (٥٣): آيات ٤٢ تا ٦٢] ... ص : ٤١٢
٤١٠	اشاره

ترجمه آیات: ... ص : ۴۱۳ ----- ۴۱۰

قرائت آیات: ... ص : ۴۱۴ ----- ۴۱۲

دلیل قرائت: ... ص : ۴۱۴ ----- ۴۱۲

لغات آیات: ... ص : ۴۱۶ ----- ۴۱۶

معنای آیات: ... ص : ۴۱۸ ----- ۴۱۷

فهرست مطالب ... ص : ۴۲۵ ----- ۴۲۴

درباره مرکز ----- ۴۲۹

سرشناسه: بیستونی، محمد، ۱۳۳۷ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر مجمع البيان جوان (برگرفته از تفسیر مجمع البيان طبرسی «ره») / تالیف محمد بیستونی.

مشخصات نشر: قم: بیان جوان؛ مشهد: آستان قدس رضوی، شرکت به نشر، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

شابک: دوره ۹-۵۸-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۱. ۲-۵۷-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۲. ۶-۵۹-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۳. ۳-۹۷۸-۶۰۰-۶۲-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۴. ۹-۶۱۰-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۵. ۲-۶۰-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۶. ۳-۶۳-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۷. ۰-۶۴-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۸. ۹-۸۷-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۹. ۴-۶۶-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۱۰. ۸۸-۲۲۸-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۶:

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: نویسنده برای تهیه این کتاب از ترجمه علی کرمی بر کتاب مجمع البيان استفاده کرده است.

یادداشت: چاپ قبلی: فراهانی، ۱۳۸۱ - ۱۳۸۲ (۳۰ ج.).

یادداشت: ج. ۲ - ۱۰ (چاپ اول: ۱۳۹۰) (فیپا).

مندرجات: ج. ۱. شامل جزءهای ۱ و ۲ و ۳. ج. ۲. شامل جزءهای ۴ و ۵ و ۶. ج. ۳. شامل جزءهای ۷ و ۸ و ۹. ج. ۴. شامل جزءهای ۱۰، ۱۱ و ۱۲. ج. ۵. شامل جزءهای ۱۳ و ۱۴ و ۱۵. ج. ۶. شامل جزءهای ۱۶ و ۱۷ و ۱۸. ج. ۷. شامل جزءهای ۱۹ و ۲۰ و ۲۱. ج. ۸. شامل جزءهای ۲۲ و ۲۳ و ۲۴. ج. ۹. شامل جزءهای ۲۵ و ۲۶ و ۲۷. ج. ۱۰. شامل جزءهای ۲۸ و ۲۹ و ۳۰.

موضوع: تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

شناسه افزوده: کرمی، علیرضا، ۱۳۴۰ -، مترجم

شناسه افزوده: طبرسی، فضل بن حسن، ۴۶۸؟ - ۵۴۸ق. . مجمع البيان في تفسير القرآن.

شناسه افزوده: شرکت به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی)

[جلد بیست و سوم]

[ادامه سوره احقاف] ... ص: ۶

اشاره

آیات ۲۱-۲۵ احقاف ۴۶

[سوره الاحقاف (۴۶): آیات ۲۱ تا ۲۵] ... ص: ۶

اشاره

وَ اذْكَرْ اَحا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ اِنِّيْ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۲۱) قَالُوا اَجِئْتَنَا لِنَاْفِكُنَا عَنْ آلِهَتِنَا فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ (۲۲) قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَ اُبَلِّغُكُمْ مَا ارْسَلْتُمْ بِهِ وَ لَكِنِّيْ اَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُوْنَ (۲۳) فَلَمَّا رَاوْهُ عَارِضًا مُّسِيْتًا قَبِلَ اَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيْحٌ فِيْهَا عَذَابٌ اَلِيْمٌ (۲۴) تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا لَا يَرُوْنَ اِلَّا مَسَاكِيْنَهُمْ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِيْنَ (۲۵)

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۲۳، ص: ۷

ترجمه آیات: ... ص: ۷

۲۱- بیاد آورد برادر عاد «هود» را هنگامی که قومش را در احقاف از عذاب خدا ترسانید در حالی که قبل از او پیامبرانی بودند، که بجز خدا پرستش نکنید، من برای شما از عذاب روزی بزرگ می ترسم.

۲۲- گفتند: آیا نزد ما آمده ای که ما را از خدایان بازداری؟ اگر راست می گویی آن عذابی را که به ما وعده می دهی برای ما بیاور.

۲۳- گفت: علم تنها نزد خدا است، من آنچه را که رسالت دارم به شما می رسانم، ولی من شما را مردمی می بینم که خویشان را به نادانی می زنید.

۲۴- هنگامی که عذاب موعود را دیدند که به صورت ابرهایی به طرف سرزمین هایشان روی می آورد گفتند: این ابری است که می خواهد باران برای ما ببارد، بلکه این همان عذابی است که شما عجله داشتید زودتر بیاید، بادی است که در آن عذابی دردناک است.

۲۵- هر چیز را به فرمان پروردگارش هلاک می سازد، به صبح رسیدند در حالی که جز خانه هایشان چیزی به چشم

نمی خورد، ما مجرمین را اینسان مجازات خواهیم نمود.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸

قرائت آیات: ... ص : ۸

لا یری- اهل کوفه بجز کسای و یعقوب و سهل (لا یری) به ضم یا و (الّا مساکنهم) به رفع قرائت کرده اند، و بقیه (لا تری) به فتح تاء و (الّا مساکنهم) بنصب خوانده اند، و در قرائت نادری حسن و اُبی رجاء و قتاده و مالک بن دینار و اعمش (لا تری) به ضم تاء و (الّا مساکنهم) به رفع خوانده اند، و اعمش (مسکنهم) «۱».

دلیل قرائت: ... ص : ۸

ابو علی گوید: مذکر آوردن فعل در (لا- یری الّا- مساکنهم) کار خوبی است، و این عمل بهتر است از الحاق علامه تأنیث به فعل به خاطر جمع بودن آن، زیرا در اینجا کلام حمل بر معنی شده است، و به همین جهت است که عرب می گوید: (ما قام الّا هندی) و نمی گوید: (ما قامت الّا هندی) چون در معنی (ما قام أحد) است، و در این گونه موارد علامه تأنیث راه نمی یابد مگر در قرائتهای نادر و در ضرورتها، و از این باب است گفتار شاعر عرب که می گوید:

(بری النخز و الأجرز ما فی غروضها فما بقیت الّا الصّدور الجراشع)

یعنی: (دویدن و زمینهای سخت و خشن تمام گوشت بدنش را ریخت و دیگر جز مشتی استخوان سینه چیزی از آن بر جای نمانده است).

و گفتار شاعر دیگری به نام ذی الرّمه:

---

(۱)- و دو قاری حرم و ابو عمرو در آیه ۲۱ (انی أخاف) بفتح خوانده اند، و نیز ابو عمرو (أبلغکم) را به سکون باء و تخفیف لام قرائت کرده اند، و نافع و بزّی و ابو عمرو (انی أراکم) را به فتح خوانده اند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۹

(کأنّها جمل وهم و ما

بقیت الّا النحیزه و الالواح و العصب)

یعنی: (شتر من گویی طناب ضخیمی است که جز نفسی و استخوانها و رگهایی از آن چیزی نمانده است).

ابن جنی گوید: بنا بر آن قرائت که (مسکنهم) خوانده اند اگر بخواهی آن را مصدر قرار می دهی و مضاف را محذوف می گیری، یعنی: (لا تری الّا آثار مسکنهم) همان گونه که ذو الزمه گفته است:

(تقول عجوز مدرجی متروحا علی بابها من عند أهلی و غادیا)

که مدرج در اینجا مصدر است، و لذا می بینیم متروحا را بنا به حالت نصب داده است و اگر بخواهی می گویی (مسکنهم) به صورت واحد به جای جماعت.

لغات آیات: ... ص : ۹

الأحفاف- جمع حقف است که عبارت است از تپه های شنی بزرگ و طولانی که به حدّ کوه نمی رسد، مبرد گوید: حقف توده های فراوان شن را گویند که روی هم انباشته شده است که بسیار بلند نیست، و دارای پیچ و خم هایی است، عجاج گوید:

(بات علی أرطاه حقف أحقفا).

عارض- ابرها را گویند که در عرض آسمان قرار می گیرد.

اعشی شاعر عرب گفته است:

(یا من رأی عارضا قد بت أرمقه كأنما البرق فی حافاته شغل)

تدمر- تدمیر عبارت است از به هلاکت رساندن، و افکندن بعضی از چیزها روی همدیگر تا ویران شده، نابود گردد، جریر شاعر گفته است:

(و کان لهم کبکر ثمود لما رعی ظهرا فدمرهم دمارا)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰

معنای آیات: ... ص : ۱۰

سپس خداوند بزرگ به پیامبرش (ص) می فرماید:

«وَ اذْکُرْ» برای قومت اهلالی مکه یادآوری کن.

«أَخَا عَادٍ» داستان قوم هود را.

«إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ» آن گاه که آنان از خدا ترسانده، به فرمانبری پروردگار دعوتشان نمود.

«بِأَلْحَقَافٍ» از ابن عباس نقل شده است که محلّ أحقاف صحرائی است بین عمان و مهره.

ابن اسحاق گفته است این احقاف توده های شنی است که بین عمان تا حضرموت قرار دارد.

قتاده گوید: منظور از احقاف در اینجا یک رشته تپه های شنی است در شحر که در ساحل دریای یمن واقع شده است «۱».

از حسن نقل شده است که احقاف سرزمینی است که در آن تپه های شنی وجود دارد.

«وَقَدْ خَلَّتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ» یعنی: پیش از هود (ع) و پس از او پیامبرانی آمدند و رفتند.

«أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ» و می گفتند: که جز خدای یکتا را

من نه پیش از هود و نه پس از او هیچ پیامبری را نفرستاده ام، مگر آنکه به آنان دستور یکتا پرستی داده ام.

(۱) - ترتیب القاموس المحيط جزء دوم، صفحه: ۶۷۹ (الشحر) ساحل دریا است بین عمان و عدن (مترجم).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۱

و این جملات به صورت معترضه - داخل پرانتز - بین ارشاد هود و سخنش به قومش قرار گرفته، آن گاه خداوند به بیان سخن هود برای قومش پرداخته می - فرماید:

«إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ» و تقدیر کلام این است: (اذا نذر قومه بالأحقاف فقال اني أخاف عليكم ...) آن گاه آنچه را که قومش در پاسخ او گفته بودند نقل می کند که:

«قَالُوا أَجِئْنَا بِمَا كُنَّا نَعْبُدُ» یعنی: ای هود آیا نزد ما آمده ای «لِتَأْفِكُنَا» تا ما را روی گردان ساخته منصرف کنی «عَنْ آلِهَتِنَا» از پرستش خدایانمان؟! «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» آنچه که از عذاب به ما وعده می دهی بر سر ما فرود آر «إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» اگر تو راست می گویی و عذاب بر ما نازل خواهد شد.

«قَالَ» هود گفت:

«إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ» این خداوند است که می داند چه هنگام عذاب بر شما نازل خواهد شد نه من.

«وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ» و من تنها رسول هستم، و آنچه را که مأموریت تبلیغ آن را دارم برای شما بیان می کنم.

«وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ» ولی من شما را مردمی نادان می بینم، چون نسبت به آنچه که خیر و مصلحت شما و نجاتتان در آن است پاسخ مثبت نمی دهید.

و بر عکس عجزلانه خواستار عذابی هستید که موجب هلاکت و نابودی شما خواهد شد و این

عمل را انجام نمی دهد مگر آن کس که نسبت به منافع و مضرات خویشتن نادان است.

«فَلَمَّا رَأَوْهُ» یعنی: پس از آنکه آنچه را وعده داده شده بودند دیدند،

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲

و هاء در (رأوه) به (بِمَا تَعِدُنَا) باز می گردد در (فَأَتْنَا بِمَا تَعِدُنَا).

«عَارِضًا» یعنی ابری که در گوشه ای از آسمان عارض می گردد، و سپس تمامی آسمان را فرا می گیرد.

«مُسَيِّبًا أَوْ دَيِّبًا» می گویند: قوم عاد مدت‌ها باران بر آنان نمی بارید، خداوند ابری سیاه به سوی آنان رهسپار کرد که از صحرائی به نام (مغیث) (یعنی باران دهنده) به سوی آنان آمد، همین که قوم عاد این ابر را مشاهده نمودند که در پهنه آسمان ظاهر شده، و به سوی دشتهای آنان سرازیر می شود، به یکدیگر مژده و بشارت می دادند.

«قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا» و می گفتند: این ابر که ظاهر شده است برای ما باران به ارمغان آورده است، و (هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا) در تقدیر (هَذَا سَحَابٌ مُّمْطِرٌ آيَانَا) خواهد بود، زیرا ممطر نکرده است، چون صفت عارض است، آن گاه هود (ع) فرمود:

«بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ» یعنی: آن طور که خیال می کنید نیست، بلکه این همان عذابی است که من برای شما وعده می کردم و شما در آمدن آن شتاب داشتید، آن گاه آن را تفسیر کرده می فرماید:

«رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ» یعنی: این ابر، بادی است که در آن عذابی دردناک نهفته است، بعضی هم گفته اند این سخن گفتار خداوند بزرگ است.

«تُدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا» یعنی: بادی است که بر هر چیز وزد از مردم و چهار پایان و اموال همه را

نابود می سازد.

هود و همراهانش از مؤمنین در باغی از مردم کناره گرفتند و از این باد جز نسیمی روح افزا به آنان چیزی نمی رسید.

از عمر بن میمون نقل شده است که این باد از مردم عاد شتران با هودج را به هوا می برد، بطوری که بین آسمان و زمین به اندازه یک ملخ به چشم می آمد

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳

«فَأَصْبَحُوا لَا يَرَى إِلَّا مَسَاكِنَهُمْ» صبح که شد جز خانه های خود، چیزی بر جای ندیدند، و همه چیز نابود شده بود، کسانی که با تاء قرائت نموده اند بنا بر آن است که خطاب آیه به پیامبر (ص) باشد.

«كَذَلِكَ» یعنی: همانگونه که ساکنان احقاف را عذاب کردیم و آنان را به کیفر گناهانشان رساندیم.

«نَجَزَى الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ» مردم کافر را که راه آنان را در پیش گیرند به کیفر خواهیم رسانید.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴

آیات: ۳۰-۲۶ از سوره احقاف

[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۲۶ تا ۳۰] ... ص: ۱۴

اشاره

وَلَقَدْ مَكَّنَاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَ أَبْصَارًا وَ أَفْتَدَاهُ فَمَا أَعْنَى عَنْهُمْ سَمِعُهُمْ وَ لَا أَبْصَارُهُمْ وَ لَا أَفْتَدَتْهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۲۶) وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا كَانُوا مِنْ الْقُرَى وَ صَبَرْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۲۷) فَلَوْ لَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَ ذَلِكِ إِفْكَهُمُ وَ مَا كَانُوا يَنْفَتَرُونَ (۲۸) وَ إِذْ صَبَرْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ (۲۹) قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا

لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ (۳۰)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵

ترجمه آیات: ... ص: ۱۵

۲۶- ما به آنان (قوم عاد) چنان قدرتی دادیم که به شما نداده ایم، و با اینکه به آنان گوش و چشم و عقل داده بودیم، اما گوش و چشم و عقل به حالشان مفید واقع نشد، زیرا منکر آیات الهی میشدند، و سرانجام آنچه مورد تمسخرشان بود بر آنان احاطه یافت.

۲۷- این روستاها که اطراف شما است هلاک ساختیم، و نشانه های خود را بگردش در آوردیم تا شاید بسوی خدا بازگشت نمایند.

۲۸- پس چرا آن خدایانی که بجز خدا می پرستیدند آنان را یاری نکردند بلکه بوقت عذاب آن خدایان گم شدند، و خدایی این بتها سخنی بی حقیقت بود که بدروغ به آنان می بستند.

۲۹- به یادآور هنگامی را که گروهی از جنیان بسوی تو روی آوردند تا به آیات قرآن گوش دهند، و چون حضور یافتند، بیکدیگر گفتند:

گوش دهید، همین که تلاوت قرآن تمام شد برای هدایت و تبلیغ قومشان بسوی آنان بازگشتند.

۳۰- گفتند: ای قوم ما، ما آیات کتابی را شنیدیم که پس از موسی نازل شده است، در حالی که بسوی حق و راه راست هدایت میکند، تورات و انجیل را که قبل از آنان نازل شده است تصدیق می نماید.

(پنج آیه)

قرائت آیات: ... ص: ۱۵

افکهم- در قرائتهای نادر از ابن عباس و عکرمه و ابی عامر نقل شده است که (افکهم) بفتح الف و فاء و کاف قرائت نمودند.

و در قرائت عبد الله بن زبیر (آفکهم) آمده است.

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶

و ابن عیاض (آفکهم) با تشدید فاء قرائت نموده است «۱».

و از قط و از قطرب روایت شده است که ابن عباس (آفکهم) بر وزن و معنی (صارفهم)

قرائت نموده است «۲».

دلیل قرائت: ... ص: ۱۶

افکهم - بمعنی صرفهم و ثاهم است شاعر عرب گفته است:

(ان تک عن احسن المرؤته مأفو کا ففی آخرین قد افکوا)

یعنی: (اگر از حسن جوانمردی محروم هستی، دیگران نیز مانند تو محروم هستند).

آفکهم - از باب افعال است بر وزن (افعلهم) یعنی آنان را بسوی دروغ کشانیده است، و نیز ممکن است از باب مفاعله باشد بر وزن (فاعلهم) و مانند آنست (خادعهم).

آفکهم - اما افکهم به تشدید فاء بر وزن (فعلهم) است از باب تفعیل برای اینکه این نسبت دروغ را بسیار زیاد به آنان داده اند.

لغات آیات: ... ص: ۱۶

التمکین - تمکین عبارت است از دادن قدرت و وسیله ای که انسان با آن بتواند کاری را انجام دهد، و قدرت و وسیله و دیگر چیزهایی که فاعل بدان نیازمند است در آن میباشد.

بعضی گفته اند تمکین عبارت است از برطرف نمودن موانع، و این معنی در معنای

---

(۱) - کسایی که به تنهایی (بل ضلوا) را ادغام کرده است، و ابو عمرو و هشام و خلمد و کسایی (اذ صرفنا) را ادغام کرده اند. [...]

(۲) - قرائت ابن عباس بخاطر تناسب از آخر بخش دلیل قرائت به اینجا منتقل شده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷

اول داخل است، زیرا همانگونه که فاعل در انجام فعل نیاز به وسائل و آلات دارد، نیازمند برطرف شدن موانع نیز میباشد، بنا بر این هنگامی که هر نوع مانعی از سر راهش برداشته شد، قدرت بر انجام فعل خواهد یافت.

قربانا - قربان عبارت است از هر عبادت و طاعتی که به وسیله آن به پیشگاه الهی تقرب جسته می شود و جمع آن (قربانین) است.

اعراب آیات: ... ص: ۱۷

فِيْمَا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيْهِ - اِنْ در اين جمله به معنی ماء نافیة است، و اِنْ نافیة با ماء موصوله ای که به معنی اَلَّذِي است بهتر است از ماء نافیة، و لذا می بینیم که اگر بگوئید: (رغبت فیما رغبت فیہ) بهتر آن است که به جای آن بگوئید:

(رغبت فیما اِنْ رغبت فیہ)، زیرا در صورت دوّم لفظ ما و اِنْ با یکدیگر اختلاف دارند.

معنی آیات: ... ص: ۱۷

آن گاه خداوند بزرگ کَفَّار مکه را ترسانده، و از برتری جسمی و نیروی قوم عاد سخن به میان آورده می فرماید:

«وَلَقَدْ مَكَّنَّاھُمْ فِیْمَا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيْهِ» بنا به قول ابن عَبَّاس و قتاده یعنی: ما به قوم هود و ... از نظر نیروهای بدنی و قدرت جسمی و طول عمر و ثروت فراوان امکاناتی دادیم که نظیر آن را به شما نداده ایم.

و بعضی هم گفته اند: اِنْ زائده است و معنی آن است که ما قوم هود و ...

را نسبت به انجام طاعات تمکن بخشیدیم، و قدرت استدلال بر توحید و مطالعه

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸

در باره آن به ایشان دادیم، و آنان را به کارهای نیک تشویق نموده، از کار- های زشت باز داشتیم، و هر نوع مانعی از سر راهشان برداشتیم.

«وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَ اَبْصَارًا وَ اَفْئِدَةً» و به آنان گوش و چشمها و دلها دادیم ..

آن گاه خداوند از حال آنان خبر می دهد که از پذیرفتن برهان های الهی و تفکر در مطالبی که آنان را به سوی توحید راهنمایی می کند سرباز زده، حاضر نیستند در این باره فکر کنند، با اینکه خداوند به آنان فهم و درکی صحیح داده

بود که می توانستند به وسیله آن دلیل و برهان را درک کنند.

«فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَيِّئُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ» یعنی: گوش و چشم و دل برای آنان فایده ای ندارد، زیرا پند نگرفته چشم و قلب خود را در نگریستن و تدبّر بکار نگرفته اند.

«إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ» زیرا نسبت به نشانه ها و دلیلهای خداوند انکار می ورزیدند.

«وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ، وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ» یعنی: ای مردم مکه! ما قوم هود را که در یمن بودند، و قوم صالح را که در حجر بودند، و قوم لوط را که در سر راه مکه به شام بودند بهلاکت رساندیم.

«وَصَيَّرْنَا الْآيَاتِ» یعنی: و آیات را گرداندیم، و گرداندن آیات عبارت است از تغییر این آیات گاهی بصورت معجزه گاهی بصورت هلاک ساختن، گاهی بصورت یادآوری نعمتها، و گاهی بصورت یادآوری بلاها، و گاهی بصورت توصیف نیکان تا دیگران از آنان پیروی کنند، و گاهی بصورت توصیف گناهکاران تا از اعمال آنان دوری جویند.

«لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» یعنی: تا از کفر بازگردند.

«فَلَوْ لَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً» یعنی چه می شد

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۹

این بتها که مورد پرستش هلاک شدگان قرار می گرفتند و آنان گمان می کردند که بمنظور تقرب جستن بخدا آنان را می پرستند- آنان را یاری می نمودند؟ ولی بتها بیاریشان نشافتند، زیرا این استفهام، استفهام انکاری است.

«بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ» یعنی: در آن هنگام که بت پرستان نیاز به کمک داشتند خدایانشان ناپدید گشتند، و موقع نزول عذاب بمالشان سودی نداشتند.

«وَذَلِكَ إِفْكُهُمْ»

یعنی: و این عمل که خدایانی بغیر از الله می پنداشتند دروغ و افتراء آنان بود.

«وَمَا كَانُوا يَفْقَهُونَ» یعنی: دروغ می گفتند که آنان را خدا بر می شمردند، آن گاه خداوند بیان می کند که در میان جنیان هم مانند بشر مؤمنان و کافران وجود دارد و می فرماید:

«وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَشِيْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ» یعنی: ای محمد! یاد آور آن هنگام که جماعتی از جنیان را بسوی تو فرستادیم تا به قرآن گوش فرا- دهند.

بعضی گفته اند: یعنی ما جنیان را از شهرهای خودشان با توفیق و لطف و عنایت منصرف کردیم و بسوی تو گسیل دادیم.

و از ابن عباس و سعید بن جبیر نقل شده است یعنی: جنیان را از استراق سمع با شهابهای آسمانی منصرف ساخته بسوی تو گسیل دادیم، در حالی که بعد از حضرت عیسی (ع) جنیان از استراق سمع ممنوع نبودند، و لذا گفتند:

این حادثه ای که در آسمان اتفاق افتاده است و ما از استراق سمع بازداشته شده ایم نیست مگر بخاطر آنکه در روی زمین اتفاقی رخ داده است، و بدین منظور بزمین آمده در جستجو شدند تا آنکه در (بطن نخله) در راهی که حضرت بسوی عکاظ می رفت و در حال خواندن نماز صبح بود خدمت حضرت رسیدند، و از حضرت قرآن شنیدند و در کیفیت نماز خواندن حضرت توجه نمودند، و روی

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰

این حساب طرد جنیان بوسیله پرتاب تیرها و شهابهای آسمانی نوعی لطف و عنایت نسبت به آنان می باشد.

«فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا» یعنی: هنگامی که جنیان برای شنیدن قرآن خدمت پیامبر حضور یافتند، برخی از آنان

به دیگران گفتند: ساکت باشید تا به قرائت قرآن گوش فرا دهیم، تا چیزی مانع شنیدن صدای قرآن نشود.

«فَلَمَّا قُضِيَ وَلُوا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ» و پس از آنکه پیامبر (ص) از قرائت قرآن فراغت یافت جنیان بسوی قوم خود بازگشتند در حالی که آنان را اندرز می دادند، و در صورت ایمان نیاوردن آنان را از عذاب الهی می ترساندند.

«قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى» منظورشان از این کتاب قرآن است.

«مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ» یعنی: کتابهایی را که قبل از قرآن آمده است تصدیق می کند.

«يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ» یعنی: بسوی دین حق رهبری می کند، و مردم را بدان دعوت می نماید.

«وَأَلِي طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ» و براهی مستقیم دعوت می نماید که سالک این راه را به بهشت می رساند.

داستان جنیان از نظر روایات:

از زهری روایت شده است هنگامی که ابو طالب (ع) وفات نمود کار بر رسول خدا (ص) بسیار سخت شد، رفت که در طائف اقامت کند به امید آنکه مردم طائف او را پناه دهند، حضرت سه نفر از آنان را دید که از بزرگان طائف بودند و برادرانی بودند به نامهای عبد یا لیل و مسعود و حبیب فرزندان عمرو، حضرت وضع خود را برای آنان تشریح فرمود، یکی از آنان گفت: من پرده خانه کعبه

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۱

را دزدیده باشم اگر تو از طرف خدا رسالتی داشته باشی، دیگری گفت: مگر خداوند عاجز بوده است کسی غیر از تو را برسالت فرستد، سوّمی گفت: بخدا سوگند پس از این جلسه دیگر هیچگاه با تو سخن نخواهم گفت، اگر تو همانگونه که

می گویی پیامبر هستی از آن مهمتر می باشی که سخت رد شود، و اگر بخدا نسبت دروغ می دهی شایسته نیست که من بعد از این با تو سخن بگویم.

حضرت را مسخره کردند، و در میان قوم خود گفتگوهایی که با حضرت نموده بودند افشاء ساختند، و سر راه حضرتش در دو صف کمین کردند، و بهنگامی که رسول خدا (ص) از میان دو صف آنان رد می شدند حضرتش را مورد حمله قرار دادند، و با سنگ به پاهای حضرت می زدند بطوری که پاهای حضرت خون آلود شد، اما حضرت از میان آنان نجات یافت در حالی که خون از پاهایش می ریخت و با همین حالت خسته و ناراحت وارد باغی از باغهای آنان شده زیر سایه یکی از درختان خرما نشست.

در همین هنگام حضرت متوجه شد که این باغ مربوط به عتبه بن ربیع و شیبه بن ربیع است، وقتی حضرت آنان را در باغ دید از وجود آنان ناراحت شد، زیرا از دشمنی آنان با خدا و رسول بخوبی آگاه بود.

عتبه و شیبه که حضرت را دیدند غلام خود را که نامش عداس بود با مقداری انگور خدمت حضرت فرستادند، این غلام مسیحی و اهل نینوا بود، همین که این غلام خدمت حضرت رسید حضرت از او پرسید: از چه سرزمینی هستی؟ غلام گفت: من از سرزمین نینوی هستم، حضرت فرمود: از شهر بنده صالح یونس بن متی هستی؟

عداس پرسید تو از یونس بن متی چه اطلاعی داری؟

حضرت فرمود: من پیامبر خدا هستم، و خداوند از حال یونس بن متی بمن خبر داده است، پس از آنکه حضرت از حال یونس بن متی آنچه را

که بر او وحی

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲

شده بود برای غلام شرح داد عداس در پیشگاه خدا و رسول بسجده افتاد، و سپس شروع به بوسیدن پاهای پیامبر (ص) نمود در حالی که از پاهای حضرت خون می چکید.

عته و شیبه که غلام خود را در آن حال دیدند ساکت شدند، وقتی غلام بسوی آنان بازگشت، گفتند: تو را چه شد که در برابر محمد بسجده افتادی و پایش را بوسیدی، در حالی که تا بحال از تو دیده نشده است با ما که آقای تو هستیم این رفتار را کرده باشی؟

عداس گفت: این شخص بنده شایسته ای است و در باره پیامبری به نام یونس بن متی که خدا برای ما فرستاده بود چیزهایی برایم تعریف کرد که از آن اطلاع کامل داشتم.

هر دو خنده سر داده گفتند: این مرد تو را از دینت گمراه نسازد، زیرا او مردی است سخت شیاد.

پیامبر خدا (ص) بسوی مکه بازگشت تا اینکه بدرخت خرمایی رسید، در نیمه شب برای خواندن نماز بپا خاست، گروهی از جنیان که اهل نصیبین و به قولی اهل یمن بودند بر حضرت عبور کردند، حضرت را دیدند که نماز صبح می گذارد و به قرائت قرآن مشغول بود، گوش به قرآن خواندن حضرت فرا دادند و این گفتار مستفاد از قول سعید بن جبیر و گروهی از مفسرین است.

عده دیگر گفته اند: رسول خدا (ص) مأمور شد که جنیان را اندرز دهد و آنان را به سوی خدا دعوت کند، و قرآن برایشان بخواند، خداوند عده ای از جنیان را از نینوی بسوی حضرت فرستاد، حضرت به یاران خود فرمود من

مأموریت دارم که امشب بر جتیان قرآن بخوانم، کدامیک از شماها همراه من خواهد آمد؟

عبد الله مسعود همراه حضرت شد، عبد الله گوید: بجز من کسی با حضرت

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳

نمود، رفتیم تا بالای شهر مکه و پیامبر خدا (ص) وارد دره حجون شد، و دایره ای برای من ترسیم فرمود و به من دستور داد که وسط آن دایره بنشینم، و فرمود: از این دایره بیرون نمی شوی تا من به سویت باز خواهم گشت.

حضرت رفت تا اینکه در نقطه ای ایستاد، و قرآن را باز کرد، و اطراف حضرتش را سیاهی های بسیاری فرا گرفت که میان من و حضرت فاصله شدند، بطوری که دیگر صدای حضرت را نمی شنیدم، آن گاه سیاهی ها رفتند، و مانند پاره های ابر قطعه قطعه شده می رفتند تا آنکه عدّه ای از آنان باقی ماند، و حضرت با طلوع فجر از کار خود فراغت یافت، و به راه افتاده پیش من آمد.

حضرت از من پرسیدند آیا چیزی مشاهده کردی؟ گفتم: آری مردان سیاهی را مشاهده می نمودم که لباسهای سفیدی به پاهای خود پیچیده بودند.

فرمودند: اینان جتیان اهل نصیبین بودند.

علقمه از عبد الله روایت می کند که من در شب جن همراه رسول خدا (ص) نبودم، ولی بسیار دوست داشتم که با حضرت می بودم.

و از ابن عباس روایت شده است که تعداد جتیان هفت نفر بود، و از نصیبین بودند که رسول خدا (ص) آنان را بعنوان قاصد خود بسوی اقوامشان روانه کرد.

زرّ بن حبیش گوید: جتیان نه نفر بودند که یک نفر از آنان زوبعه نام داشت.

و محمد بن منکدر از جابر بن عبد الله روایت کرده است گفت:

هنگامی که رسول خدا (ص) سوره الرحمن را بر مردم می خواند ساکت بودند و چیزی نمی گفتند، حضرت فرمودند: هنگامی که من بر جنیان آیه (فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ)؟ را می - خواندم آنان از شما بهتر جواب می دادند، می گفتند: (لا و لا بشيء من آلائك ربنا نكذب) «۱».

---

(۱) - تفسیر علی بن ابراهیم قمی ج ۲ ص ۲۹۹ (... سبب نزول این آیه

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴

...

(- (يا قَوْمَنَا إِنَّا سَيِّمِعْنَا ...)) این بود که رسول خدا (ص) از مکه بسوی بازار عکاظ رفت در حالی که زید بن حارثه همراهش بود، حضرت مردم را به اسلام دعوت می فرمود ولی احدی دعوت او را نمی پذیرفت، و کسی را نیافت که دعوتش را بپذیرد، حضرت بمکه بازگشت، در بین راه همین که به وادی (مجنه) رسید - که معروف بود به اینکه جن زیاد دارد - نیمه شب مشغول قرائت قرآن شد، در این حالت عده ای از جنیان بر حضرت گذشتند، همین که صدای صوت قرآن حضرت را شنیدند گوش فرا دادند، و به یکدیگر گفتند: ساکت باشید پس از آنکه حضرت تمام کرد (بسوی قومشان بازگشتند و آنان را ارشاد کردند، و گفتند: ای قوم، ما قرآنی را شنیدیم که پس از موسی نازل شده است، و کتابهای آسمانی پیش از خود را تصدیق نموده، و این کتاب بسوی حق و راه راست هدایت می کند، ای قوم ما، به پیامبر خدا پاسخ مثبت دهید و به او ایمان بیاورید) به دنبال این جریان جنیان خدمت رسول خدا (ص) آمدند و ایمان آورده مسلمان شدند، و حضرت احکام اسلام را به آنان آموخت،

آن گاه خداوند سوره جن را نازل کرد (قُلْ أَوْحَىٰ إِلَيَّ ...) و لذا خداوند اینجا از زبان آنان نقل می کند، حضرت رسول از میان آنان کسی را انتخاب فرمود و برای هدایت آنان گماشت، و اینان همیشه خدمت پیامبر (ص) می رسیدند، آن گاه حضرت به امیر المؤمنین (ع) دستور فرمود که به آنان بیاموزد، و لذا در میانشان مؤمن هست، کافر هست، ناصبی هست، یهودی هست، مسیحی هست، مجوسی وجود دارد، و اینان فرزندان جان هستند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵

آیات ۳۱-۳۵ از سوره احقاف- ۴۶

[سوره الاحقاف (۴۶): آیات ۳۱ تا ۳۵] ... ص: ۲۵

اشاره

يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُجْزِئَكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ (۳۱) وَ مَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (۳۲) أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَمْ يَغِي بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۳) وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَ رَبَّنَا قَالِ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۴) فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَ لَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرُونَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ (۳۵)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶

ترجمه آیات: ... ص: ۲۶

۳۱- ای قوم ما بدعوت داعی الهی پاسخ دهید، و به او ایمان آورید که گناهان شما را خواهد بخشید، و از عذاب دردناک پناه می دهد.

۳۲- و هر کس که به دعوت کننده الهی پاسخ ندهد در روی زمین کسی را عاجز نمی کند، و بجز خدا سرپرستانی ندارد، و اینان در گمراهی آشکار هستند.

۳۳- آیا نمی بینند آن خدایی که آسمانها و زمین را آفریده است، و از آفرینش آنها عاجز نیست می تواند مردگان را زنده کند؟ آری او بر هر کاری قدرت دارد.

۳۴- و آن روز که کافران بر آتش دوزخ عرضه خواهند شد، آیا جهنم بر حق نیست؟ گویند: آری بخداوندگارمان سوگند، گویند: پس عذاب را بخاطر آنکه کافر شده اید بچشید.

۳۵- و صبر کن آن گونه که پیامبران مرسل صبر کردند، و در باره آنان شتاب مکن، گویا

آنچه را که به آنان وعده داده اند مشاهده می کنند.

درنگ نمودند بجز ساعتی از روز، و این تبلیغی است، آیا بجز مردمان فاسق کسی به هلاکت خواهد رسید؟

قرائت آیات: ... ص: ۲۶

یعقوب به تنهایی در آیه ۳۳ یقدر با یاء قرائت کرده است، و این طرز قرائت مربوط به جدش عبد الله بن ابی اسحاق حضرمی و عاصم جحدری و مالک بن دینار است.

أما بقيه قراء (بقادر) خوانده اند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷

و در آیه ۳۵ جزء قرائت های نادره در قرائت حسن و عیسی ثقفی (بلاغا) به نصب آمده است.

و نیز در قرائت ابن محیصن آمده است (فهل يهلك) به فتح یاء.

دلیل قرائت: ... ص: ۲۷

ابو علی گوید: اینکه قراء خوانده اند: (أ و لم يروا أن الله الذي خلق السماوات والأرض) تا (بقادر) از باب حمل بر معنی است، و علت آنکه باء بر (قادر) وارد شده است آن است که آیه به این معنی است: (أ وَ لَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ) «۱».

و از لحاظ حمل بر معنی مثل این مورد است قول شاعر که گفته است:

بادت و غیر آیهنّ مع البلی الّا رواكد جمرهنّ هباء «۲»

و سپس شاعر گوید: (و مشجج أَمَا سِوَا قَدَالِه) زیرا چون جمله (غیر مع البلی الّا رواكد) بمعنی بها رواكد است مصرع بعدی (مشجج) بر آن عطف شده است.

و بر همین منوال است آیه (يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكُأْسٍ مِنْ مَعِينٍ) که به دنبال آن می فرماید: (وَ حُورٌ عِينٌ) زیرا يطاف عليهم بكذا در معنی لهم فيها كذا است. «۳»

---

(۱) - و چون جمله در معنی نفی است باء بر سر خبر منفی در آمده است.

(۲) - ضمیر در (بادت) به (دیار) بر می گردد، و در یک نسخه بجای مع من آمده است، و رواکد بمعنی سه پایه است و مشتق از رکود است بدین

جهت که سه پایه ثابت است، و دنباله مصرع دوم و مشجج چنین است (فبدأ و غیب ساره المعزء و المشجج).

(۳- منظور مؤلف محترم آیه ۲۰-۱۷ از سوره واقعه است (وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸

و نیز گفته اند: (إِنَّ أَحَدًا لَا يَقُولُ ذَلِكَ إِلَّا زَيْدٌ) و کلمه أحدا در جمله موجب آمده است زیرا جمله در معنی نفی است.

و در آیه ۳۵ هر کس (بلاغاً) به نصب خوانده است بنا بر تقدیر فعلی است مضمراً ای (بَلِّغُوا بِلَاغًا) همانگونه که رفع نیز بنا بر تقدیر مبتدای مضمراً است ای (هو بلاغ) یا (هذا بلاغ).

و ابو مجلز (بَلِّغْ) بصیغه امر قرائت کرده است «۱».

معنی آیات: ... ص: ۲۸

آن گاه خداوند تمامی خبر جن را نقل کرده می فرماید:

«يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ» منظورشان حضرت محمّد (ص) که آنان را به یکتا پرستی و دور انداختن خدایان دروغین دعوت فرموده است.

«وَ آمَنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ» یعنی: به خدا ایمان آورید که اگر به خدا و رسول ایمان آورید گناهان شما را خواهد بخشید.

«وَ يُجِزْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ» یعنی: شما را از عذابی دردناک رها می سازد.

(- وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَكْوَابٍ وَ ... حور عین (و آیه مذکور (یطاف) در سوره صافات آیه ۳۷ است که (و حور عین) بر آن عطف نشده است، روشن است که این اشتباه در اثر اعتماد به حافظه بوده است، بنا بر این هنگامی که (و حور عین) معطوف بر یطاف نشد بلکه معطوف بر یطوف علیهم بود از حمل بر معنی خارج و نمی تواند شاهد بحث ما باشد، زیرا (وَ حُورٌ عِينٌ) عطف

بر لفظ يطوف عليهم خواهد شد و معنی هم درست است، زیرا در فرض توهم مؤلف محترم عطف (حور عین) بر یطاف عليهم بصیغه مجهول بدین معنی بود که حور عین را برای آنان می گردانند، و چون این معنی صحیح نبوده است و حور عین را عطف بر معنی گرفته می فرمایند یطاف عليهم یعنی: لهم فیها کذا- مترجم).

(۱)- و در یک نسخه ابو مجاز است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹

علی بن ابراهیم گوید: جنیان خدمت رسول خدا (ص) آمدند و به او ایمان آوردند، و حضرت رسول (ص) احکام اسلام را به آنان تعلیم فرمود، و خدا سوره جن را نازل کرد (قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ ...) و همیشه به خدمت حضرت پناه می آوردند، و از اینجا معلوم می شود که حضرت محمد (ص) همانگونه که مبعوث بر انسانها بوده است مبعوث بر جنیان هم بوده است، و خداوند پیش از آن حضرت هیچ پیامبری را بر انس و جن مبعوث نفرموده است.

«وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ» یعنی: کسی که به پیامبر خدا (ص) ایمان نیاورد نمی تواند خدا را عاجز نماید و از چنگ او فرار کند.

«وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ» یعنی: و یارانی که او را از عذاب خدا حفظ کند ندارد، و می توان گفت که این قسمت از آیه از کلام الهی است که ابتداء بیان شده است.

«أُولَئِكَ» یعنی: آنان که به دعوت رسول خدا (ص) پاسخ مثبت نمیدهند.

«فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» در گمراهی آشکاری هستند.

آن گاه خداوند با اشاره به قدرتش بر زنده نمودن اموات

و بازگشت دوباره می فرماید:

«أَوْ لَمْ يَرَوْا» یعنی: آیا نمی دانند.

«أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» آن خدایی که آسمانها و زمین را به وجود آورده.

«وَلَمْ يَعِيَ بَخْلِقِهِنَّ» و در آفرینش آنها هیچ نوع خستگی و رنجی ندید، و از آفرینش آنها هم عاجز نبود، گفته می شود: (عیی فلان بامر) یعنی: فلانی راه بکار خود نبرد، و نتوانست آن را انجام دهد.

«بِقَادِرٍ» باء در آن زائده است، و محل قادر رفع است که خبر آن باشد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰

«عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَيِّتَ» یعنی کسی که از آفرینش آسمان و زمین عاجز نبوده میتواند مرده را زنده کند، یعنی: آفرینش آسمانها و زمین از زنده کردن مردگان شگفت آورتر است.

«بلی» آری او قدرت دارد.

«إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» و بر هر کاری توانا است، و سپس بدنبال آن از عذابهای آخرت یاد کرده می فرماید:

«وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ» یعنی: روزی که کافران بر آتش دوزخ عرضه می شوند بطریقه استدلال به آنان گفته می شود آیا این عذاب که بعنوان مجازات در انتظار شما است حق نیست و آیا قبول دارید که هیچ ظلمی نسبت به شما نشده است؟

«قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا» یعنی: در پاسخ اعتراف به استحقاق خویشتن نموده سوگند یاد کرده خواهند گفت: آری سوگند به پروردگارانمان که این مجازات حق ما است، هر چند که قبلاً منکر بودند.

«قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ» یعنی: بخاطر کفرتان در دنیا و انکاری که می کردید اینک عذاب خدا را بچشید، و آن گاه به پیامبرش می فرماید:

«فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ» یعنی: ای محمد همانگونه که پیامبران مرسل صبر نمودند تو نیز بر آزار این کافران و نپذیرفتن دعوت صبر کن.

از ابن زید و جبائی و جماعتی آمده است که (من) در این آیه برای تبیین جنس است، یعنی: (اولوا العزم که عبارتند از رسولان) همانگونه که در (فَاجْتَبُوا الرَّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ)، و بنا بر این قول باید گفت که: تمامی پیامبران اولوا العزم هستند، زیرا همگی عزم نموده اند بر اداء رسالت و تحمّل مشکلات آن.

و بیشتر مفسرین گفته اند: حرف (من) در این آیه برای تبعیض است که قهراً معنی این است که بعضی از رسولان اولوا العزم هستند، و از ظاهر روایات

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱

اصحاب امامیه نیز همین بر می آید.

مفسرین در اولوا العزم اختلاف نموده اند:

۱- ابن عباس و قتاده- و مروی از حضرت باقر و حضرت صادق (ع) نیز هست- گفته اند: اولوا العزم از رسل کسانی هستند که شریعتی جدید آورده اند که شریعت پیامبر پیش از خود را نسخ کرده است و این دسته از پیامبران پنج نفرند که اول آنان حضرت نوح و سپس ابراهیم و سپس موسی و سپس عیسی و آن گاه محمد (ص) است، که در روایت امام صادق (ع) می فرماید: (و اینان انبیایند و دیگر پیامبران بر مدار اینان می چرخند).

۲- مقاتل گوید: پیامبران اولوا العزم شش نفرند ۱- نوح که بر آزار قومش صبر نمود ۲- ابراهیم که بر آتش صبر کرد ۳- اسحاق که بر سر بریدن صبر نمود ۴- یعقوب که بر گمشدن یوسف و کوری چشم صبر نمود ۵- یوسف که در چاه

و زندان صبر نمود ۶- ایوب که بر ناراحتی و بیماری صبر کرد.

۳- سدی و کلبی گویند: پیامبران اولوا العزم آنان هستند که مأمور به جهاد بوده اند و اظهار مکاشفه نموده اند و در مسیر گسترش دین مبارزه کرده اند.

۴- أبی العالیه گوید: پیامبران اولوا العزم ابراهیم و هود و نوح و حضرت محمد (ص) می باشند.

و عزم عبارت است از: حتم و وجوب و پیامبران صاحب عزم آن دسته از پیامبران هستند که قوانین ادیان را آورده اند و آنها را بر مردم واجب نموده اند که به آنها حتما عمل کنند و قوانین و راه و روشهای دیگر را دور اندازند.

«وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ» یعنی: خیلی برای عذاب آنان عجله نداشته باش، زیرا به زودی اینان گرفتار عذاب خواهند شد، و عذابی حتما خواهد آمد مانند آن است که آمده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۲

«كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ» یعنی: روزی که عذاب آخرت را می بینند گویی.

«لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ» در دنیا درنگ نداشته اند مگر یک ساعت از روزی، یعنی: هنگامی که عذاب الهی را دیدند، مدت اقامتشان در دنیا و در عالم برزخ برای آنان مانند یک ساعت از یک روز و برهه ای از زمان جلوه می کند زیرا زمان گذشته هر چند که طولانی بوده است مثل آن است که اصلا نبوده است.

«بَلَاغٌ» یعنی: این قرآن و بیاناتی که در آن آمده است پیامی است از سوی خدا برای شما، و بلاغ بمعنی تبلیغ است، و قولی هم هست که یعنی:

این مدت اقامت بلاغ است.

«فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ» یعنی: عذاب الهی جز بر عصیانگران

که از فرمان الهی خارج هستند واقع نخواهد شد.

قتاده گفته است یعنی: هلاک نمی شوند مگر مشرکین که با اسلام جنگیده اند یا منافقین که به زبانش تصدیق نموده و در عمل مخالفت ورزیده است.

زجاج گوید: یعنی: با این رحمت خداوندی و تفضل او جز فاسقین احدی هلاک نخواهد شد، و سپس اضافه می کند که پیرامون امیدواری به رحمت خدا آیه ای محکمتر از این وارد نشده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳

سوره مبارکه محمد (ص) ... ص: ۳۳

اشاره

۴۷

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴

سوره محمد این سوره مدنی است، و ابن عباس و قتاده گفته اند تنها یک آیه از این سوره مکی است و این آیه هنگامی نازل شده است که پیامبر (ص) قصد حرکت به سوی مدینه را داشته است و با حالت گریان به خانه کعبه نگاه کرده اند و هناک بوده است که آیه نازل می شود: (وَ كَأَيُّنْ مِنْ قَوْمِهِ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَوْمِكَ ...).

تعداد آیات آن: ... ص: ۳۴

بنظر بصریون چهل آیه، بنظر کوفیون سی و هشت آیه و بنظر بقیه سی و نه آیه است.

اختلاف آیات: ... ص: ۳۴

دو آیه مورد اختلاف است، اوزارها آیه است بنظر همه غیر از کوفیان، للشاریین آیه است بنظر بصریین.

فضیلت سوره: ... ص: ۳۴

ابی بن کعب گوید که: (پیامبر خدا (ص) فرمودند: هر کس سوره محمد را ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص:

۳۵

بخواند بر خداوند لازم است که از جویبارهای بهشت به او بنوشاند».

ابو بصیر از حضرت صادق (ع) روایت کرده است که فرمودند: (هر کس سوره محمد را بخواند هیچگاه در دینش شک وارد نخواهد شد، و همیشه از شرک و کفر محفوظ خواهد بود تا آن گاه که بمیرد، و پس از مرگش خداوند هزار فرشته را مأمور

می کند که در قبرش نماز بخوانند و ثواب نمازشان برای او خواهد بود، و همراه او هستند تا اینکه او را در پیشگاه خداوند بجایگاه امنی می برند، و در امان خدا و پیامبرش محمد (ص) می باشد.

و نیز حضرت صادق (ع) فرموده اند: هر کس می خواهد حال ما و حال دشمنان ما را بداند باید سوره محمد (ص) را بخواند، که در این سوره یک آیه در مورد ما و یک آیه در مورد دشمنان ما خواهد یافت.

ارتباط با سوره قبلی: ... ص: ۳۵

خداوند سوره قبلی را با عذابهای کافران ختم کرد و این سوره را نیز با کفار شروع کرده است که می فرماید:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶

آیات ۱-۶ سوره محمد (ص)

[سوره محمد (۴۷): آیات ۱ تا ۶] ... ص: ۳۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ (۱) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ (۲) ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ (۳) فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبِ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثَخْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فَإِمَّا مَنَّا بَعْدَ وَ إِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرْنَا مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيُنذِرَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ (۴)

سَيَهْدِيهِمْ وَيُضِلِّحُ بِالْهَمِّ (۵) وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ (۶)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷

ترجمه آیات: ... ص: ۳۷

بنام خدای رحمان و رحیم ۱- آنان که کافر شده سد راه خدا می شوند اعمالشان بهدر می رود:

۲- آنان که ایمان آورده عمل نیک انجام می دهند، و به آنچه بر محمد نازل شده است که حق بوده از جانب پروردگارشان می باشد ایمان دارند، خداوند گناهانشان را پاک نموده، کارشان را بصلاح آورد.

۳- بعلت اینکه کافران از باطل پیروی نمایند، و مؤمنان پیرو حقی باشند که از سوی پروردگارشان است، خداوند برای مردم

این چنین مثالهایشان را می-زند.

۴- و هر گاه کافران را دیدید زدن گردنها است، تا آن گاه که کشتاری سنگین از آنان نمودید، بندهای اسارت را محکم سازید، از آن پس یا مَنّت گذارید، و یا به فدیة مبادله نمائید، تا هنگامی که جنگ فروکش کند، این چنین باید کرد، اما اگر خدا می خواست خودش بر آنان پیروز می شد، ولی تا شما را بهمدیگر

بیازماید، و آنان که در راه خدا کشته شده اند اعمالشان از بین نمی رود.

۵- خداوند بزودی هدایتشان فرماید و کارشان را بصلاح آورد.

۶- و آنان را وارد بهشت موعود سازد که قبلا به آنان شناسانده است.

قرائت آیات: ... ص: ۳۷

و الَّذِينَ قَتَلُوا - أهل بصره و حفص و الَّذِينَ قَتَلُوا بصورت ماضی مجهول خوانده اند اما بقیه قراء قاتلوا با الف از باب مفاعله خوانده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۳۷

قتلوا- ابو علی گوید: قاتلوا از قتلوا عمومیت بیشتری دارد، زیرا کسانی که

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸

جنگیده اند و کشته نشده اند آنان هم اعمالشان از بین نمی رود، همانگونه که آن کس که در راه خدا کشته شده است عملش از بین نخواهد رفت، بنا بر این قاتلوا بخاطر عمومیت بیشتری که دارد بهتر از قتلوا خواهد بود.

لغات آیات: ... ص: ۳۸

بالهم- بمعنی حال و شأن است، و بال به قلب هم گفته می شود، میگویند (خطر بیالی کذا) یعنی: فلان مطلب بخاطر آمد، بال جمع بسته نمی شود زیرا که از دو لغت مشترک دیگرش حال و شأن ابهام بیشتری دارد.

أثخنتموهم- اثخان بمعنی کشتار فراوان و پیروزی دشمن و غلبه آنان است، و در مورد بیماری که مرض او را از پای در آورده است می گویند: (أثخنه المرض) یا زخم خورده ای که زخم شدیدی داشته باشد گویند: (أثخنه الجراح).

الوثاق- وثاق اسم است برای ایثاق یعنی: بشدت در بند کشیدن در مورد کسی که سخت به اسارت کشیده شده است که دیگر رهایی نداشته باشد، میگویند:

(أوثقه ایثاقا و وثاقا).

أوزارها- أوزار بمعنی سلاحهای جنگی است، اصل وزر به چیزی گویند که انسان آن را بدوش کشد، بعدا اسلحه را اوزار نامیدند چون اسلحه نیز حمل می شود، اعشی شاعر گفته است:

(و أعددت للحرب أوزارها رماحا طوالا و خيلا ذكورا

و من نسج داود يحدو بها على اثر الحى غيرا فعيرا). يعنى: (برای جنگ سلاحهای آن را آماده ساخته ام نیزه هایی بلند و اسبهایی نر و از زره های بافت داود و شترانی پشت سرهم که برای آنان حدی خوانده می شود).

ترجمه مجمع البيان فى تفسير القرآن، ج ۲۳، ص:

اعراب آیات: ... ص: ۳۹

ذلك - کلمه ذلك در آیه ۴ خبر مبتدای محذوف است که تقدیرش (الأمر ذلك) می باشد، و نیز ممکن است ذلك را مبتدای محذوف الخبر بگیریم که تقدیرش: (ذلك كائن) باشد.

فَضْرَبَ الرَّقَابِ - مصدر است برای فعل محذوف که تقدیرش (فاضربوا الرقاب ضربا) بوده است که فعل حذف شده و مصدر اضافه به مفعول شده است، و این اضافه در تقدیر انفصال است زیرا تقدیرش (فضربا الرقاب) است که ضرب در اصل تنوین داشته است، شاعر گفته است: (فندلا زریق المال ندل الثعالب) «۱».

یعنی: (ای زریق مال را همچون روباهها بدزد و بچاب).

معنی آیات: ... ص: ۳۹

اشاره

«الَّذِينَ كَفَرُوا»

یعنی آنان که به یکتایی خدا کافر شده، و با او دیگری را پرستیده اند «۲».

«وَصِيدُوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» یعنی و مشرکین عرب سد راه مردم شده آنان را از ایمان و اسلام مانع شدند، و آنان را به تکذیب پیامبر (ص) وا میداشتند.

«أَصْلَ أَعْمَالِهِمْ» یعنی: خداوند اعمالشان را - که بخيال آنان موجب تقرب بخداوند است و بحالشان مفید خواهد بود مانند آزاد کردن بندگان، صدقه،

(۱) - شاهد بر سر ندلا است که مطابق اصل تنوین دارد.

(۲) - تفسیر ابن عباس ص ۳۱۵ (الَّذِينَ كَفَرُوا) یعنی: بمحمد علیه السلام و القرآن.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰

مهمان نوازی - از بین میبرد، یعنی: اینگونه اعمالی که بجا آورده اند باطل شده مثل آنکه اصلا انجام نداده اند، زیرا در آخرت برای این اعمال پاداشی نخواهند دید.

بعضی گفته اند که این آیه در باره آن ده نفری نازل شده است که هر کدامشان یک روز لشکر اسلام را غذا دادند «۱».

«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» یعنی: آنان که به یکتایی

خدا ایمان آورده و اعمال نیک هم انجام داده اند.

«وَأَمَّنُوا بِمَا نَزَّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٌ» و به قرآن و عباداتی که بر محمد نازل شده است ایمان آورده اند، و علت اینکه حضرت محمد را جداگانه یاد کرده است، و ایمان به او مخصوصا اشاره نموده است، تعظیم و تشریف آن حضرت بوده است، و نیز برای آنکه اهل کتاب نگویند: ما بخدا و پیامبران و کتابهای آسمانی خود ایمان آورده ایم.

---

(۱) - شواهد التنزیل حسکانی ج ۲ ص ۱۷۲: (از حسین بن علی (ع) در مکه شنیدم که یادآور شد آیه: (الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ...) سپس فرمود:

این آیه در مورد ما و بنی امیه نازل شده است) که (الَّذِينَ كَفَرُوا) بنی امیه و (الَّذِينَ آمَنُوا) اهل بیت (ع) است.

تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۵ در باره (وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ گفته است:

یعنی: مردم را از دین خدا و اطاعت او منصرف کرده اند و آنان کسانی هستند که در جنگ بدر غذا دادند: عتبه و شیبه دو پسر ربیع و منبه و بنیه دو پسر حجاج و ابا البحرى فرزند هشام و ابو جهل فرزند هشام و یارانسان).

لباب النقول فی اسباب النزول سیوطی صفحه ۱۹۷ میگوید: (ابن ابی حاتم از ابن عباس در باره قول خدا الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ نقل کرده است که در باره اهل مکه نازل شده است، و «الَّذِينَ آمَنُوا...» را گفته انصار، می باشد).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱

«وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ» یعنی: آنچه که بر حضرت محمد (ص) نازل شده است حق است و از جانب پروردگارش نازل

گشته است، زیرا دین او ناسخ ادیان دیگر بوده، و ناسخ حق است.

و بعضی گفته اند: هُوَ الْحَقُّ یعنی: محمد حق است که از طرف پروردگارشان می باشد نه آن کس که آنان خیال می کنند که در آخر الزمان پیامبری از عرب خروج خواهد کرد، و این محمد آن پیامبر نیست، که خداوند این خیالشان را رد می کند.

«كَفَرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ» یعنی: گناهانشان را برای آنان می پوشانند به اینکه گناهانشان را بیامرزد، یعنی با ایمان آوردن گناهان گذشته آنان بخشیده شد، و حکم شده است به اسقاط عذاب از آنان که استحقاق آن را داشته اند.

«وَأَصْلَحَ بِالْهَمِّ» قتاده گوید: یعنی حال آنان را در زندگی دنیایشان اصلاح نماید.

و بعضی گفته اند یعنی: امر دین و دنیای آنان را اصلاح نموده است.

به اینکه آنان را در دنیا بر دشمنانشان پیروز ساخته، و آنان را در آخرت وارد بهشت می سازد، آن گاه خداوند بیان فرموده است که چرا این عمل را انجام داده است و چرا آنان را به این دو دسته تقسیم نموده است و می فرماید:

«ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ، وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ» یعنی: این اضلال اعمال و اصلاح با پیروی نمودن کفار از شرک و عبادت شیطان، و پیروی کردن مؤمنین از توحید و قرآن و آنچه که خداوند فرمان به پیروی از آن را داده است بدان جهت است که کافران از باطل پیروی نموده، مؤمنین از حق.

«كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ» زجاج گوید: یعنی: خداوند برای مردم مثالهای آنان را می زند مانند بیانی که در مورد مؤمنین و کافران آورده شد،

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن،

که خداوند در آن برای مردم مثال حسنات مؤمنین و سیئات کافران را زد «۱» زیرا معنی گفته کسی که می گوید: (ضربت لك مثلاً): (بیت لك ضرباً من الأمثال)، است یعنی برای تو قسمتی از مثالها را بیان کردم.

بعضی گفته اند منظور مثال اخیر است «۲» که ضمن آن کافر را در پیروی از باطل مانند کسی قرار داد که باطل او را به سوی خود دعوت کند و او بپذیرد، و مؤمن را در پیروی از حق مانند کسی قرار داد که حق او را بسوی خود فرا خواند و او بپذیرد.

بعضی گفته اند یعنی: همانگونه که عاقبت کافران و مؤمنان را بیان نمودم، و پاداش هر کدام را توضیح دادم مثالهایی برای مردم می زنم تا بدان استدلال نمایند و بر دانش و پند آموزشیشان افزوده شود.

و علت اینکه امثال را به هم اضافه نموده است آنست که این امثال برای آنان قرار داده شده است، آن گاه خداوند سبحانه فرمان بقتل کفار داده می فرماید:

«فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا» یعنی ای مؤمنین هر گاه کافران اهل دار الحرب را که با شما در حال جنگ هستند دیدید «۳».

«فَضْرَبَ الرَّقَابِ» گردنشان را بزنید یعنی: آنان را بکشید، زیرا بیشتر موارد قتل با شمشیر گردن زدن است، هر چند که زدن جاهای دیگر بدنشان هم جایز است، چون هدف کشتن آنان است.

«حَتَّىٰ إِذَا أَثَخَّتْهُمْ» یعنی: آنان را با زخم فراوان سنگین ساختند، و بر

(۱) - در آیه ۱ و ۲ (الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا، وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ).

(۲) - در آیه ۳ (بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا...).

(۳) - تفسیر ابن عباس صفحه:

۳۱۵ در باره برخورد با کافران گوید: منظور روز بدر است. [...]

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۳

آنان پیروز شدید و بعضی گفته اند یعنی: تا هنگامی که از آنان زیاد کشته تا ضعیف شوند.

«فَشُدُّوا الْوُثَاقَ» یعنی: در اسیر گرفتن بند آنان را محکم سازید.

خداوند فرمان داده است به کشتن آنان و سنگین ساختن ضربات آنان تا به ذلت افتند، و پس از آنکه با کشتار به ذلت افتادند اسیر شوند، زیرا اسارت همیشه پس از کشتار زیاد است، همانگونه که خداوند در مورد اسیر گرفتن فرموده است برای هیچ پیامبری حق اسیر گرفتن نیست مگر آن گاه که در زمین کشتار بسیار کند.

«فَأَمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ» یعنی: پس از اسیر کردن آنان یا بر سرشان منت می گذارید و آنان را آزاد می کنید بدون آنکه چیزی در عوض بگیرید، و یا آنکه در مقابل چیزی آنان را آزاد می کنید.

در مورد اسارت اختلاف شده است شافعی و ابو یوسف و محمد بن اسحاق می گویند: اسیر گرفتن به وسیله آیه سوره انفال «۱» حرام بود، و سپس با این آیه حلال گردید، زیرا این سوره پس از سوره انفال نازل شده است، و هر گاه اسیر گرفتند امام مخیر است بین (من و فداء) که منت گذارد و آزاد سازد، یا اسیران را با اسرای مسلمین عوض کند یا آنان را در مقابل گرفتن وجهی یا امتیازی آزاد سازد، یا آنان را بکشد یا تبعید سازد.

حسن گوید: امام مخیر است بین من و فداء و استبعاد و حق کشتن اسیر را ندارد.

مثل آنکه در این آیه تقدیم و تأخیری انجام گرفته

است تقدیرش چنین است:

(فَضْرَبَ الرِّقَابَ حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا) سپس باید بیاید

---

(۱) - سوره انفال آیه ۶۷: (مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُكُونَ لَهُ أُسْرَى حَتَّى يُثَخَّرَ فِي الْأَرْضِ).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۴

(حَتَّى إِذَا أَثَخَّتْهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فَمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً) «۱».

از قتاده و سدی و ابن جریح نقل شده است که حکم آیه اسارت که اجازه کشتن اسیر را نداده است با آیه (فَأَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) «۲» و آیه (تَتَفَقَّهُمْ فِي الْحَرْبِ) «۳».

ابن عباس و ضحاک گفته اند: آیه فداء منسوخ است.

ابن عمر و حسن و عطاء گفته اند: حکم آیه فداء ثابت است و نسخ نشده است زیرا پیامبر (ص) بر ابی غره منت گذاشت و عقبه بن ابی معیط را کشت و اسرای بدر را هم در مقابل فدیة و امتیاز آزاد شدند.

نظر اهل بیت (ع): ... ص: ۴۴

از ائمه هدی صلوات الله عليهم رسیده است که اسیران جنگی بر دو قسم هستند، یک قسم از اسیران هستند که پیش از انقضاء جنگ دستگیر می شوند، در مورد این اسیران امام مخیر است بین اینکه آنان را بکشد یا دستها و پاهایشان را چپ و راست قطع کند تا آن قدر خون ریزی کند که بمیرد، و در مورد این دسته اسیران هیچگونه آزادی بلا عوض یا با عوض جایز نیست.

قسم دیگر اسیرانی هستند که پس از پیروزی دستگیر می شوند که دیگر جنگی نیست، امام در مورد آنان مختار است بین آنکه با منت گذاردن آزادشان کند یا آنکه در مقابل امتیازی مانند مال، تعویض با اسیر مسلمان، یا برده ساختن آنان و زدن گردنشان.

---

(۱) - چون اول کشتار است بعد

تسلیم شدن دشمن و فرو نهادن سلاح، و سپس اسیر گرفتن.

(۲) - سوره نساء، آیه ۸۹.

(۳) - سوره انفال، آیه ۵۷.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۵

اما اگر در هر دو حالت اسلام آورند تمام این احکام ساقط شده حکم آنان حکم مسلمانان دیگر است.

«حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا» یعنی تا آن هنگام که جنگجویان دشمن اسلحه خود را زمین گذاشته دیگر نجنگند.

ابن عباس گوید: تا آن گاه که دیگر از مشرکین کسی باقی نماند.

مجاهد گوید: تا آن گاه که دینی غیر از اسلام باقی نماند.

و معنی چنین می شود تا آن گاه که جنگ شما و جهادتان اسلحه مشرکین و اعمال زشت آنان را فروکش کرده، تسلیم شوند و جز اسلام که بهترین ادیان است آئینی باقی نماند، و دیگر بتها را نپرستند، و این معنی همانگونه است که در حدیث آمده است:

(از آن هنگام که خداوند مرا مبعوث به رسالت فرموده است جهاد ادامه دارد تا آن گاه که آخرین قشر از امت با دجال بجنگند).

فراء گوید: (یعنی تا آن گاه که جز مسلمان یا تسلیم شده احدی باقی نماند).

زجاج گوید: (یعنی با کافران بجنگید و آنان را به اسارت بگیرید تا ایمان آورند و ما دام که کفر باقی است جنگ هم ادامه خواهد یافت).

«ذَلِكَ» یعنی: این که گفته شد وظیفه شما است.

«وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَأُنْتَصِرَ مِنْهُمْ» یعنی: اگر خداوند بخواهد می تواند خودش کفار را هلاک سازد و در دنیا هم گرفتار عذابشان نماید.

«وَلَكِنْ» خدا به شما دستور جنگ و از جان گذشتگی در راه دین میدهد.

«لِيَبْلُغُوا بَعْضَكُمْ بَعْضًا» تا شما را با

همدیگر امتحان کند و مطیع از عاصی مشخص گردد، یعنی: اگر هدف خداوند تنها از بین بردن کفر بود، خداوند خودش با انواع وسائل هلاکت آنان را از بین می برد، ولی خداوند اراده فرمود که مردم استحقاق ثواب پیدا کنند، و این بدست نخواهد آمد مگر با اطاعت خدا

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۶

و تحمّل مشقتها.

«وَالَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» از قتاده نقل شده است یعنی: آنها در راه خدا در جهاد روز احد می جنگیدند «۱».

کسانی که قاتلوا قرائت کرده اند معنی آن است آنها که جهاد کردند چه آنکه شهید شده باشند یا نه.

«فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ» یعنی: خداوند اعمال اینان را از بین نخواهد برد، بلکه اعمال اینان را پذیرفته و پاداش آنان را ثواب همیشگی بهشت قرار میدهد.

«سَيَهْدِيَهُمْ» یعنی: خداوند به زودی آنان را براه بهشت و پاداش الهی هدایت خواهد فرمود.

«وَيُضِلِّجْ بِاللَّهُمْ» یعنی: شأن و حال آنان را اصلاح کند، و علت تکرار کلمه (بالهم) آن است که منظور از اولی آنست که خداوند احوال آنان را در دین و دنیا اصلاح می کند، و منظور از دوّمی آن است که خداوند حال آنان را در نعمتهای آخرت اصلاح می نماید، پس اولی در مورد سبب نعمت و دوّمی در مورد عین نعمت است.

«وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا اللَّهُمَّ» بنظر سعید بن جبیر و ابی سعید خدری و قتاده و مجاهد و ابن زید یعنی: خداوند مؤمنان مجاهد را وارد بهشت فرموده بهشت را به آنان معرفی می کند تا بهنگام ورود به منزلهای آن آن را بشناسند، بطوری که هر کس منزل بهشتی خود

را آن چنان می شناسد همانگونه که مؤمنین در دنیا پس از نماز جمعه هر کس روانه منزل خود می شوند.

جبائی گوید: یعنی اوصاف بهشت را خداوند برای آنان بیان نمود تا بسوی

---

(۱) - در تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۵ آمده است: (یعنی: آنان که در راه اطاعت فرمان خدا در روز جنگ بدر کشته شدند که یاران محمد بودند).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۷

آن شوق نموده با رغبت بدان بشتابند و برای آن بکوشند.

ابن عباس گوید: یعنی خداوند بهشت را به مؤمنان مبارز خوب شناسانید.

و در روایتی عرف بوی خوش است، گفته می شود: (طعم معرف) یعنی طعمی خوشبو «۱».

---

(۱) - شواهد التنزیل حسکانی ج ۲ صفحه ۱۷۳: (از عبد الله بن عباس روایت شده که در مورد آیه (وَ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ...)) گفته است اینان که در راه خدا کشته شده اند بخدا سوگند حمزه بن عبد المطلب سید الشهداء و جعفر طیار (و علی (ع)) هستند (که اعمالشان باطل نخواهد شد) یعنی حسناتشان در جهاد باطل نمی شود و ثوابشان در بهشت محفوظ است (آنان را بزودی هدایت خواهد نمود) یعنی: آنان را توفیق اعمال شایسته خواهد داد (و کارشان اصلاح کند) یعنی حالشان و نیاتشان و عملشان را بصلاح آورد (و آنان را وارد بهشت میکند که قبلا آن را به ایشان معرفی کرده است) یعنی: قبلا به منازل خود در بهشت راهنمایی شده اند).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۸

آیات ۷- ۱۰ از سوره محمد- ۴۷

[سوره محمد (۴۷): آیات ۷ تا ۱۰] ... ص: ۴۸

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَنَصُّرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يَثِّبْ أقدامَكُمْ (۷) وَ الَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْساً لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ

(۸) ذَلِكْ بِأَنَّهُمْ كَرَهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ (۹) أَ فَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا (۱۰)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۹

ترجمه آیات: ... ص: ۴۹

۷- ای آنها که ایمان آورده اید اگر خدا را یاری کنید، خداوند شما را یاری نموده و قدمهایتان را ثابت خواهد نمود.

۸- و آنان که کافر شده اند بدا بحالشان که اعمالشان از بین می رود.

۹- این ناکامی کافران بدان جهت است که آنان نسبت به آنچه که خداوند نازل فرموده است بی میلی نشان دادند خدا هم اعمالشان را از بین برد ..

۱۰- چرا در زمین نمی گردند تا بنگرند عاقبت آنان که پیش از آنان بوده اند چگونه است، که خدا آنان را هلاک ساخته، و کافران در انتظار سرنوشتی مشابه آنان می باشند).

لغات آیات: ... ص: ۴۹

فتعسا- تعس بمعنی انحطاط و سقوط است و عثار و اتعاس و ازلال و ادحاض به یک معنی است، و آن عبارت است از سقوطی که صاحبش استقلال ندارد، هر گاه کسی سقوط کرد و خواستند استقامت و نشاط او را بیان کنند باو گفته می شود (لعاله) ولی اگر نخواهند از سقوط او بخوبی یاد کنند می گویند:

(تعسا) شاعر عرب اعشی در مذمت کسی که سقوط کرده است می گوید:

(فاه لتعس اولی لها من ان اقول لعا) یعنی: (گفتن تعس نسبت به او شایسته تر است تا آنکه بگویم: لعا).

معنی آیات: ... ص: ۴۹

آن گاه خداوند مؤمنین را مورد خطاب قرار داده می فرماید:

«يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ» یعنی: ای ایمان آوردگان! اگر

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۰

دین خدا و پیامبر خدا را با هم با جهاد و جنگ با کفار یاری کنید.

«يَنْصُرُكُمْ» خداوند هم شما را بر دشمنان پیروز خواهد ساخت.

«وَيُثَبِّتُ أَقْدَامَكُمْ» یعنی: خداوند شما را جرأت داده قوّت قلب بخشیده است تا ثابت قدم مانید.

و بعضی گفته اند یعنی: خداوند شما را در آخرت یاری می کند، و قدمهای شما را در وقت حساب و بر پل صراط ثابت می گرداند.

و بعضی گفته اند: خداوند شما را در دنیا و آخرت یاری می دهد، و قدمتان را در دنیا و آخرت ثابت می سازد، و این وجه بهتر است «۱».

قتاده گفته است: بر خداوند لازم است هر کس را که یاریش کرده است یاری دهد زیرا در قرآن فرموده است: (إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ).

و نیز بر خدا لازم است بر نعمت افراد شکر گزار بیفزاید، زیرا فرموده است:

(لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ).

و نیز بر خدا

لازم است هر کس که او را یاد کند بیادش باشد، زیرا فرموده است: (فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ).

و نیز بر خدا لازم است وفا کند بعهد هر کس که بعهد الهی وفا نموده است، زیرا فرموده است (وَ أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ).

(وَ الَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ) یعنی: آنها که کافر شده اند بدا بحالشان.

مبرد گفته است یعنی: خداوند آنان را هلاک ساخت که تقدیرش چنین بوده است: (أَتَعْسَمُ اللَّهُ فَعَسَا تَعْسَمُهَا) «۲».

---

(۱) در تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۶ آمده است: (یعنی: قدمهای آنان را در جنگ ثابت می فرماید، تا فرار نکنند).

(۲) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۶ یعنی: (یعنی آنان که به محمد و قرآن کافر شدند که همان غذا دهندگان روز بدر باشند).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۱

ابن عباس گوید: منظور آن است که خداوند کافران را در دنیا گرفتار سختی نماید، و در آخرت به آتش جهنم سقوط دهد.

(وَ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ) معنایش گذشت «۱».

«ذَلِكَ» یعنی این هلاکت و بطلان اعمال بخاطر آن است که «بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» نسبت به قرآن و احکام اسلام که بر پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) نازل شده بود بی علاقه بودند، و با اینکه دستور داشتند که مطیع دستورات پیامبر باشند ولی مخالفت می نمودند.

حضرت باقر (ع) می فرماید: اینان از آنچه که در باره علی نازل شده بود بدشان می آمد در نتیجه:

(فَأَخْبَطَ أَعْمَالَهُمْ) اعمالشان باطل شد، زیرا که این اعمال طبق دستور انجام نگرفته بود «۲».

آن گاه خداوند برای آنان بر صحت دعوت خود بتوحید و اخلاص در عبادت استدلال کرده می فرماید:

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا

كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» چرا نمی روند که ببینند عاقبت پیشینیان آنان چیست؟ که خداوند برای آنان پیامبرانی فرستاد و آنان را به سوی یکتاپرستی و توحید و اخلاص در پرستش دعوت کردند، ولی از آنان نپذیرفتند و نافرمانی کردند، یعنی: ای کاش می رفتند و از عواقب اینان آگاه می شدند.

---

(۱) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۶ یعنی: (خداوند اعمال آنان را و مخارجی که روز بدر کرده اند باطل فرماید).

(۲) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۶: باز می گوید یعنی: (حسنات و مخارج آنان را در روز بدر باطل ساخت).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۲

«وَاللَّكَافِرِينَ» (۱) «أَمْثَالُهَا» یعنی: ای محمد برای آنان که نسبت به تو نافرمانی می کنند اگر ایمان نیاورند و دعوت را نپذیرند همانند آن عاقبت در پیش است، یعنی: به آخرت انداخته است یک نوع تفضل است.

---

(۱) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۶: در مورد کافرین می گوید: منظور (کفار مکه است).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۳

آیات ۱۱-۱۵ از سوره محمد- ۴۷

[سوره محمد (۴۷): آیات ۱۱ تا ۱۵] ... ص: ۵۳

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ (۱۱) إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ (۱۲) وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرِيْبِهِ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجْتِكَ أَهْلُكِنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ (۱۳) أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْتِهِ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ (۱۴) مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَ

أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَمْذِهِ لِلشَّارِبِينَ وَ أَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَ لَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَ سُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ (۱۵)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۴

ترجمه آیات: ... ص : ۵۴

۱۱- این به خاطر آن است که خداوند دوستدار کسانی است که ایمان آورده اند، و کافران دوستی ندارند.

۱۲- خداوند کسانی را که ایمان آورده، کارهای شایسته نموده اند وارد بهشت‌هایی خواهد نمود که زیر درختان آن جویبارها روان است، و آنان که کافرند در دنیا بهره گیرند و روزی خورند آن گونه که چهارپایان می خورند، اما آتش دوزخ جایگاه آنان است.

۱۳- چه بسیار قریه ها از قریه ای که تو را از آن بیرون راندند قوی تر بودند، ولی ما آنان را هلاک ساختیم و یآوری نداشتند.

۱۴- آیا آن کسی که با دلیل روشنی از خدا است مانند کسانی است که عمل زشت آنان برایشان زینت داده شده است، و از هوای نفس خویشتن پیروی می نمایند.

۱۵- آن بهشت که پرهیزکاران را وعده داده اند وصفش چنین است، در آن جویبارها از آب تغییر ناپذیر است، و جویبارها از شیر که طعم آن تغییر ناپذیر و جوی هایی از می که لذت بخش نوشندگان است، و جوی ها از عسل مصفی، و همه گونه میوه ها دارند، توأم با آموزش پروردگارشان (آیا این کس) مانند کسی است که در جهنم جاویدان است و آب جوشان به آنان می نوشاند که روده هایشان را پاره پاره می کند.

قراءت آیات: ... ص : ۵۴

آسن- ابن کثیر (أسن) بدون مد مقصورا قرائت کرده، بقیه قراء (آسن) با مد قرائت کرده اند. ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۵

مثل الجنة- علی (ع) و ابن عباس «أمثال الجنة» با صیغه جمع قرائت کرده اند.

دلیل قرائت: ... ص : ۵۵

أسن- ابو ذر گوید: گفته می شود: (أسن الماء یأسن أسونا) هنگامی که آب تغییر پیدا کند و نیز گفته می شود: (أسن الرجل یأسن أسنا) هنگامی که شخص بعلت باد و یا گاز مسمومی بیهوش گردد، و چه بسا که بدین وسیله هم بمیرد شاعر گفته است:

(التَّارِكُ الْقَرْنَ مَصْفَرًا أَنَامَلَهُ تَمِيلُ فِي الرَّمَحِ مِيلَ الْمَائِحِ الْأَسْنِ) «۱»

أبو عبيده گوید: (أسن) عبارت است از متغیر، بنا بر این دلیل این کثیر آن است که اسم فاعل از فعل يفعل فعل خواهد شد، و أبو الحسن گوید: (أسن) برای حالتی است که انسان بر آن قرار دارد، و هر کس (أسن) بر وزن فاعل بخواهند منظورش آن است که این حالت در آینده بسوی آن نخواهد رفت.

مثل الجَنَّة - أمثال الجَنَّة بنا بر قرائت عامه که مثل خوانده اند دلیل است بر اینکه در مثل معنای کثرت است چون معنای مصدریت دارد.

لغات آیات: ... ص: ۵۵

مَثْوَى - بمعنی اقامتگاه است، عرب می گوید: (ثَوَى بِالْمَكَانِ، ثَوَاهُ) هنگامی

---

(۱) - مَائِحٌ كَسَى اسْتِ كِه وَارِد چَاه شْدِه اَز تِه چَاه آب بِيرون مِي آورد، اَسْن كَسَى اسْتِ كِه در تِه چَاه بِخاطر گَاز چَاه مَسْموم شْدِه غَش مِي كِنْد دِچار سِرگِيجه مِي شُود، مَائِح در مِقَابِل مَاتِح اسْتِ در باره مَاتِح و مِيح اَز اَصْمَعِي پَرسِيدنْد كَفت (الفوق لل فوق و التَّحْت لِلتَّحْت) مَاتِح كَشِيدن آب اَز سِر چَاه و مِيح اَز داخِل چَاه.

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۶

كِه در مَكَان اقامت نَمَايِد، و بِه زَن كَفتِه مِي شُود: (اُمُّ المَثْوَى) يَعمَنِي مَادِر اقامتگاه مَثَل - مَثَل و مَثَل هِر دُو بِه يَك مَعْنِي هَسْتنْد مَاننْد شَبِه و شَبِه و بَدَل و بَدَل. امعاء - جَمع مَعِي بَمَعْنِي

روده است، و در حدیث است:)

المؤمن يأكل في معي واحد، و الكافر يأكل في سبعة امعاء

(و در این حدیث چند وجه تأویل وجود دارد:

۱- آنکه حضرت علی (ع) این حدیث را در مورد شخص معینی فرموده است.

۲- آنکه مؤمن به هنگام غذا خوردن بسم الله می گوید و لذا در غذایش برکت می افتد.

۳- آنکه مؤمن در دنیا راه در آمدش محدود است، ولی کافر از هر سو بهره می برد.

۴- این حدیث مثل است برای زهد مؤمن در دنیا و حرص کافر بر آن و این وجه بهترین وجه است.

اعراب آیات: ... ص : ۵۶

زجاج گوید: (مَثَلُ الْجَنَّةِ) مبتدا و خبرش محذوف است، تقدیر چنین است (مثل الجنة التي وعد المتقون مما قد عرفتموه من الدنيا جنه فيها النهار...).

كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ، تقدیرش این است: (أفمن كان على بينه من ربه و أعطى هذه الأشياء كمن زين له سوء عمله و هو خالد في النار).

معنی آیات: ... ص : ۵۶

«ذَلِكَ» یعنی اینکه در مورد مؤمنان و کافران انجام داده ایم.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۷

«بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا» بدان جهت است که خداوند دوستدار مؤمنان است و آنان را یاری کرده از آنان دفاع می فرماید «۱».

«وَ أَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ» و کافران دوستداری ندارند که بتواند آنان را یاری کند، و کسی نیست که در دنیا و آخرت از آنان یاری نماید، آن گاه خداوند حال هر دو فرقه را یادآوری فرموده و سپس می فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» یعنی: خداوند مؤمنین و نیکوکاران را وارد بهشتهایی می کند که از زیر درختان آن و بناهایش نهرهای آب روان است.

«وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَ يَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ» یعنی: روش کافران بسان چهارپایان است که لذات دنیا و شهوترانی های

آن را ترجیح می دهند، و از عبرتها روی گردان شده اند، برای سیر شدن می خورند و برای عیاشی شهوترانی می کنند.

«وَالنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ» یعنی: آتش جایگاه آنان است که در آن اقامت خواهند داشت، آن گاه خداوند آنان را ترسانیده و تهدید نموده می فرماید:

«وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ» یعنی: ای محمد بسیار قریه بوده است که از قریه تو یعنی

مکه قوی تر و شدیدتر بوده است.

«الَّتِي أَخْرَجْتِكَ» یعنی: که اهل آن قریه تو را بیرون کردند، یعنی:

بسیار مردانی بوده اند که از مردم مکه نیرومندتر بوده اند و لذا می گوید:

«أَهْلَكُنَاهُمْ» که اینجا ضمیر را به مردم برگردانده است به نقل ابن عباس.

«فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ» یآوری ندارند که از آنان حمایت کند و نگذارد ما ایشان

---

(۱) - شواهد التنزیل ج ۲ ص ۱۷۴ (از سعید بن جبیر منظور این آیه علی و حمزه و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۸

را هلاک کنیم، یعنی: اگر ما بخواهیم اینان را هلاک کنیم چه کسی هست که آنان را در امان قرار دهد؟ سپس خداوند بمنظور توبیخ و توهین کافران و منافقین می فرماید:

«أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْتِهِ مِنْ رَبِّهِ» یعنی: آیا کسی که در دین خود یقین دارد، و در اعتقادش به یکتاپرستی و احکام دین دارای برهانی روشن است.

«كَمَنْ زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ» یعنی: شیطان گناهانش را برایش زینت داده، و او را گمراه ساخته است.

«وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ» و از خواسته های نفسانی خود پیروی نمودند، و این صفت مربوط به کسانی است که مشرکین هستند و از ابن زید نقل شده است که اینان منافقین می باشند که دارای این وصف هستند.

و از حضرت باقر (ع) هم روایت شده است که منظور از اینان منافقین هستند «۱».

آن گاه به توصیف بهشتهایی که به مؤمنین وعده آن را داده اند پرداخته می فرماید:

«مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ» تفسیر آن در سوره رعد گذشت.

«فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ» یعنی: آبهای بهشت بخاطر زیاد ماندن مانند

آبهای دنیا تغییر پیدا نمی کند.

«وَ أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ» که نه ترش است و نه زبان گز، و هم-چنین دیگر عوارضی که در دنیا به شیرها می رسد.

«وَ أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ» یعنی: نهرها از خمری که لذیذ است و

---

(۱) تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۶ می گوید: منظور از كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ أَبُو جَهْلٍ است. [...]

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۵۹

انسان از آشامیدن آن لذت می برد و آزاری ندارد، و دنباله اش مستی و شرارت نیست، بر خلاف مشروبات دنیا که لذت ندارد و مستی و سردرد هم دارد.

«وَ أَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى» یعنی و نهرهایی از عسل خالص که موم و کثافت و عیبهای عسلهای دنیا را ندارد.

«وَ لَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ» و از هر نوع میوه ای چه آن را بشناسند و چه نشناسند خالی از عیب هایی که میوه های دنیا دارد به آنان می دهند.

«وَ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ» یعنی: علاوه بر این نعمتها مؤمنین را خداوندی بخشد و گناهانشان را می پوشاند و اعمال زشتشان را فراموش می کنند تا این نعمتها بر آنان ناگوار نشود.

«كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ» یعنی: آیا کسی که از این نعمتهای خداوندی بهره مند است مانند کسی است که جاودان در جهنم خواهد ماند؟! «وَ سُقُوا مَاءً حَمِيمًا» و آب جوشیده و پر حرارت به او می نوشانند؟

«فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ» وقتی وارد بدنشان شود روده هایشان را پاره پاره کند.

بعضی گفته اند: (كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ) عطف شده است بر (كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ) که تقدیرش اینطور بوده است: (كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ) و من هو خالد فی

النَّارِ) که بعدا واو عطف حذف شده است، همانگونه که می گویند: (قصدنی فلان شتمنی ظلمنی).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۶۰

آیات ۱۶- ۲۰ از سوره محمد- ۴۷

[سوره محمد (۴۷): آیات ۱۶ تا ۲۰] ... ص: ۶۰

اشاره

و مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنِفًا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ (۱۶) وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًىٰ وَ آتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ (۱۷) فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ (۱۸) فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اسْتَغْفِرْ لِتَدْنِيكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَتَقَلَّبِكُمْ وَ مَثَوَاكُمْ (۱۹) وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ فَأِذَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَ ذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَىٰ لَهُمْ (۲۰)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۶۱

ترجمه آیات: ... ص: ۶۱

۱۶- بعضی از آنان به تو گوش فرا دادند و چون از نزد تو بیرون روند به کسانی که عالم هستند گویند هم اکنون چه چیز می گفت، اینان کسانی هستند که خداوند مهر بر دلهایشان زده از هوای نفس خود پیروی می کنند.

۱۷- آنان که هدایت یافته اند هدایتشان را افزون سازد، و آنان را در تقوایشان توفیق دهد.

۱۸- مگر بجز رستخیز انتظار دیگر دارند، که ناگهان آنان را فرا گیرد، که نشانه های آن آمده است، و هنگامی که رستخیز آمد دیگر یادآوری چه سودشان دهد؟

۱۹- بدانکه جز خدای یکتا خدایی نیست، برای گناه خود و مردان و زنان با ایمان آمرزش بخواه، خداوند از اعمال شما و قرارگاهتان آگاه است.

۲۰- و آنان که ایمان آورده اند گویند: ای کاش سوره ای نازل می شد، و هر گاه سوره محکمی نازل می شد و در آن از جهاد یادی می شد، آنان را که در دلهایشان بیماری است می دیدی

که به تو می نگریستند آن چنان نظاره ای که گویی از ترس مرگ خود را باخته است، آری اینان سزاوار مرگ اند.

قرائت آیات: ... ص: ۶۱

آنفا- در بعضی روایات از ابن کثیر نقل شده است که (انفا) با قصر قرائت کرده است، ولی قرائت مشهور همان (آنفا) با مدّ است.

دلیل قرائت: ... ص: ۶۱

ابو علی گوید ابو زید شاعر گفته است:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۶۲

(وجدنا آل مره حین خفنا جریرتنا هم الانف الکراما

و یسرح جارهم من حیث یمسی کأنّ علیه مؤتفا حراما) «۱»

ابو علی گوید: بنا بر این شعر آنف که وزن فعل است بر وزن (فعل) جمع بسته شده است، زیرا که مفرد انف انف است به دلیل شعر شاعر که گفته است:

(و حمّال المئین اذا المّت بنا الحدّثان و الأنف النصور) «۲»

و انف و انف در هر دو شعر با لغتی که در آیه آمده است فرق دارد، زیرا آنچه که در شعر است به معنی عدم تحمّل است، و آنچه که در آیه آمده است به معنی ابتداء است، ولی انف در معنی ابتداء شنیده نشده است، ممکن است این کثیر آنف و آنف مانند حاذر و حذر و فاکه و فکه گمان کرده است و (آنف) با مدّ مناسبتر است که به معنی آینده است از ائتلاف بمعنی ابتداء، پس آنفا بمعنی اولین فرصت نزدیک است.

لغات آیات: ... ص: ۶۲

أهوائهم- أهواء جمع هواء بوده و عبارت است از خواست نفس، گفته میشود:

(هوی یهوی هوی فهو هو) و استهواه هذا الأمر، یعنی: او را به سوی خواسته- ای فرا خواند.

أشراطها- أشرط بمعنی علامات و نشانه ها است، و (أشرط فلان نفسه للأمر) یعنی: فلانی برای فلان کار خود را نشان کرد،

(۱) - یعنی: (با گناهانی که داشتیم هنگامی که ترسیدیم خاندان مره را مردمی یافتیم که حاضر به ستم نبوده آقا و بزرگوارند، همسایگانشان از منازل خود به راه می افتند، تو گویی که آل مره حرمت

ماه حرامی را گرفته باشند).

(۲) - یعنی: (بهنگام پیش آمدهای روزگار دارای صدها افراد جنگی و یآوری)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۶۳

(فاشرط فیها نفسه و هو معصم و ألقى بأسباب له و توکلا) «۱»

و مفرد اشرط شرط است، و شرط متحرک الوسط به معنی علامت است، و اشرط الشاعه که در قرآن آمده است به معنی نشانه های قیامت است، و نیز شرط به معنی کثافت مال هم آمده است همانگونه که جریر در شعر خود گفته است

(تری شرط المعزی مهوور نساءهم فی شرط المعزی لهن مهوور) «۲»

و اینکه به پلیس (شرطه) گفته می شود به علت آن است که لباس هایی می - پوشند که علامت است برای آنان، و شرط در بیع علامتی است بین خریدار و فروشنده.

معنی آیات: ... ص: ۶۳

آن گاه خداوند حال منافقین را بیان کرده می فرماید:

«وَمِنْهُمْ مَنْ يَشْتَرِعُ إِلَيْكَ» یعنی: بعضی از کافران که قبلا از آنان یاد شد کسانی هستند که گوش به قرائت و دعوت و سخنان تو می دهند، زیرا منافق کافر است «۳».

«حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ» منظور کسانی است از مؤمنین که خداوند به آنان دانش و فهم عطا فرموده است.

---

(۱) - یعنی: (خود را در آن کوه نشان کرد در حالی که چنگ زده بود و طنابهایی انداخته و به آنها چسبیده بود).

(۲) - یعنی: (می بینی که اموال فقیرانه ای مهر زنان ایشان است، و در این اموال پست آنان مهرهایی دارند).

(۳) - تفسیر ابن عباس ص ۳۱۶ (یعنی: کسانی که روز جمعه گوش بخطبه ات می دهند).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۶۴

ابن عباس گوید: من از

کسانی هستیم که علم قرآن بمن داده شده است «۱».

و از اصبع بن نباته از علی (ع) آمده است که فرمود: ما نزد رسول خدا (ص) بودیم که حضرت از آمدن وحی به ما خبر می داد من و کسانی که درک آن را داشتیم آن را فرا می گرفتیم و هر گاه از محضر حضرت بیرون می آمدیم می گفتند:

«ما ذا قالَ آنفأ» یعنی: الآن چه می گفت؟ و این را بمنظور مسخره نمودن گفته اند، یا به این معنی که ما در فهم سخنان او نکوشیده ایم.

و بعضی هم گفته اند این را بدان جهت گفته اند که معنای سخنان حضرتش را نمی فهمیده اند، و آنچه را که شنیده اند درک نمی کرده اند.

بعضی هم گفته اند: منظورشان از این سخن تحقیر حضرت بوده است، که سخنی مفید فایده نگفته است.

و نیز ممکن است این پرسش را بخاطر نفاق و ریاکاری پرسیده اند یعنی: من از سخنان حضرت بجز همین قسمت اخیر چیزی را فراموش نکرده ام، در قسمت اخیر چه می گفت؟ دوباره بازگو کن تا آن را هم حفظ کنیم.

و اینکه گفته است یستمع الیک به لفظ مفرد و سپس گفته است خرجوا من عندک به لفظ جمع چون در یستمع ضمیر به لفظ من بر می گردد و در خرجوا بمعنای من، چون من لفظش مفرد و معنایش جمع است، آن گاه می فرماید:

«أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» یعنی: دلهایشان را به مهر کافران نشان کرده است، یا آنکه آنان را بخودشان واگذار نموده است.

«وَ اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ» یعنی: و از خواهشهای نفسانی خود و تمایلات طبیعی خود پیروی نمودند، و به دنبال دلیل و برهان نرفتند، آن گاه خداوند

(منظور از أوتوا الْعِلْمَ عبد الله بن مسعود است).

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۲۳، ص: ۶۵

خداوند مؤمنین را توصیف فرموده می فرماید:

«وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا» آنان که با شنیدن بیانات پیامبر خدا (ص) هدایت شدند.

«زَادَهُمْ هُدًى» خداوند یا خواندن قرآن یا پیامبر (ص) بر هدایت آنان افزود. و بعضی گفته اند یعنی: استهزاء منافقین بر ایمان و علم و بصیرت آنان افزوده پیامبر خدا (ص) را بیشتر تصدیق می کردند.

«وَأَتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ» یعنی: آنان را برای تقوی موقّق می سازد.

از سعید بن جبیر و ابی علی جبائی روایت شده است که یعنی: و ثواب پرهیز- کاری.

و بعضی گفته اند یعنی: برای آنان بیان نمود که چگونه تقوی داشته باشند، که چگونه کارهای مباح را رها کرده واجبات را انجام دهند.

«فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ» یعنی: انتظاری جز آمدن قیامت ندارند.

«أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَعْتَهُ» که قیامت یکباره بیاید، که (أَنْ تَأْتِيَهُمْ) بدل (السَّاعَةَ) است که تقدیرش این است: (إِلَّا السَّاعَةَ اتیانها بخته) که یعنی: آیا مگر این نیست که تنها منتظرند قیامت یکباره برای آنان فرا رسد؟

«فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا» یعنی: علامتهای قیامت آمده است، ابن عباس گوید یعنی: نشانه های قیامت آمده است، و پیامبر (ص) هم جزء نشانه های قیامت است، و پیامبر (ص) فرمود: من و ساعت قیامت مانند این دو انگشت با هم مبعوث شده ایم.

و مقاتل گوید: از علامتهای قیامت شقّ القمر، و دود معین و بعثت پیامبر خدا (ص) و نزول آخرین کتاب آسمانی است.

«فَأَنَّى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ» یعنی: پس از آنکه قیامت رسید دیگر یادآوری و اندرز و توبه چه سودی به حال آنان خواهد داشت؟

ترجمه مجمع البيان في تفسير

و محلّ ذکرهم رفع است، مانند (يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذُّكْرَى)؟

یعنی: یادآوری برای آنان فایده ندارد، و یادآوری آن است که خداوند دستور فرموده است که یادآوری شوند، و معنا چنین خواهد شد که اینان چگونه میتوانند نجات یابند با اینکه ساعت قیامت فرارسیده، زیرا در این هنگام دیگر ایمان آوردن و انجام عبادات به حالشان فایده نخواهد داشت، چون تکلیف از آنان ساقط شده است.

سپس خداوند به پیامبرش خطاب کرده و منظور از آن تمام مکلفین است که می فرماید:

«فَاعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» (۱) زجاج گوید: جایز است معنی اینطور باشد که بر این دانش ثابت بمان، و آنچه را که در آینده خواهی دانست هم اکنون بدان.

و روایتی که در این مورد از پیامبر خدا (ص) وارد شده است که (هر کس بمیرد در حالتی که می داند خدایی جز خداوند یکتا نیست) وارد بهشت خواهد شد دلالت بر این مطلب دارد، و این روایت هم از صحیح مسلم نقل شده است «۲».

---

(۱) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۱۷ نقل می کند که گفته شده است یعنی:

(بدان که چیزی فضلش مانند فضل لا اله الا الله نیست).

(۲) - نور الثقلین ج ۵ ص ۴۰ حدیث ۵۴: (از حضرت صادق (ع) روایت شده است: هر کس با اخلاص بگوید: لا اله الا الله وارد بهشت خواهد شد، و اخلاص در گفتن لا اله الا الله به آن است که این جمله او را از کلیه کارهای حرام باز دارد.

این روایت، روایت صحیح مسلم را بیان می کند و معلوم می شود منظور از اینکه -

بعضی گفته اند که جمله (فَاعْلَمْ أَنَّهُ...) متعلق بما قبل است به این معنی که (اذا جاءتهم الساعة فاعلم أنه لا اله الا الله) یعنی: هنگام آمدن ساعت قیامت سلطنت و مالکیت افراد باطل خواهد شد، و هیچ ملک و هیچ حکومتی جز برای خدا نمی باشد.

و بعضی گفته اند که این نوعی اخبار حضرت (ص) از مرگ خود بوده است، بنا بر این مراد آن است که آن زنده ای که نخواهد مرد خدای یکتا است.

بعضی هم گفته اند حضرت در اثر آزار قومش دلش گرفته بود، که به او گفته شد: هیچکس بجز خدا نمی تواند اندوهت را بر طرف سازد.

«وَأَسْتَغْفِرُ لِدُنْبِكَ» اینجا مورد خطاب پیامبر است، ولی منظور از آن امت او است، و بدان جهت حضرتش مورد خطاب قرار گرفته است که امت براه و روش او اقتداء نمایند، و بعضی هم گفته اند منظور از آن انقطاع بسوی خداوند بزرگ است، زیرا استغفار عبادتی است که انسان به وسیله آن استحقاق ثواب مییابد.

و حدیث صحیح در این باره از حذیفه بن یمان آمده است که می گوید: (من شخصی بد زبان بودم نسبت به خانواده ام، گفتم: یا رسول الله من می ترسم که زبانم مرا به جهنم کشاند؟ حضرت رسول (ص) فرمودند: تو چرا استغفار نمیکنی؟ من هر روز یکصد بار استغفار می کنم) «۱».

«وَاللِّمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ» خداوند مؤمنین و مؤمنات را بدین وسیله مورد

(- علم به یکتایی خدا موجب نجات و بهشت است در صورتی است که انسان دارای اخلاص و عمل هم باشد.

(۱) - نور الثقلین ج ۵ ص ۳۸ حدیث ۴۷: (رسول خدا (ص) فرمودند:

بهترین عبادت استغفار است، و

این به دلیل گفته خداوند است در کتابش:

(فَاعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرُ لِذَنْبِكُمْ).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۶۸

احترام و تکریم قرار داده است، زیرا خداوند به پیامبرشان دستور فرموده است که برای گناهان آنان استغفار نماید، و بدون پیامبر هم شفیع است که دعایش در حق آنان به استجابت خواهد رسید. آن گاه خداوند از دانش خود نسبت به آنان و حالات مردم و سرانجامشان خبر داده می فرماید:

«وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ» از ابن عباس نقل شده است که یعنی:

خداوند از تصرفات شما و اعمالتان در دنیا و مصیرتان در آخرت که بسوی بهشت خواهد بود یا جهنم اطلاع دارد.

و از عکرمه نقل شده است که یعنی خداوند از نقل و انتقال شما در أصلاب پدران به ارحام مادران و اقامتان در زمین آگاه است.

و از ابن کیسان نقل شده است که یعنی: خداوند از گردش شما از پشت به رو و اقامتگاهتان در قبرها خبر دارد.

و بعضی هم گفته اند یعنی: خداوند از گردش شما در روز و اقامتگاه و خوابگاهشان در شب خبر دارد، یعنی خداوند از جمیع حالات شما آگاه است و چیزی بر او پوشیده نیست، و سپس به نقل از مؤمنین می فرماید:

«وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ» یعنی مؤمنین می گویند: چه می شد که سوره ای نازل می شد؟ زیرا با نزول قرآن انس گرفته بودند، و هر گاه دیر قرآن نازل می شد به وحشت می افتادند، تا اوامر الهی را نسبت به خود دانسته و آنها را بکار بندند.

«فَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ» یعنی: هر گاه سوره ای محکم که در آن

آیه متشابهی و تأویلی وجود ندارد نازل می شد.

بعضی گفته اند یعنی سوره ای که تخفیف قبلی را در مورد جهاد نسخ کند.

قتاده گوید: هر سوره ای که در آن از جهاد ذکری بمیان آمده باشد سوره

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۶۹

محکمه است، و آن سوره برای منافقین بدترین سوره است.

بعضی گفته اند سوره محکمه سوره ای را گویند که مقرون به وعید و تهدید به عذاب باشد و در آن تأکید شده باشد، مانند
(إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا).

بعضی گفته اند: محکمه یعنی الفاظ آن سوره روشن است، بنا بر این قرآن همه اش محکم است.

بعضی هم گفته اند: سوره محکمه سوره ای است با صراحتی که در تأویل آن اختلاف نشود، و به دنبال آنهم نصّ دیگری نیامده باشد.

و در قرائت ابن مسعود آمده است (سوره محدثه) یعنی: سوره ای تازه.

«وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ» یعنی: و در آن جنگ واجب شده بود، و مأمور به جهاد شده بودند.

«رَأَيْتَ» می دیدی ای محمد.

«الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» آنان را که در دلهایشان بیماری شک و نفاق است.

«يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظْرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَيِّتِ» زجاج گوید: منظور آن است که آنان چشمان خود را به سوی تو خیره می کردند، و با تندی می نگریستند، همانگونه که افراد در حال جان کندن بعلت سنگینی مرگ بجایی خیره می شوند.

«فَأُولَى لَهُمْ» این جمله نوعی تهدید و وعده عذاب است.

اصمعی گوید: اینکه در مقام تهدید می گویند: (أولى لك) یعنی: چیزی که موجب ناراحتی تو باشد در کنارت قرار گیرد (وليك و قارنك ما تكره).

قتاده گوید: یعنی: عذاب و کیفر الهی برای آنان باد، بنا بر این (أولى) اسم است برای تهدید و وعید،

و (فَأُولَىٰ لَهُمْ) مبتدا و خبر است، و اولی قابل صرف نیست زیرا بر وزن فعلی است و اسم شده است برای وعید، و اینکه أصمعی بمعنی (وَلِيَّكَ مَا تَكَرَه) گرفته است منظورش آن نیست که اولی فعل است، بلکه آن را تفسیر به معنی نموده است. ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۰

و نیز گفته شده است که (فَأُولَىٰ لَهُمْ) یعنی: (اولی لهم طاعه الله و رسوله و قول معروف بالاجابه) یعنی: اگر اطاعت می کردند و اجابت می نمودند اطاعت و اجابت شایسته آنان بود، و این است معنای قول ابن عباس در روایت عطاء و اختیار کسایی، بنا بر این (طَاعَهُ وَ قَوْلُ مَعْرُوفٍ) در آیات آینده متصل بما قبل می باشد، و بنا بر قول زجاج همچنین است اگر (طَاعَهُ وَ قَوْلُ مَعْرُوفٍ) صفت (سوره) باشد، و تقدیرش این است: (فاذا أنزلت سورة ذات طاعه و قول معروف) و بنا بر قول اول طاعه مبتدای محذوف الخبر است و تقدیرش (طاعه و قول معروف أمثل أو أحسن) یا اینکه خبر مبتدای محذوف است که تقدیرش (أمرنا طاعه) است، و وقف در اولی لهم نیکو است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۱

آیات ۲۱-۲۵ از سوره محمد ۴۷

[سوره محمد (۴۷): آیات ۲۱ تا ۲۵] ... ص: ۷۱

اشاره

طَاعَهُ وَ قَوْلُ مَعْرُوفٍ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرَ فَلَوْ صِدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ (۲۱) فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ (۲۲) أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ (۲۳) أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا (۲۴) إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمْلَىٰ لَهُمْ

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۲

ترجمه آیات: ... ص: ۷۲

۲۱- اطاعتی و گفتاری نیک برای آنان بهتر است، و هر گاه کار جهاد مقرر شود، اگر با خدا راست گویند برای آنان بهتر است.

۲۲- آیا می توانید هر گاه بحکومت رسیدید در روی زمین فساد کنید، و رابطه خویشاوندیتان را قطع کنید؟

۲۳- آنان کسانی هستند که خداوندشان لعنت کرده و کر و کورشان ساخته است.

۲۴- آیا در قرآن تدبیر نمی کنند؟ یا آنکه بر دریچه دلهایشان قفلهایی است؟

۲۵- کسانی که پس از تبیین هدایت برایشان بعقب بازگشتند، شیطان اعمال بدشان را نیکو جلوه داد، و آرزوهایشان را دراز کرد.

قرائت آیات: ... ص: ۷۲

تَقَطَّعُوا- یعقوب و سهیل (تقطعوا) بفتح تاء و طاء و سکون قاف قرائت کرده، دیگران «تَقَطَّعُوا» با تشدید طاء و ضم تاء قرائت کرده اند.

املی لهم- اهل بصره (املی لهم) بضم همزه و فتح یاء خوانده اند، و در روایت رويس از یعقوب آمده است که (املی لهم) را بسکون یاء قرائت نموده است و بقیه (و املی لهم) بفتح همزه و لام.

ان تولیتم- از پیامبر خدا (ص) روایت شده است که (

فهل عسیتم ان ولیتم

) قرائت فرموده است، اما علی (ع) (ان تولیتم) قرائت کرده است، و ابو حاتم گفته است بنا بر قرائت علی (ع) معنی چنین است امیدوار بودید که مردم شما را دوست بدارند؟

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۳

دلیل قرائت آیات: ... ص: ۷۳

تقطعوا- دلیل کسی که (و قطعوا) با تخفیف خوانده است آیه (وَ یَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ یُوصَلَ) است، و کسانی که با

تشدید خواننده اند منظورشان مبالغه بوده است.

تولّیتم - ولّیتم از ولایت است، و نقل قول دلالت دارد بر اینکه قرائت مشهور تولّیتم بمعنی (تولّیتم الأمر) است.

و املی لهم - ابو علی گفته است: (انتظرتہ ملّیاً من الدّهر) یعنی: زمانی وسیع از روزگاران در انتظارش بودم، که ملّیاً صفت است و بسبک اسماء استعمال شده است.

و اینکه گفته اند (تملیت حبیباً) یعنی با او زمانی از روزگار را گذرانیدم.

و ملوان که میگویند منظورشان رفت و آمد شب و روز و طول مدّت آنها است، شاعر عرب گفته است:

(نهار و لیل دائم ملواهما علی کلّ حال المرء یختلفان)

یعنی: (روز و شبی که تکرار آن دائمی است، که بر هر حالت انسان رفت و آمد میکنند) و اگر منظور از (ملوا)

عین شب و روز بود بضمیر نهار و لیل اضافه نمیشد، چون اضافه شیء بنفسه غلط است، ولی ظاهراً شاعر منظورش تکرار روزگاران و وسعت زمان با آن بوده است.

املی لهم- و ضمیر در (املی لهم) به اسم الله برمیگردد همانگونه که در جای دیگر قرآن آمده است: (وَ اُمْلِیْ لَهُمْ اِنَّ کَیْدِیْ مَتِیْنٌ) و هر کس که (و املی لهم) بصورت مجهول قرائت کرده است خوب کاری کرده است، زیرا معلوم است که

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۴

احدی نمیتواند عمر احدی را بتأخیر بیندازد مگر خداوند بزرگ.

معنی آیات: ... ص: ۷۴

«طَاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ» گفتم در معنی آن دو نظر است: اول آنکه کلامی باشد متصل بما قبلش که شرح آن گذشت. دوم آنکه کلامی باشد مستقل، و در تقدیر آن بر دو وجه اختلاف شده است:

۱- آنکه مبتدای محذوف الخبر باشد، و سپس گفته شده است یعنی: (طاعه و قول معروف امثل و الیق من احوال هؤلاء المنافقین) «۱» و از حسن نقل شده است یعنی: (طاعه و قول معروف خیر لهم من جزعهم عند نزول فرض الجهاد) «۲».

۲- وجه دوم آنکه طاعه و قول خبر مبتدای محذوف است و تقدیر آن عبارت است از (ارنا طاعه و قول معروف) یعنی (فرمان ما فرمان و سخنی است نیک که شنونده منکر آن نخواهد شد، و مجاهد گوید و این فرمانی است که خداوند به منافقین داده است).

بعضی گفته اند که این دستور نقل قول است از آنان که این را میگفته اند، و قسمت بعدی آیه (فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَکَانَ خَیْرًا لَّهُمْ) با آن مناسبت دارد.

«فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ» یعنی: هنگامی که

مطلب جدی شد، و واجب کردن جهاد لازم گشت و این فرمان به تصمیم و عزم نهاده شد.

عزم عبارت است از تصمیم گیری در کاری با اراده که آن را انجام دهد، هر گاه تصمیم گیرنده مصمم شد که عمل را انجام دهد، گفته میشود: (عزم الأمر) و این یک

---

(۱) - یعنی: اطاعت و سخن نیک بهتر و شایسته تر است از حالات این منافقین

(۲) - یعنی: اطاعت و سخن نیک بهتر است از این جزع و زاری که بهنگام نازل شدن دستور جهاد میکنند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۵

نکته ادبی است در بلاغت و جواب اذا محذوف است که:

«فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ» بر آن محذوف دلالت میکند، و تقدیر چنین است (فاذا عزم الأمر نكلوا و كذبوا فيما وعدوا الله من أنفسهم، فلو صدقوا الله فيما امرهم به من الجهاد و امثلوا أمره لكان خيرا لهم في دينهم و دنياهم من نفاقهم) «۱».

«فَهَلْ عَسَيْتُمْ» ای گروه منافقین آیا میتوانید.

«إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطُّعُوا أَرْحَامَكُمْ» اگر بشما حکومت دادند با رشوه گرفتن و ریختن خونهای حرام و کشتار یکدیگر و قطع رحم با خویشاوندان - همانگونه که قریش و بنی هاشم یکدیگر را میکشند - فساد کنید؟

و بعضی گفته اند (إِنْ تَوَلَّيْتُمْ) یعنی: اگر از کتاب خدا و عمل به آنچه در آن است روی میگردانید تا بازگردید بسوی آنچه که در جاهلیت بر آن بودید و با

---

(۱) - یعنی: (هر گاه تصمیم به جهاد گرفته شد کوتاه آمدند، و در وعده ای که بخدا نسبت به جانهای خویش داده بودند دروغ گفتند، اگر در فرمان جهاد با خدا

راست میگفتند و فرمانش را می پذیرفتند برای دنیا و دینشان از این نفاق و دو رویی بهتر بود).

شواهد التنزیل ج ۲ ص ۱۷۶: (ابن عبّاس در باره این آیه (فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ) میگوید: در باره بنی امیه نازل شده است که در ایمان به خدا و جهاد صداقت داشته باشند، یعنی: اگر فرمان خدا را اطاعت کنند برای آنان بهتر از نافرمانی خداوند است (فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ) که اگر شما بحکومت رسیدید نافرمانی خدا کرده و (تُقَطَّعُوا أَرْحَامُكُمْ) ابن عبّاس گفته است خداوند آنان را بحکومت رسانید (خودشان را بر مردم تحمیل کردند!) و خیره سری و عصیان را شروع کرده و ارحام پیامبرشان محمّد و اهل بیت او را قطع نمودند).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۶

کشتن یکدیگر فساد نمائید.

قتاده گوید: چگونه دیدید قوم را آن گاه که از قرآن روی گرداندند؟ آیا خونهای ناحقی را نریختند؟ و با خویشاوندانی قطع نکردند، و نافرمانی خداوند نمودند، سپس خداوند کسانی را که چنین قصدی دارند مورد ملامت قرار داده می فرماید:

«أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ» یعنی: خداوند آنان را از رحمت خود دور ساخته است.

«فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ» ابی مسلم گوید: یعنی: آنان خبرهای آسمانی را درک نمی کنند، و چیزهایی را که موجب عبرت گرفتن آنان خواهد شد نمی بینند گویا که کر و کور هستند.

و از ابی علی جبائی است که بدون خلاف جایز نیست (صم و عمی) در آیه را بر کری و کوری جسمانی حمل کنیم، زیرا اگر آنان از نظر جسمی ناشنوا و نابینا بودند بخاطر آن مورد ملامت قرار نمی گرفتند، و اینکه ناشنوایی مطلق آمده است (فَأَصَمَّهُمْ)، بخاطر

آنکه جز در گوش ناشنوایی راه ندارد، و اینکه ناینمایی مقید به چشمان آمده است (و أعمى أبصارهم) زیرا بینایی گاهی مربوط به چشم و گاهی مربوط به قلب می باشد.

«أَفَلَا يَتَذَبَّرُونَ الْقُرْآنَ» یعنی: چرا در قرآن تدبّر نمی کنند تا با آن عبرت بگیرند؟ و از حضرت امام صادق و امام موسی بن جعفر (ع) نقل شده است یعنی: پس چرا در قرآن فکر نمی کنند تا هر حقی که بر آنان است درک کنند؟

«أَمْ عَلَى قُلُوبِ أَفْقَالِهَا» و اینکه در آیه (قلوب) بحالت نکره آمده است بدین معنی است که قلوب اینان و دیگر کسانی که مانند آنان هستند قفل شده است، و این آیه دلالت دارد بر اینکه کسانی که می گویند جایز نیست هیچ قسمتی از ظاهر قرآن را جز با خبر و منقول تفسیر کرد گفتارشان باطل است «۱» و نیز در این آیه

---

(۱) - چون در این آیه انسان به تدبّر و تفکر در قرآن وادار شده است. [...]

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۷

دلالت دارد بر اینکه آنها که می گویند باید حدیث را نقل کرد هر چند هم که مخالف اصول دیانت باشد، زیرا خداوند در این آیه مردم را به تدبّر و تفکر فرا- خوانده و این معنی با نداشتن بینایی و خود را به نادانی زدن منافات دارد، سپس خداوند میفرماید:

«إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ» یعنی: آنان که مرتد شده از حق و ایمان بازگشته اند.

«مَنْ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ» یعنی این منافقان پس از آنکه راه حق برایشان روشن شد از این راه بازگشتند.

از ابن عباس و ضحاک و سدی روایت

شده است که منافقان نزد پیامبر (ص) اظهار ایمان میکردند، ولی هنگامی که نزد خود جمع میشوند کفر خویش را اظهار میدارند، و این همانی است که در آیه از آن با (ارتدوا) یاد شده است.

از قتاده نقل شده است اینان کافران اهل کتاب هستند که بحضرت محمد (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) کافر شده اند با اینکه او را شناخته و صفات و خصوصیات او را در کتابهای خود دیده بودند.

و در این آیه دلالتی بر این نیست که مؤمن هم گاهی کافر می شود، زیرا مانعی نیست که منظور از بازگشت، بازگشت در باطن از ایمان باشد، پس از آنکه دلیل و برهان بر صحت ایمانش اقامه شده و آن را اظهار نموده است.

«الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ» حسن گوید: یعنی گناهان را برای آنان نیک جلوه می دهد.

ابی مسلم گوید: یعنی شیطان آرزوهایشان بر می آورد، زیرا آنان را بسوی چیزهایی فرا می خواند که موافق با میل و خواسته های نفسانی آنان است.

«وَ أَمْلَى لَهُمْ» یعنی: شیطان آرزوهای آنان را طولانی ساخته فریب او را می خوردند. ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۸

و بعضی گفته اند، شیطان به آنان تلقین میکرده است که عمری طولانی بدور از هر ناملامی خواهند داشت. و آرزوهای آنان را دور و طولانی میساخته است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۷۹

آیات ۲۶ - ۳۰ از سوره محمد ۴۷

[سوره محمد (۴۷): آیات ۲۶ تا ۳۰] ... ص: ۷۹

اشاره

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَيُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ (۲۶) فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبَارَهُمْ (۲۷) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَ كَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ (۲۸) أَمْ حَسِبَ

الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ (۲۹) وَ لَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسَمَائِهِمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ (۳۰)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸۰

ترجمه آیات: ... ص: ۸۰

۲۶- زیرا آنان به کسانی که نسبت به آیات نازل شده از طرف خدا بیعلاقه بودند می گفتند ما در پاره ای از امور از شما اطاعت خواهیم کرد، و خداوند از اسرارشان آگاه است.

۲۷- چه رسد به هنگامی که فرشتگان الهی جانشان را بگیرند و بر چهره ها و دستهایشان بزنند.

۲۸- این رفتار بدان جهت است که اینان بکارهایی روی می آورند که خشم الهی را برانگیزد، و رضایت خدا را نمیخواهند، در نتیجه خداوند اعمال نیکشان را محو ساخت.

۲۹- آنان که در دلهایشان مرض است آیا میپندارید که هرگز خداوند کینه- های آنان را آشکار نخواهد ساخت.

۳۰- و اگر میخواستیم آنان را به تو نشان میدادیم، و با چهره هایشان میشناختی کیانند، و آنان را در گفتار با آهنگ سخنان میشناسی، خداوند از کارهای شما آگاه است.

قرائت آیات: ... ص: ۸۰

قاریان کوفه بغیر از ابی بکر همگی (اسرارهم) بکسر همزه و بقیه قراء (اسرارهم) بفتح همزه قرائت نموده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۸۰

اسرارهم- ابو علی گوید دلیل کسی که (اسرارهم) بکسر همزه خوانده است آنست که آن را چون مصدر است مفرد آورده و جمع ننموده است، و مفرد بودن این ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸۱

لغت را آیه دیگر تأیید می کند که می فرماید: (أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَ نَجْوَاهُمْ؟) «۱» همانگونه که در این آیه (سر) مفرد آمده و جمع بسته نشده است، همین طور هم در آیه مزبور فرموده است: (اسرارهم).

و آنان که همزه را فتح داده (اسرارهم) خوانده اند آن را جمع (سرّ) گرفته اند چون اقسام سر مختلف است، و چند جنس متخالف را جمع بستن خوب است، و آن گونه که عمده مصادر گواه است در آیه (يَعْلَمُ سِرَّهُمْ) سر بصورت مفرد آمده است، زیرا سر مصدر است و شامل تمام اقسام آن خواهد شد، و یک بار مفرد آورده شده است و بار دیگر جمع.

لغات آیات: ... ص: ۸۱

اضغان- جمع ضغن عبارت است از حقد و کینه.

لحن- در اصل بمعنی منحرف ساختن کلمه از جهتش می باشد، که سپس در دو جهت صواب و خطاء استعمال شده است:

۱- اما استعمال لحن در صواب بمعنی کنایه از چیزی است که انسان نخواهد آن را بطور صریح بیان کند، شاعر گفته است:

(و لقد و حیت لکم لکیلا تفتنوا و لحت لحنایس بالمرتاب)

یعنی: (بشما اشاره نمودم تا آنان متوجه نشوند و کنایه ای زدم که زشت نبود) و بعضی گفته اند لحن بمعنی زیرکی و سرعت فهم است، و فاعل (لحن یلحن) (لحن) است هر گاه زیرک باشد، و از این باب است حدیث که میگوید:

(لعلّ احدکم یكون الحن بحجته من بعض

(

یعنی: (چه بسا یکی از شما برای رساندن برهانش قویتر از دیگری باشد) یعنی زیرکتر و چابکتر از دیگری

(۱) - سوره توبه ۹ آیه ۷۸.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸۲

است، و از این نمونه است شعر شاعر دیگر که میگوید:

(منطق صائب و تلحن احیانا و خیر الحدیث ما کان لحناً)

یعنی: (دارای منطقی با نفوذ است که گاهی هم کنایه آمیز است، و بهترین گفتار آن است که در آن کنایه و اشاره باشد).

و علت اینکه به (تعریض) (لحن) گفته میشود آنست که لحن عبارتست از کشاندن سخن به جهت خلاف مسیر آن، و از همین باب است که عمر گفته است کنایه و لحن گویی را بیاموزید همانگونه که قرآن را می آموزید.

۲- اما استعمال لحن در غلط و خطاء، این نوع لحن عبارتست از منحرف ساختن اعراب (حرکات حروف) از جهت صحیح آن، و فعل آن (لحن یلحن) است که اسم فاعل آن (لاحن) میباشد.

معنی آیات: ... ص: ۸۲

آن گاه خداوند علت تسلط شیطان را بر آنان بیان داشته می فرماید:

«ذَلِكَ» یعنی: این وسوسه ها و فرمانهای شیطانی «بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ» بدان جهت بود که آنان به کسانی که از آنچه خداوند نازل فرموده است بدشان می آید گفتند ...

حضرت امام محمد باقر و امام جعفر صادق (ع) میفرمایند: (منظور از اینان بنی امیه است که از آنچه خداوند در مورد ولایت علی ابن ابی طالب (ع) نازل کرده بود بدشان آمد.

«سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ» یعنی بعضی از خواسته های شما را بجا می آوریم «۱».

(۱) - تفسیر نور الثقلین ج ۵ صفحه ۴۲ حدیث ۶۷: (از اصول کافی از

ترجمه مجمع البیان

«وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ» یعنی: خداوند از گفته‌هایی که بعضی از آنان به دیگران بطور سری می‌گویند و عقائدی که در دل‌هایشان پنهان می‌سازند آگاه است.

(- حضرت صادق (ع) روایت شده است در باره گفتار خداوند بزرگ (إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ) فلان و فلان و فلان است که اینان در ترک ولایت امیر المؤمنین (ع) از ایمان خود مرتد شدند.

گفتم: از گفتار دیگر الهی (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرَهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ) منظور چیست؟

گفت: بخدا سوگند این آیه در باره آن دو نفر و پیروانشان نازل شده است.

این آیه قول خداوند بزرگ است و جبرئیل بر محمد (ص) نازل فرموده است.

(که آنان بکسانی که از آنچه در باره علی (ع) نازل شده است ناراحت بوده می‌گویند ما در پاره‌ای از امور شما را اطاعت خواهیم کرد) سپس گفت: اینان بنی‌امیه را به پیمان با خود فرا خواندند که نگذارند امر ولایت و حکومت پس از پیامبر خدا (ص) در میان ما خاندان نبوت قرار گیرد، و چیزی از بیت‌المال را به ما ندهند، و گفتند: اگر ما خمس را به آنان بدهیم دیگر چیزی محتاج نخواهند بود، و دیگر اهمیت نمی‌دهند که حکومت در میان آنان باشد، و لذا گفتند: ما در بعضی از کارها که ما را برای آن فراخواندید اطاعت می‌کنیم و آن عبارتست از خمس که چیزی از خمس را به آنان نمیدهیم، و قوله: (كَرَهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ) آنچه که خداوند نازل کرده چیزی است که آن را بر بندگانش فریضه ساخته است که

ولایت امیر المؤمنین (ع) است، ابو عبیده نیز همراه آنان و کاتبشان بود که بدنبال این قرارداد خداوند نازل فرمود: (أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ، أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ...).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸۴

«فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّيْتُهُمُ الْمَلَائِكَةَ» یعنی: هنگامی که فرشتگان الهی جانهای آنان را ستانند آن وقت حالشان چگونه است، و اینکه چیزهایی از جمله حذف شده است بخاطر تعظیم آن مصیبتی است که در آن وقت بر آنان وارد می شود.

«يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ» یعنی بخاطر مجازات بصورتها و پشتهای آنان میزنند آن گاه خداوند بزرگ بعلت این ضربت پرداخته میفرماید:

«ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَشَیْخَطَ اللَّهُ» چون آنان دنبال گناهی میرفتند که خداوند از آنها بدش آمده و بخاطر آن مجازات خواهد کرد.

«وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ» و از ایمان بخدا و اطاعت رسول (ص) که موجب رضایت الهی است بدشان می آمد.

«فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ» در نتیجه خداوند کارهای نیکی را که انجام میدادند مانند نماز صدقه و دیگر اعمال از بین برد، زیرا این کارها بدون ایمان انجام میگرفت «۱» سپس میفرماید:

«أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ» یعنی اینان فکر میکردند که خداوند کینه توزیهایشان را نسبت به مؤمنین ظاهر نساخته، و عیبهای آنان را برای پیامبر (ص) ظاهر نمیسازد.

---

(۱) - نور الثقلین ج ۵ صفحه ۴۳ حدیث ۷۰: (از روضه الواعظین مفید رحمه الله از حضرت باقر (ع) روایت شده است که فرمودند: (ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَشَیْخَطَ اللَّهُ وَ كَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ، اینان از علی (ع) ناراحت بودند و قبلا خداوند روز بدر و

روز حنین و در بطن نخله و روز ترویبه و روز عرفه فرمان ولایت علی (ع) را صادر فرموده بود، و پانزده آیه در سفر حجی که رسول خدا (ص) از مسجد الحرام ممنوع شد در جحفه و نجم نازل گردید).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸۵

«وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ» و اگر بخواهیم اینان را بشما نشان می‌دهیم تا بشناسیدشان، که می‌فرماید:

«فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ» یعنی: نشانه‌هایی برای شناسایی آنان خواهیم گذاشت تا آنان را بشناسی.

«وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» یعنی: هم اکنون آنان را در فحوی و معنی و مقصود کلامشان خواهی شناخت، زیرا سخن ایشان پرده از باطن او برمی‌دارد.

از ابی سعید خدری روایت شده است که (لحن القول) در آیه عبارتست از بغض و کینه آنان نسبت به علی بن ابی طالب (ع) «۱» و گفت ما در زمان رسول خدا (ص) منافقین را با کینه ای که نسبت به علی بن ابی طالب (ع) داشتند می‌شناختیم.

و نظیر این حدیث از جابر بن عبد الله انصاری نقل شده است.

و از عباده بن صامت روایت شده است که ما فرزندانمان را با دوستی علی (ع) آزمایش می‌کردیم، هر گاه می‌دیدیم یکی از فرزندانمان علی (ع) را دوست نمیدارد میدانستیم که این فرزند ناپاک و زنا زاده است.

انس گوید: پس از این آیه دیگر هیچ منافقی در زمان رسول خدا (ص) پنهان نماند.

«وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ» یعنی خداوند از ظاهر و باطن اعمال شما خبر دارد.

---

(۱) - شواهد التنزیل حسکانی جلد ۲ صفحه ۱۸۸ حدیث ۸۸۳ و ۸۸۴ و ۸۸۵

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸۶

اشاره

وَلَنْبَلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ (۳۱) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَسَيُحِبُّ أَعْمَالَهُمْ (۳۲) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ (۳۳) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ (۳۴) فَلَا تَهْتُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتَرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ (۳۵)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸۷

ترجمه آیات: ... ص: ۸۷

۳۱- حتما شما را خواهیم آزمود تا مجاهدین و صبر پیشگان شما را بشناسیم و از اخبار شما آگاه شویم.

۳۲- آنان که کافر شده مانع راه خدا گردیده پس از آنکه راه راست برایشان روشن شده است با پیامبر خدا (ص) بدشمنی و ستیزه برخاسته اند زبانی بخدا نرسانده، بزودی اعمالشان از بین خواهد رفت.

۳۳- ای کسانی که ایمان آورده اید از خدا و رسول اطاعت کنید، و اعمال خود را باطل نکنید.

۳۴- آنان که کافر شدند و مانع راه خدا گردیدند و سپس در حالی که کافر بودند مردند، خداوند آنان را نخواهد آمرزید.

۳۵- در جنگ سستی نکنید و کافران را بصلح فرا نخوانید با اینکه شما برتری دارید، خدا با شما است و تلاشتان را بی نتیجه نخواهد ساخت.

قرائت آیات: ... ص: ۸۷

لیلونکم - ابو بکر لیلونکم و ما بعد آن (حتی يعلم) و ... را با یاء قرائت نموده است، و از حضرت امام محمد باقر (ع) نیز همین قرائت روایت شده است.

أما بقیه قراء با نون قرائت کرده اند.

یعقوب (نبلو) بسکون واو قرائت کرده است.

دلیل قرائت: ... ص: ۸۷

ابو علی گوید: دلیل قرائت با یاء آنست که پیش از آن (و الله يعلم اعمالکم) قرار دارد، و اسم غیبت نزدیکتر است از لفظ جمع به آن و لذا اینطور قرائت شده ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸۸ است.

و دلیل قرائت با نون قوله (و لو نشاء لأریناکهم) است.

لغات آیات: ... ص: ۸۸

یترکم - گفته میشود و تره تیره و ترا هنگامی که آن را کم سازد، و حدیث (

فکأنه و تر اهله و ماله

) نیز از این باب است، و اصل آن بمعنی بریده شده و قطع است و از این باب است (التره) که بریدن بوسیله قتل را گویند، و نیز از این باب است (وتر) که در اثر جدایی از دیگر اشیاء منقطع و بریده است.

معنی آیات: ... ص: ۸۸

آن گاه خداوند سوگند یاد کرده میفرماید:

«وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ» یعنی: با تعیین وظائف سنگین شما را آزمایش می نمائیم «حِثِّي نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ» یعنی: تا شناسیم چه کسانی از میان شما در راه خدا جهاد میکنند و چه کسانی در جهاد صبر دارند.

بعضی گفته اند یعنی: تا دوستان ما مجاهدین شما را شناسند، و اینکه خداوند شناسایی را بخودش نسبت داده است بمنظور تعظیم و تشریف دوستانش بوده است، همانگونه که میفرماید: (إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ) باین معنی کسانی که دوستان خدا و رسول را می آزارند.

دیگران گفته اند یعنی: (تا جهاد شما را موجود به بینیم) زیرا منظور آنست که شما جهاد کنید تا خداوند بشما پاداش دهد.

«وَلَنَبْلُوا أَخْبَارَكُمْ» یعنی: با اعمالی که در آینده انجام میدهید به اسرار نهانی باطن شما پی ببریم.

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» یعنی: کسانی که از پیروی دین

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۸۹

خدا سرباز زدند، و گاهی باجبار مانع شدند که دیگران از دین خدا پیروی کنند، و گاهی با گمراه ساختن آنان مانع راه خدا میشدند.

«وَشَاقُّوا الرَّسُولَ» یعنی: با رسول خدا عناد و دشمنی نمودند.

«مِنْ بَعْدِ مَا

تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ « یعنی: پس از آنکه برای آنان روشن شد که محمد (ص) بر حق بوده و دانستند که رسول خدا است.

«لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا» ولی اینان با این اعمال خود بخدا ضرری نزده بخودشان ضرر میزنند.

«وَ سَيُحِبُّ أَعْمَالَهُمْ» یعنی: خداوند اعمال آنان را محو نموده و در آخرت پاداشی برای اعمال خود نمی بیند.

این آیه دلالت دارد بر اینکه راه راست برای این کافران روشن شده ولی آن را نپذیرفته با عناد و نفاق از راه راست منحرف شده اند.

بعضی گفته اند آنان اهل کتاب هستند که حَقَّانیت پیامبر اسلام (ص) بر آنان ثابت شده است ولی نپذیرفته اند.

دیگران گفته اند آنان سردمداران ضاللتند که بخاطر جاه طلبی و ریاست مانع راه حق شده اند، بدلیل اینکه در قرآن معمولاً لغت (عناد) به سردمداران قوم نسبت داده میشود.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ» ای مؤمنان با اعتقاد به توحید خداوند را اطاعت کنید.

«وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» و با اقرار به رسالت پیامبر (ص) از او اطاعت نمائید.

بعضی گفته اند یعنی: با احترام گذاشتن به پیامبر (ص) خدا را اطاعت کنید، و با بزرگداشت فرمان خدا از پیامبرش اطاعت نمائید.

«وَ لَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ» از عطاء نقل شده است یعنی: با شک و نفاق اعمال خود را باطل نسازید.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۰

از کلبی نقل شده است یعنی: با ریاء و فریبکاری اعمال خود را باطل نسازید.

از حسن نقل شده که با گناهان کوچک و بزرگ اعمال خویشتن را باطل نکنید.

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» معنای آن گذشت.

«ثُمَّ مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ» یعنی بر کفرشان پافشاری نمودند تا

آنکه در حالت کفر مردند.

«فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» یعنی: خداوند برای همیشه آنان را دیگر نخواهد بخشید، زیرا حرف (لن) برای نفی ابد است.

«فَلَا تَهِنُوا» یعنی: سست نشوید و در جنگ با کفار از خود ضعف نشان ندهید.

«وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ» و کافران را به صلح فراخوانید.

«وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ» مجاهد گوید: یعنی: در حالی که شما پیروز و برتر هستید صلح نکنید (و آتش بس نپذیرید).

بعضی گفته اند: واو برای بیان حال است یعنی: در حالی که در جنگ پیروزی برای شما است آنان را به صلح دعوت نکنید.

دیگری گفته است که این یک خبر ابتدایی است از طرف خداوند و بوسیله آن حالت مؤمنین را بیان میکند که هر چند در پاره ای از موارد شکست بخورند ولی سرانجام پیروز خواهند شد.

«وَاللَّهُ مَعَكُمْ» یعنی: خداوند در پیروزی بر دشمن با شما است.

«وَلَنْ يَتْرُكَنَّكُمْ أَعْمَالُكُمْ» مجاهد گوید یعنی: خداوند چیزی از ثواب اعمالتان نمی کاهد، بلکه پاداش اعمال شما را داده از فضل خود بر آن خواهد افزود.

و از ابن عباس و قتاده و ابن زید نقل شده است یعنی: خداوند هیچگاه بشما ستم نخواهد کرد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۱

آیات ۳۶-۳۸ از سوره محمد ۴۷

[سوره محمد (۴۷): آیات ۳۶ تا ۳۸] ... ص: ۹۱

اشاره

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِن تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَ لَا يَسْئَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ (۳۶) إِن يَسْئَلْكُمْهَا فَيُخْفِكُمْ تَبَخُلُوا وَ يُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ (۳۷) هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَ مَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلُ عَنِ نَفْسِهِ وَ اللَّهُ الْغَنِيُّ وَ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ وَ إِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۲

ترجمه آیات: ... ص: ۹۲

۳۷- زندگی دنیا بازیچه و زودگذر است. اگر ایمان آورده تقوی پیشه سازید، خداوند پادشاهیتان را خواهد داد، و از اموالتان نخواهد گرفت.

۳۸- اگر تمامی اموالتان را بخواهد بخل میورزید و کینه ها بیرون آورید.

۳۹- آگاه باشید این شما هستید که ازتان میخواهند در راه خدا انفاق کنید، اما بعضی از شما بخل میورزد، هر کس که بخل کند بزیان خود بخل کرده است، خداوند بی نیاز بوده و شما نیستید، و اگر پشت کنید ملت دیگری جایگزین شما خواهد شد، و آنان دیگر مانند شما نخواهند بود.

قرائت آیات: ... ص: ۹۲

یخرج- در بعضی از روایات از ابی عمرو نقل شده است که (و یخرج) برفع قرائت کرده است.

اما در روایت مشهور از او و دیگران (و یخرج) بجزم قرائت شده است.

دلیل قرائت: ... ص: ۹۲

بنا بر قرائت رفع کلام استثناف شده یعنی در هر حال او کینه های شما را بیرون می آورد «۱».

---

(۱)- امّا در قرائت جزم (یخرج) عطف شده است بر (یحفکم) جزای شرط که معنی میشود (در صورت خواستن اموال کینه های شما را بیرون می آورد).

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۳

لغات آیات: ... ص: ۹۳

یحفکم- احفاء عبارتست از تأکید و اصرار در خواستن تا آنجا که منتهی شود به پا برهنه رفتن و گفته میشود: (احفاء بالمسأله) یعنی: با اصرار زیاد از او خواست، مضارع (یحفیه) مصدر (احفاء).

ابی مسلم گفته: احفاء در خواستن بمعنی توجّه دادن است.

بیخـل - بـخل عبارتست از دریغ نمودن در پرداخت حقّ واجب.

از علی بن عیسی نقل شده است بخل عبارتست از دریغ نمودن سودی که از نظر عقل رساندنش بهتر است.

اعراب آیات: ... ص: ۹۳

إِنْ يَسْئَلْكُمْ هَا فَيُخْفِكُمْ - در جمله (یسألکموها) بدان جهت مخاطب بر غائب مقدم شده است که مخاطب نزدیکتر است و نیز مفعول اول هم میباشد، و همین جمله را اگر بدین شکل بیاوریم: (ان یسألها جماعتکم) ضمیر غائب مقدم خواهد شد زیرا در این جمله بندی هر دو مفعول غائب بوده با این تفاوت که مفعول دوّم ضمیر متصل است و بدین جهت بر مفعول اول مقدم شده بفاعل اتصال دارد.

ها أنتم هؤلاء - در دو مورد تنبیه بوسیله هاء تکرار شده است تا تأکید بیشتری شده باشد و أنتم مبتداء است و هؤلاء بدل از آنست و تدعون خبر مبتداء است.

معنی آیات: ... ص: ۹۳

سپس خداوند بزرگ بندگان خود را به گرایش مذهبی و فکر آخرت واداشته

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۴

میفرماید:

«إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ» یعنی: دنیا زودگذر و فانی شدنی است، و هر کس که فانی را بر باقی گزیند نادان و ناقص است.

حسن مفسر گوید: آن کس که دنیا را آفریده است از آن آگاهتر است.

«وَ إِنْ تَوَمَّنُوا» یعنی: اگر بخدا و رسول ایمان آورید.

«وَ تَتَّقُوا» یعنی: و از نافرمانی او بترسید.

«يُؤْتِكُمْ أَجْرَكُمْ» یعنی: در سرای آخرت پاداش اعمالتان را خواهد داد.

«وَ لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالَكُمْ» از سفیان بن عیینه و جبائی نقل شده است که:

خداوند تمام اموال شما را بعنوان مالیات از شما نمیخواهد، گرچه در قسمتی از امواتان زکات قرار میدهد.

بعضی گفته اند یعنی: خداوند امواتان را از شما نمیخواهد، زیرا تمام اموال از آن خدا است و او است که این اموال را می بخشد.

بعضی هم گفته اند یعنی: رسول خدا (ص) در مقابل اداء رسالت

از شما نمیخواهد که اموالتان را به او بدهید.

«إِنْ يَسْأَلُكُمْوهَا فَيُخْفِكُمْ» اگر خداوند بخواهد با جدیت زیاد تمام اموالتان را از شما مطالبه نماید.

«تَبَخَّلُوا» از دادن تمام اموالتان دریغ خواهید نمود، از ابی مسلم نقل شده است که یعنی: اگر بهنگام گرفتن زکات با شما نرمش بخرج دهند و بشما پادشاهای بزرگ وعده نمایند از دادن اموالتان کوتاهی خواهید کرد.

«وَيُخْرِجُ أَضْغَانَكُمْ» یعنی: اگر تمام اموالتان را از شما بخواهند کینه توزی و دشمنی شما نسبت بخدا و رسول ظاهر خواهد شد، و لذا خداوند در صدی از ثروت شما را بعنوان عشریه و غیره واجب کرده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۵

قتاده گوید: خداوند میدانسته است که پول خواستن از مردم موجب ناراحتی آنان خواهد شد و کینه های درونی آنان را به ظهور میرساند.

«هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» یعنی: شما دعوت میشوید که آنچه در اموالتان واجب شده است بیرون کرده در راه خدا آن را خرج کنید.

«فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ» یعنی: کسانی از شما هستند که از پرداخت زکات واجب خود دریغ میورزد.

«وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَن نَفْسِهِ» یعنی: هر کس از دادن مال خود بخل ورزد نسبت به خویشتن بخل کرده است، زیرا با این عمل خود را از یک پاداش بزرگ الهی محروم ساخته مستوجب مجازاتی عظیم خواهد گشت، و این اشاره به آنست که پرداخت کننده حقوق واجبه بیشتر از گیرنده آن به پرداخت آن احتیاج دارد. بنا بر این اگر در پرداخت آن دریغ نماید نسبت بخویشتن دریغ کرده است، و این نوع بخل شدیدترین نوع

آنست.

مقاتل گوید: یعنی: چنین کسی موجب محرومیت خویشتن از خیرات آخرت میشود.

بعضی هم گفته اند یعنی: این کس که بخل میورزد در درون خود انگیزه ای دارد که او را وادار به این عمل میکند، زیرا خداوند بخل را نهی فرموده از آن بدگویی کرده است، بنا بر این انگیزه بخل از سوی خداوند نمیباشد.

«وَاللَّهُ الْغَنِيُّ» و این را هم بدانید که خداوند از ثروتی که دارید بی نیاز است.

«وَأَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ» و این شما هستید به آنچه که نزد خدا است از خیر و رحمت نیاز دارید، یعنی: خداوند بخاطر احتیاج خودش بشما دستور انفاق نمیدهد، بلکه بدان جهت دستور میدهد که شما در آخرت سود برید.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۶

«وَإِنْ تَوَلَّوْا» یعنی: اگر از فرمان خدا و دستور رسولش سرپیچی کنید.

«يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ» خداوند مردمی شنواتر و فرمانبردارتر از شما را جایگزین شما خواهد ساخت.

«ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ» یعنی: و آنان مانند شما نخواهند بود، بلکه از شما بهتر بوده بیشتر مطیع فرمان الهی هستند.

ابو هریره روایت کرده است که تعدادی از یاران رسول خدا (ص) در حالی که سلمان در کنار حضرت بود گفتند: یا رسول الله این افراد که خداوند در قرآن از آنان یاد کرده است چه کسانی هستند؟ حضرت دست خود را روی ران سلمان زده فرمود: منظور از آن این شخص و قوم او است، سوگند به خداوندی که جانم در قبضه قدرت او است اگر ایمان بسته به ستاره ثریا باشد مردانی از فارس آن را بچنگ خواهند آورد.

و ابو بصیر از حضرت امام جعفر صادق (ع) روایت

میکنند که فرمودند: ای مردم عرب اگر روی گردان شوید مردمی غیر از شما را جایگزین شما خواهد فرمود یعنی: غلامان (موالی) را جایگزین شما خواهد ساخت.

و نیز از حضرت صادق (ع) روایت شده است فرمودند: خداوند موالی و غلامان را که بهتر از آنان بودند جایگزین آنان فرمود «۱».

---

(۱) - منظور از (موالی) در روایات ایرانیان است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۷

سوره مبارکه فتح ... ص: ۹۷

اشاره

۴۸

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۸

سوره الفتح

شماره آیات: ... ص: ۹۸

این سوره در مدینه نازل شده، به اجماع مفسرین دارای بیست و نه آیه می باشد.

فضیلت سوره: ... ص: ۹۸

ابن کعب از پیامبر خدا (ص) روایت می کند:

(هر کس این سوره را قرائت کند مانند آن است که با حضرت محمد (ص) در فتح مکه شرکت داشته است).

و در روایت دیگر آمده است:

(... مانند کسی است که زیر آن درخت با حضرت محمد (ص) بیعت کرده است).

عمر بن خطاب گوید: (در یکی از سفرها با پیامبر خدا (ص) بودیم که فرمود:

شب گذشته سوره ای بر من نازل شد که از دنیا و ما فیها نزد من بهتر است: **إِنَّا فَتَحْنَا تَا ... وَ مَا تَأَخَّرَ).**

این روایت را بخاری در صحیح خود آورده است.

قتاده از انس نقل می کند:

(هنگامی که از جنگ حدیبیه بازگشتیم، از انجام اعمال حج ما جلوگیری شده بود، و ما همگی محزون و غمگین بودیم که ناگهان خداوند نازل فرمود: (إِنَّا فَتَحْنَا

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۹۹

لَكَ فَتَحًا مُّبِينًا

(پیامبر خدا (ص) فرمودند: آیه ای بر من نازل شده است که در نظر من از تمام دنیا بهتر است).

عبد الله بن مسعود گوید:

(رسول خدا (ص) از جنگ حدیبیه بازگشت فرمود، ناگهان دیدیم که شتر سواری حضرت از سرعت خود کاست، نزدیک شدیم دیدیم خداوند (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتَحًا مُّبِينًا) را بر حضرت نازل فرموده است، و حضرتش را فوق العاده مسرور یافتیم، و فرمودند که این سوره بر او نازل شده است).

عبد الله بن بکیر از پدرش روایت می کند که:

(حضرت صادق (ع) فرمودند: اموال و زنان و کنیزان خود را با خواندن (إِنَّا فَتَحْنَا) از تلف شدن حفظ کنید،

اگر انسان از کسانی باشد که این سوره را زیاد بخواند روز قیامت منادی بطوری که همه مردم بشنوند او را صدا می زند که تو از بندگان خالص من هستی، او را به بندگان صالح من ملحق نمائید، و او را در بهشتهای پر نعمت جای داده، از شربت گوارای رحیق مختوم آمیخته به کافور سیراب سازید).

ارتباط سوره: ... ص: ۹۹

خداوند این سوره را به جملات: (وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ) ختم فرموده است، و از بی نیازی پروردگار است که برای پیامبرش آنچه را که در دین و دنیایش بدان نیاز داشت برای او فتح کرد و فرمود:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰۰

آیات ۱-۵ فتح ۴۸

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۱ تا ۵] ... ص: ۱۰۰

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا (۱) لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (۲) وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا (۳) هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُزَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (۴)

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ يُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ كَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا (۵)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰۱

ترجمه آیات: ... ص: ۱۰۱

(به نام خدای رحمان و رحیم ۱- ما برای تو فتحی آشکار نمودیم ۲- تا خداوند گناه گذشته و متأخرت را ببخشد، و نعمتش را بر تو تمام کند، و تو را به راه راست هدایت کند ۳- و خداوند تو را پیروزمندانه یاری خواهد داد.

۴- او خداوندی است که آرامش بر دلهای مؤمنین نازل می کند تا بر ایمانشان ایمانی افزایش دهد، و لشکریان آسمانها و زمین از آن خداوند بوده، و هم او دانا و فرزانه است ۵- تا مؤمنین و مؤمنات را وارد بهشتهایی سازد که زیر درختانش نهرا جاری است، و در این بهشت ها همیشه خواهند بود و خداوند گناهانشان را پاک خواهد ساخت، و این پاداش در نظر خدا پیروزی بزرگی است برای مؤمنین).

لغات آیات: ... ص: ۱۰۱

فتح - ضدّ اغلاق و بستن است، و این معنی اصلی لغت فتح است، ولی بعداً لغت فتح در موارد دیگری هم استعمال شده است که از آن جمله است حکم و قضاوت، و بر این اساس است که به حاکم فتاح و به حکومت فتاحه گفته می شود، و از آن جمله است پیروزی که بدان نیز فتح گفته می شود و استفتاح به طلب پیروزی گفته می شود، و از این قبیل است فتح کشورها و نیز به علم هم گفته میشود و در آیه (وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ) نیز در معنی علم استعمال شده است.

معنی آیات: ... ص: ۱۰۱

اشاره

(إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا) قتاده می گوید: یعنی: ما برای تو قضاوت نمودیم قضاوتی آشکار. ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰۲

و از مقاتل نقل شده است یعنی: ما برای تو آسان نمودیم آسانی آشکاری. و بعضی گفته اند یعنی: ما تو را دانا ساختیم دانایی ظاهری در مورد آنچه که از قرآن بر تو نازل کرده ایم، و از امر دین به تو خبر داده ایم.

و از زجاج نقل شده است یعنی: ما تو را به سوی اسلام ارشاد نمودیم و کار دین را برایت گشایش دادیم.

در مورد فتح اختلاف شده است که منظور از آن کدام فتح است:

وجه اول:

از انس و قتاده و جمعی از مفسّرین نقل شده است که منظور از فتح در این آیه فتح مکه است که خداوند در سال صلح حدیبیه پس از خاتمه یافتن جریان حدیبیه خداوند فتح مکه را وعده فرمود.

قتاده گوید: این آیه هنگامی نازل شد که پیامبر خدا (ص) در حال بازگشت از صلح حدیبیه بودند، و در آن وقت

حضرتش به فتح مکه بشارت داده شد، و تقدیر آیه اینطور است: (أنا فتحنا لک مکة ای قضینا لک بالنصر علی أهلها) یعنی ما برای تو حکم نمودیم که مکه را فتح کنی و بر اهل آن پیروز گردی ..

و از جابر نقل شده است که ما از فتح مکه آگاه نشدیم مگر در روز حدیبیه.

وجه دوّم:

منظور از فتح در اینجا صلح حدیبیه است که فتحی بود بدون درگیری و جنگ فراء گوید: فتح گاهی عبارت است از صلح، و فتح در لغت به معنی گشایش چیزی است که بسته باشد، و صلحی که در حدیبیه با مشرکین بدست آمد، در بن-بست بود تا اینکه خداوند آن روز صلح را از بن بست بیرون آورده گشایش شد.

زهری می گوید: فتحی مهمتر از صلح حدیبیه نبود، زیرا مشرکین در جریان

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰۳

این صلح با مسلمین در آمیختند و سخنان و منطوق آنان را شنیدند و اسلام در دل‌هایشان نفوذ کرد و در طول سه سال مردم بسیاری اسلام آوردند، و با اسلام آوردن آنان تعداد مسلمین افزوده شد.

شعبی گوید: در جریان صلح حدیبیه بیعتی انجام شد که همان (بیعت رضوان) است، و نیز نخیل خیبر اطعام شدند، و رومیان بر ایرانیان پیروز گشتند، و مسلمانان بخاطر پیروزی اهل کتاب که رومیان باشند بر مجوسیان شاد گشتند، زیرا این پیروزی یک پیشگویی بود که در قرآن آمده بود: (انهم سیغلبون) و قربانیان به قربانگاه خود رسیدند، و حدیبیه چاهی است که می گویند آب آن تمام شده بود که معجزه معروف نبوت در آن ظاهر گشت.

براء بن عازب گوید:

(شما فتح

مکه را فتح می دانید، آری فتح مکه فتح بود ولی ما فتح را بیعت رضوان در روز صلح حدیبیه می دانیم، ما یکهزار و چهار صد نفر همراه پیامبر خدا (ص) بودیم و حدیبیه چاه آبی بود که ما تمام آب آن را کشیدیم بطوری که در ته چاه دیگر حتی یک قطره آب هم باقی نماند، تمام شدن آب چاه بگوش حضرت رسید، حضرت سر چاه آمد و کنار آن نشست و ظرف آبی خواسته وضوء گرفت، آن گاه مضمضه کرده دعا خواند و آب را در چاه ریخت، و ما و تمام مرکوبهایمان را سیراب کرد).

و در حدیث سلمه بن اکوع آمده است:

(حضرت همین که دعا خواند و آب دهان در آن افکند آب چاه جوشیدن گرفت هم خود سیراب شدیم هم شتران و اسبان خود را سیراب نمودیم).

و از محمد بن اسحاق بن یسار از زهری از عروه بن زبیر از مسور بن مخرمه «۱».

---

(۱) - مخرمه نسخه بدل.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰۴

روایت شده است که:

(رسول خدا (ص) برای زیارت خانه خدا بیرون آمد و قصد جنگ نداشتند و بقیه حدیث گذشته را نقل کرد تا اینکه می گوید: رسول خدا (ص) فرمود:

پیاده شوید، گفتند: یا رسول الله در این وادی آب یافت نمی شود، رسول خدا (ص) از ترکش خود تیری بیرون آورد و آن را به مردی از یارانش داده فرمود پیاده شو و سر یکی از این چاه ها رفته این تیر را در آن فرو ببر، آن مرد همین کار را انجام داد آب از چاه جوشید و مردم همه سیراب شدند).

و نیز از عروه

روایت شده است که از بیرون آمدن پیامبر خدا (ص) یاد کرده می گوید:

(قریش از مکه بیرون آمده و از پیامبر جلو افتادند و پیش از حضرت سر آب رسیدند و از آنجا پیاده شدند، همین که پیامبر خدا (ص) مشاهده فرمود که قریش پیش از او سر آب رفته اند، در حدیبیه پیاده شد در حالی که گرما سخت شدت داشت و آنجا جز یک چاه وجود نداشت، مردم از تشنگی ناراحت شدند و جمعیت هم زیاد بود، کسانی سر چاه رفته آب آن را تا ته کشیدند، رسول خدا (ص) دلوی آب خواست وضوء گرفت و آب در دهان خود گردانده در سطل آب ریخت و دستور فرمود که آب سطل را در چاه بریزند، و سپس تیری از ترکش خود بیرون آورده در چاه انداخت و بدرگاه خداوند دعائی کرد آب از چاه جوشید و بالا آمد تا جایی که مردم با دست از چاه آب می کشیدند در حالی که لب چاه نشسته بودند).

سالم بن ابی الجعد روایت کرده می گوید:

(بجابر گفتم روز شجره چند نفر بودید؟ گفت: ما یکهزار و پانصد نفر بودیم، و از تشنگی آن روزشان یاد نموده گفتم مقداری آب در یک ظرف برای پیامبر آوردند حضرت دست خود را در آن آب گذاشت ناگهان دیدیم آب از لابلائی انگشتان

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰۵

حضرتش مانند چشمه جوشیدن گرفت، و تا توانستیم از آن آب نوشیدیم و برای تمام جمعیت ما کافی بود.

سالم می گوید: بجابر گفتم: شما چند نفر بودید؟ گفت: اگر یکصد هزار نفر می بودیم آن آب برای ما بس بود، ولی جمعیت

ما آن روز هزار و پانصد نفر بود).

وجه سوم:

منظور از فتح، فتح خیبر باشد به نقل از مجاهد و عوفی، و از مجمع بن حارثه انصاری روایت شده است که یکی از قراء می گفت:

(همراه رسول خدا (ص) در حدیبیه حاضر بودیم، پس از آنکه از حدیبیه بازگشتیم ناگهان دیدیم مردم شتران خود را به نشانه شادمانی به حرکت در آوردند، بعضی از مردم به دیگران گفتند: چه شده است که مردم شادی می کنند؟ گفتند: بر رسول خدا (ص) وحی شده است، مرکبهای سواری خود را دوانده نزد رسول خدا (ص) رسیدیم، حضرتش را در حالی که در (کراع الغیم) روی اثاثیه خود ایستاده بود مشاهده نمودیم، پس از آنکه مردم اطرافش جمع شدند به خواندن پرداخت: (أنا فتحنا لک فتحا مینا) تا آخر سوره عمر پرسید یا رسول الله آیا فتح است؟ حضرت فرمودند: آری سوگند به کسی که جان محمّد در دست او است فتح است، آن گاه خیبر را میان اهل حدیبیه تقسیم فرمود و و احدی را وارد خیبر نساخت مگر آنکه در حدیبیه حضور یافته بود.

وجه چهارم:

فتح عبارت است از پیروزی تمامی بر دشمنان به وسیله برهان ها و معجزات ظاهره و عظمت منطق اسلام.

«لِيُعْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ» در تفسیر این آیه گفته های

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰۶

بسیاری هست که همه آنها مخالف مذهب اصحاب امامیه است، زیرا پیامبران معصوم از گناه می باشند، چه گناهان صغیره و چه گناهان کبیره، چه قبل از نبوت و چه بعد از نبوت، اینک اقوالی که گفته اند:

اقوال عامه در معنی آیه: ... ص: ۱۰۶

۱- گفته اند یعنی: گناهانی را که

قبل از نبوت و بعد از آن انجام داده ای خدا پیامرزد.

۲- قول دوم آنکه: گناهان قبل از فتح و بعد از فتح تو را ببخشد.

۳- قول سوم آنکه: خداوند وعده داده است گناهانی که از پیامبر سر زده یا خواهد زد در صورتی که اتفاق افتد خواهد بخشید.

۴- قول چهارم یعنی: تا خدا گناهان گذشته پدر و مادرت آدم و حواء را به برکت تو ببخشد، و گناهان آینده امت را نیز به برکت دعوتت ببخشد.

اما بحث در گناه آدم همانند بحث پیرامون گناه حضرت محمد است، و چنانچه این گناهان را حمل بر گناهان صغیره کنند که بنظر آنان عقابش ساقط خواهد شد، گفتارشان باطل خواهد بود به دلیل آنکه اگر گناهان صغیره عقابش ساقط باشد دیگر جرمی باقی نمی ماند، آن گاه برای خداوند چگونه جایز است که بر پیامبرش منت گذارد که آن گناهان را برایش خواهد بخشید، منت گذاردن و تفضل از جانب خداوند در مورد گناهی باید باشد که دارای کیفر و مؤاخذه است نه در باره گناهی که اگر خداوند در آن مورد عقاب کند بقول آنان ظالم خواهد بود، بنا بر این فساد قولشان روشن است.

نظر شیعه در معنی آیه: ... ص: ۱۰۶

اصحاب ما امامیه در معنی این آیه دو نوع تأویل دارند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰۷

۱- آنکه یعنی: تا خداوند برای تو گناهان گذشته امت و گناهان آینده آنان را به وسیله شفاعتت ببخشد، و منظور از ما تقدم و ما تأخر گناهانی است که زمان آن گذشته یا آنها که زمانش نرسیده است، همانگونه که کسی به دیگری می-گوید: گناه گذشته و آینده ات را بخشیدم.

و اینکه

نسبت دادن گناهان امت به خود حضرت صحیح است به جهت آنکه میان پیامبر و امتش جدایی نیست، و مؤید این جواب است روایتی که مفضل بن عمر از حضرت امام جعفر صادق (ع) نقل می کند:

مفضل گوید: شخصی در باره این آیه از حضرتش سؤال کرد حضرت فرمودند:

(به خدا سوگند که حضرت محمد (ص) گناهی نداشت، ولی خداوند برای او ضامن شد که گناهان شیعیان علی (ع) را گذشته و آینده آن را ببخشد).

عمر بن یزید روایت کرده می گوید: از حضرت صادق (ع) در باره فرموده خدا (لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ) پرسیدم فرمودند:

(حضرت محمد (ص) گناهی نداشته و اراده بر انجام گناهی هم نفرموده است و لکن خداوند گناهان شیعیان را بر او بار کرده آن گناه آنها را برایش بخشیده است).

۲- آنچه از مرحوم سید مرتضی قدس الله روحه نقل شده است که (ذنب) مصدر است و مصدر هم جایز است به فاعل اضافه شود و هم جایز است به مفعول اضافه گردد، و در این آیه ذنب به مفعول اضافه شده است، و منظور (ما تقدم من ذنبهم اليك) می باشد، یعنی: خداوند گناهان كفّار را که مانع ورود تو به مکه و مسجد الحرام شدند بخشید، و بنا بر این تأویل مغفرت بمعنی ازاله و نسخ احکام مشرکین و دشمنان پیامبر است نسبت به حضرتش، یعنی: خداوند این منع را از تو بر می دارد، و با فتح مکه قدرتی به تو خواهد بخشید که وارد مکه شوی، و لذا این معنی را پاداشی نسبت به جهاد او قرار داده است، و بر طرف مانع

ترجمه

را دنبال فتح آورده، سپس سید مرتضی اضافه می کند: اگر خداوند اراده فرموده بود از این مغفرت آمرزش گناهانش گفتار خداوند بدین طریق (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ) معنی نداشت، زیرا آمرزش گناهان ربطی به فتح ندارد، و نمی تواند پشت سر آیه فتح باشد.

و اما (ما تقدم و ما تأخر) بنا بر این تأویل اشکالی ندارد که مراد از آن جنایاتی باشد که کفار قریش در گذشته نسبت به تو و قومت انجام داده اند «۱».

---

(۱) - قول سوّمی نیز امامیه در تأویل این آیه دارد که مستفاد است از بعضی روایات از جمله روایت ذیل:

- نور الثقلین ج ۵ ص ۵۶ ح ۱۸ از عیون أخبار الرضا (ع) نقل می کند که علی بن محمّد بن جهم می گوید: (در مجلس مأمون حاضر شدم، در حالتی که حضرت رضا (ع) هم آنجا بود، مأمون گفت: یا بن رسول الله مگر شما نمی گوئید پیامبران معصوم هستند؟ حضرت فرمود: بله، مأمون گفت: پس قول خداوند بزرگ که می فرماید: (لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ) چیست؟ حضرت فرمودند: هیچکس از نظر مشرکین مکه از پیامبر خدا (ص) گناهکارتر نبود زیرا آنان سیصد و شصت بت را می پرستیدند پس از آنکه پیامبر خدا (ص) آنان را به یکتاپرستی دعوت کرد بر آنان سخت بود (و گفتند آیا خدایان را به یک خدا تبدیل می کند، این چیزی است شگفت آور؟! آنان رفتند و گفتند بروید و بر خدایان خود صبر نمائید این خواسته محمّد چیزی است که ما در ملت اخیر نشنیده ایم و این جز یک چیز خود ساخته

نیست) پس از آنکه خداوند مکه را برای پیامبرش فتح کرد به او فرمود ای محمد (ما برای تو مکه را آشکارا فتح نمودیم تا خداوند برایت گناهان گذشته و متأخرت را ببخشد) یعنی: گناهان تو در نظر مشرکین اهل مکه، چون در گذشته و اخیرا تو آنان را به یکتاپرستی دعوت-

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۰۹

چند وجه دیگر: ... ص: ۱۰۹

و نیز در تفسیر این آیه چند وجه دیگر گفته شده است که ذیلا یادآوری میشود:

۱- معنی آیه آن است که اگر در گذشته و تازگی گناهی می داشتی برایت می بخشیدیم.

۲- اینجا منظور از گناه ترک اولی است، زیرا معلوم است که پیامبر (ص) از کسانی است که با فرمانهای واجب خداوندی مخالفت نخواهد نمود، بنا بر این جایز است همان ترک اولی ها که اگر از دیگران سر می زد گناه محسوب نمی شد نسبت به حضرت گناه محسوب گردد، و این نشانه عظمت شأن و منزلت حضرت است.

۳- آنکه این گفته به منظور تعظیم حضرت و حسن خطاب آمده است همانگونه در مقام احترام و دعا نسبت به دیگران می گویند: (عفا الله عنک) خدایت بیامرزد،

(- می کردی، زیرا مشرکین مکه بعضی اسلام آوردند و بعضی از مکه گریختند و آنها که ماندند قدرت بر انکار یکتاپرستی را نداشتند زیرا مردم گرایش به یکتا- پرستی یافتند، و لذا گناه پیامبر در این مورد از نظر آنان چون بر آنان پیروز شده بود بخشوده شده بود، مأمون گفت: احسن ای ابو الحسن).

و در روایت ابن طاووس آمده است که:

(منظور از بخشیدن گناه گذشته و متأخر از نظر اهل مکه و قریش است، یعنی گناهان تو از نظر

آنان قبل از هجرت و بعد از هجرت، زیرا هنگامی که تو مکه را فتح کردی بی آنکه کسی از آنان را بکشی و یا آنان را اسیر سازی و یا در مورد گذشته آنان را مؤاخذه کنی آنان هم آنچه را که در گذشته و اخیراً از تو گناه می پنداشتند بخشیدند...).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۱۰

ولی این قول ضعیف است چون در اینگونه موارد معمولاً بصورت دعا آورده میشود.

«وَأُتِمْ نِعْمَتُهُ عَلَيْكَ» یعنی: خداوند در دنیا با پیروز ساختن بر دشمن، و بالا گرفتن امر دعوت، و یاری دینت، و پایدار ماندن شریعت نعمت را بر تو تمام می کند، و در آخرت هم با ارتقاء درجه ات نعمت را بر تو تمام می کند، زیرا معنی اتمام نعمت آن است که آنچه که مقتضی است انجام داده و آن نعمت را برای صاحبش حفظ کرده بلکه بر آن بیفزاید.

بعضی هم گفته اند یعنی: خداوند با فتح خیبر و مکه و طائف نعمتش را بر تو تمام می کند.

«وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا» یعنی: تو را بر طریقه ای استوار سازد که رهرو آن به بهشت خواهد رسید.

«وَيُنْصِرُكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا» نصر عزیز عبارت است از یک نوع پیروزی که هر جتیار سرکش و متمردی را طرد نماید، و خداوند هم این را برای پیامبرش انجام داد، زیرا دینش را عزیزترین ادیان و حکومتش را مهمترین حکومتها قرار داد.

«هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» و این سکینه عبارت است از آنکه خداوند در باره آنان لطفی نماید و در اثر آن چنان بصیرتی به حق پیدا کنند که روحشان آرامش یابد

و این بصیرت در اثر کثرت ادله ای است که دلالت بر وجود حق دارد، و این نعمت مخصوص مؤمنین است، و اما غیر مؤمنین روحشان با اولین شبهه ای که بر آنان دارد می شود گرفتار شک و تردید خواهد شد، زیرا آنان از آرامش یقین و روح مطمئن بهره نداشته، قلبشان در اضطراب است.

و نیز گفته اند سکینه عبارت است از یاری مؤمنین تا بدان وسیله دل‌هایشان آرامش گرفته در میدان جنگ ثابت قدم باشند.

و نیز گفته شده است که این سکینه عبارت است از آرامش قلبی که در تعظیم

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۱۱

خدا و رسول دارند «۱».

«لِيُزِدُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ» یعنی: با دیدن این فتوحات و پیشرفت منطق اسلام طبق وعده ای که خداوند داده بود یقین آنان را افزایش خواهد یافت.

بعضی گفته اند یعنی: تا بیشتر دستورات الهی را تصدیق نمایند، زیرا به علت وجود آرامش و سکینه ای که خداوند در دل‌هایشان قرار داده است هر گاه به چیزی از احکام و دستورات شرع فرمان داده می شوند مانند نماز، روزه، و صدقات آنان را تصدیق می نمایند.

و از ابن عباس نقل شده است یعنی: خداوند در دل‌هایشان سکینه قرار داده است تا بر معرفتی که دارند معرفت‌های دیگر افزوده شود.

«وَاللَّهُ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» از ابن عباس نقل شده است یعنی:

خداوند لشکریان آسمان و زمین را که عبارتند از فرشتگان و جنیان و انسانها و شیاطین در اختیار دارد.

یعنی: اگر خداوند خواسته باشد شما را به وسیله اینان یاری خواهد فرمود.

و در این آیه این نکته بیان شده است که اگر خداوند بخواهد مشرکین را به هلاکت می رساند، ولی

خداوند نسبت به آنان و آنچه که از نسلشان بیرون می-آید آگاه است، و به جهت علم و حکمت خود به آنان مهلت داده است، و از روی عجز و نیاز به بندگان خود دستور جهاد با دشمنانش را نداده است، بلکه بدان منظور تا به مجاهدین راهش پاداش نیکو عطا فرماید.

«وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا» و تمام کارهایش از روی حکمت و بینش است.

(۱)- تفسیر نور الثقلین ج ۵ صفحه ۵۸: (از حضرت صادق (ع) در باره این آیه می پرسند می فرماید: منظور از سکینه ایمان است).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۱۲

«لِيُدْخَلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ» تقدیرش این است که ما برای فتح نمودیم تا خداوند گناهان امت را بپامزد، و ما برای فتح نمودیم تا مؤمنین و مؤمنات وارد بهشتهایی شوند که از زیر آن نهرها جاری می شود.

«جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» و لذا واو عطف در لیدخل وارد نشد تا إشعار بتفصیل داشته باشد، و از زیر بهشت نهرها جاری می شود یعنی از زیر درختان آن نهرهای گوناگون جاری می شود.

«خَالِدِينَ فِيهَا» یعنی مؤمنین و مؤمنات بطور دائم و همیشه در بهشت بوده و نعمتهای آن همیشگی است.

«وَ يُكَفِّرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ» یعنی: و کیفر گناهی را که در دنیا انجام داده اند بر آنان خواهد پوشانید.

«وَ كَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا» یعنی: و این یک پیروزی است که نزد خدا ارزشمند است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۱۳

آیات ۶- ۱۰ از سوره فتح- ۴۸

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۶ تا ۱۰] ... ص: ۱۱۴

اشاره

وَ يُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَ الْمُنَافِقَاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكَاتِ الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ

وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا (٦) وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (٧) إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَ مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا (٨) لِيُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَفِّرُوهُ وَ تَسْبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ آصِيًا (٩) إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَ مَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (١٠)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ٢٣، ص: ١١٤

ترجمه آیات: ... ص : ١١٤

٦- و خداوند زنان و مردان منافق و مشرک را که در مورد خدا گمان بد دارند عذاب خواهد فرمود، روزگارشان سیاه و مورد خشم الهی هستند، و خداوند آنان را لعنت فرموده و برای آنان جهنم را آماده ساخته و بد سرانجامی است.

٧- و لشکریان آسمان ها و زمین از آن خدا است و هم او پیروز و فرزانه است ٨- ما تو را ای محمّد شاهد بر مردم و بشارت دهنده و بیم دهنده قرار دادیم ٩- تا به خدا و رسولش ایمان آورید و او را یاری نموده احترام کنید، و خدای را صبح و شام تسبیح نمایند ١٠- آنان که با تو دست بیعت می دهند با خدا بیعت می کنند، دست خدا بر از دست آنان است، هر کس بیعت خود را بشکند به زیان خود بیعت شکنی کرده، و آنان که بر سر پیمانی که با خدا بسته اند وفادار بمانند خداوند به زودی پاداشی بزرگ به آنان خواهد داد.

قرائت آیات: ... ص : ١١٤

سوء- اختلاف قراء را در مورد قرائت کلمه «سوء» در سوره توبه بیان نمودیم.

لتؤمنوا- ابن کثیر و ابن عمر و (لیؤمنوا بالله) و ما بعدش را با یاء خوانده اند، ولی بقیه قراء با تاء (و لتؤمنوا) و (تعزروه) و (توقروه) و (تسبحوه) قرائت کرده اند.

فسیؤتیه- أهل عراق (فسیؤتیه) با یاء و بقیه قراء (فسیؤتیه) با نون قرائت کرده اند.

تعزروه- و در قرائت های نادر جحدری از قراء (تعزروه) به فتح تاء و ضمّ زاء بدون تشدید قرائت نموده است، ابو حاتم گوید: بعضی (تعزروه) خوانده-

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ٢٣، ص: ١١٥

اند یعنی او را عزیز قرار دهید که از (عزز) باشد نه (عزر).

دلیل قرائت: ... ص : ١١٥

لتؤمنوا- أبو علی گوید: دلیل قرائت با یاء آن است که با اینکه مورد خطاب حضرت رسول (ص) می باشد صحیح نیست گفته

شود (لتؤمنوا بالله ورسوله)، و چون صحیح نیست پس باید قرائت با یاء باشد (لیؤمنوا)، و هر کس که (لتؤمنوا) با تاء خوانده است بنا بر قولش باید تقدیر گرفت: (قل لهم انا ارسلناك اليهم شاهدا لتؤمنوا).

فسیؤتیه - دلیل یاء در فسیؤتیه (و من أوفى بما عاهد عليه الله) که قبل از فسیؤتیه غایب آمده است می باشد، و آنها که فسیؤتیه با نون خوانده اند به گمانشان از مفرد به کثرت انصراف شده است.

تعزروه - ابن جنی گوید: هر کس تعزروه بدون تشدید بخواند بدین معنی است که از خدا و دینش و پیامبرش دفاع کنید، مانند این آیه (إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ) که به معنی ان تنصروا دینه می باشد که به حذف مضاف است.

و اما تعزروه با تشدید به معنی یاری نمودن دین خدا است با شمشیر.

از کلبی نقل شده

است (و عزرت فلانا) به معنی (فخمت أمره) آمده یعنی: بر احترامش افزودم، و (عزره) که نام شخصی است از این باب است، و به نظر من (تعزیر) حاکم شرع که کمتر از اندازه حد است از این باب است، زیرا کسی که تعزیر می شود به ذلّت حدّ کامل نمی رسد و گویا همین یک نوع احسان و احترام است نسبت به او.

معنی آیات: ... ص: ۱۱۵

پس از آنکه خداوند به مؤمنین وعده هایی داد اینک منافقین و مشرکین را

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۱۶

تهدید به عذاب کرده می فرماید:

«وَيَعِزُّبِ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ» یعنی: خداوند مردان و زنان منافق را عذاب خواهد فرمود، و منافقان کسانی هستند که در ظاهر خود را مسلمان معرّفی می کنند ولی در باطن مشرک و کافر هستند، بنا بر این نفاق عبارت است از پنهان سازی کفر و اظهار ایمان، واژه نفاق از (نافقاء یربوع) گرفته شده است، یربوع یک نوع موش صحرائی است، که برای لانه خود به منظور فرار یک در پنهانی دارد که اگر از در آشکار به او حمله شد از در پنهانی فرار خواهد نمود.

«وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ» و اینان کسانی هستند که با خدا غیر خدا را نیز پرستش می کنند.

«الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ» یعنی: اینان گمان می کنند که خداوند آنان را بر پیامبرش پیروز خواهد ساخت، و این گمان خیالی است زشت و فاسد، و کلمه (سوء) به فتح سین مصدر و (سوء) به ضمّ سین اسم است.

بعضی هم گفته گمان و توهم فاسد آنان این بوده است که پیامبر دیگر به هیچ وجه به زادگاه خود مکه باز نخواهد گشت.

نیز گفته شده است که توهم فاسدشان این بوده است که دیگر خداوند احدی را به نبوت مبعوث نخواهد فرمود، و مانند این آیه است آیه (وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ) «۱».

«عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ» یعنی: عذاب و هلاکت بر آنان واقع خواهد شد، و (دائره) به معنی بازگشت کننده است، چه به خیر چه به شر.

حمید بن ثور در شعر خود گفته است: (و دائرات الدَّهْرُ أَنْ تَدُورَ) یعنی:

چرخهای روزگار باید که بگردد.

---

(۱) - سوره فتح، آیه: ۱۲

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۱۷

بعضی گفته اند: هر کس که کلمه (سوء) را به ضمّ سین خوانده باشد منظورش از گردش، گردش عذاب است، و هر کس آن را به فتح خوانده است منظورش آن سرنوشتی است که برای آنان به دست مؤمنین است از کشتار آنان و به غنیمت رفتن اموالشان.

«وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ» یعنی: خداوند آنان را از رحمت خود دور کرده.

«وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ» که آنان در جهنّم جای خواهد داد.

«وَ سَاءَتْ مَصِيرًا» یعنی: و این جهنّم بد راهی است که سرانجام بدان منتهی خواهند شد.

«وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» علت اینکه این جمله در اوّل سوره و اینجا تکرار شده است این است که در اوّل سوره آنجا که از مؤمنین یاد شده است آمده به این معنی که خداوند لشکریانی دارد که می تواند به وسیله آنان شما را یاری نماید، و اینجا به دنبال یادی که از کافران شده است آمده به این معنی خداوند لشکریانی دارد که می تواند به وسیله آنان از کفار انتقام بگیرد.

«وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا» یعنی: خداوند

در قهر و انتقام گیری پیروز و مقتدر است «حَكِيمًا» یعنی: در کارها و قضاوت‌هایش متین و استوار است.

آن گاه خداوند پیامبرش را مورد خطاب قرار داده می فرماید:

«إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا» یعنی: ای محمّد ما تو را بعنوان شاهدی بر اعمال امت فرستادیم تا معلوم شود که اطاعت می کنند یا نافرمانی، دعوت را می پذیرند یا رد می کنند، یا به این معنی که تو را بر آنان در مورد تبلیغ رسالت شاهد قرار دادیم.

«وَمُبَشِّرًا» یعنی: تو را نسبت به مؤمنین و اطاعت کنندگان بشارت دهنده به بهشت قرار دادیم.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۱۸

«وَنَذِيرًا» و نسبت به آنها که نافرمانی کننده تو را بیم دهنده از آتش قرار داده ایم.

آن گاه خداوند هدف خود را از فرستادن پیامبر بیان کرده می فرماید:

«لِيُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ» یعنی: هدف آن است که به خدا و رسولش ایمان بیاورید، و به نظر آنها که لیؤمنوا با یا قرائت نموده اند معنی آن است که: تا آن کافران به خدا و رسولش ایمان آورند.

«وَتُعَزِّرُوهُ» یعنی: او را با شمشیر و زبان یاری کنید، و ضمیر هاء به پیامبر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ) بر می گردد.

«وَتُوقِّرُوهُ» یعنی: خدا و رسول را تعظیم و تکریم نمائید.

«وَتُنَبِّئُهُ بِحُكْمِهِ وَبُكْرِهِ وَأَصِيلًا» یعنی: و صبح و شام برای خدا نماز بخوانید، بعضی گفته اند یعنی: خدا را از آنچه که شایسته اش نیست تنزیه نمائید.

و بسیاری از قراء اختیار نموده اند که در این آیه وقف بر (و توقروه) باشد زیرا ضمیر در این کلمه و کلمات بعدی از نظر بازگشت به مرجع اختلاف دارد

بعضی گفته اند: تعزروه ضمیرش تنها به الله بر می گردد، تعزروه یعنی:

خدا را یاری دهید و توقروه یعنی خدا را تعظیم و احترام کنید و از او اطاعت نمائید، همانگونه که آمده است هیچگاه برای خداوند وقاری انتظار نداشته باشید و بنا بر این قول تمامی ضمائر متفقا یک مرجع داشته همگی به الله بر می گردد.

ضمنا این آیه دلالت دارد بر بطلان مذهب جبریّه که می گویند: خداوند از کافران کفر می خواهد، زیرا این آیه با صراحت دلالت دارد بر اینکه خداوند از

(۱) - زیرا ضمیر در تعزروه و توقروه به خدا و رسول بر می گردد، ولی ضمیر بعدی در تسبّحوه فقط به خدا بر می گردد، روی این حساب بر توقروه توقّف کرده و او تسبّحوه را استینافیه گرفته اند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۱۹

تمامی مکلفین ایمان و اطاعت را خواسته است.

«إِنَّ الدِّينَ يُبَايِعُوكَ» منظور از بیعت در این آیه بیعت حدیبیه است که همان (بیعت رضوان) می باشد که مسلمانان در این روز با پیامبر (ص) بیعت مرگ نمودند.

«إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» یعنی: بیعت با تو بیعت با خدا است، زیرا اطاعت از تو اطاعت از خدا است، و علت اینکه بیعت را بیعت نامند، برای اینکه بیعت بر این اساس بسته می شود که بیعت کنندگان جانهای خویشان را در مقابل بهشت معامله می کنند، تا در جنگ پیرویشان حتمی باشد.

«يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» سدی گفته است: يد الله فوق ایدیهم یعنی: در این بیعت قرار داد خداوند مهمتر از قرار داد آنان است، زیرا اینان به وسیله بیعت با پیامبر خدا (ص) با خدا بیعت نموده اند، پس مانند آن کسی است که

مستقیم با خدا بیعت کرده اند.

ابن کیسان گوید: یعنی ای پیامبر دانسته باش که نیروی الهی در یاریت از نیروی اینان که با تو بیعت می کنند برتر است، و باید به یاری خدا تکیه کنی نه به یاری اینان هر چند که با تو بیعت نموده اند.

از کلبی نقل شده است یعنی: نعمت خدا بر آنان به وسیله پیامبرش برتر است از نعمت آنان که طاعت و بیعت باشد.

ابن عباس گوید: نعمت خداوند که ثواب و پاداش او در برابر بیعتشان است برتر است از نعمت آنان که صداقت و وفاداری در بیعت باشد.

«فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ» ابن عباس گوید یعنی: هر کس بیعت شکنی کند زیان عملش به خودش باز خواهد گشت، و دیگر از نعمت بهشت و کرامت الهی بهره ای نخواهد داشت «۱».

---

(۱) - نور الثقلین ج ۵ صفحه ۶۲ حدیث ۴۰: از ابن عباس از پیامبر - [...]

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۰

«وَمَنْ أَوْفَىٰ» یعنی: کسی که بر وفاء ثابت قدم ماند.

«بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ» نسبت به پیمان و بیعتی که انجام داده است.

«فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا» یعنی به زودی پاداشی با ارزش به او خواهیم داد.

- خدا (ص) روایت شده است که ضمن حدیثی طولانی فرمودند: (... من به زودی از میان شما خواهم رفت، پیرامون پیمان علی (ع) به اتمم گفتم، و گفتم که به زودی سنتهای اُمم سالفه در مخالفت با جانشین من و وصییم اجراء می شود، آگاه باشید که من پیمان خودم را در باره علی با شما دوباره تجدید می کنم، هر کس این عهد را بشکند به زیان خود شکسته

است، و هر کس بعهد الهی وفا کند خداوند به زودی اجر بزرگ به او خواهد داد).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۱

آیات ۱۱-۱۵ فتح ۴۸

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۱ تا ۱۵] ... ص: ۱۲۱

اشاره

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا وَ أَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۱) بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلَى أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَ زُيِّنَ ذَلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَ ظَنَنْتُمْ ظَنًّا سَوْئًا وَ كُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا (۱۲) وَ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا (۱۳) وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ يَعْفُرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۴) سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمٍ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۵)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۲

ترجمه آیات: ... ص: ۱۲۲

۱۱- به زودی تخلف کنندگان از اعراب خواهند گفت: اموال و خانواده ها ما را به خود مشغول داشتند، برای ما از درگاه خدا آمرزش بخواه، چیزهایی به زبان گویند که در دل ندارند، بگو اگر خداوند نسبت به شما زیان و یا سودی فرماید چه کسی در مقابل خدا صاحب اختیار می باشد، خداوند نسبت به اعمال شما آگاه است ۱۲- بلکه شما می پنداشتید که رسول خدا و مؤمنین دیگر به سوی خاندان خود باز نخواهند گشت، و این خیال زشت در دلهایتان زینت گشته بدگمانی می بردید، و مردمی بودید شایسته هلاکت ۱۳- کسانی که به خدا و رسول او ایمان نمی آورند بدانند که ما برای کافران عذابی سوزنده مهیا ساخته ایم ۱۴- ملک آسمانها و زمین از آن خدا

است، هر که را بخواهد می-بخشد و هر کس را بخواهد عذاب می فرماید، و خداوند بخشنده و مهربان است ۱۵- آنان که از حضور در حدیبیه تخلف ورزیدند خواهند گفت: هر وقت خواستید بروید غنائم خبیر را تصرف کنید بگذارید ما نیز همراه شما بیائیم، و می-خواهند سخن پروردگار را تغییر دهند، بگو شما حق ندارید همراه ما بیفتید، خداوند قبلاً چنین فرموده است، خواهند گفت شما نسبت به ما حسادت میورزید، بلکه اینان جز اندکی درک و شعور ندارند).

قرائت آیات: ... ص: ۱۲۲

ضراً- قاریان کوفه غیر از عاصم (ضراً) به ضم ضاد خوانده اند و بقیه قراء (ضراً) به فتح خوانده اند.

ببدلوا کلام الله- قاریان کوفه غیر از عاصم (کلم الله) بدون ألف خوانده- اند، و بقیه (کلام الله) با الف قرائت نموده اند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۳

دلیل قرائت: ... ص: ۱۲۳

ضراً- أبو علی گوید (ضراً) خلاف نفع است، و در قرآن آمده است: (ما لا یملک لکم ضراً و لا نفعاً) که ضراً و نفع در مقابل هم آمده است، و ضربه ضم ضاد به معنی بدی حال آمده است همانگونه که در این آیه می بینید: (فکشفنا ما به من ضراً) به نظر من این بیان بهتری است در مورد این لغت، و نیز جایز است که ضربه به فتح و ضربه به ضم دو لغت باشد در یک معنی مانند فقر به فتح فاء و فقر به صم و ضعف به فتح ضاد و ضعف به ضم ضاد. کلام الله- هر کس کلام الله با الف خوانده است دلیلش آن است که به متخلفین گفته شده است (شماها با من به طرف غنائم خبیر بیرون نخواهید آمد) و این جملات مفید و کامل بوده و به آن کلام گفته شده و با لفظ کلام الله آمده است و هر کس کلم الله خوانده است می گوید: گاهی کلم بر جملاتی که کلام به آن گفته می شود اطلاق شده است، و بر غیر آن هم اطلاق شده است، گر چه در این مورد کلام مناسب تر است، همانگونه که می بینید در آیه (و تَمَّتْ کَلِمَتُ رَبِّکَ الْحُسَیْنِ عَلٰی بَنِي إِسْرَائِيلَ) که خدا بهتر می داند ولی ظاهراً منظور از کلمه

در این آیه (نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَوْا فِي الْأَرْضِ) و دنباله آن باشد که خداوند به بنی اسرائیل وعده پیروزی داده است.

لغات آیات: ... ص: ۱۲۳

مخلفون- مخلف به کسی گویند که پشت سر کسانی که از شهر بیرون می روند، در شهر بجای می مانند، و از خلف اشتقاق یافته است، و ضد آن مقدم است.

اعراب- اعراب به گروهی از عربهای صحرا نشین گویند، و به عربهایی که شهر نشین هستند اعراب گفته نمی شود تا فرق بین این دو دسته باشد گرچه هر دو

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۴

جمع عرب هستند.

بور- فاسد و هالک را گویند، بور مصدر است و تنییه و جمع ندارد، گفته می شود رجل بور و رجال بور.

شاعر عرب گفته است:

يا رسول المليك ان لسانی راتق ما فتقت اذ انا بور

یعنی: ای قاصد سلطان زبان من بسته است و من آن را نگشوده ام زیرا که من فاسدم.

و حسان شاعر معروف گوید:

لا ينفع الطول من نوك القلوب و قد يهدى الاله سبيل المعشر البور

یعنی: معمولاً انعام نسبت به صاحبان دلهای مرده سودی نمی بخشد، و گاهگاهی خداوند مردم فاسد را هدایت می نماید.

معنی آیات: ... ص: ۱۲۴

آن گاه خداوند از آنها که تخلف نموده همراه پیامبر به سوی حدیبیه نرفته اند سخن به میان آورده می فرماید:

«سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ» یعنی آنان که از همراهی تو تخلف ورزیدند و حاضر نشدند همراه تو به سفر مکه و عمره بیایند، و جریان بدین قرار بود هنگامی که پیامبر اکرم (ص) در سال حدیبیه اراده فرمودند به منظور انجام مراسم عمره به مکه روند- و این در سال ششم هجرت و در ماه ذیقعده بود- و اعراب اطراف مدینه که قبیله های غفّار، أسلم، مزینه، جهینه، اشجع، دئل بودند، برای آنکه مبادا از طرف قریش متعرض حضرت شوند

و با او جنگ کنند یا مانع سفر او گردند همراه حضرت به راه افتادند، و حضرت در میقات به عنوان عمره احرام بستند و قربانی خود را نیز همراه خود راه انداخت تا مردم بدانند

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۵

که سر جنگ ندارد، عده ای از اعراب که دیدند حضرت با احرام حرکت می کند از ادامه سفر سنگین کردند و گفتند: ما به طرف مردمی می رویم که آمده اند و یاران پیامبر را کشته اند، و لذا پشت به حضرت کردند و هر کدام به بهانه کاری جا ماندند، و خداوند می فرماید اگر آنان را سرزنش کنی در جوابت خواهند گفت:

«شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا وَ أَهْلُونَا» اموال و خانواده های ما مانع شد که با تو همراه شویم.

«فَاسْتَعْفِرُوا لَنَا» به خاطر این گناه و تخلف از خدا برای ما آمرزش بخواه.

«يَقُولُونَ بِاللَّيْسَ بَالسَّيِّئَاتِ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ» ولی خداوند آنان را تکذیب کرده می فرماید اینان در این عذرخواهی هم دروغ می گویند و از دلهاشان خبر می - دهد که اینان باک ندارند که پیامبر برای آنان طلب آمرزش بکند یا نکند.

«قُلْ» به آنان بگو ای محمد.

«فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا» یعنی: اگر خداوند اراده فرماید که به شما زیانی برساند چه کسانی می تواند عذاب الهی را از شما دور سازد.

و از ابن عباس نقل شده است که (نفعاً) در اینجا به معنی غنیمت جنگی است.

و علت بیان این قسمت آن است که متخلفین گمان می کردند تخلف از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) می تواند زیانی را از آنان دفع کند، یا

آنکه برای آنان متضمن سودی باشد که از نظر جان و مالشان در سلامت باشند، بدین جهت خداوند به آنان خیر داد که اگر خداوند بخواهد ضرری به مال یا جانشان وارد کند کسی نمی تواند این ضرر را از آنان دور نماید.

«بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا» یعنی: خداوند نسبت به تخلف شما آگاه است.

«بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا» یعنی: شما

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۶

گمان می کنید که پیامبر (ص) و همراهانش به سوی خانواده های خود که در مدینه بر جای گذاشته اند باز نخواهند گشت، زیرا دشمن آنان را خواهد گشت و اسیر خواهد گرفت.

«وَزَيْنَٰ ذَلِكُمْ فِي قُلُوبِكُمْ» یعنی: شیطان این خیال باطل را در دلهایتان زینت داده آن را تقویت می کند.

«وَوَظَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ» و در مورد هلاکت پیامبر (ص) و مؤمنین گمان بد بردید، و تمام این قسمت اخبار از غیب بوده است که غیر از خدا کسی از آن آگاه نبوده است و لذا این آیه برای پیامبر (ص) معجزه ای بوده است.

«وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا» مجاهد گوید: یعنی: شما قومی هستید که شایسته نیکی نبوده سزاوار هلاکت می باشید.

و از قتاده نقل شده است که یعنی: شما مردمی فاسد هستید.

«وَمَنْ لَمْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا» یعنی: خداوند برای کافران عذابی سوزان مهیا ساخته است که آنان را می سوزاند.

«وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ» یعنی گناهان هر کس را که بخواهد می بخشد.

«وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ» یعنی: و هر کس را که شایسته عذاب باشد عذاب می نماید.

«وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا» یعنی: خداوند بخشنده و مهربان است.

«سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ» یعنی: به زودی این تخلف کنندگان خواهند گفت:

«إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِنَاخُذُوهَا» یعنی: ای مؤمنین هر گاه برای تصرف غنائم جنگی خیبر رفتید.

«ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ» بگذارید ما نیز همراه شما بیاییم.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۷

و علت این گفتار آن است که پس از آنکه پیامبر (ص) و مسلمانان در سال حدیبیه با صلح بازگشتند خداوند به آنان وعده فرمود که خیبر را فتح خواهند نمود، و غنائم جنگی خیبر را هم اختصاص داد به کسانی که در جریان صلح حدیبیه شرکت داشته اند، پس از آنکه مسلمانان عازم خیبر شدند تخلف کنندگان از حدیبیه گفتند: بگذارید ما هم دنبال شما بیاییم، لذا خداوند فرمود:

«يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ» ابن عباس گوید: تخلف کنندگان میخواهند وعده الهی را در مورد اختصاص غنائم خیبر به شرکت کنندگان در صلح حدیبیه تغییر دهند، و خود را در این غنائم جنگی شریک آنان سازند.

و از مقاتل نقل شده است یعنی: می خواهد فرمان خدا را که فرموده است احدی از تخلف کنندگان حق ندارند همراه مؤمنین به طرف خیبر روند تغییر دهند.

«قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ» یعنی: خداوند قبل از خیبر در جریان حرکت به سوی حدیبیه و پیش از بازگشت ما از حدیبیه فرموده است که شما حق ندارید دنبال ما راه بیفتید، زیرا غنیمت جنگی خیبر مخصوص آن کسانی است که در جریان حدیبیه حضور داشته اند و دیگران حق ندارند با آنان شریک شوند این قول ابن عباس و مجاهد و ابن اسحاق و دیگران

از مفسرین است.

و جبائی گفته است: که خداوند منظورش از (يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ) (فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا، وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا) «۱» است چون اینجا فرموده است شماها با من بیرون نخواهید آمد اینجا که اصرار دارند با حضرت راه بیفتند پس می خواهند کلام خدا را تبدیل نمایند.

ولی سخن جبائی غلطی است فاحش زیرا آن سوره بعد از انصراف از حدیبیه

---

(۱) - سوره توبه، آیه ۸۳.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۸

در سال ششم هجرت نازل شده است، و این آیه در باره کسانی که از جنگ تبوک تخلف کرده اند نازل شده است، و جنگ تبوک بعد از فتح مکه و بعد از جنگ حنین و طائف و بازگشت پیامبر (ص) از این جنگ به مدینه و اقامت در مدینه از ذیحجه تا رجب است، آن گاه حضرت در ماه رجب آماده می شود که برای جنگ تبوک حرکت کند، و بازگشت حضرت از جنگ تبوک در باقی مانده ماه رمضان از سال نهم هجرت است که دیگر حضرت پس از این جنگ برای هیچ جنگ و جهادی خارج نشد تا آنکه از دنیا رحلت فرمود، بنا بر این چگونه ممکن است منظور از (كَلَامَ اللَّهِ) در آیه مورد بحث این آیه باشد با اینکه این آیه چهار سال بعد نازل شده است سپس می فرماید:

«فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا» یعنی: به زودی تخلف کنندگان از حدیبیه بشما خواهند گفت که خداوند به شما چنین فرمانی نداده است بلکه شما نسبت به ما حسادت می ورزید که با شما در غنائم جنگی شریک شویم، و لذا خداوند میفرماید:

آن طور که می گویند نیست.

«بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ» یعنی بلکه حقیقت را درک نمی کنند، و نمی فهمند که آنان را به چه چیزی دعوت می کنید.

«إِلَّا قَلِيلًا» یعنی جز اندکی نمی فهمند یا کم درک می کنند.

بعضی گفته اند یعنی: درک نمی کنند جز اندکی از آنان که معاندین باشند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۲۹

آیات ۱۶-۲۰ از سوره فتح ۴۸

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۶ تا ۲۰] ... ص: ۱۲۹

اشاره

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولَىٰ بِأَسِّ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۶) لَيْسَ عَلَى الْمَاعِمِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۷) لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا (۱۸) وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (۱۹) وَعَذَّبَكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (۲۰)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۰

ترجمه آیات: ... ص: ۱۳۰

۱۶- بگو به اعراب تخلف کننده به زودی به جنگ ملتی سرسخت فراخوانده می شوید که با آنان جنگ کنید یا آنان تسلیم شوند، اگر اطاعت کنید خداوند پاداش نیکو به شما خواهد داد، و اگر باز هم مانند گذشته رویگردان شدید خداوند شما را گرفتار عذابی دردناک خواهد فرمود ۱۷- بر نایبانیان و لنگها و بیماران فشاری نیست، هر کس فرمان خدا و رسول را اطاعت کند خداوند او را وارد بهشتهایی خواهد نمود که از زیر درختان آن نهرهای آب جریان دارد، و هر کس پشت کند خداوند او را به عذابی دردناک گرفتار سازد ۱۸- خداوند از مؤمنین راضی گشت آن هنگام که زیر آن درخت با تو بیعت می کردند، خداوند از منویات دلشان با خبر بود و بر آنان آرامشی نازل فرمود و فتوحی نزدیک نصیبشان کرد

۱۹- و غنیمت‌های جنگی فراوانی که تصرف خواهند نمود و خداوند پیروز و فرزانه است ۲۰- خداوند به شما غنائم جنگی بسیاری وعده داده است که تصرف خواهید نمود، اینها را برای شما مقرر فرموده و شرّ مردم را از شما دور ساخته است تا برای مؤمنین نمونه باشید، و شما را به راهی راست هدایت میکند.

قرائت آیات: ... ص: ۱۳۰

یدخله و یعذبه- اهل مدینه و ابن عامر (ندخله و نعدبه) با نون قرائت کرده اند، و بقیه با یاء خوانده اند و هر دو در معنی یکی هستند.

معنی آیات: ... ص: ۱۳۰

اشاره

آن گاه خداوند به پیامبرش (ص) می فرماید:

«قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ» یعنی: ای محمد به اعراب تخلف کننده که از

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۱

حرکت به سوی حدیبیه تخلف نمودند بگو:

«سَيَتُدْعُونَ إِلَى قَوْمٍ أُولَىٰ بِأُسِّ شَدِيدٍ» یعنی در آینده نزدیک شما را بجنگ قومی نیرومند دعوت می کنیم. (و در باره این قوم که چه کسانی بوده اند هفت قول است):

۱- از سعید بن جبیر و عکرمه روایت شده است که این قوم هوازن و حنین است.

۲- از قتاده روایت شده است که این قوم هوازن و ثقیف است.

۳- از ضحاک روایت شده است که این قوم ثقیف است.

۴- زهری گفته است که این قوم بنو حنیفه و مسیلمه کذاب بوده است.

۵- ابن عباس گوید که منظور از این قوم مردم فارس بوده است.

۶- حسن و کعب گفته اند که منظور از این قوم رومیان بوده است.

۷- بعضی هم گفته اند منظور از آن قوم مردم صفین و یاران معاویه است.

و صحیح آن است که دعوت کننده آنان به جنگ با قوم نیرومند همان پیامبر خدا (ص) است، زیرا عملاً حضرت آنان را بعد از این به جنگهای بسیاری مانند جنگ با اقوام نیرومندی مانند اهل حنین و طائف و موته تا تبوک و غیره، بنا بر این معنی ندارد که جنگ با این اقوام را به پس از وفات حضرت حمل کنیم.

«تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ» یعنی: بناچار در جنگ با این قوم یکی از این دو

کار باید انجام گیرد یا با آنان بجنگید یا آنان تسلیم شوند یعنی: اقرار به اسلام آورند و آن را بپذیرند، بعضی گفته اند (یسلمون) یعنی: تسلیم شما شوند.

و نیز گفته شده است که (أو یسلموا) به حذف نون قرائتی است و تقدیرش الی ان یسلموا است، و در نصب (یسلموا) دلالت است بر اینکه ترک قتال به خاطر

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۲

اسلام آوردن طرف است «۱».

«فَإِنْ تُطِيعُوا» یعنی: اگر آماده شوید و به جنگ آنان بروید.

«يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا» یعنی: خداوند پاداش خوبی به شما خواهد داد.

«وَإِنْ تَوَلَّوْا» یعنی: اگر از جنگ پیشنهادی رویگردان شوید و عقب نشینی کنید.

«كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ» یعنی: همانگونه که قبلاً از رفتن به جنگ حدیبیه رو-گردان شدید.

«يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» خداوند شما را در آخرت سخت عذاب خواهد فرمود.

«لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ» یعنی: برای نابینایان اگر به جهاد نروند سخت-گیری در کار نیست، و اعمی کسی است که با عضو چشم چیزی را نمی بیند.

«وَ لَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَ لَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ» یعنی: اینان نیز در ترک جهاد سختگیری ندارند.

مقاتل گوید: خداوند در این آیه افراد زمین گیر و بیماران را که از حرکت به سوی حدیبیه تخلف نموده اند معذور شناخته است.

«وَ مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» یعنی: هر کس در فرمان جهاد از خدا و رسول اطاعت نماید بهشت خواهد رفت.

«وَ مَنْ يَتَوَلَّ» یعنی: هر کس از فرمان خدا و رسول در امر جهاد سر-پیچی کند و از رفتن به جنگ عقب نشینی نماید.

«يُعَذِّبُهُ عَذَابًا

أَلِيمًا» به عذابی دردناک گرفتارش خواهد ساخت.

«لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ» یعنی: خداوند از

---

(۱) - زیرا در صورت نصب (الی أن) تقدیر گرفته خواهد شد و الی برای محدود ساختن است یعنی جنگ با آنان تا هنگامی است که اسلام آورند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۳

مؤمنین که زیر درخت در جریان بیعت حدیبیه با تو بیعت کردند راضی شد، و این بیعت را بیعت رضوان هم نامیده اند، و عَلَتْ نامگذاری آن به (بیعت رضوان) همین آیه است که در آن از رضایت الهی به خاطر این بیعت یاد شده است، و رضایت خداوند از مؤمنین عبارت است از اراده تعظیم و احترام آنان و دادن پاداش «۱» و این خبر است از اینکه خداوند هنگامی که مؤمنین زیر درخت معروف

---

(۱) - اگر بگوئیم خداوند راضی می شود و غضب می کند و رضا و غضب در ذات الهی راه دارد لازمه اش آن است که ذات الهی متغیر باشد و متغیر نمی تواند قدیم باشد، در این باره از امام صادق (ع) روایتی رسیده است که ذیلاً توجه می فرمائید:

معانی الأخبار ص ۱۹ ج ۲: (از حضرت صادق (ع) در ذیل آیه (فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ) آمده است که فرمودند: خداوند مانند ما تأسف نمی نماید، و لکن برای خود دوستانی خلق کرده است که متأسف می شوند و راضی می گردند، و آنان مخلوق و مورد تدبیر الهی هستند، که خداوند رضایت آنان را رضایت خود و خشم آنان را خشم خویشتن قرار داده است، زیرا خداوند آنان را داعیان به سوی خود و راهنمایان قرار داده است، و بدین جهت است که

رضایت و خشم آنان رضایت و خشم خدا است.

اینطور نیست که اسف به خدا برسد همانگونه که به بندگانش می‌رسد، و اینکه گفتیم معنی آن است که می‌گویند، و نیز خداوند فرموده است: (هر کس دوستی از دوستان مرا توهین کند با من به نبرد برخاسته است، و مرا به جنگ خویش فرا خوانده) و نیز فرموده است: (هر کس از رسول اطاعت کند از خدا اطاعت نموده است) و نیز فرموده است: (آنان که با تو بیعت می‌کنند با خدا بیعت کرده‌اند) تمام اینها و آنچه که مانند آن است همانگونه است که برایت گفتم، و-

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۴

در حدیثی با پیامبر (ص) بیعت کردند از آنان راضی شده است.

«فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ» مقاتل گوید: یعنی: خداوند از صدق نیست آنان در جنگ و بی میلی ایشان نسبت به جهاد خبر دارد، زیرا پیامبر خدا (ص) با آنان بیعت به جهاد کرده است.

و بعضی گفته‌اند یعنی: خداوند از یقین و صبر و وفایی که در دل دارند با خبر است.

«فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ» و این سکینه عبارت است از یک لطف قوی نسبت به قلوب آنان و آرامشی که به آنان بخشیده است.

«وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا» یعنی: و پاداش آنان را فتحی نزدیک قرار داد که به قول قتاده و اکثر مفسرین فتح خیبر است، و از جبائی نقل شده است که منظور از آن فتح مکه است.

«وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا» یعنی: غنائم خیبر، زیرا غنائم مشهور بود و شامل اموال و باغ و بستان های فراوانی بود.

و از جبائی نقل شده است که منظور از

(- همچنین است رضا و غضب خداوند و دیگر صفات که مانند آن است، اگر تأسف و ناراحتی به ذات آفریدگار می رسید با اینکه خداوند آن صفات را آفریده است برای گوینده ای جایز بود که بگوید: چنین آفریدگاری روزی هم هلاک خواهد شد، زیرا هر گاه ناراحتی و خشم در ذات او راه یافت در ذاتش تغییر راه یافته است و هر گاه در ذات او تغییر راه یابد تأمینی در هلاکت او نیست، و اگر چنین باشد خالق از مخلوق باز شناخته نخواهد شد، خداوند از این گفتار بسیار برتر است، او است خالق اشیاء بی آنکه نیازی به آنها داشته باشد و هنگامی که نیاز نداشت حد و کیف در او راه نخواهد داشت).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۵

از فتح مکه.

«وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا» یعنی: خداوند در کار خود مسلط و پیروز است.

«حَكِيمًا» یعنی: خداوند در کارهایش حکیم و دانا است، و روی همین جهت بود که در جریان حدیبیه دستور صلح داد، و برای مسلمانان حکم فرمود که غنیمت بگیرند، و برای اهل خبیر حکم به شکست آنان فرمود.

و سپس از غنائمی که در آینده خواهند گرفت یاد کرده می فرماید:

«وَعَدَ اللَّهُ لَكُمْ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا» یعنی: خداوند به شما وعده داده است که در رکاب پیامبر (ص) و نیز پس از او تا دامنه قیامت غنیمت های جنگی بسیاری به دست آورید.

«فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ» و این غنیمت را که غنیمت خبیر باشد برای شما قرار داده است.

«وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ» و جریان آن بدین قرار بود که

پیامبر (ص) همین که قصد خیر نمود و اهالی آن را محاصره کرد قبائلی از اسد و غطفان به فکر افتادند که در غیاب مسلمانان به اموال و خانواده های آنان دستبرد زنند و آنان را غارت کنند، خداوند رعب مسلمانان را در دلشان انداخت و از فکر خود منصرف شدند.

بعضی گفته اند که: مالک بن عوف و عینه بن حصین با بنی اسد و غطفان برای یاری یهودیان خیر آمده بودند، خداوند رعب مسلمانان را در دلشان افکند و برگشتند.

«وَلِتُكُونَ» تا غنیمتی که خداوند برای جنگجویان مؤمنین قرار داده است.

«آیة لِلْمُؤْمِنِينَ» نمونه و نشانه ای برای راست بودن وعده های الهی باشد و بدانند همانگونه که خدا قبلاً وعده تصرف این غنائم را داده بود آنان هم موفق شدند و غنائم را به چنگ آوردند.

«وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا» و بدینوسیله بر هدایت شما افزوده نسبت به

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۶

محمد (ص) و قرآنش ایمان بیشتر پیدا کنید، زیرا صدق وعده های قرآن در مورد فتح و غنائم جنگی مشاهده کرده اید.

جریان فتح حدیبیه ... ص: ۱۳۶

ابن عباس گوید: رسول خدا (ص) از مدینه خارج شد در حالی که عازم مکه بود، همین که به حدیبیه رسید شتر سواری حضرت ایستاد، هر چه حضرت به ناقه نهیب زد که به راهش ادامه دهد حرکت نکرد و همانجا خوابید، یاران حضرت گفتند: ناقه از پا در آمد، حضرت فرمودند: شتر من چنین عادتی نداشته است، گویا او را رفتن باز داشته است، حضرت عمر بن الخطاب را احضار کرد تا او را به سوی اهل مکه بفرستد تا به حضرت اجازه دهند وارد مکه شود و

اعمال عمره خود را انجام دهد و شتر خود را قربانی نماید، عمر گفت: یا رسول الله من در مکه دوست و رفیقی ندارم و از قریش می ترسم، زیرا من سخت با آنان دشمن هستم، ولی شخصی را به شما معرفی می کنم که او از نظر قریش از من عزیزتر است، و این شخص عثمان بن عفان است، حضرت فرمودند: راست گفت: و حضرت رسول (ص) عثمان را فراخوانده او را به سوی ابو سفیان و اشراف قریش فرستاد تا به آنان خبر بدهد که برای جنگ نیامده است، و تنها برای زیارت خانه خدا آمده است تا حرمت بیت را تعظیم دارد.

قریش عثمان را پیش خود نگهداشتند، خبر به پیامبر (ص) و مسلمانان دادند که عثمان کشته شد، حضرت فرمود ما آرام نخواهیم گرفت تا با این قوم نبرد کنیم، و مردم را به بیعت فرا خواند، حضرت پیا خاست و تکیه بر درختی فرمود و با مردم بیعت فرمود که با مشرکین جنگ کنند و فرار نکنند.

عبد الله بن معقل گوید: من آن روز بالای سر رسول خدا (ص) ایستاده

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۷

بودم و در دستم شاخه ای از درخت بود و مردم را از اطراف حضرت دور میساختم و حضرت با مردم بیعت می کردند، ولی حضرت با مردم تا مرگ بیعت نمی کرد، بلکه با آنان بیعت می کرد که فرار نکنند.

و زهری و عروه بن زبیر و مسور بن مخزومه «۱» گویند: رسول خدا (ص) همراه چند صد نفر از یارانش از حدیبیه بیرون آمد تا به (ذی الحلیفه) رسیدند، حضرت در اینجا قربانی خود را نشانه

کرد و احرام عمره بست و یک نفر جاسوس از خزاعه پیشاپیش فرستاد تا برود و از طرف قریش برایش خبر بیاورد، حضرت حرکت کرد تا اینکه به عذر اشطاط نزدیکی عسفان رسید، اینجا جاسوس خزاعی آمده گفت: من کعب بن لؤی و عامر بن لؤی را پشت سر گذاشتم در حالتی که دسته‌ها و گروه‌های مختلفی را به منظور جنگ با تو جمع آوری نموده‌اند و می‌خواهند با تو بجنگند و مانع شوند که به زیارت خانه کعبه بروی.

حضرت به یاران خود فرمود: راه بیفتید، یاران حضرت حرکت کردند تا قسمتی راه رفتند، حضرت فرمود خالد بن ولید در (غمیم) به سرکردگی لشکری از قریش به عنوان مقدمه الجیش آمده است، از طرف راست حرکت کنید، حضرت به راه خود ادامه داد تا به (ثنیه) رسید اینجا شتر حضرت خوابید، حضرت فرمود شترم (قصواء) خسته نشده است بلکه او را از ادامه سیر باز داشته است، آن‌گاه حضرت فرمود به خدا سوگند از من هیچ سرزمینی را نخواهید خواست که در آن شعائر الهی بزرگداشت می‌شود مگر آنان که آن سرزمین را به شما تحویل خواهم داد، سپس شتر خود را راند و شتر به راه افتاد، راوی گوید حضرت به راه ادامه داد تا به انتهای حدیبیه رسید و سرچاهی فرود آمد که مختصری آب داشت که

---

(۱) - و در بعضی از نسخه‌ها مخرمه آمده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۸

مردم آب خود را اندک اندک تهیه می‌نمودند، از تشنگی حضرت شکوه نمودند حضرت تیری از ترکش خود بیرون کشید و به آنان دستور داد آن را

در میان آن آب کم بگذارند، به خدا سوگند هم چنان آب برای مردم می جوشید تا آنجا که همگی سیراب گشتند.

در همین حال بدیل بن ورقاء خزاعی همراه با جماعتی از خزاعه به سوی آنان آمد و مردم خزاعه از اهل تهمه خیرخواه پیامبر خدا (ص) بودند، بدیل گفت:

من کعب بن لؤی و عامر بن لؤی را در حالی که لشکری مجهز کرده بودند پشت سر گذاشتم و آنان با تو خواهند جنگید و مانع ورودت به مکه خواهند شد.

حضرت فرمودند: ما برای جنگ با کسی نیامده ایم، بلکه برای انجام اعمال عمره آمده ایم، قریش هم از جنگ خسته شده اند و زیان فراوان دیده اند، اگر خواستند برای آنان مهلتی تعیین می کنیم و در این مدت بین ما و مردم فاصله نشوند، و اگر هم خواستند با مردم در عمره شرکت کنند، و گرنه همانگونه که جمع شده اند باشند، و چنانچه پیشنهاد مرا نپذیرفتند به آن خدایی که جانم در کف قدرت او است به خاطر دین با آنان خواهم جنگید تا قدرت دارم تا آن گاه که فرمان خداوند اجراء شود.

بدیل گفت: گفته شما را به آنان می رسانم، بدیل حرکت کرد تا آنکه وارد بر قریش شد و به آنان گفت: من از نزد محمد (ص) می آیم و او چنین و چنان گفته است، عروه بن مسعود ثقفی بپاخاسته گفت: محمد برنامه خوبی را به شما پیشنهاد کرده است از او بپذیرید و بگذارید تا من به نزد او بروم، گفتند: نزد او برو، عروه خدمت حضرت آمده حضرت با او به مذاکره پرداخت و همان سخنانی را که به بدیل گفته بود برای عروه نیز

بیان کرد، عروه گفت: ای محمد آیا می-خواهی قومت را ریشه کن سازی؟ آیا هیچ شنیده ای مردی از عرب پیش از تو ریشه خود را قطع نماید؟ به خدا من جمعیتی همراه شما می بینم و مردمی از

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۳۹

قبائل مختلف که فرار خواهند کرد و تو را تنها خواهند گذاشت، ابو بکر گفت:

برو کثافت فرج بتان را بمک آیا ما از اطراف محمّد فرار می کنیم، و او را تنها می-گذاریم؟! گفت: این چه کسی بود؟ گفت: ابو بکر است، عروه گفت: سوگند به آن خدایی که جانم در دست او است اگر یک نیکی پاداش نداده پیش من نداشتی جوابت را می دادم.

راوی گوید: پیامبر (ص) به گفتگو ادامه داد و هر گاه با حضرت سخن می-گفت ریش حضرت را در دست می گرفت، مغیره بن شعبه که بالای سر حضرت ایستاده بود شمشیری در دست داشت و کلاه خودی بسر، هر گاه عروه دست به طرف ریش پیامبر دراز می کرد مغیره با نوک غلاف شمشیر خود روی دست او می-زد و می گفت: دستت را از ریش رسول خدا (ص) کنار بکش پیش از آنکه قطع شود، عروه پرسید این چه کسی بود؟ گفتند: او مغیره بن شعبه است، گفت:

عجب خیانتکاری است، نمی خواهم از خیانتت به پیامبر سعایت کنم.

راوی گوید: مغیره در دوران جاهلیت با مردمی رفیق شد آنان را کشت و اموالشان را تصاحب کرد، سپس آمد اسلام آورد، حضرت رسول (ص) فرمودند:

اما اسلام آوردن او را ما پذیرفتیم، اما ثروتش را چون ثروتی است که با خیانت به دست آمده است بدان نیازی نداریم.

عروه زیر

چشمی به یاران پیامبر نگاه می کرد می دیدید هر گاه پیامبر (ص) به آنان فرمانی می دهد فوراً اجرا می کنند، و هر گاه می خواهد وضوء بگیرد بر سر قطرات آب وضویش همدیگر را می کشند، و هر گاه در پیشگاه او حرف می زنند با آهستگی سخن می گویند، و به خاطر تعظیم حضرتش سر بزیر افکنده به حضرت تند نگاه نمی کنند.

راوی گوید: عروه به سوی یاران خود بازگشت و به آنان گفت: یاران محمد عجب ملتی هستند! به خدا سوگند من بر پادشاهان وارد شدم و بر قیصر روم و

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴۰

کسرای فارس و نجاشی حبشه وارد شدم به خدا هیچ پادشاهی را ندیدم که یارانش به اندازه یاران محمد او را تعظیم نمایند، هر گاه به آنان فرمانی میدهد فوراً به اجرای آن می شتابند، و هر گاه وضوء می گیرد می خواهند بر سر قطرات آب وضویش همدیگر را بکشند، و هر گاه در پیشگاهش سخن می گویند آهسته حرف می زنند، و به احترام او تند به صورتش نگاه نمی کنند، و پیشنهاد خوبی به شما کرده است گفته اش را بپذیرید.

مردی از بنی کنانه گفت: بگذارید من به دیدار او بروم، گفتند: برو، همین که وارد بر پیامبر شد حضرت به یارانش فرمود: این شخص فلانی است و از قومی است که نسبت به قربانی احترام فوق العاده ای دارند، قربانی خود را جلو او ببرید، قربانی را جلو او بردند و یاران پیامبر لبیک گویان به استقبال او رفتند.

همین که این برنامه را دید گفت: سبحان الله این مردم سزاوار نیست که از زیارت خانه خدا منع شوند، مردی از میان آنان پیاخاست که نامش

مکرز بن حفص بود، گفت: بگذارید من بنزد محمد روم، گفتند: برو، همین که وارد بر یاران پیامبر شد حضرت فرمود: این شخص مکرز است و مردی است بی دین با حضرت به گفتگو پرداخت در این بین سهیل بن عمرو وارد شد، حضرت فرمود:

کارتان آسان شد سهیل گفت: بین ما و خودتان چیزی بنویس، حضرت رسول (ص) علی (ع) را فرا خواند، حضرت رسول (ص) فرمود بنویس: (بسم الله الرحمن الرحيم) سهیل گفت: اما رحمن به خدا که من نمی دانم چه کسی است، و لکن بنویس (باسمک اللهم) مسلمانان گفتند: به خدا غیر از بسم الله الرحمن الرحيم چیز دیگری نخواهیم نوشت، پیامبر (ص) فرمود: بنویس: (باسمک الله هذا ما قاضی علیه محمد رسول الله) سهیل گفت: اگر ما تو را رسول خدا می شناختیم سدّ راه تو برای زیارت خانه خدا نمی شدیم، و با تو هم نمی جنگیدیم، ولی بنویس محمد بن عبد الله.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴۱

حضرت رسول (ص) فرمود: هر چند شما نپذیرید من رسول خدا هستم، و سپس به علی (ع) فرمود: بنویس: (... هذا ما قاضی علیه محمد بن عبد الله سهیل بن عمرو و ... یعنی: (به نام خدا این نوشته قراردادی است که محمد بن عبد الله و سهیل بن عمرو بر آن توافق نموده اند، و هر دو قرار گذاشتند که تا ده سال میان مردم جنگ برداشته شود و مردم در این مدت در امان باشند، و به یکدیگر کاری نداشته باشند، و اینکه هر کس از یاران محمد به منظور حج یا عمره یا تجارت وارد مکه شود از لحاظ جان

و مال در امان باشد، و هر کس از قریش در راه مصر و شام عبورش به مدینه افتد از نظر جان و مال در امان است، و دو طرف نسبت به یکدیگر هیچ نوع کینه ای در دل نداشته هیچکس دیگری خیانت و سرقت ننماید، و هر کس مایل بود وارد پیمان محمد شود.

و هر کس که میخواست وارد عقد و پیمان قریش شود وارد شود، بدنبال این توافق طایفه خزاعه جلو جسته گفتند: ما وارد پیمان محمد شدیم، در مقابل آنان طایفه رقیشان بنو بکر پیش آمده گفتند: ما هم در پیمان قریش وارد می شویم.

پیامبر فرمودند و نیز اضافه کنید که میان ما و خانه کعبه مانع نشده تا برویم طواف کنیم؟

سهیل گفت: بخدا سوگند امکان ندارد، زیرا عرب خواهد گفت که ما را غافل گیر کرده در تنگنا گذاشته اید، ولی از سال آینده مانعی نیست، اینهم نوشته شد.

آن گاه سهیل اضافه کرد که هیچکس از ما بسوی تو نیاید مگر او را بما باز پس گردانی هر چند هم که بر دین تو باشد، و اما هر کس که از طرف تو بسوی ما او را بتو بازگردانیم؟ ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴۲

مسلمانان گفتند: سبحان الله کسی که آمده و مسلمان شده است چگونه جایز است او را به مشرکین باز پس داد؟! حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس از ما نزد آنان رفت خدا او را بیشتر از ما دور سازد، و هر کس از آنان پیش ما آمد ما او را به آنان باز پس خواهیم داد، اگر خداوند بداند

که قلباً اسلام آورده است پیش پای او راه نجاتی خواهد گذاشت.

سهیل گفت: بنا بر این مقرر شد که امسال از همین جا بازگردی و وارد مکه نشوی، سال آینده ما از مکه بیرون میرویم، و تو و یارانانت وارد میشوی و سه روز در آن میمانی، و آن وقت هم با اسلحه وارد میشوی و سواره و پیاده افرادی باید سلاحشان در غلاف باشد، و نیز این قربانی ها که امسال همراه آورده اید هر جا که ما آن را متوقف ساختیم همانجا باید بماند، و حق ندارید آنها را جلو ما بیندازید.

حضرت فرمود: ما قربانهای خود را بطرف قربانگاه میبریم شما نگذارید، در حالی که این مذاکرات رد و بدل میشد ناگهان دیدند ابو جندل بن سهیل بن عمرو در حالی که بر دست و پایش زنجیر بود بطرف پیامبر می آمد، ابو جندل از جنوب مکه از حبس مشرکین فرار میکند و خود را به مسلمانان می رساند.

سهیل گفت: ای محمد این اولین مورد است که از تو میخواهم مطابق قرار داد حکم کنی و ابو جندل را که از دست ما گریخته است بما تحویل دهی.

حضرت فرمودند: هنوز ما قرارداد را تمام نکرده ایم.

سهیل گفت: بخدا سوگند دیگر در هیچ موردی با تو صلح نخواهم نمود.

حضرت فرمود: پس بگذار این یک نفر در پناه من باشد.

سهیل گفت: من حاضر نیستم او را به تو تحویل دهم.

حضرت فرمود: بلی انجام میدهی.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴۳

سهیل گفت: من این کار را نخواهم کرد.

مکرز گفت: بلی ما پناهندگی او را پذیرفتیم.

ابو جندل گفت: ای مسلمانان آیا سزاوار است من دوباره تحویل مشرکین داده

شوم، با اینکه مسلمان هستم، نمی بیند چه شکنجه هایی را بر من وارد کرده اند و آثار شکنجه هایی بر بدن او دیده میشد.

عمر بن خطاب میگوید: بخدا سوگند هیچگاه در رسالت محمد شک نکرده بودم مگر در این روز، خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله رفتم و به او گفتم: مگر تو پیامبر خدا نیستی؟ گفت: چرا گفتم مگر ما بر حق نیستیم؟ و دشمن ما بر باطل نیست؟ فرمود بلی گفتم: پس چرا در دینمان تن به پستی میدهیم؟ فرمود: من رسول خدا هستم و نافرمانی او را نمیکنم و میدانم که خدا یاور من است.

گفتم: مگر برای ما نمیگفتی که بزودی روانه خانه خدا شده بطواف میردازیم؟

فرمود: بلی گفته ام ولی آیا بتو گفتم: امسال ما موفق به طواف کعبه خواهیم شد؟

گفتم: نه، فرمود: پس خاطرت جمع باشد که بزودی خواهی آمد و به طواف کعبه خواهی پرداخت رسول خدا (ص) یک شتر قربانی کرد و تیغ سلمانی خود را خواسته سر خود را تراشید سپس زنانی مؤمنه خدمت حضرتش آمدند، خداوند بزرگ این آیه را نازل فرمود:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ...» (۱).

یعنی: «ای کسانی که ایمان آورده اید هر گاه زنان مؤمنه ای که در راه خدا هجرت کرده اند نزد شما آمدند...».

محمد بن اسحاق بن یسار گوید: بریده بن سفیان از محمد بن کعب برایم نقل کرد که نویسنده رسول خدا (ص) در این صلح علی بن ابی طالب (ع) بود، رسول خدا (ص) به او فرمود: بنویس اینست که آنچه که محمد بن عبد الله و سهیل

---

(۱) - سوره ممتحنه آیه ۱۰.

بن عمرو بر آن مصالحه نموده اند، علی علیه السلام در نوشتن این متن سنگین بود و نمیخواست با تعبیری غیر از پیامبر خدا (ص) از آن حضرت یاد کند، رسول خدا (ص) فرمود: تو نیز نظیر این برنامه را خواهی داشت، و در حالتی که مظلوم شده ای چنین متنی را امضاء خواهی نمود، علی (ع) هم آنچه گفته بودند نوشت، و سپس رسول خدا (ص) از این سفر بسوی مدینه بازگشت فرمود:

در مدینه مردی از قریش که اسلام آورده بود بنام ابو بصیر خدمت پیامبر آمد، مردم قریش طبق قرارداد صلح دو نفر بسراغ او فرستادند، و یادآور شدند که با ما عهدی بسته اید، ابو بصیر طبق قرارداد تحویل آن دو نفر داده شد، او را از مدینه بیرون بردند تا به محلی بنام ذوالحلیفه رسیدند پیاده شدند، تا از خرمایی که همراه داشتند بخورند، ابو بصیر یکی از آن دو نفر گفت: راستی که می بینم شمشیرت بسیار عالی است، آن مرد شمشیر خود را از غلاف بیرون کشیده گفت: آری این شمشیر، شمشیر خوبی است و بارها هم آن را آزمایش کرده ام: ابو بصیر گفت: آن را بده به بینم، مرد قریش شمشیر خود را به ابو بصیر داد، ابو بصیر قریشی را مهلت نداده با شمشیر خودش چنان ضربتی به او زد که جان داد رفیق دیگرش از دیدن این صحنه گریخت و آمد تا بمدینه رسید، و دوان دوان، وارد مسجد حضرت رسول (ص) شد، حضرت که او را دید فرمود این مرد صحنه هول انگیزی را مشاهده کرده است، همین که خدمت حضرت رسول (ص) رسید گفت: بخدا سوگند او

دوستم را کشت، منم کشته خواهم شد.

راوی گوید: پس از مدتی ابو بصیر آمد و گفت: یا رسول الله شما عهد خودت را وفا کردی و مرا بسوی آنان بازگرداندی ولی خداوند مرا از چنگال آنان نجات بخشید، حضرت فرمودند: ای وای اگر این مقتول کس و کاری داشته باشد ابو بصیر باعث شعله ور شدن جنگی شده ای ابو بصیر با شنیدن این سخنان از حضرت متوجه شد که دو باره او را نزد قریش بازخواهند گرداند، از مدینه بیرون آمد

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴۵

تا اینکه خود را به محلی بنام سیف البحر رسانید، ابو جندل بن سهیل نیز از قریش گریخت و خود را به او رسانید، و از آن پس دیگر هیچکس که مسلمان شده بود از میان قریش بیرون نمی آمد مگر آنکه به دسته ابو بصیر ملحق میشد، تا اینکه یک گروه زبده اطراف ابو بصیر جمع شدند، راوی میگوید: بخدا سوگند گروه جابر خبر بیرون آمدن هیچ قافله ای را از قریش که قصد شام داشت نمی شنید مگر آنکه بر آن شیخون زده آنان را کشته اموالشان را بیغما میبردند.

قریش بناچار خدمت پیامبر فرستاده او را بخویشاوندی سوگند داد که قاصد نزد گروه جابر بفرستد و آنان را از این عمل باز دارد، و از این پس هر کس از میان قریش مسلمان شود و خدمت پیامبر رود در امان باشد، حضرت هم سراغ جابر فرستاد و آن را فرا خواند.

داستان فتح خیبر ... ص: ۱۴۵

پس از آنکه رسول خدا (ص) از حدیبیه بمدینه بازگشت شب در مدینه اقامت فرموده سپس رهسپار سوی خیبر گردید.

ابن اسحاق به استاد خود ابی مروان

اسلمی از پدرش از جدش نقل میکند همراه پیامبر خدا (ص) بسوی خیبر رفتیم تا اینکه بنزدیکی خیبر رسیده بطوری که بر آن مسلط شدیم، حضرت فرمودند: توقف کنید، مردم همگی ایستادند، حضرت دست بدعا برداشته این دعا را خواندند:

«اللهم رب السماوات السبع و ما اظللن و رب الارضین السبع و ما اقللن و رب الشیاطین و ما اظللن، انا نسألك خیر هذه القریه و خیر اهلها و خیر ما فیها و نعوذ بك من شر هذا القریه و شر اهلها و شر ما فیها»

یعنی: (بار خدایا ای پروردگارا آسمانهای هفتگانه و آنچه بر آن سایه افکنده اند، و ای پروردگار زمینهای هفتگانه و آنچه بر روی خود برداشته اند و ای پروردگار شیاطین و آنها که گمراه کرده اند، ما از خیر این قریه و خیر ساکنان آن را و خیر آنچه در آنست درخواست داریم، و از شر این قریه و شر اهل آن و شر

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴۶

آنچه در آنست بتو پناه میبریم).

و پس از خواندن این دعا فرمودند: بنام خدا پیش روید.

و از سلمه بن اکوع روایت شده است که ما همراه رسول خدا (ص) بسوی خیبر روانه شدیم و شبانه راه افتادیم، شخصی از قوم به عامر به اکوع گفت: آیا از اشعار دل انگیزت چیزی برای ما نمیخوانی، و عامر مردی شاعر بود و این اشعار را خواند:

(لاهم لو لا انت ما حجینا و لا تصدقنا و لا صلینا فاغضر فداء لك ما اقتتینا و ثبت الاقدام ان لاقینا و انزلن سکینه علینا انا اذا صبح بنا أتینا و بالصباح عولوا علینا یعنی: (سوگند

بخدا اگر تو نبودی ما حج نمیرفتیم و صدقه نداده و نماز نمیخواندیم بفدای سرت گناهان ما را ببخش، و بهنگام برخورد با دشمن ما را ثابت قدم و با استقامت ساز، بر ما آرامش نازل فرما که هر وقت فریاد زدند ما بیائیم، و صبحگاهان بر ما اعتماد نمایند).

حضرت رسول (ص) فرمودند: این که جلو افراد شعر میخواند کیست؟

گفتند: او عامر است حضرت فرمود: خداوند رحمتش فرماید، عمر که بر شتری تنبل سوار بود گفت: یا رسول الله چه میشد که میگذاشتی از عامر بهره مند باشیم؟

و علت این سخن عمر این بود که هیچگاه رسول خدا (ص) برای شخصی مخصوصا دعا نمیفرمود مگر آنکه آن شخص بشهادت میرسید، میگویند: هنگامی که جنگ آغاز شد و دو صف در برابر یکدیگر قرار گرفتند یک نفر یهودی بمیدان آمد در حالی که رجز خوانده میگفت:

قد علمت خیرانی مرحب شاکی السلاح بطل مجرب

اذ الحروب اقبلت تلهب یعنی: مردم خیر میدانند منم مرحب که همیشه سلاحم آماده است و من

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴۷

قهرومانی کار آزموده هستم).

از صف مسلمانان عامر بمیدانش رفت و در حالی که رجز خوانده میگفت:

قد علمت خیرانی عامر شاکی السلاح بطل مغامر

این دو پهلوان رقیب دو ضربت رد و بدل کردند، که شمشیر یهودی روی سپر عامر فرود آمد، و چون شمشیر عامر کوتاه بود ساق پای یهودی را هدف گرفت تا بر آن ضربتی وارد کند که شمشیر به هدف اصابت نکرد و به ران خودش خورد و در اثر ضربت خودش بشهادت رسید.

سلمه گوید: ناگهان عده ای از یاران رسول خدا (ص) را

دیدم که میگویند:

کار عامر باطل شد او خودش را کشت، من خدمت پیامبر رسیدم و در حالی که گریه میکردم گفتم: میگویند: عمل عامر باطل شده است؟! حضرت فرمودند این حرف را چه کسی گفته است؟ گفتم: افرادی از اصحاب شما، فرمودند: دروغ گفته اند بلکه عامر دو بار اجر دریافت نمود، راوی گوید: ما عاقبت آنان را به محاصره در آوردیم، بطوری که ما نیز در وضع نامناسبی قرار گرفتیم، ولی سرانجام خداوند فتح و پیروزی را نصیب ما فرمود، و جریان آن بدین ترتیب بود:

پیامبر خدا (ص) پرچم جنگ را بدوش عمر بن خطاب گذاشت و آنچه که از سپاه اسلام لازم بود همراه او براه افتادند، و با مردم خیبر برخورد کردند، عمر و یارانش عقب نشینی کردند و خدمت پیامبر خدا (ص) آمدند، در حالی که یاران عمر او را میترسانیدند، و عمر نیز آنان را از عظمت و قدرت دشمن میترسانید، پیامبر (ص) نیز سردرد داشتند و بمیان مردم نمی آمدند، پس از آنکه دردش خوب شد فرمود: مردم با خیبر چه کردند؟ جریان را بحضرتش خبر دادند حضرت فرمود:

(لاعطین الرايه غدا رجلا يحبّ الله و رسوله، و يحبه الله و رسوله كرارا

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴۸

غير فرار لا يرجع حتى يفتح الله على يديه

(یعنی: (فردا پرچم را تحویل کسی خواهم داد که خدا و رسول را دوست داشته خدا و رسول نیز را دوست دارد، سخت یورش کننده ای است که فرار نخواهد کرد، و از جبهه باز نخواهد گشت مگر آنکه خداوند خیبر را بدست او فتح خواهد فرمود).

بخاری و مسلم از قتیبه

بن سعید روایت میکنند که یعقوب از عبد الرحمن اسکندرانی از ابی حازم برای ما نقل کردند که سعد بن سهل برای من گفت رسول خدا (ص) روز خیبر فرمودند:

(لاعطین هذه الرايه غدا رجلا يفتح الله على يديه، يحب الله ورسوله، و يحبه الله ورسوله

.) راوی گوید: مردم آن شب را خوابیدند در حالی که همگی در هم می لولیدند که پیامبر فردا پرچم را بدوش کدامشان خواهد داد، همین که صبح شد مردم همگی اطراف پیامبر اکرم (ص) جمع شدند در حالی که هر کس انتظار داشت پیامبر پرچم را بدوش او خواهد داد، مردم که جمع شدند حضرت فرمود علی بن ابی طالب کجا است؟

گفتند: یا رسول الله علی از درد چشم می نالد.

فرمودند: بفرستید سراغش.

علی را آوردند، حضرت از آب دهان مبارک خود بچشمان علی (ع) مالید و برای او دعا کرد، چشمان علی (ع) طوری شفا یافت گویی که اصلا دردی نداشته است، حضرت (ص) پرچم را بدست علی (ع) داد، علی (ع) گفت: یا رسول الله من میروم با آن میجنگم تا هنگامی که مانند ما اسلام بیاورند، حضرت فرمود:

حرکت کن ابتدا با ملایمت و مدارا هنگامی که نزدیک آنان رسیدی آنان را بسوی خدا دعوت کن، و به آنان خبر ده که چه حقوقی از خدا بر آنان واجب است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۴۹

»

فو الله لان يهدى الله بك رجلا واحدا خير لك من ان يكون لك حمر النعم

(یعنی: (بخدا سوگند اگر خداوند بوسیله تو یک نفر را هدایت کند برای تو بهتر است از گله شتران سرخ مو).

سلمه گوید: از

طرف یهودیان مرحب بمیدان آمد در حالتی که رجز خود را میخواند: «قد علمت خیرانی مرحب...».

از لشکر مسلمانان هم علی (ع) بمیدانش رفت در حالی که این اشعار را رجز میخواند:

«انا الذی سمتنی امی حیدره کلیث غابات کریه المنظره او فیهم بالصاع کیل السندره» .

یعنی: (منم آنکه مادرم مرا شیر نامید، بسان شیران جنگل که تاب دیدنش نیست، دمار از دشمن بر آورده قتل عامشان خواهم نمود).

و در جنگ با مرحب ضربتی بر سرش زد و فرقهش را شکافت و او را کشت و فتح و پیروزی بدست او انجام گرفت، این روایت را مسلم در صحیح خود وارد نموده است.

ابو عبد الله حافظ با سندهای خود از ابی رافع غلام رسول الله (ص) روایت کرده است هنگامی که رسول خدا (ص) علی (ع) را بطرف خیبر فرستاد ما نیز همراه علی (ع) راه افتادیم، همین که به قلعه نزدیک شد مردم خیبر بیرون آمدند، علی با آنان جنگید، مردی از یهود ضربتی بطرف حضرت نواخت که سپر او از دستش افتاد، حضرت در قلعه را از جا کند و از آن بعنوان سپر استفاده کرد، و این لنگه در هم چنان در دست علی (ع) بود و با آن میجنگید تا آنکه خداوند قلعه خیبر را بدست او فتح کرد آن گاه حضرت لنگه در را زمین انداخت، من خودم با هفت نفر که من نفر هشتم آنان میشدم هر چه کوشش کردیم این لنگه در را بر گردانیم نتوانستیم.

نیز ابو عبد الله حافظ با سندهای خود از لیث بن ابی سلیم از ابی جعفر

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن،

محمد بن علی (ع) روایت میکند که فرمودند: جابر بن عبد الله انصاری نقل کرده است که علی (ع) در روز جنگ خیبر در قلعه را روی دست گرفت و مسلمانان از روی آن رد شدند، و بعدا این لنگه در را که میخواستند جابجا کنند چهل نفر نتوانستند آن را از جا بلند کنند.

راوی گوید: از طریق دیگری از جابر روایت شده است که سپس هفتاد نفر آمدند و تلاش نمودند و این لنگه در را سر جای اولش بازگرداندند! از عبد الرحمن بن ابی لیلی روایت شده است که علی (ع) همیشه در گرمای تابستان و سرمای زمستان قبای ضخیمی را می پوشید و از گرما باک نداشت، جمعی از یارانم نزد من آمدند و گفتند: ما از امیر المؤمنین (ع) چیزی شگفت آمیز دیده ایم آیا تو نیز مشاهده نموده ای؟

گفتم: چه دیده اید؟ گفتند: او را می بینیم که در گرمای بسیار شدید در حالی که قبای آستر دار ضخیم پوشیده است بمیان ما می آید و از ما هم ناراحت نیست، و بر عکس در سرمای سخت زمستان هم دیده ایم که با دو عدد پیراهن سبک بیرون می آید در حالی که از سرما هم ناراحت نیست، آیا در این باره چیزی شنیده ای؟! گفتم: نه، گفتند پس از پدرت در این مورد برای ما بپرس، زیرا پدر تو با او بسیار میزیسته است، از پدرم پرسیدم گفت: من نیز در این باره چیزی شنیده ام، رفت وارد بر علی (ع) شد و شب خدمت حضرت ماند و از او در این باره پرسید؟ حضرت فرمود: آیا تو در روز جنگ خیبر شاهد نبودی؟ گفتم: چرا شاهد بودم،

فرمود: آیا رسول خدا (ص) را ندیدی هنگامی که ابو بکر را فرا خواند و فرماندهی لشکر را به او سپرد او را بسوی خیبر فرستاد، ابو بکر نیز رفت و با کفار خیبر برخورد کرد مقداری با آنان جنگید و سپس در حالی که شکست خورده بود بازگشت نمود، آن گاه رسول خدا (ص) فرمودند: امروز پرچم

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵۱

را به مردی خواهم سپرد که خدا و رسول را دوست دارد، و خدا و رسول هم او را دوست دارند، خداوند قلعه خیبر را بدست او فتح خواهد فرمود: او یورش کننده ای است که فرار نخواهد کرد، آن گاه مرا فرا خواند و پرچم را بمن سپرده سپس برای من دعا کرده فرمود:

(اللهم اكفه الحر و البرد

) یعنی: (خداوند او را از حرارت و سرما حفظ کن).

و از این پس نه احساس گرما کردم و نه احساس سرما، و این روایت تماما از کتاب دلائل النبوه امام ابی بکر بیهقی نقل شده است.

آن گاه رسول خدا (ص) مرتب قلعه های خیبر را یکی پس از دیگری فتح میکرد و اموال آن را تصرف میفرمود تا اینکه به قلعه وطیح و سلالم که آخرین قلعه های خیبر بود رسیدند و آنها را فتح شد، و رسول خدا (ص) مدت بیست و چند روز آنان را در محاصره گرفت.

پس از آنکه قموص قلعه ابن ابی حقیق فتح شد صفیه دختر حی بن اخطب را با دختر دیگری که همراهش بود خدمت پیامبر خدا (ص) آوردند، بلال آنان را که همراه خود داشت از کنار کشته هایی از مقتولین یهود عبور داد، دختری

که همراه صفیه بود وقتی این کشته‌ها را دید فریاد زد و بصورت خود لطمه زد و خاک بر سر خود ریخت، و هنگامی که رسول خدا (ص) او را مشاهده کرد فرمود این شیطان را از من دور سازید، و دستور فرمود صفیه را نگهدارند و رداء خود را روی او انداخت، مسلمانان فهمیدند که پیامبر صفیه را برای خودش انتخاب فرموده است.

بعد از آنکه رسول (ص) از آن دختر یهودیه آن گریه و زاری و بیتابی را مشاهده کرد به بلال فرمود ای بلال مثل اینکه رحم و عاطفه از تو سلب شده است، که این زنان را میبری و از کنار جسد کشتگانشان میگذرانی.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵۲

البته صفیه که عروس کنانه بن ربیع بن ابی الحقیق بود شب قبل در خواب مشاهده میکند که ماه آمد و در دامنش قرار گرفت، و خواب خودش را برای شوهرش بیان میکند، شوهرش میگوید: این خواب تو هیچ معنایی ندارد مگر آنکه تو آرزوی همسری پادشاه حجاز محمد را داری و یک سیلی بیخ گوش او مینوازد که در اثر آن چشم صفیه کبود میشود، و هنگامی که او را خدمت پیامبر (ص) می‌آورند هنوز اثر آن سیلی از بین نرفته است، حضرت از صفیه میپرسد این کبودی در اثر چیست؟ صفیه نیز جریان خواب خود و سیلی خوردنش را تشریح میکند.

چیزی نگذشت که ابن ابی الحقیق خدمت پیامبر (ص) فرستاد که پیاده شود تا با همدیگر در مورد جنگ مذاکره کنند حضرت اجابت فرمود و پیاده شد و با رسول خدا (ص) قرار گذاشتند که تمام افرادی

که در قلعه او هستند از نظر جانی در امان باشند، و کسی متعرض زن و فرزندان آنان نشود، و آنان هم بدون اموال و اثاثیه دست زن و بچه های خود را گرفته از خیبر خارج شوند، و کلیه اموال و زمینها و باغها و کشتزارها همگی در اختیار حضرت محمد (ص) باشد و تنها آنان حق داشته باشند یک دست لباس بتن کنند و بیرون روند، حضرت نیز فرمود اگر چیزی از اموالتان را از ما کتمان کنید از امان خدا و رسول بی بهره خواهید بود، و بر این اساس مصالحه نمودند.

هنگامی که ساکنان قلعه فدک از این صلحنامه با خبر شدند خدمت پیامبر (ص) قاصد فرستادند و از حضرت خواستند که به آنان هم تأمین جانی دهد و در مقابل کلیه اموالشان و املاکشان را بگذارند و کوچ کنند، حضرت درخواست آنان را نیز عملی فرمود.

و از جمله کسانی که در این مذاکرات بین حضرت و یهودیان رفت و آمد میکرد محیصه بن مسعود فردی از بنی حارثه بود، پس از آنکه اهل خیبر نیز بهمین

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵۳

سبک امان گرفتند از حضرت درخواست کردند که در مورد اموال با آنان نصف شود، و گفتند: ما بهتر از شما به این اموال و دارایی آشنا هستیم، و بهتر از شما بطریقه آباد کردن آنها آشنا هستیم، حضرت رسول (ص) نیز با آنان مصالحه به نصف فرمودند با این شرط که ما هر وقت خواستیم شما را بیرون کنیم حق داشته باشیم، و اهل فدک نیز بر همین اساس با حضرت مصالحه نمودند.

و اموال خیبر بصورت غنیمت

جنگی میان مسلمانان تقسیم شد، و از میان آن باغها و مزارع فدک سهم مخصوص رسول خدا (ص) شد، زیرا مسلمانان فدک را با تاخت و تاز تصرف نکرده بودند.

پس از آنکه حضرت از جنگ آسوده شد، زنی از یهود خیبر بنام زینب دختر حارث زن سلام ابن مشکم که دختر برادر مرحب خیبری بود یک بره بریان برای پیامبر (ص) هدیه فرستاد، و قبلا پرسیده بود که حضرت چه جای گوسفند را بیشتر دوست دارد؟ گفته بودند حضرت دست گوسفند را بیشتر دوست دارد، و لذا زهر بیشتری در دست گوسفند ریخته بود و بقیه گوسفند را نیز مسموم کرده بود، سپس گوسفند بریان را خدمت حضرت می آورد، گوسفند را که جلوی حضرت میگذارد حضرت دست گوسفند را جدا میکند و یک لقمه از آن بدهان می گذارد و مشغول جویدن آن میشود، همراه حضرت بشر بن براء بن معرور است که او نیز مقداری از این گوشت میخورد، که حضرت توجه پیدا میکند و میفرماید دست از خوردن این گوشت بردارید، زیرا کتف این گوسفند بمن خبر میدهد که مسموم است، سپس حضرت بسراغ زن یهودیه میفرستد و او را میآورند، زن یهودیه اعتراف میکند که گوسفند را مسموم کرده است، حضرت از او میپرسد چه چیز تو را وادار نمود که این عمل را انجام دهی، زن یهودیه گفت: خوب میدانی که چه بر سر اقوام من آورده ای پیش خودم گفتم: اگر پیامبر باشد که به او خبر میدهند و مسموم نمیشود، و اگر پادشاهی است که ما از شرش خلاص خواهیم شد

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵۴

حضرت از خطای این زن در گذشت، و بشر بن براء در اثر همان زهر مرد.

راوی گوید: مادر بشر بن براء وارد بر پیامبر خدا (ص) شد که از بخاطر بیماری ای که در اثر آن فوت کرد از حضرت عیادت کند، حضرت فرمود: ای مادر بشر همان یک لقمه گوشت مسمومی که در خیبر با پسر خوردم ناراحتی آن هم چنان بسراغ من می آید و هم اکنون هنگام آن رسیده است که کارم را یکسره کند.

و مسلمانان چنان میدیدند که رسول خدا (ص) علاوه بر آنکه نبوت بحضرتش کرامت شده است، شهید از دنیا هم می رود.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵۵

آیات ۲۵-۲۱ از سوره فتح ۴۸

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۲۱ تا ۲۵] ... ص: ۱۵۵

اشاره

وَ أُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَ كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا (۲۱) وَ لَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوْا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وِلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا (۲۲) سِنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا (۲۳) وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا (۲۴) هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ الْهَدَىٰ مَعَكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَ لَوْ لَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَ نِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّوهُمْ فَتَصَّيَبُكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَهُ بَغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۲۵)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵۶

ترجمه آیات: ... ص: ۱۵۶

۲۱- و غنیمتهای دیگر که قدرت بر آن نداشتید که خداوند بر آن تسلط یافت، و خداوند بر هر چیز قادر است.

۲۲- اگر کافران با شما میجنگیدند پشت کرده بر میگشتند، و دیگر یار و یابوری نمی یافتند.

۲۳- این سنت الهی است که از پیش مانده است، سنت الهی را تبدیلی نمی بینی.

۲۴- او خدایی است که در وادی مکه شما را از کشتار آنان و آنان را از کشتار شما باز داشت پس از آنکه بر آنان پیروز ساخت، و خداوند اعمال شما را می بیند.

۲۵- آنان کسانی هستند که کافر شده و شما را از رفتن به مسجد الحرام باز داشتند، و مانع شدن که قربانی شما به محل قربانگاه برسد، و اگر مردانی

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵۷

مؤمن و زناني مؤمنه نبودند که آنان را نمی شناختند

که ناآگاهانه آنان را پایمال نمائید و بدین سبب بشما گناهی رسد، و تا داخل کند هر کس را که میخواهد در رحمتش، اگر جدا میشدند کافران را عذاب میکردیم عذابی دردناک.

قرائت آیات: ... ص: ۱۵۷

ابو عمرو (بما يعلمون) با یاء قرائت نموده است، و بقیه با تاء.

دلیل قرائت: ... ص: ۱۵۷

ابو علی گوید: دلیل قرائت ابی عمرو که با تاء خوانده است اینست که معنی آیه میشود خدا و از عمل کفار که کافر شده شما را از مسجد الحرام باز داشتند و نگذاشتند وارد مسجد الحرام شوید آگاه است، و آنان را بر این کردارشان مجازات خواهد فرمود.

و وجه قرائت با تاء آنست که در آیات قبل (هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ، وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ) ضمیر مخاطب آمده اینجا نیز (تعملون) با تاء خطاب آمده است.

لغات آیات: ... ص: ۱۵۷

تبدیلا- تبدیل عبارتست از برداشتن چیزی و جایگزین ساختن چیز دیگری بجای او در موردی که حکم شده است به استمرار آن چیز بر وضعی که دارد، و اگر خداوند حکمی را بردارد تا خلاف آن جایگزینش گردد، این عمل تبدیل حکم نیست، زیرا خداوند هیچ چیز را بر نمیدارد مگر آن گاه که حکمت اقتضای رفع آن حکم را نموده باشد.

معکوف- معکوف یعنی ممنوع از رفتن به سوی جهتی، و مقیم شدن آن چیز در مکان خود، و اعتکاف نیز از همین ماده است که عبارتست از اقامت در مسجد

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵۸

بمنظور عبادت، و عکف علی هذا لامر يعكف عكوفاً هنگامی گفته میشود که بر کاری یا چیزی اقامت نماید.

معره- و معره به کار زشت گویند، و گویند (و فلان فلانا) هنگامی که او را سرزنش نماید و عیبی را به او نسبت دهد، و لذا بیماری (جرب) را (عر) و کثافت انسان را (عره) نامند.

اعراب آیات: ... ص: ۱۵۸

سِنَّةَ اللَّهِ- این کلمه منصوب است بنا بر مصدریت و تقدیر چنین است: (سن الله خذ لانهم سنه).

أَنْ تَطَّوُّهُمْ- موضع آن رفع است بنا بر آنکه بدل از رجال باشد و معنی آن چنین است: اگر نبود که رجالی مؤمن و زنانی

مؤمنه را پایمال می‌کردید، و سپس می‌گوید: (لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَيْدْبُنَا ...) و تقدیر آنست (و طو رجال و نساء ای قتلهم) که أَنْ تَطَّوْهُمُ بدل اشتمال است مانند (نفعنی عبد اللہ علمه) و (اعجبتنی الجاریه حسنها).

و نیز جایز است که محل (ان تطؤها) نصب باشد بنا بر بدلیت از هم در (تعلموهم) که تقدیر چنین است: (و لو

لا رجال و نساء لم تعلموا أن تطوهم) ای لم تعلموا وطاهم، که باز هم بدل از نوع بدل اشمال خواهد بود.

لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوَّهُمْ - در موضع رفع است که صفت برای رجال و نساء باشد.

لو لا- و برای لو لا جواب لو در (لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا) کافی است وَ الْهَدَى مَعَكُوفًا - عطف شده است به كاف و میم در (وَ صَدُّوكُمْ) ای صدوكم و صد و الهدی و معكوفاً حال است.

أَنْ يَبْلُغَ مَجَلَّهُ - تقدیرش اینست: (کراهه ان یبلغ) که مضاف حذف شده است، و بعضی گفته اند: معكوفاً من ان یبلغ بوده است که (من) حذف شده

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۵۹

است.

شأن نزول آیات: ... ص: ۱۵۹

بقول ابن عباس علت نزول (وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ...) آنست که مشرکین در سال صلح حدیبیه چهل نفر را میفرستند تا بمسلمانان آسیب برسانند، مسلمانان آنان را دستگیر کرده بحالت اسارت خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله آوردند، حضرت آنان را آزاد فرمود.

و از انس روایت شده است که آنان هشتاد نفر بودند از اهل مکه که از کوه تنعیم بهنگام نماز صبح در سال حدیبیه سرازیر شدند تا مسلمانان را بکشند که رسول خدا (ص) آنان را دستگیر و سپس آزادشان فرمود.

و از عبد الله بن مغفل روایت شده است که رسول خدا (ص) زیر درختی نشسته بود در حالی که علی صلوات الله علیه مشغول نوشتن صلحنامه بود که سی نفر جوان مسلح بطرف مسلمانان یورش آوردند که پیامبر (ص) آنان را نفرین فرمود و خداوند بینایی را از آنان گرفت، ما بپا خاستیم و آنان را اسیر کردیم که

پیامبر آزادشان فرمود که این آیه بدنالش نازل شد.

معنی آیات: ... ص: ۱۵۹

سپس خداوند آیات را عطف بر گذشته کرده، به پیامبر (ص) و مؤمنین برای فتوحات دیگری در آینده وعده داده میفرماید:

«وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا» از قتاده نقل شده است یعنی: خداوند بشما غنیمتهای جنگی دیگری را وعده فرموده است که قدرت آن را ندارید، ولی خداوند آن را برای شما آماده فرموده است و آن عبارتست از مکه.

و از مجاهد روایت شده است منظور از آن مواردی است که از آن پس تا بحال

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۰

خداوند برای مسلمین فتح کرده است.

و از ابن عباس و حسن و جبائی آمده است که منظور از آن فتح فارس و روم است.

ابن عباس گفته است همانگونه که خداوند گنجهای کسری و قیصر را به مسلمانان وعده فرمود، ولی عرب قدرت جنگ با فارس و روم و گرفتن شهرهای آنان را در خود نمی دید، بلکه بردگان آنان بودند، تا اینکه از برکت اسلام بر آنان قدرت یافتند.

«قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا» یعنی: خداوند بر آن قدرت داشته و از نظر علم و آگاهی بر آن احاطه دارد، و آنان را مانند قومی قرار داده بود که در محاصره باشند و احدی از آنان نتواند فرار کند.

فراء گوید: خداوند مکه را زیر سلطه خود قرار داده آن را برای شما حفظ فرمود تا بدست شما فتح شود، مثل اینکه گفته است، خداوند مکه را برای شما حفظ کرد و نگذاشت دیگران آن را تصرف کنند تا آن را فتح نموده بتصرف خود در آورید.

«وَ كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا» مانند

فتح قریه ها و دیگر اماکن.

«وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ای مؤمنین اگر روز حدیبیه کافران قریش را با شما می‌جنگیدند.

«لَوْلَا الْأَذْبَارُ» قتاده و جبائی گویند یعنی: حتما خداوند شما را یاری میکرد و آنان را خار میفرمود و نیز گفته اند: منظور از این کافران کسانی از طایفه اسد و غطفان است که میخواستند اند خانواده های مسلمانان را غارت کنند.

«ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا» یعنی: یآوری که آنان را حمایت کند و از آنان دفاع کند نخواهند یافت، و این یک خبر از علم غیب است، و در آیه دلالت دارد بر اینکه اموری که اتفاق نمی افتد اگر اتفاق می افتاد چگونه میشد، و

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۱

نیز در این آیه اشاره شده است به اینکه معدوم در علم راه دارد.

«سَيِّئَةُ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلُ» از ابن عباس نقل شده است یعنی: این است سنت من در باره آنان که از من اطاعت میکنند و آنان که نافرمانیم می نمایند:

همیشه یاورانم را یاری نموده دشمنانم را خار میسازم.

بعضی گفته اند یعنی: این روش خداوند و عادت دیرین او نسبت به اقوامی است که با پیامبران خود می‌جنگند: شکست خورده کشته شوند.

«وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» یعنی سنت الهی در یاری پیامبرانش تغییر پذیر نخواهد بود.

«وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ» خداوند رعب شما را در دل آنان افکند و باعث شد که آنان از شما دست بردارند.

«وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ» و شما را از جنگ کردن با آنان نهی فرمود.

«بِبَطْنِ مَكَّةَ» یعنی در محل حدیبیه.

«مَنْ بَعْدَ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ» خداوند اینجا

مندی بر مؤمنینی گذاشته است که بین دو گروه مانع شده است و نگذاشته است با یکدیگر بجنگند تا آنکه بین آنان صلح برقرار گردیده است که این صلح بیش از فتح مکه ارزش داشت.

«وَ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا» تفسیر آن گذشت، آن گاه خداوند از سبب منع ورود پیامبرش در این سال به مکه یاد کرده می فرماید:

«هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» یعنی قریش مانع شدند که شما بطواف خانه خدا رفته از احرام عمره خود محل شوید.

«وَ الْهَيْدَىٰ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ» یعنی: مانع شدند قربانی پیامبر و آن شترانی همراه حضرت بود که هفتاد شتر قربانی بود تا آنکه به محلی بنام ذی الحلیفه رسیدند، حضرت کوهان شتران خود را بعلامت قربانی زخم کرده احرام عمره بست تا اینکه وارد حدیبیه شدند، و آنجا بود که مشرکین مانع رفتن

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۲

آنان بطرف مکه شده، قرارداد صلح را بستند، پس از پایان قرارداد صلح شتران قربانی را همانجا نحر کردند، و این است معنی معکوف یعنی: قربانیان شما را حبس کرده نگذاشتند به محل قربانگاه خود که مکه است برسند، زیرا قربانی عمره جز در مکه ذبح نخواهد شد، همانگونه که قربانی حج در منی در جای دیگر ذبح نمیشود «۱».

«وَ لَوْ لَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَ نِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ» یعنی: مستضعفانی با ایمان که در مکه میان مشرکین بودند.

«لَمْ تَعْلَمُوهُمْ» که بخاطر مخلوط بودن با دیگران آنان را عینا نمیشناختید.

«أَنْ تَطَّوُّوهُمْ» آنان را با کشتن و زد و خورد پایمال کنید.

«فَتَصِيبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ» از ابن زید

نقل شده است که معره بمعنی گناه و است.

و بعضی گفته اند یعنی: با کشتن مؤمنین بشما عیب وارد شود و مشرکین شما را سرزنش نمایند که اینان اهل دین خود را کشتند.

و از ابن عباس آمده است که منظور از آن دیه و کفاره قتل غیر عمدی است.

زیرا اگر آنان وارد مکه میشدند با اینکه در میان آنان مؤمنین هستند، مؤمنین از کفار شناخته نمیشدند، و از کشتن مؤمنین در امان نبودند و کفاره

---

(۱) - احتجاج طبرسی بنقل از ج ۵ نور الثقلین ص ۶۹: (حسن بن علی (ع) ضمن یک حدیث طولانی به معاویه میفرماید: رسول خدا (ص) ابا سفیان را در شش مورد لعنت فرموده است تا اینکه میفرماید: پنجم قول الله عز و جل: (وَ الْهَدَىٰ مَعَكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَجَلَّةً) تو و پدرت و مشرکان قریش مانع رسول خدا (ص) شدید، و لذا خداوند او را چنان لعنتی فرمود که شامل خاندانش نیز شده تا روز قیامت ادامه خواهد داشت).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۳

بگردنشان می آمد، و بخاطر کشتن کسانی که بر دینشان بوده بگناه می افتادند، و این همان گناهی است که خداوند مؤمنین را از آن حفظ کرده است، و جواب لو لا محذوف است، و تقدیر آن چنین است (لو لا المؤمنون الذین لم تلوهم لوطأتم رقاب المشرکین بنصرنا ایاکم) و قوله:

«بِغَيْرِ عِلْمٍ» در موضع تقدیم است، زیرا تقدیر چنین است: (لو لا ان تطؤهم بغير علم) و قوله:

«لِيَدْخُلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ» لام متعلق است به محذوف است که معنی کلام بر آن دلالت میکند، تقدیرش آنست: (فحال بینکم و بینهم ليدخل

اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مِنْ يَشَاءُ) یعنی: آنان که از کفار بعد از صلح اسلام آورده اند، و بعضی هم گفته اند یعنی: تا خدایتان را با سالم شدن از قتل در رحمت خود داخل کند و آنان را با سالم شدن از گناه و طعنه دیگران در رحمت خود وارد سازد.

«لَوْ تَزَيَّلُوا» یعنی: اگر مؤمنین از کافرین تمیز داده شوند (۱)».

---

(۱) - تفسیر علی بن ابراهیم قمی جلد ۲ صفحه ۳۱۶ (مردی بحضرت صادق (ع) گفت: آیا علی (ع) از نظر جسمی قدرت نداشت؟ و آیا در امر خدا قوی نبود؟ حضرت فرمود چرا قوی بود! پرسید: پس چه مانع شد که از حق خود دفاع کند و نگذارد حقیش پایمال گردد؟ حضرت فرمود پرسیدی جواب بشنو، یک آیه از کتاب خدا نگذاشت که علی (ع) اقدام نماید، پرسید آن کدام آیه است؟ حضرت خواند: (لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) زیرا خداوند افرادی مؤمن را در اصلاّب مردمی کافر امانت دارد، حضرت علی (ع) نمیخواست پدران را بکشد تا آن گاه امانتهای الهی بیرون آیند، پس از آنکه مؤمنین بیرون آمدند، بر ضد آن کس که میخواهد قیام میکند و او را میکشد، و قائم ما اهل بیت نیز همین کار را خواهد فرمود، تا امانتهای الهی بیرون نیایند

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۴

«لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ» یعنی: کافران از اهل مکه را عذاب می کردیم.

«عَذَابًا أَلِيمًا» با شمشیر و کشته شدن آنان بدست شما، و لکن خداوند بواسطه حرمت اختلاط مؤمنین به کافران آنان را عذاب نمیفرماید.

(قیام نخواهد فرمود، هر گاه امانتهای الهی بیرون آمدند ظاهر

میشود و هر کس را که بخواهد میکشد).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۵

آیات ۲۶-۲۹ فتح ۴۸

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۲۶ تا ۲۹] ... ص: ۱۶۵

اشاره

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمُ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (۲۶) لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَهُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا (۲۷) هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا (۲۸) مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكْعًا سِجْدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا (۲۹)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۶

ترجمه آیات: ... ص: ۱۶۶

۲۶- بدان جهت که کافران در دل‌هایشان حمیت جاهلیت هست، خدا و آرامشی بر رسول خدا و مؤمنین نازل فرموده و آنان را ملزم به کلمه تقوی فرمود.

و مؤمنین نسبت به آن و اهلش شایسته ترند، و خداوند از هر چیز آگاه است.

۲۷- خداوند خواب پیامبرش را بدرستی تحقق بخشید، بخواست خداوند شما بدون ترس در حالی که سرهای خود را تراشیدن تقصیر نموده اید با امنیت کامل وارد مسجد الحرام خواهید شد، آری خداوند چیزی را میدانست که شما نمیدانستید، و پس از این پیروزی هم فتحی نزدیک خواهید داشت.

۲۸- او است خدایی که پیامبر خود را با هدایت و دین حق فرستاد تا اسلام را

بر تمام ادیان پیروز سازد، و کافی است که خدا شاهد است.

۲۹- محمد فرستاده خداست، و آنان که با او هستند نسبت به کافران سر سخت و در میان خود مهربان میباشند، آنان را در حال رکوع و سجود می بینی، و در پی عنایت و رضایت خدایند، در چهره آنان و صورتشان آثار سجده است، اینست مثال آنان در تورات و مثال آنان در انجیل همانند زراعتی است که جوانه ها زده و تقویت گشته و با قدرت روی ساقه خود استوار گشته موجب اعجاب و شگفتی کشاورز گردیده است، تا کافران را بخشم در آورد، خداوند مؤمنین و آنان

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۷

را که عمل صالح انجام داده اند از ایشان وعده آمرزش و پاداشی بزرگ داده است.

قرائت آیات: ... ص : ۱۶۷

شطاء- ابن کثیر بنقل از ابن فلیح و ابن ذکوان (شطاء) بفتح طاء و بقیه قراء بسکون طاء قرائت کرده اند، و در قرائت نادر عیسی همدانی (شطاءه) بمد و همزه و (شطاءه) بمد بدون همزه آمده است.

فآزره- ابن عامر (فآزره) بقصد همزه و بقیه قرار (فآزره) بمد همزه قرائت نموده است.

اشداء- در قرائتهای نادر حسن (اشداء علی الکفار رحماء بینهم) بنصب اشداء و رحماء خوانده است.

دلیل قرائت: ... ص : ۱۶۷

ابو علی میگوید: مثل اینکه شطاً لغتی باشد در شطاء مانند شمع و شمع و نهر و نهر و هر کس همزه را تخفیف داده در شطاء آن را حذف کرده و حرکت همزه را به طاء داده و گفته است شطاءه، ابو زید میگوید: (اشطأت الجره بخصونها) هنگامی که شاخه های آن بیرون آید.

ابو عبیده گوید: (اخرج شطاءه فراخه و اشطاً الزرع فهو مشطی ای مفرخ) آزره- بر وزن فاعله بمعنی ساواه یعنی: جوانه ها برابر اصل شاخه ها رشد کرده اند، و فاعل آزر شطاءه است یعنی شطا که جوانه باشد اصل کشت را تقویت می نماید و در طول آنها قرار میگیرند، امرؤ القیس گوید:

بمحنیه قد آزر الضال نبتها مضم جیوش غانمین و خیب

یعنی: (در دامنه صحرائی که بته های خود روی سدر جوانه های آن اصل بته

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۸

را قوی ساخته، در محلی که لشگریان غنیمت گرفته و محروم از غنیمت هستند).

و نیز جایز است که فاعل آزر زرع باشد یعنی زرع جوانه های و شطء را تقویت می نماید.

و بعضی از مردم (آزره) را بمعنی (اعانه و قواه) تفسیر میکنند، بنا بر این معنی آن میشود: زرع جوانه های خود را نیرومند ساخت.

ابو الحسن

گوید: آزره بر وزن افعله مناسبتر خواهد بود تا قول ابن عامر که میگوید آزره بر وزن فعله است، بنا بر این در آن دو لغت است فعل و افعال زیرا آن دو اکثراً بر کلمه متعاقباً وارد میشوند.

اشداء- و هر کس اشداء را بنصب خوانده است آن را حال از ضمیر معه گرفته است یعنی آنان با پیامبرند با حالت شدت.

لغات آیات: ... ص: ۱۶۸

الحمیه- حمیت بمعنی انکار و زیر بار نرفتن است، گفته میشود (فلان ذو حمیه منکره) هنگامی که دارای خشم و سرسختی باشد.

کفار- اینجا بمعنی کشاورزان است، زیرا کشاورز بذر را بپوشاند، و هر چیزی را که انسان بپوشاند آن را کفر نموده است، و از این باب است که میگویند:

(ایل کافر) زیرا شب با تاریکی خود هر چیز را میپوشاند.

شاعر گفته است: (القت ذکاء یمینها فی کافر) یعنی: (ذکاء سوگند خود را بشب افکنده است).

و نیز لیبید شاعر گوید: (فی لیله کفر النجوم غمامها) یعنی: (در شبی که ابرهایش ستارگان را پوشانده بود).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۶۹

اعراب آیات: ... ص: ۱۶۹

محمد مبتدا و رَسُولُ اللَّهِ عطف بیان است، وَ الَّذِينَ مَعَهُ عطف است بر محمد و اشداء خبر محمد است و آنچه که بر او عطف شده است.

و بعضی گفته اند محمد مبتدا و رَسُولُ اللَّهِ خبر است، و الذين معه مبتدا و ما بعدش خبر است، و يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ را اگر خواستی در موضع حال قرار میدهی، و اگر خواستی خبر بعد از خبر میگیری، و اگر خواستی آن را خبر میگیری بنا بر قول کسی که اشداء را نصب داده است، بنا بر این تراهم نیز در موضع نصب است مانند اشداء.

ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ مبتدا و خبر است و کلام تام است، سپس ابتداء شده میگوید: وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ، که برای آنان دو مثال وجود دارد مثالی در تورات و مثالی در انجیل.

مجاهد میگوید: بلکه قوله (أَشْدَاءٌ عَلَى الْكُفَّارِ) با ما بعدش همه در تورات و انجیل است، و نیز قوله (كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ)

در تورات و انجیل است، بنا بر این قوله (کزرع) خیر مبتدای مضمراست که تقدیر میشود: (هم کزرع اخرج شطأه).

معنی آیات: ... ص: ۱۶۹

اشاره

سپس خداوند میفرماید:

«إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ» اذ متعلق است به قوله لعذبنا یعنی: حتما ما کافران را عذاب میگردیم و بشما در کشتن آنان اجازه دادیم چون در دل‌هایشان یک نوع تعصب و سرسختی‌ها و خشم و نفرت وجود دارد، آن گاه این حمیت را معرفی کرده میفرماید:

«حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ» یعنی: همان عادت پدران‌شان در دوران جاهلیت را

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۰

دارند که هیچگاه حاضر نیستند احدی را قبول کنند و تسلیم او شوند، زیرا کفار مکه گفته بودند محمد و یارانش پدران و برادران ما را کشته اند و اینک وارد منزل‌های ما میشوند، و اعراب با خود گفتند که یاران محمد بر خلاف میل ما میخواهند وارد بر ما شوند و لانت و عزی بتهای ما نیز نمی خواهند اینان بر ما وارد شوند، و این یک نوع تعصب جاهلانه بود که وارد دل‌های آنان شده بود.

زهری گفته است منظور از حمیت جاهلیت سرسختی کفار بود از اقرار به رسالت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و نیز شروع نمودن صلحنامه حدیبیه که بین مسلمانان و آنان نوشته میشد به کلمه (بسم الله الرحمن الرحيم).

«فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى (و کلمه تقوی عبارتست از کلمه (لا اله الا الله) و این نظر مربوط است به ابن عباس و قتاده و مجاهد «۱»».

---

(۱) - علل الشرائع بنقل نور الثقلین ج ۵ صفحه ۷۴ (از حسن بن

علی بن ابی طالب (ع) از پیامبر خدا (ص) ضمن حدیثی طولانی در تفسیر سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر آمده است که پیامبر فرمود: قوله لا اله الا الله بمعنی یکتاپرستی حق است، که خداوند اعمال را جز با آن نخواهد پذیرفت و آن کلمه تقوی است که میزانها در روز قیامت بوسیله آن سنگین خواهد شد).

اصول کافی بنقل از نور الثقلین ج ۵ صفحه ۷۳: (از جمیل روایت شده گفت از حضرت صادق (ع) پرسیدم معنی (وَ أَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى) چیست؟ فرمود: ایمان است).

امالی صدوق بنقل نور الثقلین ج ۵ صفحه ۷۳: (از پیامبر خدا (ص) روایت شده است که فرمودند خداوند در باره علی بن ابی طالب بمن عهدی فرمود گفتم پروردگارا این عهد را برایم بیان کن فرمود: بشنو گفتم شنیدم، فرمود: (علی

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۱

«وَ كَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَ أَهْلَهَا» گفته شده است در این قسمت تقدیم و تأخیر است و تقدیر آن چنین است: (کانوا اهلها و احق بها) یعنی: مؤمنین اهل این کلمه بود، و از مشرکین نسبت به آن شایسته تر هستند، و بعضی هم گفته اند مؤمنین از نازل شدن سکینه بر آنان و از اهل مکه شایسته تر هستند.

و بعضی گفته اند یعنی مؤمنین نسبت به مکه سزاوارتر از اهل آن هستند، و گاهی ممکن است حقی باشد که از دیگران حقتر باشد، و لذا است که می بینیم آن حقی که طاعت است و صاحب آن شایسته مدح است احق است از آن حقی که مباح است و صاحب آن شایسته مدح و ثنا نیست.

«وَ كَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» پس از آنکه کفار را به حمیت جاهلی مذمت کرده و مؤمنین را به پیروی از کلمه تقوی و داشتن آرامش مدح نمود، از آگاهی خود نسبت به ضمائر و نیات باطنی آنان اشاره فرمود.

«لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ» میگویند: خداوند در مدینه پیش از حرکت بسوی حدیبیه در خواب به پیامبرش نشان داد که مسلمانان وارد مسجد الحرام شده اند، حضرت جریان خواب خود را به یارانش فرمود، مسلمانان خوشحال شدند و فکر میکردند که آنان امسال وارد مکه خواهند شد، پس از آنکه از حدیبیه بازگشتند و وارد مکه نشدند منافقان گفتند: نه ما سر تراشیدیم نه

(پرچم هدایت و پیشوای دوستان من و نور مطیعان من است، و او همان کلمه ای است که برای متقین لازم نموده ام، هر کس علی را دوست بدارد مرا دوست داشته است، و هر کس از او اطاعت کند از من اطاعت کرده است).

کمال الدین و تمام النعمه بنقل نور الثقلین ج ۵ صفحه ۷۴: (ضمن حدیثی طولانی از حضرت رضا (ع) نقل شده است که فرمودند: ما هستیم کلمه تقوی و عروه الوثقی).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۲

تقصیر کردیم و نه وارد مسجد الحرام شدیم، خداوند این آیه را نازل فرمود و خبر داد که خداوند در خواب به پیامبرش راست نشان داده است نه دروغ، و عاقبت مسلمانان وارد مسجد الحرام خواهند شد و بر این معنی هم سوگند خورده میفرماید:

«لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» یعنی سال آینده حتما وارد مسجد الحرام خواهید شد.

«إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِينَ» ابو العباس ثعلب گوید: اینکه خداوند در

مورد آنچه که میداند آن را مقید به خواست خود کرده است برای آنست که مردم در مورد چیزهایی که آگاه نیستند همیشه اراده خداوند را با گفتن کلمه انشاء الله استثناء کنند. از جایی نقل شده است: کلمه ان شاء الله در مورد وارد شدن به مکه بوده است، و بین نزول آیه و دخول مکه یک سال طول کشیده است، و در این بین کسانی از مردم مرده بودند، بنا بر این تقدیر آیه اینست که اگر خداوند بخواهد همه شما وارد مسجد الحرام خواهید شد، زیرا خداوند میداند کسانی از این مردم پیش از رسیدن سال خواهند مرد یا بیمار خواهند شد و دیگر نمیتوانند وارد مسجد الحرام شوند و لذا کلمه ان شاء الله را اضافه نموده است تا در خبر تخلف نشده باشد.

و بعضی گفته اند استثناء داخل است در خوف و امن، اما در مورد اصل وارد شدن به مسجد الحرام جای تردید نیست، و تقدیرش اینست (شما حتما وارد مسجد الحرام میشوید، و اگر خدا بخواهد با امنیت وارد خواهید شد) این سه قول مربوط به اهل بصره بود.

ابو عبیده گفته است که ان در این آیه بمعنی اذ است یعنی اذ شاء الله هنگامی که خداوند در خواب به پیامبرش نشان داد وارد مسجد الحرام خواهید

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۳

شد.

و مثل این آیه است قوله (وَ أَنْتُمْ الْمَاعْلُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) که گفته اند بمعنی اذ کنتم مؤمنین است، ولی این قول مورد قبول بصریین نیست.

«مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ» یعنی در حالی که محرم هستید و بعضی از شماها سر خود را

میتراشد، و بعضی تقصیر میکند، و تقصیر آنست که قسمتی از موی خود را بگیرند، و در این آیه دلالت است بر اینکه محرم مختار است که بهنگام بیرون آمدن از احرام اگر خواسته باشد سر خود را بتراشد و اگر بخواهد تقصیر کند.

«لَا تَخَافُونَ» از هیچ مشرکی نترسید.

«فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا» خداوند در صلح حدیبیه چیزی را مصلحت میدانست که شما نمیدانستید، و بعضی گفته اند خداوند در تأخیر دخول مسجد الحرام چیزی را از خیر و صلاح میدانست که شما نمیدانستید، و آن عبارت بود از بیرون آمدن مؤمنین از میان آنان و صلحی درست و بموقع. «۱»

«فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ» یعنی قبل از دخول مکه برای شما مقرر فرمود.

«فَتَحًا قَرِيبًا» فتحی نزدیک را که فتح خیبر باشد بقول عطا و مقاتل، و بعضی هم گفته اند یعنی صلح حدیبیه.

عمره القضاء: ... ص: ۱۷۳

همچنین سال بعد در عمره القضاء، سال بعد از صلح حدیبیه که سال هفتم

---

(۱) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۲۱: (یعنی: خداوند میدانست که وعده داخل شدن مسجد الحرام مربوط به سال آینده است، و شما این را نمیدانستید).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۴

هجری در ماه ذیقعد بود در این ماه نیز مشرکین راه مسجد الحرام را بر پیامبر (ص) بستند اما پیامبر بیرون آمد و در حالی که احرام عمره بسته بودند با یاران خود وارد مکه شدند و سه روز در مکه مانده سپس بمدینه بازگشتند.

زهری گوید: رسول خدا (ص) جعفر بن ابی طالب (ع) را از پیش بنزد میمونه دختر حرث عامریه فرستاد و او را خواستگاری فرمود، میمونه کار خودش را به عباس

بن عبد المطلب رجوع کرد که خواهرش ام الفضل دختر حرث زنش بود، عباس نیز میمونه را به عقد رسول خدا (ص) در آورد، همین که رسول خدا (ص) وارد مکه شد بیاران خود دستور فرمود با سرها و شانه های برهنه بسرعت در طواف کعبه بچرخند تا مشرکین چالاکی و قدرت شما را ببینند، مردان و زنان و بچه های مکه بیرون آمده اطراف رسول خدا (ص) جمع شده از هر طرف به او و یارانش نگاه میکردند در حالی که حضرت و یاران اطراف خانه خدا طواف میکردند، و عبد الله بن رواحه پیشاپیش رسول خدا (ص) با شمشیر برهنه رجز خوانده میگفت:

خلوا بنی الکفار عن سبيله قد انزل الرحمن فی تنزیله

(ای بچه کافرها از سر راه پیامبر کنار روید، که خداوند در قرآن او وحی نازل فرموده است).

فی صحف تتلی علی رسوله الیوم نضر بکم علی تأویله

(در اوراقی که بر رسولش خوانده میشد، امروز طبق تأویل قرآن شما را خواهیم زد).

کما ضربناکم علی تنزیله ضربا یزیل الهام عن مقیله

(همانگونه که شما را طبق تنزیل قرآن زدیم، زدنی که سر از گردن می پرید)

و یدهل الخلیل عن خلیله یا رب انی مؤمن لقیله

(که دوست دوست خود را فراموش میکند، خداوندا من به گفتارش ایمان دارم)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۵

انی رأیت الحق فی قبوله من حق را در پذیرش او دیدم و در حال رجز خواندن مرتب با دست خود اشاره به پیامبر میکرد، و خداوند در این عمره نازل فرمود: (الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ)، و این بدان جهت بود که رسول خدا

(ص) در ماه حرام احرام بست و مشرکین مانع آن حضرت شدند، سپس خداوند فرمود:

«هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى» یعنی خداوند رسول خود را با دلیل روشن و برهان واضح، و بعضی هم گفته اند یعنی با قرآن فرستاد.

«وَدِينِ الْحَقِّ» یعنی اسلام.

«لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» یعنی: تا دین اسلام را با حجتها برهانها بر تمامی ادیان ظاهر سازد، بعضی گفته اند: اسلام با پیروزی و قوه قهریه و گسترش در سرزمینها بر ادیان پیروز گردد «۱».

بعضی هم گفته اند این همه بهنگام ظهور حضرت مهدی (ع) است که دیگر دینی بجز اسلام در روی زمین باقی نخواهد ماند.

«وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا» و خداوند برای شهادت آن کافی است.

---

(۱) - تفسیر برهان ج ۴ صفحه ۲۰۰: (محمد بن فضیل از حضرت موسی بن جعفر (ع) روایت میکند که از حضرت پرسیدم منظور از هو الذی ارسل بالهدی و دین الحق چیست؟ فرمودند: یعنی او است کسی که به پیامبر خود فرمان داد که در مورد ولایت علی (ع) وصیت کند، و این دین حق است، گفتم، لیظهره علی الدین کله یعنی چه؟ فرمود: یعنی تا بهنگام قیام قائم دین حق را بر تمام ادیان ظاهر سازد، و لذا میفرماید: خداوند نور خود را که ولایت قائم است تمام خواهد فرمود، هر چند که کافران به ولایت علی (ع) را ناخوش آیند باشد) ضمنا اینجا آیه (وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ) تفسیر شده است. [...]

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۶

«مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ» اینجا خداوند صریحا نام پیامبر را برده است تا هر نوع شک و شبهه ای را

بر طرف سازد، در اینجا سخن تمام شده، سپس خداوند مؤمنین را مورد مدح خود قرار داده میفرماید:

«وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» حسن گوید: شدت مؤمنین بجایی رسیده بود که حتی از لباس مشرکین دوری میجستند که بلباس آنان نچسبند، و نیز بدنهای خود را از بدنهای آنان دور میگرفتند که بدن آنان تماس پیدا نکند، و مهربانی آنان در بین یکدیگر بجایی رسیده بود که هیچ مؤمنی برادر دینی خود را نمیدید مگر آنکه با او روبوسی کرده دست میداد، و مثل این آیه است (أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ) یعنی: مؤمنین نسبت به یکدیگر متواضع و نسبت به کافران مغرور و سرسخت میباشند.

«تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا» این قسمت از بسیار نماز خواندن آنان و مداومت آنان بر نماز خبر میدهد.

«يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا» یعنی: و بدین وسیله از درگاه خداوند زیادی نعمتهایش و رضایت او را میخواهند.

«سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ» از ابن عباس و عطیه نقل شده است که علامت آنان روز قیامت آنست که محل سجده آنان بسیار سفید خواهد بود.

شهر بن حوشب گوید: محل سجده آنان مانند ماه شب چهاردهم خواهد بود.

از عکرمه و سعید بن جبیر و ابی العالیه آمده است که اثر سجده در پیشانی مؤمنین اثر خاکی است که جای می ماند زیرا مؤمنین بر خاک سجده میکنند نه روی لباس و فرش.

از ضحاک نقل شده است یعنی: زردی چهره و لاغری و رنجوری مؤمنین اثر سجدههای آنان است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۷

حسن گوید: مؤمنان طوری هستند که وقتی آنان را می بینی

فکر میکنی بیمار هستند در صورتی که بیمار نیستند.

عطاء خراسانی گوید: تمام کسانی که نمازهای پنجگانه را میخوانند در این آیه وارد هستند.

«ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ» یعنی: آنچه که در قرآن از وصف آنان گفته شده است همان اوصافی است که در باره آنان در تورات آمده است، سپس صفت آنان را در انجیل بیان کرده میفرماید.

«وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ» از ضحاک نقل شده است اخراج شطأه یعنی: مانند زرع که جوانه های خود را بیرون داده است.

از مجاهد نقل شده است که بین این دو توصیف وقفی نیست، بلکه معنی اینست که این مثل آنان است در تورات و انجیل هر دو، و معنی آنست که مانند زراعتی که جوانه های خود را بیرون داده است.

«فَأَزْرَهُ» یعنی آن را محکم ساخته و نیرو بخشیده است، مبرد گفته است یعنی:

این جوانه ها به شاخه های مادر پیوسته و مانند آنها شده است.

«فَأَسْتَعْلَطَ» یعنی این زراعت قوت گرفته و رشد نموده است.

«فَأَسْتَمَى عَلَى سَوْقِهِ» یعنی: این کشت بر ریشه ها و شاخه های استوار گشته بطوری که جوانه ها با اصله ها بیک حد رسیده اند، و سوق جمع ساق است، و معنی آنست که این زراعت رشد نهایی خود را یافته است.

«يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ» یعنی این زراعت طوری است که کشاورزان خود را که آن را کاشته اند شادمان و شگفت زده نموده است.

واحدی گوید: این یک مثال است که خداوند برای حضرت محمد و یارانش، زده است که منظور از زراعت حضرت محمد است، و منظور از جوانه ها یاران او و مؤمنین است که دور او هستند، که در ابتداء ضعیف و ناتوان بودند همانگونه که

ترجمه مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۸

زراعتی در اول ضعیف است و سپس قوت یافته رشد می کند، همین طور هم مؤمنین بعضی دیگران را یاری نمودند تا آنجا که قدرت یافته بر کارها مسلط شدند.

«لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ» یعنی: اینکه خداوند مؤمنین را بسیار و نیرومند ساخته است تا با فراوانی و تظاهر و انفاق و اتحادشان بر طاعت خدا موجب خشم کافران شوند، سپس خداوند میفرماید:

«وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» یعنی: خداوند کسانی که بر ایمان و فرمانبرداری خداوند استقامت ورزیده اند وعده فرموده است «۱».

(۱) - شواهد التنزیل ج ۲ صفحه ۱۸۲: (سعید بن جبیر از ابن عباس روایت میکند که در باره قوله خدا وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ از او سؤال شد گفت: در این باره مردمی از پیامبر پرسیدند و گفتند: یا رسول الله این آیه در باره چه کسی نازل شده است؟ حضرت فرمودند: هنگامی که روز قیامت میرسد پرچمی از نور سفید نصب میگردد آن گاه ندا کننده ای فریاد میزند آقای مؤمنین و همراهانش که پس از بعثت محمد به او ایمان آورده اند بیا خیزند، علی بن ابی طالب (ع) برمیخیزد و پرچمی که از نور سفید است بدست او داده میشود، که زیر این پرچم تمامی گذشتگان اولین از مهاجرین و انصار هستند که دیگران با آنان مخلوط نخواهند شد، تا آنکه علی (ع) روی منبری از نور پروردگار با عظمت قرار میگیرد، و تمامی مردم یک یک بر آن عرضه میشوند و هر کس پاداش و سهم نور خود را بر میگیرد، پس از آنکه همگی آمدند به

آنان گفته میشود شما منزلهای خود را از بهشت دانستید، خداوند بزرگ شما میفرماید: برای شما نزد آمرزش و پاداشی بزرگ موجود است - یعنی بهشت - آن گاه علی بن ابی طالب (ع) بر میخیزد در حالی که تمام مردم زیر پرچم او هستند تا اینکه آنان را وارد بهشت میکند، سپس بطرف منبر خود باز میگردد، و هم چنان دسته دسته تمامی مؤمنین

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۷۹

«مِنْهُمْ مَغْفِرَةً» یعنی: بمنظور پوشاندن گناهان گذشته آنان.

«وَ أَجْرًا عَظِيمًا» یعنی: پاداشی مهم و همیشگی.

بر او عرضه میشوند و هر یک سهم خود را گرفته روانه بهشت میشوند، و کسانی هم برای جهنم باقی می مانند، و اینست معنی قول خدا که میفرماید: (و الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَ نُورُهُمْ) یعنی گذشتگان اولین و اهل ولایت و قوله: (وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا) یعنی کسانی که به ولایت و حق علی کافر شدند، و حق علی بر تمام جهانیان واجب است (أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ) و اینان کسانی هستند که علی (ع) جهنم را میان آنان تقسیم کرده، شایسته جهنم و عذاب الهی شده اند).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸۰

سوره مبارکه حجرات ... ص: ۱۸۰

اشاره

- ۴۹ -

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸۱

آیات ۱-۶ سوره حجرات ۴۹

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱ تا ۵] ... ص: ۱۸۱

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَ لَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ (۲) إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ

عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ (۳) إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (۴)

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸۲

ترجمه آیات: ... ص: ۱۸۲

- ۱- ای ایمان آوردگان بر خدا و رسول او پیشی نگیرید، و از خدا بترسید که خدا شنوا و دانا است.
- ۲- ای کسانی که ایمان آورده اید صدای خود را از صدای پیامبر بلندتر نسازید و با او سخن به درشتی مگویید آن گونه که با یکدیگر سخن می گوئید، که اعمالتان باطل میشود، در حالی که آگاه نیستید.
- ۳- آنان که نزد رسول خدا (ص) احترام و صدای خود را آرام می کنند، کسانی هستند که خداوند دل‌هایشان را برای تقوی آزموده است، و برای آنان است آمرزش اجر عظیم خواهد بود.
- ۴- بیشتر آنان که ترا از پشت حجره ها با صدای بلند ندا میدهند نادان هستند.
- ۵- و اگر صبر کنند تا بسوی آنان خارج شوی برای آنان بهتر است، و- خداوند بخشنده و مهربان است.
- ۶- ای ایمان آوردگان هر گاه فردی بی دین برای شما خبری آورد خوب دقت کنید تا مبادا از روی نادانی بمردمی آسیب رسانید، و به خاطر کارتان سخت پشیمان شوید.

ترجمه مجمع البيان

سوره مدنی است: ... ص: ۱۸۳

از حسن و قتاده و عکرمه و ابن عباس نقل شده است که این سوره همه اش مدنی است جز آیه (یا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى).

تعداد آیات سوره ... ص: ۱۸۳

با اجماع تمام مفسرین تعداد آیات این سوره هیجده آیه است.

فضیلت سوره: ... ص: ۱۸۳

ابی بن کعب از پیامبر خدا (ص) روایت کرده است که فرمودند: (هر کس سوره حجرات را بخواند خداوند بتعداد هر نفر که او را اطاعت کرده یا نافرمانی میکند ده حسنه به او خواهد داد).

حسین بن علاء از حضرت صادق علیه السلام روایت نموده است که فرمودند:

(هر کس هر شب یا هر روز سوره حجرات را بخواند جزء زیارت کنندگان حضرت محمد صلی الله علیه و آله محسوب خواهد شد).

ربط با سوره قبلی: ... ص: ۱۸۳

پس از آنکه خداوند سوره فتح را با یاد پیامبرش ختم فرمود این سوره را نیز با فضائل و تجلیل و تعظیم او شروع کرد.

قرائت آیات: ... ص: ۱۸۳

لا تقدموا- یعقوب لا تقدموا بفتح تاء و دال قرائت نموده است و بقیه لا تقدموا بضم تاء و کسر دال خوانده اند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸۴

حجرات- ابو جعفر و حجرات بفتح جیم و بقیه بضم جیم قرائت کرده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۱۸۴

ابن جنی گوید: یعنی: کاری را که خود بهتر میدانید انجام ندهید و آنچه را که خدا و رسول بشما امر کرده اند ترک کنید، و این معنای قرائت مشهور است، لا تقدموا تقدیرش میشود: لا تقدموا امرا علی ما امرکم الله به که بنا بر این تقدیر مفعول در

اینجا همانطور که می بینید محذوف است «۱».

و هر کس (حجرات) خوانده و ضمه جیم را تبدیل بفتحه نموده است، منظورش این بوده است که دو ضمه پشت سرهم ثقیل است، و بعضیها نیز جیم را ساکن کرده گفته اند (حجرات) مانند: (عضد و عضد).

و ابو عبیده گفته است حجرات جمع حجرات است بنا بر این جمع الجمع میباشد.

لغات آیات: ... ص: ۱۸۴

تقدموا- قدم، تقدیما، و اقداما، و استقدم و قدم تمامی بمعنی تقدم یعنی جلو افتاد میباشد.

لا تجهروا- جهر عبارتست از ظاهر شدن صدا با نیرو و اعتقاد، و از این باب است (الحجاره فی المنطق) و (جاهر بالامر مجاهره) و نیز چهارا هم گفته میشود، و نقیض جهر همس است، و حروف مجهوره نوزده حرف است که همه آنها در این جمله ها جمع شده است: (اطلقن ضرغم عجز ظبی ذواد) و بقیه

---

(۱)- و بنا بر این قرائت یعقوب (لا تقدموا) بفتح تا و دال فعل لازم است و مفعولی در تقدیر نداشته معنی میشود در راه رفتن جلو پیامبر نیفتید.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸۵

حروف که در این جمله ها جمع شده است: (حث فسکت شخسه) حروف مهموسه نامیده میشوند.

یغضون- غض عبارتست از پائین آمدن از یک موقعیت بعنوان کوچکی، گفته میشود (غض فلان من فلان) هنگامی که انسان حالت کسی را که از

او بالاتر است کوچک سازد، و (غض بصره) هنگامی که انسان از تیزی چشم خود بکاهد، جریر شاعر گوید:

فغض الطرف انک من نمیر فلا کعبا بلغت و لا کلابا

یعنی (چشم فروکش که تو از نمیر هستی، نه بیای طایفه کعب میرسی و نه کلاب).

اعراب آیات: ... ص: ۱۸۵

أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ در محل نصب است بنا بر اینکه مفعول له است «ا»، و نیز جایز است در محل جر باشد بوسیله لام مقدر، که تقدیرش اینطور باشد (لأن تحبط اعمالکم) و بعضی هم گفته تقدیر (کراهه ان تحبط) یا (حذار ان تحبط) است.

شأن نزول آیات: ... ص: ۱۸۵

از ابن اسحاق نقل شده است که: قوله (يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ) تا (عَفْوَرٌ رَحِيمٌ) در باره گروهی از تمیم نازل شده است که عبارت بودند از عطارد بن حاجب بن زراره در میان افرادی از اشراف بنی تمیم از آن جمله اقرع بن حابس، و زبرقان بن بدر، و عمرو بن اهتم، و قیس بن عاصم و اینان

---

(۱) - مفعول له است برای ترفعوا.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸۶

همراه جمعیتی فراوان وارد مسجد شدند و از پشت در حجره ها فریاد زدند که ای محمد بیا بیرون نزد ما، این حرکت پیامبر را ناراحت کرد، پیامبر بسوی آنان رفت، آنان گفتند: ما آمده ایم تا با تو بمفاخره پردازیم، اجازه بده تا شاعر و گوینده ما شروع کند، حضرت فرمود: اجازه دادم، عطارد بن حاجب بپاخواست و گفت:

(سپاس خدای را که ما را پادشاهانی قرار داد، این خود یک عنایت است که بما کرده است، و سپاس خدایی را که بما اموالی فراوان داده است که با آن اعمالی نیک انجام میدهیم، و ما را گرامیترین مردم مشرق زمین ساخته است، و تعداد و تجهیزات ما را بیشتر قرار داده است، اینک چه کسی مانند ما است در میان مردم؟ هر کس میخواهد با ما مفاخره کند مانند امتیازاتی که داریم بر شمرد،

و اگر بخواهیم بیش از این خواهیم شمرد ولی ما از زیاده گویی شرم داریم سپس گوینده نشست.

حضرت رسول (ص) به ثابت بن قیس بن شماس فرمود: برخیز و پاسخ او را بده، ثابت بپاخواسته گفت:

(سپاس پروردگاری را که آسمانها و زمین آفریده او هستند، و در آنها فرمانی خود را جاری ساخت، و دانش او بر کرسی قدرتش احاطه داشته، هیچ نعمتی نیست مگر از بخشش او است، و از بخششهای او است که بما قدرت بخشیده، و از بهترین بندگانش پیامبری برگزیده که از همه نسبش گرامیتر، گفتارش راست تر، شرافتش بیشتر میباشد، و بر او کتابی نازل فرموده او را بر بندگانش امین ساخته است، و او برگزیده خدا است بر جهانیان، سپس این پیامبر را بسوی ایمان خدا فرا خواند، و مهاجرین از قومش و بستگانش که شریفترین مردم و بهترین چهره ها بودند به او ایمان آوردند، و اولین گروه مردم که دعوت او را پذیرفتند ما بودیم، ما یاوران رسول خدا (ص) و پاسداران

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸۷

او هستیم، با مردم میجنگیم تا ایمان آورند، هر کس بخدا و رسولش ایمان آورد مال و جانش در امان است، و هر کس پیمان شکنی کند، همیشه در راه خدا با او جهاد میکنیم، و کشتنش برای ما ساده است، این سخنان را میگویم و از درگاه خداوند برای مردان و زنان با ایمان آمرزش میخواهیم، و السلام علیکم).

سپس زبرقان بن بدر بخواندن اشعاری پرداخت، که حسان بن ثابت بپا سخگویی او پرداخت، پس از آنکه حسان از گفتارش فارغ شد، اقرع گفت: این مرد هم گوینده اش از

گوینده ما قویتر بود، و هم شاعرش از شاعر ما هنرمندتر بود، و نیز صدای آنان بر صدای ما تفوق داشت، پس از اتمام برنامه پیامبر خدا (ص) به آنان جوایز خوبی داد، و همگی اسلام آوردند، ابی حمزه ثمالی و عکرمه و ابن عباس گفته اند: (اینان مردمی بودند از بنی الغبر که پیامبر (ص) تعدادی از آنان را باسارت گرفته بود، آمده بودند تا با پرداخت فدیه آنان را پس بگیرند، و بدین منظور وارد مدینه شده به مسجد آمدند و عجله داشتند که پیامبر (ص) زودتر نزد آنان بیاید، و لذا میگفتند:

ای محمد نزد ما بیا).

معنای آیات: ... ص: ۱۸۷

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

زراره از حضرت باقر (ع) روایت نموده است که فرمودند: (هنوز شمشیرها از غلاف بیرون نیامده بود، و صفهای نماز و جنگ آراسته نشده بود، و هنوز اذان بلند گفته نمیشد، و هنوز خداوند (یا ایها الذین آمنوا) را نازل نکرده بود که فرزندان قبیله اوس و خزرج اسلام آوردند.

«لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» بین یدی عبارت است از جلو رو، زیرا

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸۸

بین دو دست انسان پیش روی انسان است، و باین معنی است که در هیچ کاری بدون خدا و رسول تصمیم گیری نکنید، و در امر و نهی آن کار عجله نکنید.

و قدم در اینجا بمعنی تقدم است و لازم میباشد.

از زجاج نقل شده است معنی آن اینست که عبادات خود را پیش از وقتی که خداوند و رسول تعیین کرده اند انجام ندهید، تا آنجا که گفته اند پیش از رسیدن وقت زکات پرداخت آن جایز نیست.

بعضی گفته اند یعنی: بکسی اجازه

ندهید جلوی رسول خدا (ص) راه بروند:

بلکه پشت سر او راه بروید، و همیشه گفته‌ها و اعمال خود را از سخنان و افعال او عقب نیندازید.

حسن گفته است این آیه در مورد کسانی نازل شده است که قربانی خود را پیش از نماز عید ذبح کرده بودند، حضرت رسول (ص) به آنان دستور داد تا باره قربانی کنند.

ابن عباس گوید: با این آیه نهی شده بودند که پیش از پیامبر سخن نگویند، یعنی: هنگامی که در مجلس رسول خدا (ص) نشسته‌اید و در باره مسأله‌ای از حضرت می‌پرسند، پیش از حضرت بجوابگویی نپردازید، تا قبلاً حضرت خودش جواب بدهد.

از کلبی و سدی نقل شده است که یعنی: پیش از حضرت گفتاری و کرداری انجام ندهید تا اینکه بشما فرمان بدهد.

ولی بهترین نظر آنست که آیه را حمل بر همه این وجوه کنیم، زیرا هر چیز که خلاف دستور خدا و رسول باشد اگر انجام داده شود یک نوع جلو افتادن از پیامبر (ص) می‌باشد، و ممنوع است.

«وَ اتَّقُوا اللَّهَ» یعنی: از گناه و نافرمانی خداوند دوری جوید.

«إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» خداوند گفته‌های شما را می‌شنود، و از کردارتان

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۸۹

آگاه بوده شما را به مکافات اعمالتان خواهد رسانید.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ» زیرا بلند کردن صدا بیشتر از صدای پیامبر از دو حال بیرون نیست یا یک نوع سبک شمردن آن حضرت است که موجب کفر خواهد شد، یا یک نوع بی ادبی نسبت بحضرت است، این نیز بر خلاف احترام پیامبر است که بما دستور داده‌اند.

«وَلَا تَجْهَرُوا»

لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ» یعنی: هنگام گفتگو با حضرتش و در مجلس او صدای خود را کوتاه کنید، زیرا او مانند شما نیست و از هر جهت تعظیم او لازم است.

بعضی گفته اند یعنی: همانطور که همدیگر را صدا میزنید هنگامی که با پیامبر کار دارید نگوئید ای محمد، بلکه او را با تجلیل و احترام صدا زده بگوئید یا رسول الله.

«أَنْ تَحْبِطَ أَعْمَالُكُمْ» یعنی از ترس اعمالتان از بین رود، یا برای آنکه اعمالتان از بین نرود، گفته شده است که در قرائت عبد الله (فتحبط اعمالکم) آمده است.

«وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ» یعنی: شما نمیدانید که با بلند نمودن صدای خود در برابر صدای پیامبر و ترک احترام حضرتش اعمال خود را از بین میبرید.

انس میگوید: هنگامی که این آیه نازل شد ثابت بن قیس گفت: این من بودم که صدایم را از صدای پیامبر (ص) بلندتر میکردم و با صدای بلند با او حرف میزدم، اعمالم باطل شده من از اهل جهنم خواهم بود، و ثابت دارای صدایی بلند بود، این جریان را برای حضرت رسول (ص) توضیح دادند، حضرت فرمود: او از اهل بهشت است.

اصحاب ما میگویند: معنی (أَنْ تَحْبِطَ أَعْمَالُكُمْ) آنست که ثواب این عمل از بین خواهد رفت، زیرا اگر آنان این عمل را بصورت تعظیم پیامبر (ص) و توقیر او

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۹۰

انجام داده بودند استحقاق ثواب میداشتند، ولی از آنجا که این عمل را بر خلاف این برنامه انجام داده اند شایسته عقاب و مجازات شده از این پاداش محروم میباشند، و بدین جهت عمل آنان از بین رفته است،

بنا بر این آیه مربوط به اهل عذاب نیست، و نیز از آنجا که خداوند بزرگ احباط را در این آیه بخود عمل مربوط ساخته است، در حالی که مفسرین دیگر احباط را به کسی که با عمل استحقاق یافته است مربوط دانسته اند، و این نوع تفسیر خلاف ظاهر است، سپس خداوند کسانی را که پیامبر (ص) را مورد احترام و تنظیم قرار داده اند مدح کرده میفرماید:

«إِنَّ الَّذِينَ يُعْضُونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ» یعنی: آنان که بمنظور احترام پیامبر (ص) در مجلس او صدای خود را کوتاه می نمایند.

«أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى» از قتاده و مجاهد نقل شده است یعنی: خداوند دل‌های مؤمنین را مورد امتحان قرار داده و آنها را برای تقوی خالص ساخته است.

امتحان دل‌ها یک امتحان معنوی است که از امتحان طلا بوسیله آتش که آن را ذوب نموده غش آن را جدا کرده خالص آن باقی می ماند.

بعضی گفته اند یعنی: خداوند از نیت‌های خالص آنان آگاه بود، زیرا انسان چیزی را امتحان میکند تا از حقیقت آن آگاه شود.

بعضی گفته اند یعنی: با آنان به سبک امتحان کننده رفتار کرد چون آنان را باین نحو عبادت دستور داد، و از امتحان خوب در آمدند، همانگونه که طلای خالص بوسیله آتش جدا میشود.

«لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» آمرزشی از خدا برای گناهانشان.

«وَ أَجْرٌ عَظِيمٌ» و پاداشی بزرگ برای فرمانبرداریشان، آن گاه پیامبر (ص) را مورد خطاب قرار داده میفرماید:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۹۱

«إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ» که ستمگران طایفه بنی تمیم هستند و نمیدانستند پیامبر (ص) در کدام حجره است لذا اطراف حجره ها گشته

او را صدا میزدند.

«أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ» خداوند آنان را به نادانی و کم فهمی و کم عقلی توصیف کرده است چون قدر پیامبر را نمیدانستند و از میزان احترام او خبر نداشتند، لذا مانند چهارپایان بی عقلند.

«وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ» یعنی: اگر صبر میکردند تا بطرف آنان بروی آنان بهتر بود از اینکه از پشت حجره ها تو را صدا بزنند، برای دینشان بهتر بود که ثواب میبردند، و برای دنیایشان بهتر بود که در برخورد با پیامبرشان مؤدب بوده در زمره عقلاء بشمار می آمدند.

بعضی گفته اند یعنی: اگر مؤدب بودند اسیرانشان را بدون فدیة آزاد میکردی، زیرا رسول خدا (ص) در جنگ تعدادی از مردم بنی الغبر را اسیر کرده بود، بستگانشان برای آزاد کردنشان آمده بودند، حضرت نصف آنان را بدون وجه آزاد کرد و نصف دیگر را در مقابل گرفتن وجه آزاد فرمود، این آیه میفرماید: اگر آنان صبر میکردند و رعایت ادب داشتند تو همه آنان را بدون گرفتن وجهی آزاد میکردی.

«وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» و خداوند توبه کننده گان را می بخشد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۹۲

آیات ۶- ۱۰ حجرات ۴۹

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۶ تا ۱۰] ... ص: ۹۲

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ (۶) وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَ الْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ (۷) فَضَلَّ مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۸) وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا

فَإِنْ بَعَثَ إِخْرِيهِمَا عَلَى الْمَأْخَرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغَى حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (٩) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (١٠)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ٢٣، ص: ١٩٣

ترجمه آیات: ... ص: ١٩٣

٦- ای کسانی که ایمان آورده اید اگر شخصی فاسق برای شما خبری آورد، در باره آن تحقیق کنید، مبدا از روی نادانی بقومی زیان رسانید، و آن گاه از کرده خود پشیمان شوید.

٧- بدانید که رسول خدا در میان شما است، اگر در بسیاری از کارها اطاعت کند به گناه خواهید افتاد، ولی خداوند ایمان را برای شما محبوب ساخت، و آن را در دلهايتان زینت بخشید، و کفر و فسق و عصیان را در نظرتان زشت ساخت اینان هدایت یافتگانند.

٨- و این تفضلی است از طرف خدا و نعمتی، و خداوند دانا و فرزانه است.

٩- و اگر دو طایفه از مؤمنین با یکدیگر بجنگ پرداختند بین آنان صلح برقرار کنید، اگر یکی از آن دو طایفه بر دیگری ستم میکرد با آنکه ستمگر است بجنگید تا تن بفرمان الهی دهد، اگر آن دسته از ستمگری بازگشت دو باره آن را بعدالت صلح دهید، و عدالت کنید که خداوند عدالت کنندگان را دوست دارد.

١٠- مؤمنان برادرند، بین برادران صلح برقرار کنید و از خدا بترسید تا مورد ترحم خداوند قرار گیرید.

قراءت آیات: ... ص: ١٩٣

فاصلحوا بین اخویکم- یعقوب (فاصلحوا بین اخوتکم) بصیغه جمع قراءت کرده است، و این قراءت، قراءت ابن سیرین نیز هست، و بقیه قراء (بین اخویکم) به تشبیه قراءت کرده اند چون طائفتان بصورت تشبیه آمده است، و در قراءت نادر از زید بن ثابت و حسن (اخوانکم) قراءت با الف و نون بصورت جمع

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ٢٣، ص: ١٩٤

نقل شده است.

فتینوا- در سوره نساء اختلاف قراء را در مورد (فتینوا) و دلیل هر دو قراءت را بیان کردیم، و از

حضرت باقر (ع) (فتشبقوا) با ثاء و تاء روایت شده است.

لغات آیات: ... ص : ۱۹۴

عنت - عنت عبارتست از مشقت، گفته میشود: (عنت الدابه تعنت عنتا) یعنی:

(اسب سخت به مشقت افتاد) هنگامی که ساق پای اسب پس از آنکه شکستگی آن خوب شده دو باره شکست که دیگر نمیتواند راه رود، این الانباری گوید اصل عنت بمعنی تشدید است، گفته میشود: (فلان یعنت فلانا) یعنی: (فلانی را در فشار میگذارد) و او را وادار بکاری سخت می نماید) آن گاه از آن معنی هلاکت گرفته شده است.

اقسطوا- قسط بمعنی عدل است، و مانند ان اقساط و قسوط، و قسط بفتح بمعنی ستم و بازگشت از حق است، بنا بر این اصل باب عدول بمعنی بازگشت است، هر کس بازگشت بسوی حق کرد عدالت کرده است، و هر کس بازگشت از حق میکند ستم نموده است.

اعراب آیات: ... ص : ۱۹۴

أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ - خبر آن بنظر نحویین در طرف است که فیکم باشد، ولی این اعراب اشکال دارد، زیرا شایسته است که خبر دارای فایده باشد، بنا بر این گفته نمیشود: آتش گرم است زیرا این خبر فایده ای در بر ندارد، بنظر من بهتر است که او با جملات بعد از آن خبر باشد، که معنی میشود: (بدانید که در میان شما پیامبری است که اگر در بسیاری از کارها از شما اطاعت کند بگناه

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۹۵

خواهید افتاد).

و بنا بر وجه اول میشود گفت منظور آن بوده است که موقعیت رسول خدا (ص) به آنان تفهیم شود، همانگونه که اگر انسان بخواهد طرف را متوجه مطلبی کند میگوید: فلانی حاضر است، با اینکه طرف خود از وجود فلانی آگاه است.

و اگر گفته میشد: (ان رسول الله

فیکم) احتمال داشت که غیر رسول خدا کسانی در میان آنان است که بمنزله رسول خدا هستند، ولی وقتی گفته شود: (أَنَّ فَيْكُم رَسُوْلَ اللّٰهِ) دیگر این احتمال نمیرود، و بنا بر این تقدیر:

لَوْ يُطِيعُكُمْ - لو با ما بعدش در محل رفع هستند که خبر بعد از خبر ان باشند.

فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ - مفعول له است و تقدیرش اینست (فعل اللّٰه ذلك لكم فضلا منه و نعمه) و نیز جایز است عامل در آن راشدون و فعلی که در آن است باشد یعنی: (رشد او فضلا من اللّٰه).

بجهاله و بالعدل - «۱» هر دو در محل نصب هستند بنا بر حالیت، و عامل در اولی فتصییوا و در دومی فاصلحوا است.

شأن نزول: ... ص: ۱۹۵

إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ - بنقل ابن عباس «۲» و قتاده و مجاهد این آیه در مورد ولید بن عقبه بن ابی معیط نازل شده است که رسول خدا (ص) او را برای جمع صدقات طایفه بنی المصطلق فرستاد، مردم از شادی بمنظور استقبال از او بیرون

---

(۱) - بجهاله در آیه ۶ و بالعدل در آیه ۹

(۲) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۲۳.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۹۶

آمدند، ولی چون در دوران جاهلیت بین ولید و آنان دشمنیهای وجود داشت پیش خودش فکر کرد قصد کشتن او را دارند، بطرف رسول خدا (ص) بازگشت و گزارش داد که این طائفه از پرداخت زکات و صدقاتشان خودداری کردند، با اینکه جریان درست بر عکس بود، حضرت سخت ناراحت شد و بفکر افتاد که با آنان جنگ کند، که این آیه نازل شد.

بعضی گفته اند که: (این آیه در باره یک فرد «۱» نازل شده است که

پیامبر گفته است ماریه مادر ابراهیم پسر عمویی قبطی دارد که می آید و با او همبستر میشود، رسول خدا (ص) علی (ع) را فرا خواند و فرمود برادرم! این شمشیر را بگیر و برو اگر آن شخص را نزد ماریه دیدی او را بکش، علی (ع) گفت: یا رسول الله برای اجرای فرمان شما هر جا که مرا بفرستی تند و تیز هستم، و دستور شما را بفوریت انجام خواهم داد، یا اینکه شاهد چیزی می بینید که غائب نمی بیند (و من طبق مشاهدات خودم عمل کنم)؟ حضرت فرمود: (معیار مشاهدات خودت است) شاهد چیزی بیند که غائب نمی بیند.

حضرت علی (ع) میفرماید: در حالی که شمشیرم برهنه بود راه افتادم و آنجا آن مرد را در منزل ماریه دیدم، شمشیر را کشیدم همین که فهمید من آهننگ او را دارم بطرف درخت خرمایی دوید و از آن بالا رفت و خود را به پشت انداخت، و میان پاهایش را باز کرد، ناگهان دیدم صاف است و آلت مردانگی نه کم و نه زیاد بکلی ندارد «۲» برگشتم به پیامبر خدا (ص) خبر دادم، حضرت فرمود: شکر

---

(۱) - و بنا بر روایت نور الثقلین این فرد عایشه بوده است که حسادت زنانه او را وادار کرده است بدروغ ماریه زن دیگر پیامبر را بدام اندازد ج ۵ صفحه ۸۱.

(۲) - تفسیر علی بن ابراهیم قمی ج ۲ صفحه ۳۱۹ اینجا اضافه دارد (حضرت رسول خدا (ص) که جریح قبطی را خواجه و بی آلت برایش توصیف کردند.

فرمود: جریح این چه حالتی است که داری؟ جریح در جواب گفت یا رسول الله

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳،

خدای را که هر نوع زشتی را از ما اهل بیت بر طرف ساخته است).

و قوله ان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا- بنقل از سعید بن جبیر در باره طایفه اوس و خزرج نازل شده است که میان آنان جنگی با لیف خرما و نعلین اتفاق افتاده بود.

بعضی هم گفته اند این آیه در مورد تیره عبد الله بن ابی بن سلول از طایفه خزرج و تیره عبد الله بن رواحه از طایفه اوس نازل شده است، و علتش هم این بوده است که حضرت رسول (ص) جلو عبد الله بن ابی می ایستد الاغ

(قبطیها خادمان خود و کسانی را که میخواهند بر خانواده خود وارد کنند او را باین حالت در می آورند، و قبطیها جز با قبطیان انس نمی گیرند پدر ماریه مرا نزد او فرستاده است تا بر او وارد شده به او خدمت کنم و با او مانوس باشم ..)

و نیز در تفسیر نور الثقلین ج ۵ صفحه ۸۱ حدیثی وارد شده است که در آن (عبد الله بن بکیر میگوید: بحضرت صادق (ع) گفتم: فدایت شوم آیا رسول خدا (ص) میدانست عایشه دروغ گفته است و دستور قتل آن مرد را دادند یا اینکه نمیدانستند، و خداوند در اثر تحقیق و درنگ علی (ع) کشته شدن را از مرد قبطی برداشت؟

فرمودند: بخدا سوگند پیامبر عالمتر از این بود، و اگر این دستور از طرف فرمان قاطعی می بود علی (ع) باز نمیگشت مگر با کشتن مرد قبطی، ولی هدف پیامبر از این دستور آن بود که عایشه از گناه خود توبه کند، ولی عایشه نه از گناه خود بازگشت و نه بکشته شدن

مرد مسلمانی با دروغگویی خود اهمیت میداد).

و نیز در کتاب (السبعة من السلف) ص ۱۵۷ بنقل از مستدرک حاکم ج ۴ ص ۳۹ این جریان با مختصر تفاوتی در باب شدت حسادت عایشه نقل شده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۹۸

سواری حضرت پهبین می اندازد، عبد الله دماغ خودش را میگیرد و بحضرت میگوید از جلو من دور شو «۱» عبد الله بن رواحه به او میگوید: الاغ رسول خدا (ص) بویش از تو و پدرت بهتر است، دودمان عبد الله بن ابی ناراحت شده عبد الله نیز از قومش کمک خواست، و بین آنان با آهن و دست و نعلین زد و خود در گرفت «۲».

معنای آیات: ... ص : ۱۹۸

اشاره

آن گاه خداوند بمؤمنین خطاب کرده میفرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ» یعنی: اگر فاسقی خیر مهمی برای شما آورد، و فاسق کسی است که از اطاعت فرمان خدا به معصیت او، روی آورده است.

«فَتَبَيَّنُوا» اول صدق و کذب او را بدست بیاورید، و فوراً با خبر او اقدام به عمل نکنید، و بنا بر قرائت کسی که فتبتوا خوانده است معنایش اینست که در برابر خبری که فاسق آورده است بایستید تا حقیقت آن برای شما روشن شود.

«أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ» یعنی این احتیاط را بخاطر آن انجام دهید که

---

(۱) - لباب النقول سیوطی صفحه ۲۰۲ میگوید: (پیامبر (ص) سوار بر الاغی شده بطرف عبد الله بن ابی رفت، عبد الله بن ابی بحضرت گفت: از من دور شو که بوی گند الاغت مرا ناراحت کرد، مردی از انصار گفت بخدا سوگند که الاغ حضرت از تو خوشبو تر است، آن

گاه مردی از قوم عبد الله خشمناک شد و ...).

(۲) - تفسیر ابن عباس ۳۲۳: (این آیه در باره عبد الله ابن ابی بن سلول منافق و یارانش و عبد الله بن رواحه مخلص و یارانش که بر سر یک سخن نزاع کردند وارد شده است ...).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۱۹۹

مبادا با عدم آگاهی از حال مردی و مطیع بودن و اسلامشان به مال و جان آنان لطمه وارد شود.

«فَتَضَبُّحُوا عَلٰی مَا فَعَلْتُمْ» تا در اثر خطایی که مرتکب شده اند.

«نَادِمِينَ» طوری پشیمان شوند که دیگر جبران آن ممکن نباشد.

یک استفاده فقهی: ... ص: ۱۹۹

این آیه شریفه دلالت دارد بر اینکه خبر واحد موجب علم و عمل به آن نمیشود، زیرا معنی آنست که اگر کسی برای شما خبری آورد که در امان نیستید از اینکه خودش دروغ باشد، در مورد آن خبر توقف کنید، و این علت در خبر کسی که احتمال دروغ دارد موجود است.

و بعضی هم بهمین آیه استدلال کرده اند بر وجوب عمل کردن بخبر واحد در صورتی که خبر دهنده عادل باشد، زیرا خداوند توقف نمودن در خبر فاسق را واجب فرموده است، بنا بر این دلالت دارد بر اینکه در خبری که شخص عادل بدهد درنگ و تحقیق واجب نیست، و این صحیح نیست، زیرا دلیل خطاب بنظر ما و بیشتر محققین قابل اعتماد نیست.

«وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ» یعنی: از خدا بترسید که پیامبر را تکذیب کنید یا اینکه در حضور او سخن باطلی بگوئید، زیرا خداوند عمل شما را به او خبر میدهد و شما رسوا خواهید شد.

و بعضی گفته اند یعنی: از اینکه خداوند

دروغگویی ولید را به پیامبر اطلاع داد بدانید که رسول خدا در میان شما است، و این اطلاع یکی از معجزات او است.

«لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ» یعنی: اگر در بسیاری از موارد مطابق میل شما عمل به گناه و هلاکت خواهید افتاد، و در اینجا بطور مجاز موافقت خداوند نسبت به خواسته های مردم به اطاعت تعبیر شده است، چون میدانید

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۰

که در اطاعت، رتبه و مقام منظور میشود، بنا بر این انسان هیچگاه مطیع افراد زیر دست خود نخواهد شد، بلکه انسان در صورتی مطیع بالا دست خود خواهد بود که دستورات او را اجراء کند.

آن گاه خداوند مؤمنین را که دروغ نمیگویند مورد خطاب قرار داده میفرماید:

«وَ لَكِنَّ اللَّهَ حَبِيبٌ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ» یعنی: خداوند اسلام را در نظر شما بهترین ادیان قرار داده است، که دلایل متعددی بر صحت آن اقامه نموده و نیز وعده ثواب برای پیروی از اسلام داده است.

«وَ زَيَّنَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ» و با برنامه ها جالبی که در اسلام قرار داده است مردم بطرف آن جذب میشوند.

«وَ كَرِهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ» و با توصیف عذاب کافران و بیان انواع و اقسام مظرات ناشیه از کفر مردم را از آن دور ساخت.

«وَ الْفُسُوقَ» یعنی: خروج از طاعت به معصیت، و بنقل از ابن عباس و ابن زید فسوق عبارتست از دروغ، و همین معنی از حضرت باقر (ع) نیز روایت شده است «۱».

«وَ الْعِصْيَانَ» یعنی: کلمه نافرمانیهای خداوند «۲».

---

(۱) - معانی الاخبار چاپ مکتبه الصدوق صفحه ۲۹۴: (زید شحام گوید از حضرت صادق (ع) پرسیدم معنی

رفت و فسوق و جدال چیست؟ فرمودند: اما رفت همبستر شدن است، و اما فسوق دروغگویی است، مگر فرموده الهی را نشنیده ای که میفرماید: (يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ...).

که در آیه بدروغگو فاسق گفته شده است.

(۲) - نور الثقلین ج ۵ صفحه ۸۲ بنقل از اصول کافی (عبد الرحمن بن کثیر

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۱

سپس خداوند بخبر دادن از حال آنان بازگشته میفرماید:

«أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ» یعنی: کسانی که خداوند آنان را به ایمان و زینت داشتن آن در دلهایشان توصیف کرده است آنان هستند که به خوبیها ارشاد گشته اند، و بعضی گفته اند راشدون کسانی هستند که راه رشد را یافته و به سوی بهشت هدایت شده اند.

«فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً» ابن عباس گوید: یعنی: و این تفضلی است از من و رحمتی نسبت به آنان.

«وَاللَّهُ عَلِيمٌ» خداوند بتمام اشیاء عالم است.

«حَكِيمٌ» و در تمام کارهایش حکیم و فرزانه است.

استفاده کلامی: ... ص: ۲۰۱

و این آیه بچند جهت بر بطلان مذهب جبر دلالت دارد:

۱- چون خداوند ایمان را در دلهای بندگان محبوب ساخته و کفر را ناپسند دیگر چیزی را که دوست ندارند باجبار محبوب آنان نمیسازد، و چیزی را که دوست دارند برایشان ناپسند نخواهد ساخت.

۲- در صورتی که خداوند با الطاف خود در محبوب ساختن ایمان در دلها به بندگانش عنایت فرموده است این دلیل گفتاری است که ما در بحث لطف داریم

سپس میفرماید:

«وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا» یعنی: اگر دو طائفه از مؤمنین با یکدیگر جنگ کردند.

از حضرت صادق (ع) در باره (حَبَّ إِلَيْكُمْ

الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ) روایت میکند که مراد امیر المؤمنین (ع) است، (وَكَرَّهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ) اولی و دومی و سومی است. [...]

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۲

«فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا» بین آنان را اصلاح دهید تا صلح کنند، البته این آیه دلالت ندارد بر اینکه اگر دو طائفه مؤمن با یکدیگر جنگ کردند باز هم بر ایمان خود باقی خواهند بود، و باز هم میشود به آنان مؤمن گفت، و آیه مانع از این نیست که از جنگ بگوئیم: یکی از این دو طایفه یا هر دو طایفه فاسق شده اند.

«فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى» اگر یک طایفه با داشتن انتظاری نامشروع از طایفه دیگر نسبت به او ستم روا داشت، و ستمگرانه با آن طایفه بجنگ پرداخت.

«فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي» چون این طائفه ستمگر است نه آن دیگری پس با او بجنگید.

«حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ» تا به اطاعت فرمان خدا بازگشته، دست از جنگیدن با آن طایفه مؤمن بردارد.

«فَإِنْ فَاءَتْ» یعنی: اگر بفرمان خدا بازگشت و توبه نموده دست از جنگ برداشت و تن بفرمان الهی داد.

«فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا» یعنی: بین طایفه متجاوز و بین طائفه ای که مؤمن است صلح دهی.

«بِالْعَدْلِ» یعنی: عادلانه آنان را صلح دهید تا بین آنان یکسان رفتار شود، و از یک طرف نسبت بدیگری ظلم نشود، و در مورد خسارت و زیان حق کسی نادیده گرفته نشود.

«وَأَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» یعنی: و در گفتار و کردار بعدالت رفتار کنید «۱».

---

(۱) - تفسیر صافی بنقل از کافی و تهذیب و قمی در تفسیر این

روایت میکند (که حضرت صادق از پدرش علیهما السلام ضمن حدیثی نقل کرده است پس از

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۳

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» مؤمنین در دین برادر یکدیگرند و باید همدیگر را یاری کنند «۱».

(آنکه این آیه نازل شد رسول خدا (ص) فرمودند: از میان شما کسی هست که پس از من بر طبق تأویل قرآن خواهد جنگید همانگونه که من طبق نزیل قرآن جنگیدم، پرسیدند: آن کس کیست؟ فرمود: کسی مشغول دوختن کفش است (یعنی امیر المؤمنین (ع) عمار یاسر گوید: من با این پرچم سه بار در رکاب رسول خدا (ص) جنگیده ام، و این بار چهارم است که میجنگم ...).

(۱) - بطرق مختلف عامه و خاصه وارد شده است که پیامبر خدا (ص) پس از نزول این آیه میان یک یک اصحابش عقد اخوت برقرار کرد، و از میان اصحاب علی (ع) را برای خود برادر گرفت، اینک بچند حدیث در این مورد توجه فرمائید:

و از کتب خاصه بسیار نقل شده است از آن جمله است:

تفسیر برهان ج ۴ صفحه ۲۰۷ بنقل از مجالس شیخ از ابن عباس نقل شده است گفت: پس از آنکه آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» نازل شد رسول خدا (ص) میان مسلمانان پیمان اخوت برقرار کرد، بین ابو بکر و عمر و بین عثمان و عبد الرحمن و بین فلان تا اینکه بین تمام یارانش هر کس طبق منزلتش با دیگری پیمان اخوت بسته شد، سپس بعلی بن ابی طالب (ع) فرمود: تو برادر من هستی و من برادر توام).

و نور الثقلین ج ۵ صفحه ۸۸ بنقل از ارشاد مفید.

اللوامع النورانیة بحرانی صفحه

۴۰۲ از طریق عامه میگوید: (ابن مغازلی شافعی در کتاب مناقب از حدیثه یمانی روایت میکند که رسول خدا (ص) بین مهاجر و انصار اخوت برقرار کرد، و هر کس را با نظیرش برادر میکرد، سپس

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۴

«فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ» یعنی: بین هر دو نفری که جنگ میکنند صلح دهید، و معنی تشبیه بجمع هم انطلاق میشود، زیرا تأویل چنین است که بین هر دو برادری را اصلاح دهید، یعنی: شما برادران جنگ کنندگان هستید بین این دو دسته اصلاح دهید، یعنی: شر ظالم را از سر مظلوم کوتاه کنید، و بیاری مظلوم روید «۱».

(دست علی بن ابی طالب (ع) را گرفته فرمود: این برادر من است...).

صحیح ترمذی ج ۲ صفحه ۲۹۹ بسندش از ابن عمر روایت میکند که (رسول خدا (ص) بین یاران خود اخوت برقرار کرد، علی (ع) آمد در حالی که از چشمانش اشک میریخت فرمود: یا رسول الله میان اصحابت اخوت برقرار کردی و بین من و احدی اخوت برقرار نفرمودی؟! رسول خدا (ص) به او فرمود: تو در دنیا و آخرت برادر من هستی).

و جریان اخوت پیامبر (ص) در کتابهای دیگر عامه آمده است:

(۱) - اصول کافی مترجم ج ۳ صفحه ۲۹۷: (حیب احوال گوید: از حضرت صادق (ع) شنیدم که فرمودند: اصلاح بین مردم هنگامی که با هم بد شدند، و نزدیک ساختن آنان وقتی که از هم دور شدند، صدقه ای که خداوند آن را دوست دارد).

اصول کافی ج ۳ صفحه ۲۹۷: (ابو حنیفه سر گروه حجاج میگوید: من و دامادم بر سر ارثی دعوا میکردیم که مفضل بر ما

گذشت، مدتی ایستاده سپس بما گفت:

بیائید برویم منزل ما، ما نیز نزد او رفتیم، مفضل با چهار صد درهم که از خود بما داد بین ما را اصلاح کرد، و از ما هر دو برای دیگری تعهد گرفت، گفت اما این پول از مال خودم نبود، حضرت صادق (ع) بمن دستور داده بود هر گاه دو نفر از یاران ما بر سر چیزی نزاع داشتند از مال حضرت صرف کنم، و این از مال امام صادق (ع) بود.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۵

«وَ اتَّقُوا اللَّهَ» یعنی: از خدا بترسید که در اصلاح دادن آنان کوتاهی نکنید، یا اینکه از خدا بترسید و از دادن حق دیگران دریغ نداشته باشید.

(صحیح ابن ماجه ص ۱۲۲ و مستدرک حاکم ج ۳ ص ۴ و ۱۱۱ و ۱۲۶ و ۱۳۴ و مسند احمد حنبل ج ۱ ص ۱۵۹ و ۲۳۰ و طبقات ابن سعد ج ۸ ص ۱۱۴ و ج ۳ قسم اول ص ۱۳ و ۱۴ و سیوطی در الدر المنثور ذیل تفسیر ان الذین آمنوا و هاجروا و ذیل تفسیر رب اشرح لی صدری و کنز العمال ج ۶ ص ۳۹۱ و ص ۴۰۰ و ج ۳ و ص ۶۱ و ص ۱۵۴ و ص ۱۵۵ و ج ۶ ص ۱۲۲ و ۳۹۸ و مجمع الزوائد ج ۹ ص ۱۱۲ و ۱۲۱ و ۱۳۱ و فیض القدیر ج ۴ ص ۳۵۵ و الرياض النضرة ج ۱ ص ۱۳ و ۱۵ و ۱۷ و ج ۲ ص ۱۶۸ و ص ۱۶۹ و ۲۰۱ و ذخائر العقبی ص ۹۲ و اسد الغابه ج

۳ ص ۳۱۷ و استیعاب ج ۲ ص ۴۶۰ و حلیه الاولیاء ج ۷ ص ۲۵۶ و تاریخ بغداد ج ۱۲ ص ۲۶۸ و الصواعق المحرقة ص ۷۴ و ۷۵ کنوز الحقایق ص ۲۷ و اصابه ابن حجر ج ۸ قسم ۱ ص ۱۸۳ و کفایه الطالب ص ۳۴ (بنقل از ج ۱ ص ۳۳۲ فضائل الخمسه).

این بود روایاتی در مورد اخوت خاصی بین مؤمنین در عصر پیامبر خدا (ص) و نیز در مورد اخوت عامه بین تمام مؤمنین روایات بسیاری که بچند نمونه آن توجه میفرمائید:

اصول کافی مترجم ج ۳ صفحه ۲۴۱ (مفضل بن عمر میگوید حضرت صادق (ع) فرمود: (مؤمنین برادر بوده فرزندان یک پدر و مادرند و هر گاه یکی از آنان رگی از بدنش آسیب بیند دیگران برایش نمیخوانند).

اصول کافی مترجم ج ۳ صفحه ۲۴۱: (علی بن عقبه از حضرت صادق (ع)، روایت کرده است که فرمودند: مؤمن برادر مؤمن است، چشم او راهنمایی اوست، نه به او خیانت میکند و نه در معامله او را فریب میدهد، و نه هیچگاه به او

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۶

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» تا مورد ترحم قرار گیرید.

زجاج گوید: افراد مؤمن در صورتی که از نظر دینی متحد باشند (برادر) اخوه نامیده میشوند، زیرا در دین یکی هستند و از لحاظ اصل نسب هم که متحد هستند چون از یک مادرند که حواء باشد.

زهری از سالم از پدرش از رسول خدا (ص) روایت میکند که فرمودند: مسلمان برادر مسلمان است نه به او ستم میکنند، و نه او را رها میسازد، هر کس در فکر بر آوردن نیاز برادرش باشد،

خداوند در فکر نیاز او است، و هر کس از مسلمانی اندوهی را برطرف کند خداوند بدان وسیله اندوهی از اندوههای او را روز، قیامت برطرف خواهد فرمود، و هر کسی عیب مسلمانی را بپوشاند خداوند روز قیامت عیب او را خواهد پوشانید) و این روایت را بخاری و مسلم در کتابهای خود نقل کرده اند.

از پیامبر خدا (ص) ضمن وصیتی که به امیر المؤمنین (ع) فرمودند روایت شده است (یا علی ارزش دارد که یک میل «۱» پیاده روی کنی تا بیماری را عبادت نمایی، و دو میل راه روی تا جنازه ای را مشایعت کنی، و سه میل راه بروی تا دعوتی را اجابت کنی: و چهار میل مسافرت کنی تا یک برادر دینی را

(وعده ای می‌دهد و تخلف کند).

نور الثقلین ج ۵ صفحه ۸۷ حدیث ۳۹ معاویه بن عمار گوید از حضرت صادق (ع) پرسیدم: فدایت شوم این حدیثی که از تو شنیده‌ام تفسیرش چیست؟ فرمود چه حدیثی؟ گفت:

المؤمن ينظر بنور الله

، فرمودند: ای معاویه خداوند مؤمنین را از نور خود آفرید و آنان را غرق رحمت خود فرمود، و روزی که خود را به آنان معرفی کرد پیمان ولایت ما را از آنان گرفت، پس مؤمن برادر مؤمن است از پدر و مادرش، پدرش نور و مادرش رحمت است، و با این نور است که مؤمن میبندد).

(۱) - میل معادل ۱۴۸۲ متر است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۷

ملاقات کنی، و پنج میل سفر کنی تا بفریاد بیچاره ای برسی، و شش میل مسافرت روی تا مظلومی را یاری کنی، و بر تو باد که همیشه بدرگاه خداوند استغفار کنی).

ارتباط قوله (إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ) بما قبلش اینست: پس از آنکه خداوند دستور داد که مسلمانان از فرمان خدا و رسولش اطاعت کنند بدنبالش بیان فرمود که رسول خدا (ص) جایز نیست از خواسته آنان پیروی کند، بلکه بر او لازم است مطابق دستوری که از طرف خداوند دارد عمل کند.

ارتباط (وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ) [یا ما قبلش آنست که لعنتم بمنزله اینست که بگویند: شما بگناه نیفتادید، یعنی: خداوند در بسیاری از کارها مطابق شما عمل نکرد که شما بگناه بیفتید، و لکن خداوند ایمان را محبوب شما ساخت] «۱» جمله مقدری است مثل (لئلا تقعوا فی العنت) و این را گفتیم: چون کلمه لکن اگر بعدش اثبات باشد باید قبل از او نفی واقع شده باشد.

و قوله لَوْ يُطِيعُكُمْ لَعَنَتُمْ هم بمعنای اینست که (لم يطيعكم فما عنتم).

---

(۱) - این قسمت نسخه بدل داخلی گروه از پاورقی اصل عربی بداخل متن آورده شده است «مترجم».

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۸

آیات ۱۱-۱۴ حجرات ۴۹

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۱ تا ۱۴] ... ص: ۲۰۸

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا - يَسْخَرُوا قَوْمًا مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِاللُّقَابِ بِنَسِ الْأَسْمَاءِ الْمُسَوِّقَةِ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۱۱) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا - تَجَسَّسُوا وَلَا - يُعْتَبَ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ أَيْحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ (۱۲) يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَ

جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (۱۳) قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لَكِنْ قُولُوا
أَسْلَمْنَا وَ لَمَا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ إِنَّ تَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۰۹

ترجمه آیات: ... ص: ۲۰۹

۱۱- ای کسانی که ایمان آورده اید هیچگاه نباید مردمی مردم دیگر را مسخره کند، چه بسا این مردم از مردم دیگر بهتر باشند، و نیز نباید زنانی زنان دیگر را بیاد مسخره گیرند، چون ممکن است آنان از اینان بهتر باشند، از یکدیگر عیبجویی نکنید، و یکدیگر را با یادآوری لقبهای زشت سرزنش ننمائید، پس از ایمان آوردن اسم نافرمانی بد اسمی است، و آنان که توبه نکنند جزء ستمکاران هستند.

۱۲- ای آنها که ایمان آورده اید از بسیاری گمانهای بد دوری کنید، که بعضی از گمانهای بد گناه است، و در مورد یکدیگر کنجکاوی نکنید، و پشت سر همدیگر بعیب جویی نپردازید، آیا کسی دوست دارد که گوشت جسد مرده برادرش را بخورد؟ حتما از آن تنفر دارید، از خدا بترسید، خدا توبه پذیر و مهربان است.

ای مردم! ما شما را از مرد و زنی آفریدیم، و اینکه شما را شعبه شعبه و قبیله قبیله قرار دادیم تا از یکدیگر شناخته شوید، گرامی ترین فرد شما با تقواترین شما است، خداوند دانا و آگاه است.

۱۴- عربهای بادیه نشین گویند: ایمان آوردیم، بگو: هنوز ایمان نیاورده اید، ولی بگوئید: ما تسلیم شده ایم، هنوز ایمان به هیچ وجه در دلهای شما وارد نشده است، و اگر از خدا و رسول اطاعت کنید خداوند چیزی از ثواب

اعمالتان را ناقص نخواهد ساخت، که خداوند بخشنده و مهربان است.

قرائت آیات: ... ص: ۲۰۹

لا یلتکم - اهل بصره لا یألتکم با الف و بقیه لا یلتکم بدون الف قرائت ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۱۰ کرده اند.

دلیل قرائت آیات: ... ص: ۲۱۰

ابو زید میگوید: (الله حقه) یاألته التنا گفته میشود که حق او را ناقص کند، و کسانی میگویند: (لات یلت لیتا) و نیز گفته میشود: (رلت الرجل الیته لیتا) هنگامی که خبر را از او پنهان سازی، و به او بغیر از چیزی که میپرسد خبر دهی روبه شاعر گوید:

و لیله ذات ندی سریت و لم یلتنی عن سراها لیت

یعنی: (در شبی بارانی رفتم، و هیچ مانعی از شبروی من نکاست).

و کسانی میگویند: (ألاتنی عن حقی) و (ألاتنی عن حاجتی) یعنی: مرا از حقم و نیازم بازداشت.

دلیل کسی که (لا یألتکم) قرائت کرده است، جمله (وَ مَا أَلْتَنَاهُمْ) «۱» است.

و هر کس که (یلتکم) خوانده است آن را از (لات یلت) گرفته است.

لغات آیات: ... ص: ۲۱۰

الهمز و اللمز - بمعنی عیب و زشتی مردم است، و (لمز) یعنی از کسی که عیبجویش جایز نیست عیب جوئی نمودن، و این عمل حرام است، اما بدگویی از شخص فاسق (لمز) نیست، و در حدیث وارد شده است هر عیبی که فاسق دارد افشاء کنید تا مردم از او دوری جویند.

لا تتابزوا - نیز سرزنش نمودن افراد است با لقبهایی که روی آنان میگذارند

---

(۱) - سوره طور آیه ۲۱ (وَ مَا أَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ) یعنی: (از عملشان چیزی ناقص نکردیم).

عرب میگوید: (نیزته، انبزه) «۱».

لا یغتب- غیبت آنست که انسان پشت سر افراد از آنان عیبهایی را که دارند بازگو کند، اما اگر پشت سر او چیزی را بگویی که در او نیست بهتان و تهمت است.

شعوبا و قبائل- شعوب بکسانی گویند که عرب را کوچک دانسته برای آنان هیچ

نوع برتری نسبت به دیگر ملتها قائل نیستند «۲» و علت اینکه بدین نام شناخته شده اند آنست که آیه (وَ جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا) را عجم معنی کرده اند همان گونه که قبائل را از عرب دانسته اند.

ابو عبیده گوید: شعوب عبارتست از عجم و اصل آن از تشعب است، و این بعلت تفرقه آنان است در نسب، و گفته میشود (شعبته) که بمعنی (جمعه) است و چون شعب از لغات اضداد است بمعنی (فرقه) نیز آمده است.

شأن نزول آیات: ... ص: ۲۱۱

لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ - بنا بقول ابن عباس این آیه در باره (ثابت بن قیس بن شماس) نازل شده است «۳» که در گوش خود پنبه میگذاشت، و هنگامی که وارد مسجد میشد به او جا میدادند تا در کنار پیامبر (ص) بنشیند و بسخنان حضرت گوش فرا دهد، روزی که مردم نماز را تمام کرده بودند و هر کس در جای خود نشسته بود وارد مسجد شد، از میان مردم عبور میکرد و میگفت:

---

(۱) - یعنی: با یادآوری لقب زشتی او را سرزنش کردم، و یا با یادآوری، لقب زشتی ملامتش خواهم کرد.

(۲) - المنجد - شعب ۲.

(۳) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۲۳.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۱۲

راه بدهید، تا اینکه بیکنفر رسید به او گفت: جا پیدا کردی بنشین، ثابت با حالتی خشمناک پشت سر او نشست، همین که هوا روشن شد پرسید که این مرد کیست؟ آن مرد گفت: من فلانی هستم، ثابت نام مادر او را که در جاهلیت زن بدنامی بوده برده گفت پسر فلان زن هستی؟ آن مرد از خجالت سر خود را بزیر انداخت، بلافاصله این آیه بر پیامبر

خدا (ص) نازل شد.

وَ لَا نِسَاءٍ مِّنْ نِّسَاءٍ - از انس نقل شده است که این قسمت نیز در زنان پیامبر (ص) است که ام سلمه یکی از زنان حضرت را مسخره کرده بودند «۱» و علت این مسخره این بود که ام سلمه یک تکه پارچه کتان سفید بکمر خود بسته بود که دو طرف آن از پشت سرش آویخته بود و موقع راه رفتن بزمین کشیده میشد، عایشه (دختر ابو بکر) به حفصه (دختر عمر) گفت: بین پشت سر خودش چه میکشد مثل زبان سگ آویزان شده است؟! این بود سبک مسخره آنان.

حسن گفته است که عایشه ام سلمه را به کوتاهی قدش سرزنش کرده و برای فهماندن این معنی با دست اشاره نموده است، وَ لَا يَعْتَبُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا - در باره دو نفر از یاران رسول خدا (ص) نازل شده است که دوست خود سلمان را غیبت کرده بودند، این دو نفر سلمان را فرستاده بودند که برود از خدمت حضرت رسول (ص) برای آنان غذا بیاورد، حضرت نیز سلمان را نزد سامه بن زید که انباردار قافله بود فرستاده بود، اسامه به آنان میگوید: غذا تمام شده است و چیزی پیش من نیست، سلمان نیز دست

---

(۱) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۲۳ در این باره میگوید (این آیه در باره دو نفر از زنان پیامبر (ص) نازل شده است که ام سلمه زن پیامبر (ص) را مسخره کرده بودند، که خداوند آنان را از این عمل بازداشته فرمود: وَ لَا نِسَاءٍ...) [...]

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۱۳

خالی بر میگردد، آن دو نفر میگویند اسامه بخل ورزیده است، و

به سلمان هم میگویند: اگر او را سر چاه پر آبی بفرستیم خشک خواهد شد، آن گاه خودشان راه می افتند که نزد اسامه جستجو کنند، با اینکه پیامبر (ص) به آنان این دستور را نداده بود.

حضرت به آنان فرمود: چه شده است که می بینم دهانتان آلوده بگوشت است گفتند: یا رسول الله ما امروز گوشتی دریافت نکردیم، فرمود: گمراه شده اید داشتید گوشت سلمان و اسامه را میخوردید، و بدنبال آن این آیه نازل شد.

از ابی قلابه روایت شده است که به عمر بن خطاب گفته شد که ابا محجن ثقفی با جمعی از دوستانش در خانه شراب مینوشند، عمر بمنزل او رفته هنگامی که بر او وارد شد دید که تنها یک نفر نزد او است، ابو محجن به عمر گفت: ای امیر المؤمنین! این کار بر تو حلال نیست، خداوند تجسس را بر تو حرام کرده است، عمر گفت: این چه میگوید؟

زید بن ثابت و عبد الله بن ارقم گفتند: یا امیر المؤمنین راست میگوید.

راوی میگوید: عمر از خانه او بیرون رفته او را رها کرد.

یک بار دیگر عمر بن خطاب همراه عبد الرحمن بن عوف بمنظور گشت بیرون رفتند، آتشی دیدند جلو رفتند و از صاحبخانه اجازه گرفتند، صاحبخانه در را باز کرد وارد خانه شدند دیدند در این خانه مردی است و زنی که زن آواز میخواند، در حالی که مرد پیاله ای در دست دارد.

عمر گفت: این زن چه نسبتی با تو دارد؟

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۱۴

گفت: زن من است، عمر گفت: در این پیاله چیست؟ گفت: آب خوردن است، عمر به زن گفت: چه آوازی

می خواندی؟ زن گفت: این اشعار را می خواندم:

(تطاول هذا الليل و اسودّ جانبه و أرقتي ألاً حبيب ألابه

فو الله لو لا خشيه الله و التقى لززع من هذا السرير جوانبه

و لكن عقلي و الحياء يكفني و أكرم بعلي أن تنال مراكبه)

یعنی: (این شب طولانی شد و دامنه آن سیاه گردید، و مرا به بیدار خوابی مبتلا ساخت، مگر دوستی نیست که با او سرگرم شوم، به خدا سوگند اگر ترس از خدا و پرهیزکاری نبود، از این تخت اطرافش می لغزید.

ولی عقل من و شرم و حیا مرا باز می دارد، و به شوهرم احترام می گذارم که کسی به مراکب او دسترسی یابد).

سپس آن مرد گفت: یا امیر المؤمنین ما اینطور دستور نداریم، خداوند می فرماید: (وَلَا تَجَسَّسُوا) عمر گفت: راست گفتی، و از منزل او بیرون رفت.

و قوله یا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى، ابن عباس گفته است این آیه در باره ثابت بن قیس بن شماس و گفتارش در باره مردی که در مجلس به او جا نداد (ای پسر فلان زن) نازل گردیده است، که حضرت رسول (ص) فرمودند:

چه کسی از فلان زن یاد کرد؟ ثابت برخاسته گفت: من بودم یا رسول الله، حضرت فرمود: به صورت این مردم نگاه کن. ثابت نظری به چهره های مردم افکند، حضرت از او پرسید چه دیدی ای ثابت؟ گفت: چهره های سفید رنگ و سیاه رنگ و سرخ رنگ را دیدم، تو این رنگهای مختلف را جز به وسیله تقوی و

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۱۵

دین نمی توانی بر یکدیگر ترجیح دهی، و به دنبال آن آیه نازل

شد: (يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ ...).

از مقاتل نقل شده است روز فتح مکه رسول خدا (ص) به بلال حبشی دستور فرمودند بلال روی پشت بام خانه کعبه رفته اذان گفت، عتاب بن اسید سپاس خداوند را که پدرم را کشت و این روز را به خود ندید، حرث به هشام گفت: آیا محمد غیر از این کلاغ سیاه مؤذنی پیدا نکرده است؟! سهیل بن عمرو گفت: اگر خدا بخواهد چیزی را تغییر دهد می دهد، ابو سفیان گفت: من حرفی نمی زنم چون می ترسم خدای آسمانها خبر مرا برای محمد باز گو کند، جبرئیل بر حضرت نازل شد و گفته های آنان را به حضرت رسانید، حضرت آنان را احضار کرده در مورد گفته هایشان از آنان پرسش فرمود، همگی به گفته های خود اقرار کردند، به دنبال آن، آیه فوق نازل شد، و خداوند آنان را از تفاخر در انساب و سرزنش فقراء، و تکاثر اموال مذمت کرد.

معنی آیات: ... ص: ۲۱۵

پس از آنکه خداوند دستور به اصلاح ذات البین داده از تفرقه نهی فرمود، به دنبال آن از کارهایی مانند مسخره نمودن، آزار مستمندان و مساکین نهی کرده می فرماید:

«يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ» خلیل گوید: قوم به مردان گفته می شود نه زنان، زیرا این مردان هستند که در انجام امور بعضی از آنان بر دیگران قائم هستند، زهیر شاعر عرب گفته است:

(و ما أدری و لست أخال أدری أقوم آل حصن أم نساء)

یعنی: (نمی دانم و فکر نمی کنم که عاقبت هم بدانم، آیا آل حصن مردانند

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۱۶

یا زنان) «۱».

بنا بر این معنی آیه این است که مردانی مردان دیگر را مسخره نکنند.

و سخریه به معنی استهزاء است، مجاهد گوید یعنی: هیچگاه ثروتمندی حق ندارد بینوایی را به خاطر فقرش مسخره کند، و چه بسا آن فقیری که در ظاهر حال به نظر پست جلوه می‌کند در پیشگاه خداوند از آن ثروتمندی که به ظاهر شریف جلوه می‌کند منزلت و مقام بیشتری دارا باشد.

اما اگر مؤمنی فرد کافری را مسخره کرده تحقیر نمود گنهکار نیست.

ابن زید گوید: این آیه مسلمانان را نهی کرده است که مؤمنین کسانی را که دارای فسق علنی هستند مسخره نکنند که چه بسا شخص مسخره شده از نظر عقیده در پیشگاه خداوند از شخص مسخره کننده بهتر باشد، یا اینکه در باطن اسلام آورده باشد، «وَلَا نِسَاءً مِّنْ نِّسَاءٍ» به همان معنی که گذشت «۲».

«عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ، وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ» یعنی به یکدیگر ناسزا نگوئید، همانگونه می‌فرماید و لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ، زیرا مؤمنین مانند یک نفر هستند، که هر گاه برادرش را بکشد مانند آن است که خودش را کشته است، این تفسیر از ابن عباس و قتاده نقل شده است.

لمز عبارت است از عیب جویی روبرو، و همز عبارت است از عیب جویی پشت سر.

---

(۱) - شاهد در شعر بر این است که قوم در مقابل نساء قرار داده شده.

(۲) - گفتیم بنا بر قول خلیل قوم به معنی رجال است که در مقابل نساء آمده است، بنا بر این معنی آیه می‌شود: نه مردان حق دارند مردان را مسخره کنند، نه زنان حق دارند زنان دیگر را مسخره نمایند.

ترجمه مجمع البیان

بعضی گفته اند: لمز عبارت است از عیب جویی با زبان چشم و اشاره، و همز جز به وسیله زبان نخواهد بود.

ضحاک گفته است یعنی: یکدیگر را لعنت نکنید.

«وَلَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ» القاب جمع لقب است، و آن عبارت است از اسمی غیر از نام انسان، بعضی گفته اند لقب اسمی است که انسان به آن نامیده نشده است، و هر وقت با آن اسم نامیده شود بدش می آید، و چنانچه لقب بگونه ای باشد که انسان از آن بدش نیاید اشکالی ندارد مانند لقب فقیه، قاضی و ...

از قتاده و عکرمه نقل شده است که تنابز به لقب عبارت است از اینکه افراد به یکدیگر بگویند: ای کافر! ای فاسق! ای منافق!.

از حسن نقل شده است یهودیان و مسیحیان که مسلمان می شدند، پس از اسلام آوردنشان بعضی از مسلمانان به آنان می گفتند: ای یهودی! ای مسیحی! که از طرف پیامبر (ص) نهی شدند.

از ابن عباس نقل شده است که تنابز به لقب آن است که انسان گناهی انجام داده و توبه کرده است آن گاه به خاطر گناهی که توبه کرده است او را سرزنش بزنند.

ابن عباس گوید: صفیه دختر حی بن أخطب خدمت پیامبر آمده گریه می کرد، حضرت به او فرمود: چرا گریه می کنی؟ صفیه گفت: عایشه مرا سرزنش می زند و می گوید: یهودیه و دختر زن و مردی یهودی، حضرت به او فرمود: چرا تو نیز، در پاسخ او نگفتی: پدرم هارون، عمویم موسی، همسر محمد (ص) است؟ به دنبال این جریان این آیه نازل شد.

«بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ» از حسن و دیگران نقل شده است فسوق پس از

ایمان آن است که به کسی که ایمان آورده است بگویند: ای یهودی! ای مسیحی! بنا بر این معنی آیه اینطور است: بد است آنچه که آن را به نام

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۱۸

فسوق می نامید، یعنی کفر پس از ایمان.

بعضی گفته اند: یعنی بد چیزی به دست آوردن اسم فسوق با غیبت مسلمین و عیب جویی آنان، و این معنی دلالت ندارد بر اینکه (اسم) ایمان و فسق جمع نمی شوند، زیرا این مانند آن است که گفته شود: (بئس الحال الفسوق بعد الشیب) و معنایش آن است که بد حالی است گناهکاری با پیری و (بئس الاسم الفسوق مع الایمان) و به ظاهر معنی آن خواهد شد که آن فسوق و گناهیانی که پس از ایمان است بد اسمی است، و آن کفر است.

«وَمَنْ لَمْ يَتُبْ» یعنی: هر کس از عیب جویی دیگران و گناهان، توبه نکند و به اطاعت از فرمان الهی بازگشت نکند.

«فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» به خودشان ظلم می کنند که عملی انجام می دهند و با آن مستحق عذاب الهی می شوند.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ» زجاج گوید: منظور آیه آن است که انسان نسبت به نیکان بدگمانی کند، اما بدکاران و گنهکاران همان گونه که از ظاهر آنان دیده می شود ما حق داریم نسبت به آنان بدگمان باشیم.

بعضی گفته اند: این گمانی که دستور داده شده است از آن اجتناب کنیم آن است که انسان نسبت به برادر مسلمان خود گمان بد داشته باشد، البته گمان بد داشتن تا ما دام که انسان به زبان نیاورده است اشکال ندارد، ولی اگر به زبان بیاورد و

آن را ظاهر سازد گناه کرده است، که دنبال آیه بدان اشاره شده است:

«إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ» مقاتل بن حسان و مقاتل بن سلیمان گویند: منظور از آن گمانها که گناه است گمانهایی است که انسان نسبت به برادر مسلمان خود ظاهر ساخته است. ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۱۹

بعضی گفته اند: اینکه خداوند فرموده است: (كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ) برای اینکه بعضی از ظن ها باید بدان عمل شود و مخالفت با آن جایز نیست، و عمل کردن به این گونه ظن هنگامی که گناه است که شخص با اینکه میتواند علم پیدا کند به گمان خود رفتار نماید، و این گمان است که در آیه گناه شمرده شده است، و نباید بدان عمل نمود، اما آن دسته از ظن و گمانها که راهی برای تبدیل آنها به علم نیست گناه نیست، و روی همین اصل است که خداوند فرموده است بعضی از گمانها گناه است، نه همه آنها، و ظنّ نیکو در قرآن مجید بیان شده و در این آیه به آن اشاره شده است: (لَعَوْلَا إِذْ سَاءَ مَعْتَمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا) «۱».

بعضی از مفسرین گفته اند معنی آیه این است بر مؤمن واجب است که (نسبت به دیگر برادران) خوش بین باشد، و در مواردی که قابل توجیه است هر چند که ظاهر آن مورد پسند نباشد بدگمان نباشد.

«وَلَا تَجَسَّسُوا» ابن عباس و قتاده و مجاهد گویند: یعنی: در جستجوی لغزشهای مؤمنین نباشید.

و ابو عبیده گفته است تجسس و تحسس هر دو به یک معنی است.

و در قرائتهای شاذ و نادر از ابن عباس نقل شده است

که (لا تحسسوا) با حاء قرائت می شود.

اخفش گوید: تجسس و تحسس دو واژه هستند که در معنی از یکدیگر جدا نیستند جز اینکه تجسس نسبت به چیزهایی است که پوشیده شده است، و جاسوس هم از آن گرفته شده است، و تحسس با حاء عبارت است از بحث نمودن پیرامون چیزی که آن را می شناسی.

---

(۱) - سوره نور آیه ۱۲.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲۰

بعضی دیگر گفته اند: تجسس با جیم در شر است، و جاسوس صاحب سرّ سرّ است، (و تحسس در حیز است و حاسوس صاحب سر خیر است) و ناموس صاحب سر خیر است. بعضی گفته اند: یعنی در جستجوی عیبهای مسلمین نباشید تا عیبهایی را که پوشانده اند ظاهر سازید.

از اوزاعی نقل شده است یعنی: از عیبهای پنهان جستجو نکنید که ظاهر شود.

و در حدیث آمده است: (بر شما باد که از پیروی ظنّ و گمان پرهیزید، زیرا گمان دروغترین پندارها است، هیچگاه در جستجوی عیب دیگران نباشید، و با دیگران قطع رابطه نکنید، و نسبت به دیگران حسادت نورزید، و نام بد روی همدیگر نگذارید، و برای بندگان خدا با یکدیگر برادر باشید).

«وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُمُ بَعْضًا» غیبت عبارت است از یادآوری عیبهای دیگران پشت سر آنان به گونه ای که خلاف حکمت باشد.

در حدیث آمده است (هنگامی که در باره فردی از عیبی سخن گفتی که دارای آن عیب است و خداوند آن عیب را بد می داند، او را غیبت کرده ای .. و اگر با عیبی از او یاد کردی که در او نیست به او بهتان زده ای).

از جابر روایت شده است که رسول خدا (ص) فرمودند: (از غیبت

پرهیزید که گناه غیبت از گناه زنا سخت تر است، سپس گفتند: زیرا مرد زنا می کند و آن گناه توبه کرده، خداوند او را می آمرزد «۱»، اما غیبت کننده آمرزیده نخواهد شد

---

(۱) - البته منظور آسانی توبه زنا است نسبت به غیبت که هم حق الله دارد و هم حق الناس بر خلاف زنا که اگر محصنه نباشد فقط حق الله دارد، و گر نه عظمت گناه زنا نسبت به غیبت روشن است (کاظمی).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲۱

مگر آن گناه که غیبت شده او را عفو کند، پس خداوند برای غیبت مثالی زده می - فرماید:

«أُحِبُّ أَحَدَكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا» زجاج گوید: تأویل این مثال بدین طریق است همان گونه که اگر گوشت بدن برادر دینیت را که مرده است بخوری چون مرده است دردی را حس نمی کند، پشت سر برادر دینی بدگویی کردن از او نیز همین حالت را دارد.

پس از آنکه به آنان گفتند: آیا هیچ کس از شما دوست دارد که گوشت برادر دینی خود را که مرده است بخورد؟ گفتند: نه! به آنان گفته شد:

«فَكَرِهْتُمُوهُ» از مجاهد نقل شده است یعنی: همان گونه که خوردن گوشت بدن مرده برادران را زشت می دانید، پشت سر برادران از غیبت او نیز اجتناب ورزید.

از حسن نقل شده است یعنی: پس همان گونه که از خوردن گوشت مرده برادران اجتناب می کنید از غیبت زنده او نیز پرهیز نمائید، و تقدیر آیه نیز به همین شکل خواهد بود «۱».

«وَ اتَّقُوا اللَّهَ» معطوف است علی آن فعل مقدر که بدان اشاره شد، و مانند آن است آیه (أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ وَ وَضَعْنَا)

یعنی: و قد شرحنا و وضعنا.

و در زبان و ادبیات عرب متداول است که به غیبت کننده می گویند: فلانی گوشت مردم را می خورد، شاعر عرب گفته است:

(و لیس الذئب يأكل لحم ذئب و يأكل بعضنا بعضا عيانا)

یعنی: (گرگ گوشت گرگ را نمی خورد در حالی که ما گوشت همدیگر را آشکارا

---

(۱) - تقدیر بدین شکل میشود: (... فکما کرهتم لحمه میتا فاکر هوا غیبتیه حیثا) که فعل بعدی (وَ اتَّقُوا اللَّهَ) نیز معطوف است بر فعل مقدر که (فاکر هوا) باشد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲۲

می خوریم).

شاعر دیگر می گوید:

(فإن يأكلوا لحمی و فرت لحومهم و ان یهدموا مجدی بنیت لهم مجدا)

یعنی: (اگر با غیبت من گوشت بدن مرا بخورند، من با گفتن خوبی هایشان گوشت بدنشان را خواهم افزود و اگر عزت مرا پایمال کنند، من عزتشان خواهم داد).

قتاده در تفسیر این آیه می گوید: همانگونه که شما از نظر مخالفت طبع حاضر نیستید گوشت بدن برادر مرده خود را بخورید، باید به علت مخالفت عقل و شرع او غیبت او اجتناب ورزید، زیرا انگیزه های عقل و شرع از انگیزه های طبع سزاوارتر است که پیروی شود، زیرا انگیزه های طبع کور است، و انگیزه های عقل بینا است.

از میمون بن شاه (شاه) - که بر حسن برتری داشت، چون اساتیدی را ملاقات کرده بود که حسن آنان را ندیده بود - روایت شده می گوید: در عالم خواب ناگهان جنازه یک زندگی را جلوی روی خود مشاهده نمودم، و شنیدم که گوینده ای به من می گفت: ای عبد الله از این لاشه بخور، گفتم چرا مردار بخورم؟ گفت: چون فلانی در حضور تو غیبت شد، گفتم: به خدا سوگند

نه خیری در باره اش گفتم نه شری، گفت: اما به غیبت او گوش دادی و راضی شدی.

میمون پس از دیدن این رؤیا دیگر به هیچ وجه نمی گذاشت در حضور رو کسی را غیبت کنند.

مردی به ابن سیرین گفت: من تو را غیبت کردم حلالم کن، ابن سیرین گفت: من دوست ندارم آنچه را که خدا حرام کرده است حلال کنم.

«إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ» یعنی: خداوند توبه پذیر است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲۳

«رَحِيمٌ» و نسبت به مؤمنین مهربان است.

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى» یعنی: شما را از آدم و حواء آفریدیم، به این معنا که شما در نسب متساوی هستید، چون همگی در نسب به آدم و حواء می رسید، اینجا خداوند مردم را از تفاخر به وسیله انساب نهی فرموده است.

عکرمه از ابن عباس روایت کرده است که پیامبر خدا (ص) فرمودند: (شماها از یک زن و مرد آفریده شده اید، همانند ... احدی بر دیگری برتری ندارد مگر به وسیله تقوی).

سپس خداوند یادآور شده است که نسبهای مردم را متفرق ساخته است که بدین وسیله از یکدیگر شناخته شوند، نه آنکه بر یکدیگر تفاخر نمایند، و میفرماید:

«وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ» شعوب جمع شعب است که عبارت است از توده های عظیم انسان مانند مضر و ربیعه، و قبائل عبارت است از گروه هایی از انسان که از شعوب کمترند مانند قبیله بکر از شعب ربیعه و قبیله تمیم از شعب مضر، این معنا مطابق گفته اکثر مفسرین است.

حسن گفته است: شعوب به جمعیتهایی کمتر از قبیله گفته می شود، و اینکه به آنان شعوب می گویند چون

رشته رشته و متفرّق شده اند.

و در روایت عطاء از ابن عباس آمده است که منظور از شعوب موالی (ایرانیان) و منظور از قبائل عرب است.

از حضرت صادق (ع) روایت شده است که شعوب از عجم است، و قبائل از عرب و اسباط از بنی اسرائیل و قومی نیز بر این قولند.

«لَتَعَارَفُوا» یعنی: من شما را این گونه قرار دادم که یکدیگر را بشناسید.

و نصب و قوم و خویش و پدران یکدیگر را بدانید، و اگر اینطور نبود داد و ستدها فاسد می شد، و دنیا خراب می گردید، و نقل حدیث امکان نداشت.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲۴

«إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ» یعنی: آن کس که بیش از همه از نافرمانی خدا بپرهیزد و بیشتر از فرمان خداوند اطاعت کند، دارای پاداشی بیشتر و منزلتی رفیع تر خواهد بود.

از پیامبر خدا (ص) روایت شده است که فرمودند: خداوند بزرگ روز قیامت می فرماید: به شما فرمان دادم اما شما آنچه را که سفارش کرده بودم ضایع ساختید، و در فکر بالا بردن انساب خود بودید، امروز هم من نسب خود را بالا برده انساب شما را پائین می آورم کجا هستند پرهیزکاران؟ که گرامی ترین فرد در پیشگاه الهی با تقواترین فرد خواهد بود.

روایت شده است که مردی از حضرت عیسی بن مریم (ع) پرسید: کدامین انسان برتر است؟ حضرت از روی زمین دو کف خاک برگرفته فرمود: کدامیک از این دو کف خاک برتر است؟ مردم از خاک آفریده شده اند هر کدام که با تقواتر باشند برتر خواهند بود.

ابو بکر بیهقی با اسناد خود از عبایه بن ربیع از ابن عباس روایت می کند که

رسول خدا (ص) فرمودند: خداوند بندگان خود را به دو قسم تقسیم کرده مرا در بهترین قسم قرار داده است آنجا که می فرماید: (و أصحاب الیمین و أصحاب الشمال) «۱» من از یاران دست راستم، و از بهترین آنان می باشم، سپس این دو قسم را به سه دسته تقسیم کرده مرا در بهترین ثلث آن قرار داد آنجا که فرمود: (و أصحاب الیمینه و أصحاب المشئمه و السابِقُونَ السَّابِقُونَ) «۲» من از سابقین هستم و بهترین آنان هم هستم، آن گاه این سه دسته را تقسیم به قبائلی کرد و مرا در بهترین قبیله ها قرار داد، آنجا که فرمود:

---

(۱) - سوره الواقعة آیه ۴۱.

(۲) - سوره الواقعة آیه ۹.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲۵

(وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ) «۱» که من با تقواترین فرزندان آدم هستم و فخری هم ندارم، و گرامی ترین آنان هستم و مباحاتی هم نمی کنم، آن گاه قبائل را به بیت ها تقسیم کرده مرا در بهترین آن بیت ها قرار داد آنجا که می فرماید: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا) «۲» من و اهل بیتم از گناهان پاکیزه هستم.

«إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ» خداوند نسبت به کارهای شما دانا است.

«خَبِيرٌ» و نسبت به حالات شما آگاه است، و هیچ چیز از او پوشیده نخواهد ماند.

«قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا» این دسته از اعراب که به دروغ اظهار ایمان می کردند قومی از بنی اسد بودند که در یک سال خشکسال خدمت پیامبر آمده با اینکه در واقع ایمان نیاورده بودند ولی به منظور گرفتن صدقه از آن حضرت اظهار ایمان می کردند و می گفتند: (صدقنا بما

جئت به) خداوند به پیامبر دستور فرمود که از باطنشان به آنان بگوید تا برای آنان معجزه ای باشد و لذا می-فرماید:

«قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا» یعنی: در حقیقت از باطن ایمان نیاورده اید.

«وَ لَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا» سعید بن جبیر و ابن زید گویند: ما از ترس آنکه اسیر نگردیم و کشته نشویم منقاد و تسلیم شده ایم.

سپس خداوند بیان می فرماید که محل ایمان قلب است نه زبان:

«وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ» زجاج گوید: اسلام عبارت است از اظهار تسلیم و پذیرش آنچه را که پیامبر از طرف خدا آورده است، و با همین است که خون حفظ می شود، اگر همراه این اظهار یک اعتقاد و تصدیق قلبی باشد آن را ایمان می خوانند، و صاحب آن بحق مؤمن و مسلمان است، اما کسی که تظاهر

---

(۱)- سوره حجرات آیه ۱۳.

(۲)- سوره احزاب آیه ۳۳.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲۶

به قبول شریعت کرده و به خاطر دفع مکروه تسلیم شده است، این گونه افراد در ظاهر مسلمانند و در باطن اسلام را تصدیق نمی کنند، و خداوند این گونه افراد را از دایره ایمان خارج دانسته می فرماید: «وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ» یعنی: پس از آنکه از ترس قتل تسلیم شدید تصدیق نکردید، بنا بر این مؤمن کسی است همانگونه که تظاهر به اسلام می کند در باطن نیز تصدیق داشته باشد، و مسلمان تمام عیار کسی است علاوه بر اینکه در ظاهر فرمانبرداری می کند ایمان به فرمان الهی هم داشته باشد، و کسی که از ترس کشته شدن اظهار اسلام کرده است در حقیقت مؤمن نیست، ولی در ظاهر نسبت به

او حکم به اسلام می شود.

انس از پیامبر خدا (ص) روایت کرده است که فرمودند: اسلام آشکار است و ایمان امر قلبی است و با دست اشاره به سینه خود فرمود.

«وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا» مقاتل و ابن عباس گفته اند: یعنی: از ثواب اعمال شما چیزی کم نخواهد کرد.

«إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ».

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲۷

آیات ۱۵-۱۸ حجرات ۴۹

[سوره الحجرات (۴۹): آیات ۱۵ تا ۱۸] ... ص: ۲۲۷

اشاره

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (۱۵) قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهُ بِعَدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۶) يَمْئُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلِمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۷) إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۸)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۲۸

ترجمه آیات: ... ص: ۲۲۸

۱۵- مؤمنان کسانی هستند که به خدا و رسول او ایمان آورده و سپس در ایمان خود تردید ننموده، و با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد نموده اند، و اینان صادقان هستند.

۱۶- بگو آیا می خواهید دین خود را به خداوند بیاموزید، با اینکه خداوند از آنچه در آسمانها و زمین است آگاه می باشد، و همه چیز را می داند.

۱۷- اینان بر تو منت می گذارند که اسلام آورده اند، بگو شما به خاطر اسلام آوردنتان بر من منت نگذارید، بلکه اگر راست می گوئید این حق خداوند است که بر شما منت گذارد که شما را به سوی ایمان هدایت فرموده است.

۱۸- خداوند از غیب آسمانها و زمین آگاه است، و به کردار شما آگاه است.

قرائت آیات: ... ص: ۲۲۸

تعملون- ابن کثیر، يعملون با یاء، و بقیه قرآء با تاء قرائت نموده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۲۲۸

دلیل قرائت با تاء آن است که افعال قبلی به صورت خطاب به حضار آمده است که (لا تمنوا) باشد.

و دلیل قرائت با یاء آن است که قبل از آن جملاتی به لفظ غایب آمده است ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص:

۲۲۹

که عبارت است از (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا)

اعراب آیات: ... ص: ۲۲۹

خبر مبتداء که مؤمنون باشد أَوْلَيْكَ هُمْ الصَّادِقُونَ است، و الَّذِينَ آمَنُوا صفت مؤمنون است.

معنی آیات: ... ص: ۲۲۹

سپس خداوند آنهایی را که در ایمانشان صادق هستند توصیف نموده می فرماید:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا» یعنی: پس از آنکه ایمان آوردند در دینشان شک نکردند.

«وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْلَيْكَ هُمْ الصَّادِقُونَ» یعنی:

اینان در گفتارشان صادقند، نه آنان که چیزهایی به زبان می گویند که در قلبشان نیست، گویند: هنگامی که این دو آیه نازل شد خدمت حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) رسیدند و سوگند یاد کردند که براستی ایمان آورده در ادعای ایمان راست می گویند، به دنبال آن خداوند این آیه را نازل فرمود:

«قُلْ أَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ» یعنی: آیا می خواهید از وضع دین خودتان به خداوند خبر دهید، به این معنا که خداوند از این معنی خود آگاه است و نیازی به خبر دادن شما ندارد، و این یک نوع استفهام انکاری و توییخی است، یعنی: شما چگونه به خود حق می دهید که از وضع دین خودتان به خدا خبر بدهید؟! «وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» زیرا کسی که علم صفت ذاتی او است تمامی معلومات را خودبخود می داند، و نیاز

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۰

به علمی که به واسطه آن آگاهی پیدا کند ندارد، و نیز احتیاجی به تعلیم دیگران هم ندارد، همانگونه که خداوند اگر قدیم

بوده و از ازل موجود بوده است دیگر نیازی به موجد و آفریننده ای ندارد.

و اینان می گفتند: ما بدون جنگ به شما ایمان

آوردیم ولی فلان طائفه با تو جنگیدند، خداوند در پاسخ اینان فرموده است:

«يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا» یعنی: بر تو منت می گذارند که اسلام آورده اند.

«قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ» یعنی: اسلام آوردنتان را بر من منت مگذارید.

«بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ» بلکه خداوند بر شما منت دارد که شما را به سوی ایمان ارشاد و هدایت نمود، و دلیل و برهان برای شما نصب کرده، موانع را از سر راهتان برداشته و سائل توفیق شما را فراهم ساخت.

«إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» اگر در ادعای ایمان صادق هستید.

«إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» خداوند از غیب آسمانها و زمین و اعمال شما از اطاعت و نافرمانی، ایمان و کفر شما آگاه است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۱

سوره مبارکه ق ... ص: ۲۳۱

اشاره

- ۵۰ -

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۲

آیات ۱-۵ ق ۵۰ سوره مکیه و خمس و الربعون آیه

[سوره ق (۵۰): آیات ۱ تا ۵] ... ص: ۲۳۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ (۱) بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ (۲) أِذَا مِثْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ (۳) قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَ عِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ (۴)

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ (۵)

ترجمه آیات: ... ص: ۲۳۲

بنام خدای رحمان و رحیم ۱- سوگند به قرآن مجید.

۲- بلکه در شگفتی شدند که انذار دهنده ای از آنان برایشان آمده است، و لذا کافران گفتند: این چیز شگفت آوری است.

۳- آیا پس از آنکه مردیم و خاک شدیم؟ این بازگشت بسیار بعید است! ۴- ما می دانیم که زمین از آنها چه می کاهد، و نزد ما کتابی است نگهدارنده.

۵- بلکه آنان پس از آمدن حق آن را تکذیب نمودند، و آنان در یک سردرگمی هستند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۳

سوره ق (مکی) حسن گوید: این سوره مکی است غیر از آیه (وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ) تا (وَقَبْلَ الْغُرُوبِ).

و معدل از ابن عباس نقل کرده است که این سوره مکی است، بغیر از آیه (وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ) تا آخر آیه.

و تعداد آیات سوره (ق) به اجماع مفسرین چهل و پنج آیه می باشد.

فضیلت سوره: ... ص: ۲۳۳

ابی بن کعب از پیامبر خدا (ص) روایت می کند که فرمودند: هر کس سوره ق را بخواند خداوند سکرات موت را بر او آسان سازد.

ابو حمزه ثمالی از حضرت باقر (ع) روایت کرده است که فرمودند: هر کس بطور مداوم در نمازهای فریضه و نافله خود سوره ق را بخواند، خداوند روزی او را وسعت داده، کتابش را به دست راستش داده، حساب آسانی از او خواهند کشید.

توضیحی در باره سوره: ... ص: ۲۳۳

پس از آنکه خداوند سوره قبلی را با یادآوری ایمان و شرایط آن برای بندگان ختم فرمود، این سوره را با یاد نمودن چیزهایی که ایمان به آن واجب است مانند قرآن و ادله توحید شروع کرده می فرماید:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۴

ق به عنوان یک آیه به حساب نیامده، و نیز حروفی نظیر آن مانند ن و ص، آیه حساب نشده اند، زیرا ق حرف مفرد است، و حروف مفرد آیه به حساب نمی آیند چون از شباهت به جمله دور هستند، اما حروف مرکب که به جمله شباهت دارند و در اوائل سوره ها قرار دارند مانند طه و حم و الم و ... یک آیه محسوب می شوند.

لغات آیات: ... ص: ۲۳۴

مجید- یعنی: بزرگوار و صاحب مجد و عظمت و مورد احترام، مجد در زبان عرب به معنی شرافت فوق العاده است، گفته می شود: (مجد الرّجل و مجد مجدا) هنگامی که شخص دارای عظمت و احترام باشد.

اصل این لغت از گفته اعراب گرفته شده است که می گویند: (مجدت الإبل مجودا) هنگامی که شکم شتر در اثر بسیار خوردن علف در بهار بزرگ شود، و (امجد فلان القوم) یعنی از آنان پذیرایی نمود، شاعر عرب گوید:

(أتیناه زوارا فامجدنا قری من البت و الداء الدخیل المخامر)

عجبوا- و عجیب و عجب چیزی را گویند که سبب و علّت آن شناخته نشده است.

مریج- چیزی است که به هم آمیخته و از هم شناخته نمی شود، و در اصل به معنی روانه چیزی است با چیز دیگر که از (مرج) است، شاعر عرب گوید:

(فجالت فالتست به حشاها فخرّ كأنه غصن مریج)

یعنی در اثر کثرت شعب آن

به هم اشتباه شده بود.

و (مرجت عهددهم و امرجوها) یعنی: پیمانهای خود را در هم ریختند و به آنها وفا نکردند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۵

اعراب آیات: ... ص: ۲۳۵

جواب قسم در جمله (ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ) محذوف است که جمله (أِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا) بر آن دلالت می کند، و تقدیرش این است: (انکم مبعوثون) سپس آنان در پاسخ می گویند: آیا پس از آنکه مردیم و تبدیل به خاک شدیم دوباره برانگیخته خواهیم شد، و نیز جایز است که جواب قسم این باشد: (قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ) و علت حذف لام آن است که در ما قبل عوض آن آمده است، همانگونه که آمده است (وَ الشَّمْسِ وَ ضُحَاهَا) تا (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا) که در معنی (لقد أفلح است، و عامل در أ إذا متنا پنهان است که تقدیر (أ إذا متنا بعثنا) است.

معنی آیات: ... ص: ۲۳۵

«ق» که تفسیر آن قبلاً گذشت.

از ابن عباس روایت شده است که این حرف اسمی است از اسماء الله.

از ضحاک و عکرمه روایت شده است که ق اسم کوهی است که بر زمین احاطه دارد که این کوه از زمرد سبز بوده، و سبزی آسمان از آن است «۱».

---

(۱) - تفسیر نور الثقلین جلد ۵ صفحه ۱۰۴ به نقل از معانی الأخبار نظیر این گفته را از امام صادق (ع) نقل می کند، و در این حدیث اضافاتی وجود دارد که ذیلاً آن را نقل می کنیم:

(عن الصادق (ع) حدیث طویل یقول فیہ:)

و أما ق فهو الجبل المحیط بالأرض، و خضره السماء منه، و به یمسک السماء أن تمید بأهلها

(. یعنی: (اما ق نام کوهی است که فراگیر زمین است، و سبزی آسمان از آن

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۶

بعضی گفته اند: ق به معنی (قضی الامر) یا (قضی ما هو

کائن) است یعنی:

کار از کار گذشته یا آنچه باید انجام گیرد شده است، همانگونه که در (حم) گفته اند به معنی: (حَمَّ الْأَمْرُ) است «۱».

«وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ» یعنی: قرآنی که در پیشگاه خداوند دارای احترام بوده، خودش ذاتا دارای عظمت است، و خیر بسیار و نفع بیشمار دارد، سوگند به این قرآن که روز قیامت برانگیخته خواهی شد.

بعضی هم گفته اند تقدیرش این است سوگند به قرآن مجید که محمد رسول خداوند است، و دلیل آن هم آیه بعد است که می فرماید:

«بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ» یعنی: قوم تو بدین جهت تکذیب نمودند که تو را دروغگو دانسته باشند، بلکه از این در شگفت بودند که بیم دهنده ای از خودشان آمده است، و فکر می کردند که هیچگاه وحی نخواهد شد مگر بر فرشته! «فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ» یعنی: این مطلب تعجب آور است، و تعجب می کردند که محمد (ص) رسول خدا به سوی آنان باشد، و لذا رسالت او را منکر شدند، و برانگیخته شدن پس از مرگ را نیز انکار نمودند که آیه بعدی بدان اشاره کرده می فرماید:

«أَ إِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا؟» یعنی: آیا پس از خاک شدن دوباره برانگیخته

(است، و به وسیله آن، آسمان حفظ می گردد که ساکنانش به هلاکت نرسند).

قسمت آخر حدیث اشاره به عوامل جوّی مانند نیروی جاذبه که موجب نگهداری کرات آسمان است دارد، و این نیز از معجزات علمی قرآن و حدیث می باشد.

(۱) - حم الأمر با صیغه مجهول یعنی: تمام شد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۷

شده، زنده باز می گردیم؟! «ذَلِكْ» یعنی: این بازگشت که می گویند:

«رَجَعُ بَعِيدٌ» بازگشتی است دور

از توهم و فکر انسان، و بازگشتی است باور نکردنی از جهان، یعنی: این شدنی نیست، زیرا امکان ندارد، سپس خداوند بزرگ می فرماید:

«قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ» یعنی: ما خوب می دانیم که زمین چگونه گوشت و خون آنان را می خورد، و چگونه استخوانهایشان را فرسوده می سازد، بنا بر این برای ما بازگرداندن آنها سخت نمی باشد.

«وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ» یعنی: ما کتابی داریم که تعداد و اسامی آنان را حفظ می کند، و این کتاب لوح محفوظ است که هیچ چیز از آن استثناء نخواهد شد، و بعضی گفته اند: حفیظ یعنی کتابی که از فرسودگی و کهنه شدن محفوظ است، و آن کتاب حافظان است که اعمال آنان را می نگارند، آن گاه خداوند از تکذیب آنان خبر داده می فرماید:

«بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ» و حق عبارت است از قرآن، و بعضی هم گفته اند حق عبارت است از رسول خدا (ص).

«فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ» یعنی: آنان در این باره سردرگم هستند، گاهی می گویند محمد دیوانه است، گاهی می گویند: افسونگر است، گاهی می گویند شاعر است، و در کار خود سرگردانند، چون از حال او آگاهی ندارند، و بر یک سخن تکیه نمی کنند، و نسبت به قرآن نیز یک بار می گویند سحر است، بار دیگر می گویند شعر است، گاهی هم می گویند به خدا افتراء بسته شده است، و در این باره سردرگم هستند، حسن گوید: هیچ ملتی حق را رها نساختند مگر آنکه کارشان در هم پیچیده شد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۸

آیات ۶-۱۱ سوره ق ۵۰

[سوره ق (۵۰): آیات ۶ تا ۱۱] ... ص: ۲۳۸

اشاره

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا

مِنْ فُرُوجٍ (۶) وَالْأَرْضِ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (۷) تَبَصَّرَهُ وَذَكَرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ (۸) وَ نَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ (۹) وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ (۱۰)

رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ (۱۱)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۳۹

ترجمه آیات: ... ص: ۲۳۹

۶- آیا به آسمان بالای خود نمی نگرند که چگونه آن را بنا نموده زینت دادیم، و هیچ شکافی در آن نیست.

۷- و زمین را گسترش داده کوه هایی در آن قرار دادیم، و در آن از هر جفتی خوش منظر رویانیدیم.

۸- و بینشی و یادآوری است برای هر بنده ای که به درگاه خداوند انابه کند.

۹- و از آسمان آبی پر برکت فرو فرستادیم و به وسیله آن باغها و دانه های دروکردنی رویانیدیم.

۱۰- و درخت خرما رویانیدیم بلند که شاخسار آن روی هم افتاده است.

۱۱- روزی برای بندگان، و با آن آب سرزمین مرده را زنده ساختیم، و بیرون آمدن از قبرها این چنین است.

لغات آیات: ... ص: ۲۳۹

الفروج- سوراخها و شکافها است، و به شکاف دیوار (فرجه) به ضم فاء گفته می شود، و هر گاه گفته شود (فرجه) به فتح فاء نجات یافتن از یک گرفتاری است، شاعر عرب گوید:

(رَبِّمَا تَكْرَهُ النَّفُوسُ مِنَ الْأَمْرِ لَهُ فَرَجُهُ كَحَلِّ الْعُقَالِ)

یعنی: چه بسا انسانها چیزی را ناپسند انگارند که در آن راه نجات از گرفتاری است مانند باز شدن گره ها.

کلمه ما در اینجا نکره موصوفه است، و فرج به محل ترس نیز گفته شده است، و عهدنامه حجاج آمده است که به والی خود می گوید: (أَنْتِي وَلَيْتِكَ)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۰

الفرجين) یعنی: من تو را بر دو محل که از آن ترس داشتم والی ساختم، و منظور خراسان و سیستان بوده است.

الحصيد- حصید به انواع گیاهانی که درو می شوند گفته می شود.

باسقات - یعنی: بلند قامتها، بسق النخل بسوقا، یعنی: درخت خرما بلند شد.

طلع - شاخه درخت خرما است، و اینکه طلع نامیده شده است چون ظاهر

می شود.

نضید- نضید به چیزهایی گفته می شود که روی هم انباشته شده باشند.

اعراب آیات: ... ص: ۲۴۰

کیف- میشود در محل نصب باشد بنا بر حالت، و نیز ممکن است مصدر باشد.

وَ مَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ- در موضع نصب است بنا بر حالت، و تقدیر آن چنین است (غیر مفروجه).

وَ الْأَرْضَ- منصوب است به وسیله فعلی مضمَر که ظاهر آن را تفسیر می کند، و تقدیرش این است: (و مددنا الأرض أمددناها).

تبصره- مفعول له است، و نیز کلمه ذکر می هم مفعول له است.

حَبَّ الْحَصِيدِ- تقدیرش این است (و حب النبات الحصيد) و حصید صفت است برای موصوف محذوف.

باسقات- و باسقات هم بنا بر حالت منصوب است، و نیز جمله (لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ) حال پس از حال است.

و رِزْقًا لِلْعِبَادِ- مفعول له است، یعنی: ما این اشیاء را به منظور روزی بندگان آفریدیم، و نیز جایز است که مفعول مطلق یعنی

مصدر باشد، که تقدیر آن

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۱

می شود: (رزقناهم رزقا).

معنای آیات: ... ص: ۲۴۱

سپس خداوند استدلال می نماید که قدرت برانگیختن مردگان را دارد، و می فرماید:

«أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ؟» یعنی: آیا در بناء آسمان با عظمتش و نظم و ترتیب عالی آن، هیچ تفکر نمی کنید که:

«كَيْفَ بَنَيْنَاهَا؟» چگونه آنها را بناء نموده ایم؟ بی آنکه تکیه گاه و ستونی داشته باشند؟

«وَزَيَّنَّاهَا» و این آسمانها را با ستارگان ثابت و سیار زینت دادیم.

«وَ مَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ» یعنی: آسمان دارای شکافها و جدایی نیست.

از کسایبی نقل شده است یعنی: در آن تفاوت و اختلاف نیست، و اینکه گفته است (فوقهم بنیناها) بنا بر این است که آسمان را

می بینند ولی در باره آن تفکر نمیکنند.

«وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا» یعنی: زمین را گسترش دادیم.

«وَأَلْقَيْنَا فِيهَا

رَوَاسِيٍّ» یعنی: کوه‌هایی پا برجا روی زمین گذاردیم تا زمین را از لرزش بازدارد.

«وَ أَتْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» به قول ابن زید: یعنی از هر صنفی خوش منظر، و بهجت عبارت است از حسنی که به هنگام دیدن جلوه ای دارد مانند گل و درختان و باغهای سرسبز.

اخفش گوید: بهیج چیزی را گویند که هر کس آن را ببیند با دیدن آن خوشحال می‌شود، پس به معنی مبهوج به است.

«تَبَصَّرَهُ وَ ذِكْرِي» یعنی: این کار را انجام دادیم به خاطر آگاهی دادن

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۲

تا به وسیله آن امر دین روشن شود، و نیز برای یادآوری:

«لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ» بندگانی که روی به سوی خدا نهاده اند.

«وَ نَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا» یعنی: از آسمان، بارانهای پر منفعت فرو فرستادیم.

«فَأَتْبَتْنَا بِهِ» یعنی: به وسیله این آبها رویاندیم.

«جَنَاتٍ» باغهایی را که در آن انواع و اقسام میوه‌های لذیذ وجود دارد.

«وَ حَبِّ الْخَصِيدِ» به قول قتاده یعنی: دانه گندم و جو و هر دانه ای که درو می‌شود، زیرا پس از کامل شدن چیده خواهد شد، و دانه همان است که چیده می‌شود، بنا بر این حب همان حصید است مانند اضافه حق به یقین در (حَقَّ الْيَقِينِ) و مسجد به جامع در (مسجد الجامع) و مانند آن.

«وَ النَّخْلِ بِاسِقَاتٍ» یعنی: با این باران درختان خرما را که طولانی و بلند قامتند رویاندیم.

«لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ» مجاهد و قتاده گویند: یعنی: این درخت خرما بلند قامت دارای شاخه‌های روی هم افتاده است.

طلع أول چیزی است که از میوه درخت خرما ظاهر می‌شود، پیش از

آنکه شکافته شود، و در داخل پوسته خود می باشد، و آن گاه که از پوسته خارج شد دیگر نضید نامیده نمی شود.

«رِزْقًا لِلْعِبَادِ» یعنی: این اشیاء را برای روزی شما رویاندم، و هر نوع رزقی از طرف خداوند است، بدین ترتیب که یا آن روزی را خداوند آفریده است یا سبب آن را آفریده است، زیرا خداوند اراده فرموده است، و گاهی کسی از ما به دیگری روزی می رساند همانگونه که رئیس یک کشور به لشکریانش روزی می رساند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۳

«وَ أَحْيَيْنَا بِهِ» یعنی: با این آب که از آسمان فرستاده ایم زنده می سازیم.

«بَلَدَةً مَّيْتًا» یعنی: محلی خشک و قحطی زده که هیچ گیاهی در آن نمی-روید، که در اثر بارندگی گیاهانش روئیده و زنده شده است، سپس می فرماید:

«كَذَلِكَ الْخُرُوجُ» یعنی: خارج شدن از قبرها نیز به همین شکل است، یعنی: همانگونه که این زمین های مرده را با آب زنده ساختیم، همین طور روز قیامت مردگان را هم زنده ساخته از قبرهایشان بیرون خواهیم آورد، زیرا کسی که بتواند یکی از این دو برنامه را انجام دهد دیگری را نیز می تواند انجام دهد، ولی مردم همیشه عادت کرده اند که احیاء مردگان را فقط در احیاء زمینهای مرده با نزول باران دیده اند، ولی احیاء مردگان انسانی را ندیده اند، اما اگر خوب فکر می کردند، و دقت بیشتری می نمودند می دانستند که هر کس قدرت بر یکی از این دو عمل را داشته باشد بر دومی نیز قادر خواهد بود «۱».

---

(۱) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۲۵ در تفسیر كذلك الخروج می گوید:

یعنی: (روز قیامت نیز این چنین به وسیله باریدن

باران زنده شده از قبرها بیرون می آیند).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۴

آیات ۱۲-۲۰ ق ۵۰

[سوره ق (۵۰): آیات ۱۲ تا ۲۰] ... ص: ۲۴۴

اشاره

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَ ثَمُودُ (۱۲) وَعَادٌ وَ فِرْعَوْنُ وَ إِخْوَانُ لُوطٍ (۱۳) وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَ قَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ (۱۴) أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۵) وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَ نَعَلَّمْ مَا تُوسِّسُ بِهِ نَفْسَهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (۱۶)

إِذْ يَتَلَقَى الْمُتَلَقِيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشَّمَالِ قَعِيدٌ (۱۷) مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَمَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ (۱۸) وَ جَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ (۱۹) وَ نُفِّخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ (۲۰)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۵

ترجمه آیات: ... ص: ۲۴۵

۱۲- پیش از اینان قوم نوح و اصحاب رس و ثمود تکذیب نمودند.

۱۳- و عاد و فرعون و برادران لوط.

۱۴- و نیز یاران شعیب و قوم تبع همگی پیامبران را تکذیب نمودند، و عذاب بر آنان ثابت گردید.

۱۵- آیا ما در آفرینش اولیه عاجز بودیم، بلکه آنان از آفرینش جدید در شک هستند.

۱۶- ما انسان را آفریدیم، و آگاهیم که چه وسوسه ای در خودش ایجاد می کند، در حالی که ما از رگ گردن به او نزدیک تر هستیم.

۱۷- آن گاه که دو فرشته فراگیر اعمال، اعمال انسان را از چپ و راست فرا گیرند.

۱۸- سخن اداء نکند مگر آنکه دو فرشته رقیب و عتید نزد او حاضرند.

۱۹- بیهوشی مرگ به حق فرا رسید، و این همان است که تو از آن می گریختی.

۲۰- و در صور دمیده شود، این همان روز وعده عذاب است.

قرائت آیات: ... ص: ۲۴۵

در قرائتهای نادر آمده است که ابی بکر قرائت نموده است: (و جاءت سكره الحق بالموت) و این قرائت سعید بن جبیر و طلحه است، و اصحاب ما این قرائت را از ائمه هدی علیهم صلوات الله روایت نموده اند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۶

دلیل قرائت: ... ص: ۲۴۶

ابن جنی گوید در باء می توانی دو نوع تقدیر بگیری، اگر خواستی آن را متعلق به جاءت می گیری مثل آنکه بگویی (جئت بزید) ای أحضرته، و اگر بخواهی باء را متعلق به فعل محذوف می گیری و آن را حال قرار می دهی، یعنی: (و جاءت سكره الحق و معها الموت) مثل آنکه می گویی: (خرج بثیابه) یعنی خارج شد در حالی که لباسهایش را بر تن داشت، و مثل آن است که آیه (و خرج علی قومه فی زینه) یعنی: (در حالی که زینتش بر تنش بود)، و مانند قول شاعر ابی ذویب که می گوید:

(يعثرن فی حدّ الظبّاه كأنّما کسیت برود بنی یزید الأذرع)

یعنی: (با تیزی لبه شمشیر ساقط می شوند، و دستهایشان به خون رنگین می گردد گویا لباسهای سرخ بنی یزید را پوشیده اند) «۱».

و مانند شعر دیگر عرب که گفته است:

(و مستنه کاستنان الخروف و قد قطع الحبل بالمروء) «۲»

یعنی: کره اسب طناب را بریده است، در حالی که میخ طویله نیز با طناب است.

و همچنین در قرائت عامه (وَ جَاءَتْ سِکْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ) اگر خواستی بباء را متعلق به جاءت میگیری، و اگر بخواهی آن را متعلق به محذوف می گیری که به معنی (و جاءت سكره الموت و معها الحق) است که با به معنی مع باشد.

---

(۱)- شاهد در فی حد الظبّاه است

که جار و مجرور به معنی حالت آمده است مانند جَاءَتْ سَكْرَهُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ. [...]

(۲) - شاهد در بالمرود است که به معنی حالگونه مع المرود آمده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۷

لغات آیات: ... ص: ۲۴۷

أَفَعِينَا - گفته می شود: (عییت بالأمر) هنگامی که بدان راه نبری و برایت امکان آن عمل نباشد، و می گویی: (أعیت) هنگامی که از کاری خسته شده باشی، و ماده (عی) همه اش به معنی خستگی است، با این فرق که گاهی خستگی در حال یافتن است، و گاهی به هنگام فراغت از کاری.

الورید - رگی است در حلقوم، در طرف راست و سمت چپ گردن دو رشته رگ وجود دارد که به آن ورید گویند، و گویا ورید رگی است که کلیه موی رگهای سر به آن اتصال دارد، و حبل الورید رشته ای است در گردن که از حلقوم جدا شده رو به کتف می رود.

رقیب - به معنی حافظ و نگهبان است.

عنید - به معنی آماده برای اجرای امر.

معنی آیات: ... ص: ۲۴۷

آن گاه خداوند به منظور تسلیت خاطر پیامبر (ص) و تهدید کفار از امتهایی که پیامبران را تکذیب می نموده اند یاد کرده می فرماید:

«كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ» از امتهای گذشته.

«قَوْمُ نُوحٍ» که خداوند آنان را در آب غرق فرمود.

«وَأَصْحَابُ الرَّسِّ» به نقل از عکرمه اینان صاحبان چاههایی هستند که پیامبر خود را پس از کشتن در این چاهها دفن نمودند.

و از ضحاک نقل شده است که رس چاهی است که صاحب یاسین در آن کشته شده است.

و از قتاده نقل شده است که یاران رس قومی هستند در یمامه که بر سر

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۸

چاههای خود می باشند «۱».

بعضی هم گفته اند که اینان صاحبان اخدود «۲» هستند.

و از امام باقر و امام صادق (ع) روایت شده است که عمل زشت سحق «۳» زنان در قوم رس بوده است «۴».

---

(۱) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۲۵

می گوید: رس چاهی است در نزدیکی یمامه و این مردم همان قوم شعیند که او را تکذیب کردند.

(۲) - اخدود به معنی جوی و کانال است.

(۳) - هم جنس بازی زنان با یکدیگر.

(۴) - تفسیر برهان ج ۴ ص ۲۱۷، از حضرت صادق (ع) روایت می کند که زنانی بر آن حضرت وارد شدند، یکی از آن زنان در باره عمل سحق از حضرت پرسید؟ حضرت فرمودند: حد شرعی آن حد شرعی زنا کننده است، زن گفت:

خداوند این حد را در قرآن یاد آور نشده است؟ فرمودند: آری خداوند از آن یاد کرده است و اینان همان اصحاب رس می باشند.

و در تفسیر علی بن ابراهیم قمی ج ۲ ص ۳۲۲ آمده است: (اصحاب رس قومی هستند که به هلاکت رسیدند، زیرا این قوم مردانشان به مردان، و زنانشان به زنان اکتفاء می کردند، و رس نهی است در ناحیه آذربایجان).

تفسیر صافی ج ۲ صفحه ۱۹۳ داستان اصحاب رس را بنقل از عیون أخبار الرضا (ع) و علل الشرائع از حضرت رضا (ع) از پدرانش از امام حسین (ع) بدین بیان نقل می کند: (سه روز پیش از شهادت علی (ع) فردی از اشراف قبیله تمیم به نام عمرو خدمت حضرت آمده پرسید: یا امیر المؤمنین به من خبر بده که اصحاب رس چه زمانی بوده و در چه مکانی می زیسته اند؟ و پادشاه آنان کی بوده؟ و آیا خداوند برای آنان پیامبری فرستاده است یا نه؟ و با چه طریقی به هلاکت

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۴۹

«وَتَمُودُ» و اینان قوم صالح پیامبر (ع) می باشند.

(رسیدند؟ زیرا من در کتاب خداوند بزرگ می بینم که از آنان

یاد شده است، اما در جایی داستان آنان را نمی یابیم؟

علی (ع) فرمودند: در باره حدیثی از من پرسیدی که پیش از تو کسی از من نپرسیده است، و پس از من نیز احدی برایت از آن نخواهد گفت مگر از قول من، و هیچ آیه ای در قرآن نیست مگر آنکه من آن را می دانم و از تفسیر قرآن آگاهم، و می دانم که در چه مکانی نازل شده است، و در بیابان یا کوه، و در چه وقتی نازل شده است؟ در شب یا روز، و اشاره به سینه خود کرده فرمود:

در اینجا دانشی فراوان نهفته است، اما جویندگان آن اندک است، و به زودی مرا که از دست دادید سخت پشیمان خواهید شد، از داستانهای آنان ای برادر تمیم این بود که اینان مردمی بودند درخت صنوبری را که به آن (شاه درخت) می گفتند و آن را یافت پسر حضرت نوح (ع) بر سر چشمه ای به نام (روشاب) کاشته بود می پرستیدند، و این چشمه پس از طوفان برای حضرت نوح (علیه السلام) برای او از زمین جوشیده بود.

و علت اینکه این قوم را اصحاب رس نامیده اند، آن است که پیامبر خودشان را زنده زنده در زمین دفن کردند، و این جریان پس از حضرت سلیمان بن داود بود، و این قوم دوازده قریه کنار رودخانه ای در بلاد مشرق که به آن رود (ارس) می گفتند داشتند، و این نهر به نام آنان نامگذاری گردید، و آن روزها نهری پر آب تر و گواراتر از این نهر وجود نداشت، و نیز قریه هایی پر جمعیت تر و آبادتر از این قریه ها وجود نداشت.

یکی از این قریه ها آبان و دیگری

آذر و سومی دی و چهارمی بهمن، پنجمی اسفند، ششمی فروردین، هفتمی اردیبهشت، هشتمی خرداد، نهمی

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۰

«وَعَادُ» و اینان قوم حضرت هود (ع) میباشند.

(مرداد، دهمی تیر، یازدهمی مهر، دوازدهمی شهریور، نامیده می شدند، و بزرگترین شهرهای آنان اسفندار نام داشت، و این شهر محل سکونت پادشاه آنان بود که نامش ترکوذ بن غابور بن یارش بن ساذن بن نمرود بن کنعان فرعون ابراهیم (ع) بود، و در همین شهر چشمه ای و درخت صنوبری وجود داشت، و در هر یک از شهرهای آن منطقه تخمه ای از این درخت را کاشته بودند و تخمه ها روئیده به صورت درختهای بزرگی در آمده بود، و آب آن چشمه و نهرهای آن را بر خود حرام کرده، و نه خودشان و نه حیواناتشان از آب آن، نمی نوشیدند، و هر کس از این آبها می نوشید او را می کشتند، و می گفتند این چشمه مایه زندگی خدایان ما است و احدی حق ندارد زندگی خدایان ما را ناقص کند، و این مردم و حیواناتشان از رود ارس آب می آشامیدند که قریه های آنان در کنار آن قرار گرفته بود، و در هر ماه از سال در هر یک از این قریه ها روزی را عید قرار داده بودند، و اهل آن قریه آن روز اطراف آن درخت گرد می آمدند که پرده ای از حریر روی آن نصب می شد و انواع و اقسام تصویرها بر آن نقش بسته بود، سپس یک گوسفند و یک گاو می آوردند و آنها را به عنوان قربانی برای آن درخت سر می بریدند و هیزم روی آنها گذاشته آتش می زدند، و هنگامی که

دود این قربانی ها بالا می رفت و میان آنان و دیدن آسمان فاصله می شد برای درخت به سجده می افتادند، و در پیشگاه درخت گریه و زاری می نمودند که از آنان راضی شود، و شیطان هم می آمد و شاخ و برگ درخت را حرکت داده و از ساق درخت مانند بچه فریاد می زد که ای بندگان من از شما راضی شدم، خوشحال باشید و چشمتان روشن باد، آن گاه آنان سر از سجده

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۱

«وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ» یعنی: و نیز فرعون حضرت موسی را تکذیب کرد.

(برداشته مشغول خوردن شراب و نواختن موسیقی و گرفتن دست بند میشدند، و شب و روزشان را بدین طریق می گذرانیدند، و بر می گشتند، و ایرانیان اسامی ماههای خود را آبان و آذر و غیره نامیدند و این اسامی را از روی شهرهای دوازده گانه خود برداشته بودند، چون به یکدیگر می گفتند:

این عید شهر فلان و عید شهر فلان است تا اینکه نوبت عید قریه بزرگشان می رسید که بزرگ و کوچک آنجا جمع می شدند، و کنار درخت صنوبر و چشمه سرا پرده ای از دیبا می زدند که روی آن انواع تصویرها نقش بسته بود و این خیمه دوازده در داشت که هر در آن مربوط به مردم اهل یک قریه بود، و بیرون این چادر برای درخت صنوبر سجده می کردند، و چندین برابر قربانی درخت قریه خود اینجا قربانی می کردند، اینجا نیز شیطان می آمد و درخت را به شدت تکان می داد، و از داخل آن با صدای بلند حرف می زد، و به آنان بیش از همه شیطانها وعده و وعید می داد، و سر از سجده بر

می داشتند، در شادی و سرور فرو می رفتند و به عدد عیدهای گذشته دوازده روز به نوشیدن شراب و عیاشی می پرداختند و سپس باز می گشتند.

پس از آنکه کفر آنان نسبت به خداوند بزرگ و پرستش غیر او طولانی گردید، خداوند پیامبری را از پیامبران بنی اسرائیل که از فرزندان یهودا ابن یعقوب بود به سوی آنان مبعوث فرمود، این پیامبر مدت زمانی طولانی در میان آنان گذراند که آنان را به عبادت خداوند بزرگ و معرفت او فرا می خواند، ولی از او پیروی نمی کردند.

پیامبر که دید این قوم سخت در گمراهی به سر می برند، و دعوت او را به رستگاری و سعادت نمی پذیرند، روزی که عید قریه بزرگشان فرا رسیده بود

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۲

و قوم لوط حضرت لوط را تکذیب نمودند، و اینکه قوم لوط را برادران آن حضرت

(دست به دعا برداشته گفت: پروردگارا این بندگان جز تکذیب من و کفر ورزیدن نسبت به تو عملی ندارند، و به پرستش درختی می پردازند که نه قدرت سود رساندن و نه یارای زیان رساندن به کسی را دارد، خداوند تمام درختان آنان را خشک کن، و قدرت خود را به آنان نشان ده! فردا صبح که شد مردم آن قریه ها دیدند درختانشان خشکیده است، این پیشامد برای آنان سخت مصیبت بار و دردناک بود و آنان در بن بستی عجیب قرار داد، و با این پیش آمد به دو دسته تقسیم شدند:

یک دسته گفتند: این مرد که گمان می کند فرستاده خدای آسمان و زمین است خدایان شما را سحر کرده است تا شما را از خدایانتان و دیگران ساخته متوجه خدای خودش نماید.

دسته دیگر

گفتند: اینطور نیست، بلکه خدایان شما چون دیده اند این مرد به آنان بد می گوید و شما را به سوی خدای دیگری فرامی خواند خشمناک شده اند و منظره زیبا و حسن و طراوت خود را از شما پنهان ساخته اند، تا شما بر او خشمناک شوید و بر او پیروز گردید.

بدین ترتیب همگی متحدا تصمیم به کشتن پیامبر خدا گرفتند، و لذا شروع به کندن چاههای بزرگی نمودند و این چاهها را تا دهانه چشمه به همدیگر ربط دادند، و تمام آب چشمه را کشیدند، آن گاه در کف آن چشمه چاهی که دهانه ای بسیار تنگ داشت حفر نمودند و پیامبرشان را داخل آن چاه فرو کرده تخته سنگ بزرگی روی در چاه گذاردند، آن گاه آب چاهها را باز کردند، سپس گفتند: اینک امیدواریم خدایان ما که دیده اند چگونه دشمن آنان را که به آنان بد می گفت و مانع عبادتشان می شد کشته ایم از ما راضی شوند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۳

دانسته است چون آنان در نسب با لوط شریک بودند.

«وَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ» و اینان قوم شعیب پیامبرند.

«وَ قَوْمُ ثُبَيْعٍ» و او تبع حمیری است که در تفسیر (أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ ثُبَيْعٍ) از او یاد نمودیم.

(و سپس جسد پیامبر را کنار درخت بزرگ دفن نمودند تا دلش آرام گیرد، و دوباره نور و سرسبزی آن مانند گذشته به ما بازگردد، و اینان آن روز را تا به آخر آنجا بودند و صدای ناله پیامبرشان را می شنیدند که می گفت: خدایا می بینی که مرا در چه تنگنایی قرار داده اند و چگونه ناراحتم ساخته اند به بیچارگی و بی پناهییم رحم کن، و

هر چه زودتر جانم را بستان، و اجابت دعایم را به تأخیر مینداز، تا اینکه مرد.

خداوند به جبرئیل فرمود: ای جبرئیل آیا این بندگان من که از صبر من مغرور گشته اند، و از مکر من در امان مانده اند، و به غیر از من چیزهایی را پرستش نموده اند، و پیامبرم را کشتند، آیا می توانند در برابر خشم من مقاومت نمایند؟ و از سلطه من بگریزند؟ چگونه می توانند با اینکه من از عصیانگرانم که از عذاب من نمی ترسند انتقام خواهم گرفت، و به عزتم سوگند یاد کرده ام که این قوم را مایه عبرت جهانیان خواهم ساخت.

همانطور که آن قوم مراسم عید خود را می گذرانیدند تندبادی سرخ و شدید بر آنان فرستاد که همگی را متحیر و هراسناک ساخت، و آنان به روی یکدیگر افکند، و زمین زیر پایشان تبدیل به گوگرد شده آتش گرفت، و ابری سیاه بالای سرشان آمده مانند پاره های آتش بر سرشان فرو ریخت و بدنهایشان مانند سرب که در آتش ذوب می گردد آب شد.

از عذاب الهی و فرود آمدن خشم او به درگاهش پناه می بریم، و لا حول و لا قوه الا بالله العلی العظیم).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۴

«كُلُّ» همه این اقوام که از آنان یاد شد.

«كَذَّبَ الرُّسُلَ» پیامبرانی را که به سوی آنان مبعوث شده بودند تکذیب نموده نبوت آنان را انکار نمودند.

«فَحَقَّ وَعِيدٌ» یعنی: آن عذابی که آنان را بدان وعده می دادم بر ایشان واجب شد.

بنا بر این در صورتی که سرانجام کار ملت‌های گذشته که پیامبران را تکذیب می نمودند هلاکت و نابودی است، شما هم ای اعراب در تکذیب رسولان و انکار

پیامبریشان راه آنان پیموده اید، و حالت شما نیز همانند آنان زیانکاری و هلاکت است.

آن گاه خداوند در پاسخ آنان که می گویند: (ذَلِكْ رَجْعٌ بَعِيدٌ) یعنی این بازگشت بعید به نظر می رسد می فرماید:

«أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ» آیا آن گاه که آنان را آفریدیم در حالی که چیزی نبودند ما از آفرینش آنان عاجز بودیم؟ پس چگونه از برانگیزاندن مجدد و بازگشت دادن آنان عاجز خواهیم بود؟ و این یک نوع به اقرار آوردن آنان است، زیرا آنان اعتراف نمودند که خداوند آفریدگار آنان است و سپس منکر برانگیختن مجدد شدند.

به هر کس که از انجام کاری عاجز باشد می گویند (عیی به)، آن گاه یادآور می شود که آنان از برانگیخته شدن پس از مرگ در شک هستند و می فرماید:

«بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ» یعنی: بلکه آنان نسبت به بازگشت مجدد آفرینش در گمراهی و شک و تردید هستند، و لبس مانع از درک معنی است، چون به منزله پرده است روی آن معنی، و جدید تازه پدید آمده را گویند.

«وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ» منظور از انسان جنس بشر است یعنی فرزند

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۵

آدم.

«وَنَعَلَمُ مَا تُوسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ» یعنی: از آنچه در قلب آنان بگذرد آگاهیم، و نیز از مکنونات دل او که آن را برای احدی از مخلوقین آشکار نمی سازد آگاه هستیم.

«وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ» ما از نظر آگاهی نزدیک تر از رگ گردن به او هستیم.

«مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» و حبل الوريد، رگی است که در بدن انسان پراکنده است، و در تمام اعضاء بدن انسان مخلوط است.

ابن عباس و مجاهد

گفته اند: حبل الوريد رگی است در حلقوم.

حسن گفته است: حبل الوريد رگی است وابسته به قلب، یعنی: ما از قلب انسان به او نزدیک تر هستیم.

بعضی هم گفته اند: یعنی ما به او نزدیکتر هستیم از کسی که در نزدیکی به منزله حبل الوريد او است.

بعضی گفته اند یعنی: ما بیشتر از حبل الوريد بر انسان تسلط داریم، با اینکه حبل الوريد به بدن انسان نزدیکتر از هر چیز و بر آن مسلط است.

بعضی هم گفته اند یعنی: ما در ادراک از حبل الوريد به او نزدیکتر هستیم اگر حبل الوريد دارای ادراک باشد.

آن گاه خداوند یادآور می شود که با آگاهی نسبت به انسان دو فرشته را بر او گمارده است که اعمال او را ثبت می نمایند تا با دلیل او را ملزم کنند و میفرماید:

«إِذْ يَتَلَقَى الْمُتَلَقِيَانِ» اذ متعلق است به (وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ) یعنی: ما داناتر و با تسلطتریم نسبت به انسان هنگامی که آن دو برخورد کننده که دو فرشته اند اعمال او را می گیرند و برای او می نویسند همان گونه که نویسندگان املاء می نویسند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۶

«عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ قَعِيدٌ» منظور آن است که این دو فرشته در طرف راست او نشسته و در طرف چپ او نیز نشسته اند، و کلمه قعید را برای یکی از آن دو آورد با اینکه منظور هر دو بوده است، و اینجا منظور از قعید کسی است که همیشه ملازم و مراقب او است نه نشسته در مقابل ایستاده.

حسن و مجاهد گویند: فرشته دست راست نویسندگان حسنات انسان است، و فرشته دست چپ نویسندگان اعمال زشت انسان.

حسن گویند: فرشتگان

کاتب اعمال چهار فرشته هستند که دو نفر آنان کاتب اعمال روز و دو نفر کاتب اعمال شب هستند.

«مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ» یعنی: انسان هیچ کلامی را نمی گوید که آن سخن را از دهانش بیرون براند مگر آنکه نزد او حافظی با او حضور دارد یعنی فرشته ای که مأمور آن سخن ها است، یا فرشته دست راست و یا فرشته دست چپ که عمل او را حفظ می کند و هیچ عملی از او پنهان نخواهد ماند.

و هاء در کلمه (لدیه) به کلمه (قول) بر می گردد یا به قائل باز می گردد.

از ابی امامه از پیامبر خدا (ص) روایت شده است که فرمودند: فرشته دست چپ نسبت به مسلمانی که گناه کرده است مدت شش ساعت قلم خود را بر می دارد، اگر در ظرف این مدت پشیمان شد و توبه کرد آن گناه را نمی نویسد، و گر نه یک گناه برای او می نویسد.

و در روایت دیگری حضرت می فرماید: فرشته دست راستی نسبت به فرشته دست چپ فرمانروا است، هر گاه مسلمان عمل نیکی انجام داد فرشته دست راست ده برابر در نامه اش می نویسد، و هر گاه عمل گناهی انجام داد و فرشته دست چپ خواست آن را به حسابش بنویسد، فرشته دست راستی به او میگوید:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۷

دست نگهدار، و فرشته دست چپ هفت ساعت صبر می کند، اگر از این گناه به پیشگاه خداوند پوزش خواست و آمرزش طلبید آن گناه را به حساب او نمی نویسد، و اگر توبه نکرد یک گناه به حسابش می نویسد.

از انس بن مالک روایت شده است که رسول خدا (ص)

فرمودند: خداوند بر بنده اش دو فرشته گمارده است که اعمال او را می نویسند، هر گاه که بنده خدا فوت کرد آن دو فرشته گویند: پروردگارا بنده ات فلان کس را قبض روح کردی اینک ما کجا رویم؟ خداوند در پاسخ آنان می فرماید: آسمان من از فرشتگانم پر است که مرا ستایش می کنند، و زمینم نیز پر است از بندگانم که اطاعت می نمایند، بروید به سوی قبر بنده ام و مرا تسبیح و تکبیر و تهلیل نمائید و آنها را تا روز قیامت در زمره حسنات بنده ام بنویسید.

«وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ» یعنی: سختی و شدت جان کندن که انسان را بیهوش نموده بر عقلش چیره می گردد، بالحق یعنی امر آخرت که صاحبش آن را شناخته به سوی آن اضطرار یابد.

بعضی گفته اند: معنی آیه این است که جان کندن مرگ را که حق است آورد.

مقاتل گوید: یعنی مرگ حق است و حتما پیش خواهد آمد، و منظور آن است که جان کندن مرگ به شما نزدیک است برای آن آماده شوید، چون به قدری نزدیک است که گویا تحقق یافته است مانند آنجا که خداوند می فرماید:

(أَتَى أَمْرُ اللَّهِ).

روایت شده است که عایشه به هنگام مرگ ابی بکر این شعر را خواند:

(لعمرك ما يغني الثراء عن الفتى اذا حشرت يوما و ضاق بها الصدر)

یعنی: (به جان تو ثروت انسان را بی نیاز نخواهد ساخت، آن گاه که نفس

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۸

به شماره آمد و سینه تنگ شد).

ابو بکر در پاسخ عایشه گفت: این گونه سخن نگو، بلکه آن گونه که قرآن گفته است بگو: (وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ).

کسی که در چنگال مرگ افتاده است به او گویند:

«ذَلِكَ» یعنی: این مرگ.

«مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ» همان است که از آن فرار کرده کناره می گرفتی.

«وَنُفِخَ فِي الصُّورِ» تفسیر آن قبلا گذشت.

«ذَلِكَ يَوْمَ الْوَعِيدِ» یعنی: این روز، روز تحقق وعده عذابی است که خداوند با آن بندگانش را ترسانیده است تا آماده شده، به فرمان خدا به کردار شایسته پردازند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۵۹

آیات ۲۱-۳۰ سوره ق ۵۰

[سوره ق (۵۰): آیات ۲۱ تا ۳۰] ... ص: ۲۵۹

اشاره

وَ جَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ (۲۱) لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (۲۲) وَ قَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَىٰ عَتِيدٌ (۲۳) أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ (۲۴) مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ (۲۵)

الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ (۲۶) قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَمْتَهُ وَ لَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ (۲۷) قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَمْ أُدْ وَ قَدْ قَدَّمْتُمْ إِلَيْكُمْ بِالْوَعْدِ (۲۸) مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلَ لَعَدَىٰ وَ مَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۲۹) يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ (۳۰)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۰

ترجمه آیات: ... ص: ۲۶۰

۲۱- هر فردی خواهد آمد در حالی که همراه او فرشتگانی هستند که او را جلو انداخته شهادت به اعمالش خواهند داد.

۲۲- تو تا به حال از این روز در غفلت بودی، ما پرده را از جلو دیدت برداشتیم، و امروز چشمت تیزبین است.

۲۳- قرین انسان گوید: این که نزد من است حاضر است.

۲۴- هر کافر منکر حقی را به دوزخ افکنید.

۲۵- اینکه سخت مانع نیکی بوده ستمگر و شکاک است.

۲۶- کسی که با خدا خدایی دیگر قرار داده است، او را در عذابی شدید افکنید.

۲۷- قرین انسان گوید: پروردگارا من او را گمراه نکردم، و لکن او خودش در گمراهی آشکاری بود.

۲۸- خداوند گوید: در پیشگاه من با یکدیگر به دشمنی نپردازید، من قبلا وعده های عذاب به شما دادم.

۲۹- آنچه گفته شده است در نزد من تبدیل پذیر نبوده، و من نسبت به بندگان ستمگر نیستم.

۳۰- روزی که به جهنم گوئیم آیا پر شدی؟ جهنم گوید: آیا بیشتر هست؟

قرائت آیات: ... ص: ۲۶۰

نقل - نافع و ابو بکر یوم یقول با یاء قرائت کرده اند، و بقیه قاریان نقول با نون قرائت کرده اند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۱

دلیل قرائت آیات: ... ص: ۲۶۱

قرائت با یا (یقول) به معنی آن است که خداوند می فرماید: و قرائت با نون (نقول) به آیه قبلی (قَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ) و (مَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ) شباهت و مناسبت خواهد داشت.

لغات آیات: ... ص: ۲۶۱

سائق - سوق به معنی وادار ساختن به حرکت.

حدید - به معنی حاد یعنی تیز است مانند حفیظ و حافظ.

عنید - کسی است که متمایل از میانه روی باشد، و به معنی عنود و عاند هم هست، و ناچه عنود به شتری گویند که در حرکت مستقیم نیست، و عنید سرگردان در حرکت است.

اعراب آیات: ... ص: ۲۶۱

هذا ما لَعَدَى عَتِيدٌ - ما در اینجا نکره موصوفه است، و تقدیرش این است (هذا شیء ثابت لدی عتید) بنا بر این ظرف (لدی) صفت است برای (ما)، و همین طور (عتید) صفت ما است.

جهنم - غیر منصرف است چون دارای تعریف و تأنیث است، و ریشه آن از گفتار اعراب است که گویند: (بئر جهنم) در

صورتی که چاه بسیار عمیق باشد.

بعضی هم گفته اند: جهنم اجمعی است، بنا بر این قول باز جهنم غیر منصرف است به خاطر دو عامل تعریف و عجمه.

أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ - در این جمله چند قول گفته شده است:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۲

۱- اینکه عرب به مفرد و جمع مانند تثنیه امر می کند، و به یک مرد می گوید: قوما و اخرجا، و از حجاج نقل شده است که می گفته است: (یا حرّسی اضربا عنقه) که منظور اضرب است «۱».

فراء گوید: از یک عرب شنیدم که می گفت: (ویلک ارحلاها).

و بعضی از اعراب برای من شعری بدین گونه انشاء کرد:

(فقلت لصاحبي لا تحبسانا بنزع اصوله و اجتر شيحا)

و ابو ثروان برای من انشاد کرد:

(فان تزجرانی یا ابن عفان انزجر و ان تدعانی احم عرضا ممنعا)

فراء گوید: بنظر من علت آوردن تثنیه برای مفرد و جمع آن است که کمترین یاران انسان دو

چیز است که شتر و گوسفند باشد، و همین طور همراهان حد اقل سه نفر می باشند، و لذا کلام فرد طبق دو یاورش جاری شده است، همانگونه که می بینیم شعرا بیشتر سخن از دوست و معشوق به صورت تشبیه می آورند امرؤ القیس شاعر عرب گفته است:

(خلیلی مَرَّابی علی أم جندب لنقضی حاجات الفؤاد المعذب

فانکما ان تنظرانی لیلہ من الدھر تنقضی لدی أم جندب)

سپس می گوید:

---

(۱) - شاید منظور اضرِبوا به صیغه جمع باشد چون (حَرَس) جمع است، و شاهد بر سر این است که (اضرِبوا) به صیغه تشبیه برای حرس که جمع است آمده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۳

(أ لم تر أني كلما جئت طارقا وجدت بها طيبا و ان لم تطيب «۱»)

که به مفرد بازگشته است، چون در اول کلام هم واحد بوده که در لفظ تشبیه آمده است.

باز شعر دیگری سروده می گوید:

(خلیلی قوما فی عطاله فانظروا أنارا تری من نحو ما بین أم برقا «۲»)

که گفته است تری و نگفته است تریا.

۲- عَلَّتْ تشبیه آوردن القیا آنست که دلالت بر تکثیر کند، مثل اینکه گفته است الق، الق و ضمیر تشبیه آورده است تا دلالت بر تکریر فعل کند، و این به عَلَّتْ شدت ارتباط فاعل به فعل است، بطوری که هر کدام از آن دو مکرر شوند مثل آن است که دو می مکرر شده است، و این قول مازنی است، و در نظر او آیه

(قال ربّ ارجعون) هم از این قبیل است که ارجعون جمع بسته شده است تا دلالت بر تکریر کند، مثل اینکه گفته است: (ارجعنی ارجعنی ارجعنی) و

مانند آن است که قول امرئ القیس شاعر که گفته:

(قفًا نَبْکَ مِنْ ذِکْرِی حَبِیبٍ وَ مَنْزَلٍ) و مانند آن که مثل آن است که دو بار گفته است: قف قف.

---

(۱) - که در دو بیت اول خلیلی و انکما تشیه آمده است اما در بیت سوم الم تر به صیغه مفرد آمده است.

(۲) - عطاله کوهی است بلند در سوده از دیار بنی سعد، و در لسان العرب بدین شکل آمده است:

(أ نَارًا تَرَى مِنْ ذِیِ ابَانِینَ أُمَّ بَرْقَا) و ما بین اسم محلی است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۴

۳- اینکه امر القیا شامل سائق و شهید می شود، مثل اینکه گفته است:

(یا ایّها السائق و الشّهِید القیا).

۴- اینکه الف آخر القیا نون تأکید خفیفه بوده است، و در اصل القین بوده است، و وصل جاری مجرای وقف شده و نون

تبدیل به الف گردیده است، همان گونه اعشی شاعر گفته است:

(وَ ذَا النَّسْکِ الْمَنْصُوبِ لَا تَنْسُکْنَهُ وَ لَا تَعْبُدِ الشَّیْطَانَ وَ اللَّهُ فَاعْبُدَا) «۱»

و مؤید این قول روایتی است که از حسن در قرائت این آیه آمده است که (القیا) با تنوین خوانده است.

الَّذِی جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ - اگر الذی را مبتدا بگیریم خبرش می شود (فألقیاه) و نیز جایز است آن را منصوب بدانیم به وسیله فعلی مضمَر که فألقیاه آن را تفسیر می کند، و نیز می شود آن را منصوب بگیریم بنا بر اینکه بدل باشد از (كُلُّ كَفَّارٍ) که قبلا آمده «۲» ولی نمی شود العذی را مجرور بدانیم که صفت برای کفار باشد، چون نکره با موصول صفت آورده نمی شود، و موصول وصله است

برای توصیف اسمایی که با جمله‌ها معرفی می‌شوند.

معنی آیات: ... ص: ۲۶۴

آن گاه خداوند بزرگ از حالت مردم پس از برانگیخته شدن مردگان خبر داده می‌فرماید:

(۱) - این شعر در ج ۱ عربی تفسیر صفحه ۲۰۹ آمده است و شاهد بر سر فاعبدا است که فاعبدن بوده، نون تبدیل به الف شده است. [...]

(۲) - و مفعول القیا بوده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۵

«وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ» یعنی: در روز موعود هر فرد مکلفی خواهد آمد در حالی که فرشته‌ای همراه او است که او را به سوی حساب سوق می‌دهد، و فرشته دیگری که شاهد اعمال او است و تمام اعمال او را یاد-داشت نموده است، که دیگر راهی برای فرار و انکار نخواهد داشت.

ضحاک گفته است سائق از فرشتگان خواهد بود، و شاهد از اعضاء و جوارح بدن انسان است که شهادت بر اعمال آنان می‌دهد.

«لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ» یعنی: به او گفته می‌شود که تو در اشتباه و فراموشی به سر می‌بردی.

«مِنْ هَذَا» و در دنیا از این روز غافل بودی، و غفلت عبارت است از رفتن معنایی از خاطره و ذهن.

«فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَ كَ» و ما آن پرده‌ای را که در دنیا قلب و گوش و چشم را پوشانیده بود برداشتیم تا اینکه همه چیز برایت روشن شد، حقیقت اشیاء تنها در آخرت برای انسان کشف می‌شود، چون خداوند علوم ضروری را در انسانها می‌آفریند، و با داشتن این علوم است که پرده از چشم و گوش و دل آنان برداشته می‌شود، و منظور از این کشف و بینش عموم مکلفین

است، چه نیکان و چه تبهکاران، چون تمام افراد بشر بطور ضروری این آگاهی را خواهند یافت.

«فَبَصْرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ» یعنی: امروز دیگر چشمت تیزبین خواهد بود که هیچ نوع شک و شبهه ای در آن راه نخواهد یافت.

بعضی گفته اند یعنی: امروزه دانشت نسبت به حالاتی که در دنیا داشتی نافذ است، و منظور از بصر در اینجا چشم سر نیست، همانگونه که می گویند:

فلانی بصیرت به نحو یافته است.

و از ابن عباس روایت شده است که این آیه مخصوص کافران است، یعنی: تو امروز آنچه را که در دنیا ندانستی خوب می دانی.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۶

«وَقَالَ قَرِينُهُ» حسن گفته است: قرین فرشته شاهد اعمال انسان است، و همین معنی نیز از امام باقر و امام صادق (ع) روایت شده است.

از مجاهد نقل شده است منظور از این قرین همان شیطانی است که بر او گمارده شده است.

بعضی هم گفته اند: منظور از قرین همنشین او است از انسانها.

«هَذَا مَا لَمَدَتِّي عَتِيدٌ» اگر منظور از قرین فرشته شاهد باشد معنی این است: این حساب او است که نزد من در این پرونده آماده است، یعنی به پروردگارش می گوید: مرا بر او موکل ساخته بودی اینک اعمال او را که نوشته ام نزد من حاضر است.

و اگر منظور از قرین شیطان یا همنشین انسی باشد معنی این است این عذاب نزد من حاضر است و به سبب گناهایی که انجام داده ام برآیم فراهم آمده است.

«أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ» این خطاب به خازن جهنم است.

زجاج گوید: خطاب به دو فرشته موکل بر انسان است که سائق و شهید می باشند، و

آنچه در این باره آمده است یادآور شدیم.

ابو القاسم حسکانی با اسناد خود از اعمش روایت کرده است که گفت:

ابو المتوکل ناجی از ابی سعید خدری روایت کرده است که رسول خدا (ص) فرمود:

(هنگامی که روز قیامت می شود خداوند به من و به علی می فرماید: الْقِيَا فِي النَّارِ مِنْ ... یعنی: دشمنان خود را به جهنم اندازید، و دوستان خود را وارد بهشت سازید، و این معنای أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ... و عنید کسی است که از حق و رشد روی گردان شده است.

«مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ» یعنی: مانع نیکبها است که خداوند فرمان داده است ثروت-

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۷

گذاشته اند آنست که در عذاب جهنم این شیطان هم قرین انسان خواهد بود.

بعضی هم گفته اند: منظور از این قرین انسان است و آنان عبارتند از علمای فاسد و پیروانشان. «۱»

«رَبَّنَا مَا أَطَّعْتُهُ» شیطان گوید: خدایا من او را گمراه نساخته و او را با بی میلی وادار به طغیان نساخته ام، یعنی: من او را عصیانگر نکرده ام.

های خود را در راه او خرج کنیم.

«مُعْتَدٍ» ستمگر متجاوزی که از حدود الهی تجاوز نماید.

«مُرِيبٍ» یعنی: در وجود خدا و آنچه که از طرف او نازل شده است شك می کند.

بعضی گفته اند یعنی: متهم است و با انجام کارهایی مورد سوء ظن قرار می - گیرد، مانند شخص مورد ملامت که کارهایی انجام می دهد، و به خاطر آن کارها ملامت می گردد.

بعضی گفته اند: این آیه در باره ولید بن مغیره نازل شده است، چون فرزندان برادرش در باره اسلام آوردن با او مشورت کرده بودند، که ولید آنان را از اسلام

آوردن مانع شد، بنا بر این منظور از خیر اسلام خواهد بود.

«الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ» که بتها را با خدا شریک دانسته است.

«فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ» و این قسمت تأکید قسمت قبلی است، مثل، اینکه گفته است آنچه را که بشما گفته ام عمل کنید که او مستحق عذاب است.

«قَالَ قَرِينُهُ» از ابن عباس و قتاده و مجاهد نقل شده است که منظور از قرین شیطانی است که او را گمراه ساخته است، و علت آنکه نام آن شیطان را قرین

---

(۱) - شواهد التنزیل حسکانی ج ۲ ص ۱۸۹ در دنباله حدیث آمده است که (ابو حنیفه بقوم گفت: برخیزید دیگر از این محکمتر چیزی نخواهد آمد).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۸

«وَلَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ» و از ایمان گمراه بود.

«بَعِيدٍ» یعنی با انتخاب راه بد طغیان نمود، و مثل این آیه است آنجا که آمده است (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي).

«قَالَ» خداوند بزرگ میفرماید:

«لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ» یعنی: بعضی از شمار با بعض دیگر نزد من نزاع نکنید.

«وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعْدِ» یعنی: در دنیا که جای تکلیف بود به شما گفتم ولی اعتنا نکردید، و با دستور من مخالفت کردید.

«مَا يَبْدُلُ الْقَوْلُ لَمَدًى» یعنی: آنچه را که در دنیا به شما گفتم که هر کس را منکر می شود و پیامبرانم را تکذیب کند، و با فرمان من مخالفت نماید، عذاب خواهم نمود، این گفتار به چیز دیگری تبدیل نخواهد یافت، و بر خلاف آن نخواهد شد.

«وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» یعنی: من

در مجازات هیچکس نسبت باو ستم نمیکنم، بلکه او با ارتکاب گناهان بخویشتن ظلم میکند، و اینکه گفته است (ظلام) از باب مبالغه است، به منظور رد کسی که ظلم را بخداوند بزرگ و مقدس نسبت داده است.

«يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ يَوْمَ، متعلق است به (ما يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَى ..)

بعضی گفته اند: متعلق است به مقدر که تقدیر آن عبارت است از (اذکر یا محمّد ذلك اليوم الذي يقول الله فيه لجهنم هل امتلأت من كثره ما ألقى فيك من العصاه)؟

«وَتَقُولُ»، جهنم می گوید:

«هَلِ مِنْ مَزِيدٍ» انس گوید: یعنی جهنم بیشتر مطالبه می کند، مجاهد گوید: اینجا هل من مزید به معنی کفایت است، یعنی دیگر برای پر شدن جهنم ظرفیت اضافی باقی نمانده است، و بر این قول دلالت دارد آیه (لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ) (۱).

---

(۱) - سوره سجده، آیه: ۱۳.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۶۹

و در باره وجه اول گفته شده است: این گفتار از جهنم پیش از وارد شدن تمام اهل جهنم در آتش است.

و نیز می تواند به آن معنی باشد که جهنم خواستار تعداد بیشتری از گناه- کاران شده است، بر این اساس که بر ظرفیتش افزوده شود، همان گونه که در روایت آمده است روز فتح مکه از پیامبر خدا (ص) پرسیدند: آیا به منزل خودت وارد نمی شوی؟ حضرت در پاسخ فرمودند: آیا عقیل برای ما خانه ای باقی گذاشته است؟ چون هنگامی که بنی هاشم از مکه به سوی مدینه هجرت نمودند، عقیل خانه های بنی هاشم را فروخته بود، بنا بر این معنی می شود: آیا چیزی اضافه مانده است.

أما سخنی که

از زبان جهنم آمده است، در باره آن چند وجه گفته شده است:

۱- این جمله به صورت یک مثل آمده است، یعنی: جهنم از نظر وسعت و عظمت مانند یک موجود دارای نطق است که هر گاه به او گفته شود: آیا پر شده ای؟ گوید: پر نشده ام و هنوز گنجایش بسیاری دارم، و مانند آن است گفته عنتره:

فازور من وقع القنا بلبانه و شکا الی بعیره و تحمحم

یعنی: (مرکب سواری من بر گشت و از تیری که به سینه اش نشسته بود با اشک چشم و زمزمه ای که سر می داد به من شکایت نمود) «۱».

۱- شاهد بر سیر این است که شاعر در شعر خود زبانحال مرکب سواری را به شکایت تعبیر نموده است، همانگونه که در قرآن زبانحال جهنم بیان شده است، در شعر بعدی نیز شاهد بر سر نقل زبانحال است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۰

و شاعر دیگر می گوید:

(امتلاً الحوض و قال قطنی مهلاً رویدا قد ملأت بطنی)

یعنی: (حوض پر شده گفت: مرا بس است، مهلتی دیگر بس است که شکم خود را پر نموده ام).

۲- آنکه خداوند برای جهنم وسیله نطق خواهد آفرید و روز قیامت به سخن خواهد آمد، و این قابل انکار نیست، زیرا همان خدایی که دستها و اعضاء و پوست بدن انسان را به زبان آورد، قدرت دارد که جهنم را نیز به سخن آورد.

۳- جمله این خطاب باشد به موکلین بر جهنم که خداوند می خواهد از آنان اقرار بگیرد، و از آنان می پرسد آیا جهنم پر شده است؟ موکلین جهنم در پاسخ می گویند: بلی دیگر جایی برای افزودن نمانده است، تا خداوند

به راستی وعده خداوند پی ببرند (۱) و این سخن از حسن است و حسن میگوید:

(هَلْ مِنْ مَزِيدٍ)؟ بمعنی: (ما من مزید است) مانند آنجا که می فرماید: (هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ) «۲» که به معنی: (لا من خالق غیر الله) است، و این گفته نیز از واصل بن عطاء، و عمرو بن عبید می باشد.

(۱) - آنجا که وعده فرموده است: (لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ) سوره هود، آیه: ۱۱۹ یعنی: (حتما جهنم را از جتیان و مردم همگی پر خواهم نمود).

(۲) - سوره فاطر، آیه: ۳

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۱

آیات ۳۱ - ۴۰ سوره ق ۵۰

[سوره ق (۵۰): آیات ۳۱ تا ۴۰] ... ص: ۲۷۱

اشاره

وَ أَرْزَلْتِ الْجِنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ (۳۱) هذا ما تُوَعَّدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ (۳۲) مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَ جَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ (۳۳) ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ (۳۴) لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ (۳۵)

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ (۳۶) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَاهِدٌ (۳۷) وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَ مَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ (۳۸) فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ (۳۹) وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ ادْبَارِ السُّجُودِ (۴۰)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۲

ترجمه آیات: ... ص: ۲۷۲

۳۱- و بهشت به پرهیزکاران نزدیک گشته دور نباشد.

۳۲- این است که به توبه کنندگان و نگهدارندگان حدود الهی وعده می دادند.

۳۳- آن کس که از خداوند رحمان به نادیده ترسد، و با قلبی مطیع آید.

۳۴- سلامت داخل بهشت شوید که این روز جاویدانی است.

۳۵- آنجا آنچه بخواهند دارند، و نزد ما بیشتر هست.

۳۶- پیش از آنان چه نسله‌ها که به هلاکت رساندیم که آنان از اینان نیرومندتر بودند، و در شهرها راه می‌گشودند، مگر راه فراری وجود دارد؟

۳۷- که در این برای آنان که دل دارند یا با آمادگی گوش می‌دهند اندرزی است.

۳۸- آسمانها و زمین و آنچه میانشان موجود است به شش روز آفریدیم و خستگی بما نرسید.

۳۹- بر آنچه گویند صبر کن، و پیش از بر آمدن خورشید، و قبل از پنهان شدن آن خدایت را تسبیح گوی.

۴۰- و پاسی از شب نیز پروردگارت را تسبیح

کن، و به نماز خواندن پرداز.

قرائت آیات: ... ص: ۲۷۲

ادبار- اهل حجاز و حمزه و خلف (ادبار) به کسر همزه قرائت نموده اند، و بقیه قراء (ادبار) به فتح خوانده اند.

نقبوا- در ضمن قرائتهای نادر آمده است که ابن عباس و ابی العالیه و یحیی

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۳

ابن یعمر (فنبوا فی البلاد) را به کسر قاف خوانده اند.

ألقی السمع- و در قرائت سدی آمده است (أو ألقى السمع).

لغوب- و ابی عبد الرحمن سلمی و طلحه خوانده اند: (و ما مسنا من لغوب) به فتح لام.

دلیل قرائت: ... ص: ۲۷۳

ادبار- ابو علی گوید: (ادبار) مصدر است و مصادر ظرف قرار داده میشوند، به خاطر اراده اضافه شدن اسماء زمان به آنها، و حذف اسماء زمان، مانند آنکه می گویی: (جتک مقدم الحاج و خفوق النجم و خلافه فلان) که در تمام این امثله منظورت (وقت مقدم الحاج و ...) است، همچنین در مورد بحث نیز تقدیر گرفته می شود (وقت ادبار السجود) با این تفاوت که مضاف محذوف در این باب ظاهر نمی شود، و استعمال نمی گردد، بنا بر این در باب ظروف این قرائت مناسب تر است از قول کسی که (ادبار) را به فتح قرائت می کند، مثل اینکه فرمان داده است که پس از فراغت از نماز تسبیح گوید، و هر کس به فتح خوانده است (ادبار) را جمع (دبر) یا (دبر) به ضمّ دال قرار داده است ما قفل و اقفال و طناب و اطناب، و این واژه به صورت ظرف نیز استعمال شده است مانند این مثال که گفته می شود: (جتک فی دبر الصلاه) و (فی ادبار الصلاه).

و نیز اوس بن حجر شاعر عرب گفته است:

(علی دبر الشهر الحرام بأرضنا و ما حولها جدب

نَقَّبُوا- اما بنا بر قرائت کسی که (فَنَقَّبُوا) به کسر قاف قرائت کرده است ابن جنی گفته است از باب (فَعَلُوا) است از نقب یعنی: وارد زمین شده خود را در آن پنهان کنید، زیرا شما راه فراری نخواهید داشت.

ألقى السمع - قرائت او ألقى السمع به معنی آن است که (ألقى السمع منه).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۴

لغوب - ممکن است (لغوب) به فتح لام از جمله مصادری باشد که بر وزن (فعلول) به فتح فاء آمده است، مانند (وضوء) (ولوغ) (وزوع) (قبول) بفتح واو و قاف و اینها صفاتی هستند برای مصادر محذوفه که در مثال: (توضأت وضوءاً) تقدیر خواهد شد: (توضأت وضوءاً حسناً)، و همین طور است در مورد بحث که (ما سنا من لغوب لغوب) یعنی: (تعب متعب).

لغات آیات: ... ص: ۲۷۴

أزلفت - ازلاف به معنی نزدیکی به خیر است، و از آن باب است (زلفه) و (زلفی) و (ازدلف الیه) یعنی: به او نزدیک گشت، و (مزدلفه) منزلتی است در نزدیکی موقف مشعر و جمع، و از این باب است قول راجز شاعر:

(ناج طواه الأین مِمَّا أوجفا طي الليالی زلفا فلزفا سماوه الهلال حتى احقوقفا) نقبوا - تنقیب به معنی تنقیح یعنی باز کردن راه برای رفتن است، و از باب نقب به معنی فتح و باز کردن است، امرؤ القیس شاعر عرب گفته است:

(لقد نَقَّبْتُ فِي الْأَفَاقِ حَتَّى رَضِيتَ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ)

یعنی: در راههای جهان گردش نمودم و در نقبهای آن سیر کردم، لغوب - به معنی خستگی است.

اعراب آیات: ... ص: ۲۷۴

غَيْرَ بَعِيدٍ - صفت است برای مصدر محذوف، تقدیرش این است: (ازلافا غیر بعید) و نیز جایز است این جمله منصوب باشد، بنا بر حالتی که حال برای (الجنه) باشد، و نگفته است (غیر بعیده) چون در تقدیر نسبت است که (غیر ذات بعد) باشد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۵

لِكُلِّ أَوَّابٍ - جایز است در محلّ رفع باشد، بنا بر اینکه خبر مبتدای محذوف باشد، که تقدیرش (هو لكلّ أَوَّابٍ) است، جایز نیست خبر بعد از خبر باشد که تقدیرش (هذا لموعود هذا لكلّ أَوَّابٍ حفيظ) باشد، و نیز جایز نیست که لام متعلق به توعودن باشد، زیرا أَوَّابِينَ همان موعودان هستند، نه آنکه آنان موعود له باشند.

مَنْ حَخِيْبِي الرَّحْمَنَ - جایز است که در محل جر باشد، بنا بر آنکه بدل باشد از أَوَّابٍ، و بنا بر این ترکیب در جمله (وَ جَاءَ بِقَلْبٍ

مُنِيبِ) کلام تمام خواهد شد، و نیز جایز

است که (مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ) مبتدا باشد و خبرش محذوف است بنا بر آنکه تقدیر چنین باشد: (يقال لهم ادخلوها) و بنا بر این ترکیب جمله در (لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ) تمام می شود، و نیز مناسب است که (ادخلوها) خطاب به متقین باشد، و تقدیرش می شود (و تزلف الجنة للمتقين و يقال لهم ادخلوها بسلام).

معنای آیات: ... ص: ۲۷۵

پس از آنکه خداوند از آن عذابهایی که برای کافران و گنه کاران آماده ساخته بود خبر داد، به دنبال آن از آن نعمتهایی که برای پرهیزکاران آماده ساخته است خبر داده می فرماید:

«وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ» یعنی: بهشت برای آنان که از شرک و گناهان دوری جسته اند نزدیک شده و آراسته گردیده است تا در آن از نعمتهای خداوندی برخوردار گردند، (و جنّه) باغی را گویند که در آن انواع و اقسام لذتها از نهادهای روان و درختان و میوه های پاکیزه و همسران نیکو و حوریان ماه طلعت، و خدمتگزاران جوان و بناهای فاخر و تزیین شده به یاقوت و زمرد و طلای ناب، از درگاه الهی خواستاریم که ما را موفق سازد به آنچه که موجب رضایت و تقرب به او است.

«غَيْرَ بَعِيدٍ» یعنی: این بهشت به آنان نزدیک است، و در رسیدن به آن

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۶

هیچ ضرر و مشقتی نخواهند دید، بعضی گفته اند یعنی: آمدن بهشت دور نیست، زیرا هر آینده ای نزدیک است، و مانند این قول است قول حسن که می گوید: مثل اینکه در دنیا اصلاً نبوده ای و در آخرت مثل آنکه زوال نخواهی داشت.

«هَذَا مَا تُوَعَّدُونَ» یعنی: آنچه را که ما از آن یاد کردیم همان است

که بر زبان پیامبران به عنوان پاداش به شما وعده داده اند.

«لِكُلِّ أَوَّابٍ» از ضحاک و ابن زید نقل شده است که اَوَّاب یعنی: بسیار توبه کننده، و بازگشت کننده به فرمان الهی، و از ابن عباس و عطاء نقل شده است که اَوَّاب بمعنی تسبیح کننده است.

«حَفِیْظٍ» آنچه را که خداوند فرمان داده است حفظ می کند، و از انجام دادن کارهایی که جایز نیست مانند گناهی که دامنش را آلوده سازد یا خطایی که از ارزش او بکاهد خویشتن داری می کند.

«مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ» یعنی: او کسی است که از خدا می ترسد، و فرمان او را می برد، و به ثواب و عقاب ایمان دارد با اینکه او را ندیده است.

و از ضحاک و سدی نقل شده است که (... بِالْغَيْبِ) یعنی در پنهان، آنجا که کسی او را نبیند از خدا می ترسد.

«وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ» یعنی: بر این پرهیزکاری و ترس از خدا ادامه داده تا اینکه با قلبی که رو بر طاعت خدای نهاده و با نهانیهای درونی به سوی او توجه دارد وارد جهان دیگر می شود.

«ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ» یعنی: به آنان گفته می شود با امتیّت از هر ناملامی و با سلامت از هر آفتی وارد بهشت شوید.

بعضی گفته اند: یعنی سلام و درود خدا و فرشتگان بر شما باد وارد بهشت شوید.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۷

«ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ» یعنی: این زمانی که مؤمنان در بهشت متنعم خواهند بود ابدی است و محدود به زمان خاصی نخواهد بود.

«لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا» یعنی: آنان در بهشت از نعمتها آنچه دلشان بخواهد و اراده کنند خواهند داشت.

«وَلَعَدَيْنَا مَرْيَدًا» یعنی: علاوه بر آنچه که می خواهند نعمتهایی که به فکرشان نمی رسد، و در آرزو هم ندارند نزد ما موجود است.

بعضی گفته اند: (مزید) عبارت است از پادشاهی که علاوه بر میزان استحقاق بندگان، از طرف خداوند در مقابل اعمالشان به آنان عطا می شود.

آن گاه خداوند سبحان کفار مکه را ترسانده می فرماید:

«وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ» یعنی: پیش از این مردم، نسلهایی که پیامبران را تکذیب نموده بودند به هلاکت رساندیم.

«هُمُ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا» یعنی: آنها که هلاکشان ساختیم از نظر قدرت و نیرو از اینان برتر و فروتر بودند، و با این وصف هلاک ساختن آنان برای ما کاری نداشت، پس این قوم که طغیان می کنند در مقابل عذاب ما چه تأمین یافته اند؟

«فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ» یعنی: آن قوم که هلاک شدند راهها را در شهرها با خشونت و شدت برای خود می گشودند، اصل نقبوا از نقب است که به معنی راه می باشد، بعضی گفته اند یعنی اینان در شهرها راه افتاده، و با قدرت خود می گشتند، و هر راهی را پیموده، و سفرهای طولانی انجام می داده اند.

«هَلْ مِنْ مَحِيصٍ» آیا راه فراری از مرگ وجود دارد؟ یعنی: در تمام این مراحل اینان از هلاکت و مرگ راه گریزی نیافتند.

«إِنَّ فِي ذَلِكَ» یعنی: در آنچه خبر دادم و داستان سرایی کردم.

«لَذِكْرِي» مایه عبرت و منشأ تفکر است در آن.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۸

«لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ» از ابن عباس نقل شده است که قلب در اینجا به معنی عقل است «۱» همان گونه که می گویند: (این ذهاب قلبک) یعنی: قلبت کجا رفته است؟

که منظور از قلب عقل است «۲» یا می گویند: (فلان قلبه معه) یعنی: عقل

---

(۱) - نور الثقلین ج ۵ ص ۱۱۶ از اصول کافی نقل می کند که هشام بن حکم گویند: امام موسی بن جعفر (ع) به من فرمود: (ای هشام خداوند در قرآن می فرماید: (اینها موجب عبرت است برای آنان که قلب دارند) یعنی عقل دارند).

(۲) - شواهد التنزیل حسکانی ج ۲ ص ۱۹۲ در روایتی از علی (ع) روایت می کند که فرمودند: (من آن صاحب قلبی هستم که خداوند اینجا در نظر دارد).

در روایت دیگر باز از حضرت علی (ع) روایت کرده است که فرمودند: (منظور از ذکری در این آیه من هستم).

در روایت دیگری از ابن عباس نقل می کند که (دو شتر بزرگ به پیامبر خدا (ص) اهداء شد، حضرت به یارانش نظر افکنده فرمود: آیا کسی در میان شما هست که بتواند دو رکعت نماز بخواند که در آن به هیچ کاری از دنیا فکر نکند و در قلبش فکر دنیا راه نیابد تا یکی از این دو شتر را به او جایزه دهم، علی به پا خاست و به نماز ایستاد، پس از آنکه سلام داد، جبرئیل نازل شده گفت: یکی از دو شتر را به علی جایزه بده، رسول خدا (ص) فرمود: اما علی در تشهد که نشست به این فکر فرو رفت که کدامیک از دو شتر را بگیرد؟! جبرئیل گفت: آری علی در این فکر بود که شتر چاق تر را بردارد و آن را نحر کرده در راه خدا صدقه دهد، پس تفکرش برای خدا بوده، نه برای خودش و نه برای دنیا.

حضرت رسول (ص) نیز هر

دو شتر را به علی (ع) داد، و خداوند نازل فرمود: (إِنَّ فِي ذَلِكَ...) یعنی: در نمازی که علی خواند اندرز است برای آنان که عقل دارند (...).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۷۹

فلانی با او است.

و علت اینکه خداوند فرموده است اینها موجب عبرت عاقلان است، برای آن است که آنها که عبرت پذیر نیستند توجهی به عقل خویشان نمی کنند.

از قتاده نقل شده است منظور آن است که این سرگذشت موجب عبرت آن کسانی است که دارای قلبی زنده باشند «۱».

«أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ» از ابن عباس و مجاهد و ضحاک نقل شده است یعنی: این سرگذشتها مایه عبرت است برای کسی که گوش فرا داده، و قلب خویشان را مشغول چیزهای دیگری غیر از آنچه می شنود نمی سازد، و آنچه را که می شنود تحویل گرفته آن را درک می کند، و از آن غافل نشده، و فراموش نمی کند، گفته می شود: (الْقِيَامَةُ سَمْعُكَ) یعنی: به سخنان من گوش فرا ده.

ابن عباس گوید: منافقین می آمدند و خدمت حضرت رسول خدا (ص) نشستند، سپس که بیرون می رفتند به یکدیگر می گفتند: او چه حرفهایی می زد؟

و گویی که در محضر پیامبر دلهای آنان همراهشان نبوده است.

از قتاده نقل شده است یعنی در حالی که او شاهد صفت پیامبر است که در کتب سلف آمده است، و منظور از آن اهل کتاب می باشد.

«وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ».

لغوب به معنی خستگی و ملال است، و در این آیه خداوند یهودیان را تکذیب فرموده است که اعتقاد دارند خداوند در روز شنبه

پس از آفرینش جهان استراحت کرده است، و روی همین حساب است که روز شنبه، یهودیان کارهای

---

(۱) - تفسیر ابن عباس صفحه ۳۲۶ قلب را به (عقل حی) یعنی: عقل بیدار و زنده معنی کرده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۰

خود را تعطیل می کنند (۱).

«فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ» یعنی: ای محمّد از این نسبت های ناروا که یهودیان می دهند و این دروغها که می گویند: و اینکه تو را ساحر و مجنون می خوانند صبر کن، و همه این ناملایمات را بر خود هموار کن، تا از طرف خداوند گشایشی شود، و این دستور بردباری پیش از آن بود که خداوند دستور جهاد بدهد.

«وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ» یعنی: نماز بخوان و خدا را سپاسگزاری کن.

ابن عباس و قتاده و ابن زید گفته اند: علت اینکه نماز را تسبیح نامیده اند آن است که نماز مشتمل تسبیح و تحمید است.

بعضی هم گفته اند: منظور از تسبیح اینجا نماز نیست، بلکه تسبیح لفظی است که انسان خدا را از نسبتهای ناروا منزّه خواند.

«قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ» از قتاده و ابن زید روایت شده است

---

(۱) - نور الثقلین ج ۵ ص ۱۲۶ حدیث ۴۷ از روضه الواعظین مرحوم مفید نقل می کند: (یهودیان خدمت پیامبر خدا (ص) آمده از حضرتش در باره آفرینش آسمانها و زمین پرسیدند؟ فرمود: خداوند زمین را روز یکشنبه و دوشنبه آفرید، و کوه ها را و آنچه در آن است روز سه شنبه آفرید، و روز چهارشنبه درختان و آب و تمدنها و شهرها و آبادانی و ویرانی را آفرید، و روز پنجشنبه آسمان را آفرید، و روز جمعه ستارگان و خورشید و

یهودیان گفتند: آن گاه چه شد ای محمد؟ حضرت فرمود: آن گاه خداوند بر اریکه قدرت استقرار یافت، یهود گفتند: اگر تمام می کردی خوب گفته بودی و گفتند آن گاه خداوند به استراحت پرداخت (یعنی روز یکشنبه) حضرت از این سخن کفرآمیز به شدت خشمگین شد، و این آیه نازل شد: «وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ...».

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۱

یعنی: نماز صبح و ظهر و عصر «۱».

«وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحُهُ» یعنی: مغرب و عشاء، مجاهد گفته است: و من اللیل یعنی نماز شب و نماز مغرب و عشاء نیز در آن هست.

از حضرت صادق (ع) روایت شده است که از حضرت در باره (وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ) پرسیدند؟ فرمودند: صبحگاهان و عصر ده بار می گویی: (لا اله الا الله وحده لا شریک له، له الملك و له الحمد، یحیی و یمیت و هو علی کل شیء قَدیر).

«وَأَذْبَارَ السُّجُودِ» در آن چند قول است:

۱- از علی بن ابی طالب (ع) و حسن بن علی (ع) و حسن و شعبی و نیز از ابن عباس در روایتی مرفوعه از پیامبر (ص) روایت شده است که منظور از آن دو رکعت نماز نافله است که پس از نماز مغرب می خوانند، و منظور از (إِذْبَارَ النَّجْمِ) دو رکعت نماز نافله قبل از طلوع فجر است.

۲- از ابن عباس و مجاهد نقل شده است: منظور از (أَذْبَارَ السُّجُودِ) تسبیح پس از هر نماز است.

۳- از ابن زید و جبائی نقل شده است منظور از (أَذْبَارَ السُّجُودِ) نافله ها است پس از

نمازهای واجب.

۴- از امام جعفر صادق (ع) روایت شده است منظور از (أَذْبَارَ السُّجُودِ) نماز وتر است در آخر شب.

(۱)- تفسیر ابن عباس ص ۳۲۶ قبل طلوع الشمس را نماز صبح و قبل الغروب را نماز ظهر و عصر دانسته است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۲

آیات ۴۱-۴۵ سوره ق ۵۰

[سوره ق (۵۰): آیات ۴۱ تا ۴۵] ... ص: ۲۸۲

اشاره

وَ اسْتَمِعَ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ (۴۱) يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمَ الْخُرُوجِ (۴۲) إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ وَ إِنَّا الْمَصِيرُ (۴۳) يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ (۴۴) نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَ مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكَرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَ عِيدِ (۴۵)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۳

ترجمه آیات: ... ص: ۲۸۳

۴۱- گوش فراده در آن روزی که منادی از مکان نزدیک ندا در دهد.

۴۲- روزی که آن صدا را به حق خواهند شنید آن روز، روز قیامت است.

۴۳- ما هستیم که زنده کرده، می میرانیم، و به سوی ما است سرانجام همه.

۴۴- روزی که برای آنان زمین به سرعت شکافته شود، و این گردآوری برای ما آسان خواهد بود.

۴۵- ما بهتر می دانیم چه می گویند، و تو بر آنان سلطه ای نداری، پس آنان را که از وعده های عذاب می ترسند، با قرآن اندرزشان ده.

اعراب آیات: ... ص: ۲۸۳

وَ اسْتَمِعَ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ- تقدیرش این است: (و استمع حدیث یوم ینادی المنادی) که مضاف (حدیث) حذف شده است، و این

محذوف مفعول به است، و ظرف نیست.

و يَوْمَ يَسْمَعُونَ - بدل است از یوم ینادی المنادی، و همین طور است.

يَوْمَ تَشَقُّقُ الْأَرْضُ - که بدل است از یوم ینادی المنادی، و نیز جایز است یوم تشقق منصوب باشد به (وَ إِلَيْنَا الْمَصِيرُ) یعنی: در این روز به سوی ما خواهند آمد.

معنی آیات: ... ص: ۲۸۳

سپس خداوند بزرگ به پیامبرش می فرماید:

«وَ اسْمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ» و منظور از این خطاب تمامی افراد مکلف است، یعنی به این نداء و پیامی که داده می شود گوش فراده، یعنی: آن ندایی که در روز قیامت و رستاخیز و نشور منادی الهی سر خواهد داد

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۴

که عبارت است از (نفخه دوّم).

و نیز می شود گفت منظور آن است که گوش کن گزارش حال آنان را روزی که منادی از جانب (صخره بیت المقدس) ندا در خواهند داد که ای استخوانهای پوسیده، و ای مفصلهای از هم گسسته، و ای گوشتهای از هم پاشیده به پا خیزید، برای فیصله دادخواهی و آنچه را که خداوند برای شما به عنوان پاداش آماده ساخته است، و این معنی را قتاده گفته است.

و از مقاتل نقل شده است منادی اسرافیل است که می گوید: ای آفریدگان الهی برای حساب رسی به پا خیزید.

و اینکه گفته است از مکانی نزدیک، به دلیل آن است که همه خلائق این ندا را بطور یکسان می شنوند، و بر احدی چه دور چه نزدیک مخفی نمی ماند، گویی که همگی این ندا

را از مکانی نزدیک شنیده اند.

«يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ» صیحه، عبارت است صدایی یکباره و شدید، و این صیحه همان (نفخه دوّم) است، و کلمه بالحق بنا به نقل کلبی به معنای رستاخیز قیامت است، و به گفته مقاتل یعنی این صیحه بطور تحقیق انجام خواهد گرفت.

«ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ» یعنی: این روز روز بیرون آمدن از قبرها به سوی صحرای محشر است.

و از ابی عبیده نقل شده است که (يَوْمُ الْخُرُوجِ) یکی از نامهای قیامت است، و در این مورد به قول شاعر عرب استشهاد شده است که گفته است:

(أليس يوم سَمَى الخروجا أعظم يوم رَجَّه رجوجا)

یعنی: (آیا روز قیامت همان روز نیست که به (خروج) نامیده شده است؟ بزرگ روزی که جنبشی سخت خواهد داشت).

«إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ» خداوند بزرگ از کار خودش خبر

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۵

می دهد که او است آن کس که آفریدگان را پس از آنکه به صورت جماد در آمده و مرده اند دوباره زنده می کند، و پس از آنکه زنده شدند، دوباره آنان را می - میراند، و دگر بار روز قیامت آنان را زنده خواهد ساخت، و منظور از (وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ) نیز همین است.

«يَوْمَ تَشَقُّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ» یعنی: روزی که زمین برای آنان شکافته می شود و از دل آن بیرون می آیند.

«سِرَاعاً» و بدون توقّف به سوی منادی حق خواهند شتافت.

«ذَلِكَ حَشْرٌ» و حشر به معنی جمع آوری است که از هر سو رانده شوند.

«عَلَيْنَا يَسِيرٌ» یعنی: و این عمل برای ما ساده و آسان است، با اینکه مخلوقات قبور و

دیارشان از یکدیگر فاصله بسیار دارد.

آن گاه خداوند پیامبرش را تسلیت داده می فرماید:

«نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ» یعنی: آنچه را که این کافران در مورد تکذیب تو و انکار پیامبریت و انکار رستاخیز می گویند بر ما پوشیده نیست، و از هر چیز آنان آگاهیم.

«وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ» یعنی: تو بر دلهای آنان سلطه و قدرت نداری که بتوانی آنان را مجبور به ایمان آوردن کنی، و تو تنها برانگیخته شده ای که آنان را بیم داده، دعوت کنی، و تشویقشان نمایی، و این معنی گفتار ابن عباس است.

تغلب گوید: کلماتی بر وزن فعال داریم که به معنی مفعول می آید، مانند دراک که بمعنی مدرک آمده است و مانند (سراع) که به معنی مسرع است، و سیف سقاط به معنی مسقط است و بکاء که به معنی مبکی است.

علی بن عیسی گوید: از این باب شنیده نشده است مگر دراک از ادراکت، و بعضی هم جبار را نیز از جبرته علی الأمر، بمعنی أجبرته گفته اند، و این لغت کنانه است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۶

بعضی گفته اند (مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ) یعنی: تو نسبت به آنان سخت و بیرحم نیستی، که بردباری نداشته باشی، پس آزار آنان را تحمّل کن.

«فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ» کسانی را که از وعده های عذاب الهی می ترسند در اینجا ذکر کرده است، چون اینان هستند که از پندهای قرآن بهره خواهند برد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۷

سوره مبارکه الذاریات ... ص: ۲۸۷

اشاره

- ۵۱ -

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۸

عدد آیات سوره: ... ص: ۲۸۸

تعداد آیات این سوره به اجماع قاریان شصت آیه می باشد.

فضیلت سوره: ... ص: ۲۸۸

(أبي بن كعب از پیامبر خدا (ص) روایت کرده: (هر کس سوره ذاریات را بخواند به تعداد هر بادی که در جهان می وزد، ده حسنه به او خواهند داد).

(داود بن فرقد از حضرت صادق (ع) روایت کرده است که فرمودند: هر کس سوره ذاریات را در روز یا شب بخواند، خداوند زندگی او را رو به راه کرده، و رزق فراوان به او خواهد داد، و با چراغی نورانی قبرش را روشن می کند که تا روز قیامت روشن باشد).

ارتباط سوره: ... ص: ۲۸۸

پس از آنکه خداوند سوره ق را با وعده های عذاب ختم کرد، اینک این سوره را با تحقق یافتن وعده های عذاب شروع کرده، می فرماید:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۸۹

آیات: ۱-۱۴ ذاریات ۵۱

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱ تا ۱۴] ... ص: ۲۸۹

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَ الذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا (۱) فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا (۲) فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا (۳) فَالْمَقْسَمَاتِ أَمْرًا (۴)

إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ (۵) وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ (۶) وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُوكِ (۷) إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ (۸) يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (۹)

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (۱۰) الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرِهِ سَاهُونَ (۱۱) يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ (۱۲) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (۱۳) ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۱۴)

ترجمه آیات: ... ص: ۲۸۹

به نام خدای رحمان رحیم.

۱- سوگند به بادهای سخت پراکنده ساز.

۲- سوگند به ابرها که بارگران دارند.

۳- سوگند به کشتی ها (یا ابرها) بی که به آسانی جریان می یابند.

۴- آن گاه سوگند به فرشتگانی که مأمور تقسیم هستند.

۵- آنچه به شما وعده داده می شود راست است.

۶- روز جزا و حساب فرا خواهد رسید.

۷- سوگند به آسمان که دارای خطوط ارتباطی است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۰

۸- که شما در گفت و گویی پراکنده هستید.

۹- کسانی را که از راه حق روگردان ساخته اند از ایمان به حق منصرف می سازند.

۱۰- مرگ بر دروغگویان و نفرین بر آنان.

۱۱- آنان که در بی خبری و نادانی درماندگانند.

۱۲- می پرسند: پس روز پاداش چه وقت است؟

۱۳- بگو آن روز است که در آتش دوزخ از شما پرس و جو کنند.

۱۴- بچشید عذاب و مجازات خویش را، و این همان است که سراسیمه به سویش می شتافتید.

لغات آیات: ... ص: ۲۹۰

الذّاریات- ذرت الزّیج التّراب یعنی باد خاک را به هوا برد، و (أذرتّه و تذرّیه) نیز، به همان معنی است.

حبک- موجهایی را گویند که در اشیاء ایجاد شود، مانند موجهایی که در آسمان دیده می شود، و مانند موجهایی که به هنگام وزیدن باد روی آب می افتد، و به موهای فرّری (مَجْعِد) گفته می شود حبک، و مفرد آن حباک و حیکه است، و حبک عبارت است از اثر نیک در یک صنعت و اعتدال آن، و گفته می شود: (حبکه، یحبکه، یحبکه).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۱

زهیر شاعر در باره واژه حبک گفته است:

(مکّلل بأصول النجم تنسجه ریح خریق لضاحی مائه حبک)

یعنی: (با ساقه گیاهان تزئین گشته، و بادی

تند و سرد آن را می بافد که در سطح آب آن موجهایی دارد).

الخراصون- خراص بمعنی دروغگو است، و خرص بمعنی گمان و حدس میباشد، و اینکه (حرز) نیز بمعنی (خرص) آمده است چون بهمان معنی است، گفته میشود: (کم خرص أرضك) بکسر خاء یعنی: (میزان تقریبی زینت چقدر است؟)، و خرص در اصل بمعنی قطع است، که از کلام عرب گرفته شده است که میگویند: (خرص فلان کلاما و اخترصه) در صورتی که بخواهد سختی را بی اساس قطع کند.

غمره- از غمره الماء یغمره، و غمره الدین گرفته شده است، و در جایی گفته میشود که بعلت فراوانی چیزی چیز دیگر را فرا گیرد، و (غمر) به فرد پر بخشش گویند زیرا با بخشش خود فراگیر خواهد شد.

اعراب آیات: ... ص: ۲۹۱

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ - زجاج گوید: یوم منصوب است به دو جهت:

۱- آنکه بمعنی (يقع الجزاء يومهم على النار یفتنون) باشد «۱».

۲- آنکه لفظ آن لفظ نصب است و معنایش معنی رفع، زیرا اضافه شده است به جمله کلام، می گویی: (یعجبنی یوم أنت قائم، و یوم أنت تقوم) و اگر بخواهی آن را نصب میدهی و اگر بخواهی آن را رفع میدهی، همانگونه که شاعر میگوید:

---

(۱)- که یومهم مفعول فیه باشد برای یقع.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۲

(لم یمنع الشرب منها غیر ان نطقت حمامه فی غصون ذات او قال)

یعنی: (چیزی مانع آب خوردن آن شتر نشد غیر از صدای کبوتر ماده ای که در شاخه های درخت میوه دار بود).

و نیز روایت شده است (غیر أن نطقت) برفع غیر چون اضافه شده است به (أن) و آن نمیتواند مفتوح باشد، و همچنین

یوم نیز چون اضافه به جمله شده است مفتوح میشود، همانطور که خوانده شده است (من خزی یومئذ) که یوم مفتوح است با اینکه در موضع جر است، زیرا تو آن را به غیر متمکن اضافه نموده ای.

بعضی گفته اند هنگامی که در کلام عرب ظرفی جریان یافت بر این استعمال در موضع رفع باقی می ماند، و گاهی هم مفتوح می آید همانگونه که در (و منا دون ذلک) و (لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ) آمده است.

معنی آیات: ... ص: ۲۹۲

«وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا»

روایت شده است ابن کوا از امیر المؤمنین علیه السلام که روی منبر سخن میگفت پرسید منظور از ذاریات ذروا چیست؟ حضرت فرمودند:

منظور باد است، پرسید: «فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا» چیست؟ فرمود: منظور از آن ابر است، پرسید: «فَالْجَارِيَاتِ يُشْرِيْنَ» چیست؟ فرمود: منظور کشتیها است، پرسید:

«فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا» چیست؟ فرمودند: منظور فرشتگانند.

و این معنی از ابن عباس و مجاهد نیز روایت شده است.

و ذاریات بادها هستند که خاک و خاشاک گیاهان را پراکنده میسازد، و حاملات وقر (یعنی: حمل کنندگان چیزهای سنگین) ابرها هستند که وزن معینی از آب را از منطقه ای به منطقه دیگر حمل میکنند، و این ابرها بخاطر حمل آن آبها سنگین میگردند.

وقر بکسر بمعنی سنگینی باری است که بر دوش است یا در شکم است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۳

وقر بفتح سنگینی گوش است.

فَالْجَارِيَاتِ يُشْرِيْنَ کشتیها هستند که به آسانی بر روی آب راه می افتند و تا آنجا که آن را برانند میروند.

بعضی گفته اند منظور از (جاریات سیرا) ابرها است که به آسانی هر جا که خداوند بخواهد آنها را سیر میدهد.

بعضی دیگر گفته اند منظور از آن سیارات هفتگانه: خورشید و ماه و

زحل و مشتری و مریخ و زهره و عطارد است.

«فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا» منظور از آن فرشتگان است که کارها را طبق دستور بین آفریدگان الهی تقسیم می نمایند.

علت اینکه خداوند به این اشیاء سوگند یاد کرده است منافع فراوانی است که برای بنندگان دارند، و نیز این اشیاء دلالت بر وحدانیت خداوند دارند، و از صنعتهای بدیع خداوند میباشند.

بعضی از مفسرین گفته اند در تقدیر سوگند به خدای این اشیاء است، زیرا سوگند خوردن جز بخداوند عالم جایز نیست.

از امام باقر و امام صادق (ع) روایت شده است که برای احدی جایز نیست که سوگند یاد کند مگر بخدای بزرگ، اما خداوند بهر چیزی از مخلوقاتش سوگند یاد میکند.

آن گاه مطلبی را که بخاطر آن سوگند یاد شده است بیان کرده میفرماید:

«إِنَّمَا تُوعَدُونَ» یعنی چیزهایی مانند پاداش نیک و مکافات عمل و بهشت و دوزخ که بشما وعده میدهند.

«لَصَادِقٌ» یعنی این وعده ها صادق است و حقیقت میباشد و بناچار تحقق خواهد یافت، بنا بر این (صادق) اسم است که بجای مصدر قرار گرفته است، بعضی هم گفته اند (صادق) بمعنی ذو صدق است مانند (عیشه راضیه).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۴

«وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ» یعنی: پاداش اعمال داده خواهد شد.

بعضی هم گفته اند یعنی: روز قیامت بحساب اعمال خواهند رسید، آن گاه سوگند دیگری یاد کرده میفرماید.

«وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ» حسن و ضحاک گفته اند: یعنی: سوگند به آسمان که دارای راههای خوبی است، ولی چون این راهها از ما دور است ما آن را نمی بینیم.

و از ابن عباس و قتاده و عکرمه و ربیع روایت شده است یعنی: سوگند به آسمان

که دارای صفت و خلق نیکو و مستقیم است.

از علی (ع) روایت شده است یعنی: سوگند به آسمان که دارای حسن و زینت است.

و از علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش از حسین بن خالد از حضرت رضا (ع) روایت شده است که از حضرت پرسیدم: منظور خداوند از (وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكَيْهِ) چیست؟ فرمودند: یعنی: آسمان بزمین مربوط است، و انگشتان خود را در یکدیگر فرو برد.

گفتم: چگونه آسمان مربوط به زمین خواهد بود با اینکه خداوند فرموده است: (رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ) «۱».

حضرت فرمودند: سبحان الله مگر نمی بینید که خداوند فرموده است (بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا)؟ یعنی: (خداوند آسمان را با ستونی که شما نمی بینید پاداشته است).

گفتم: بله درست است.

فرمودند: پس اینجا ستونی هست، ولی نامرئی است.

---

(۱) - سوره رعد، آیه ۲.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۵

گفتم: خدا مرا فدایت کند، به چه شکلی؟

میگوید: حضرت کف دست چپ خود را باز کرده، کف دست راست خود را روی آن قرار داد، و سپس فرمود: این زمین دنیا است، و آسمان دنیا بصورت گنبدی روی آن است، و زمین دوم بالای آسمان دنیا است، و آسمان دوم گنبدی است که بالای آن قرار گرفته است، و زمین سوم بالای آسمان دوم است، و آسمان سوم گنبدی است بالای آن، همین طور تا زمین هفتم که بالای آسمان ششم است، و آسمان هفتم گنبدی است بالای آن، و عرش پروردگار بالای آسمان هفتم است، آنجا که میفرماید: (خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ) «۱» و صاحب این امر پیامبر خدا (ص) و وصی او بر روی

زمین پس از او میباشد، و این امر از بالای این آسمانها و زمینها به صاحب امر میرسد.

گفتم: یک زمین که بیشتر زیر پای ما نیست؟

فرمودند: آری زیر پای ما بیشتر از یک زمین نیست ولی شش زمین دیگر بالای سر ما قرار گرفته است) «۲»

«إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ» این جمله جواب قسم است، یعنی: شما ای اهل مکه در باره حضرت محمد (ص) سخنان مختلفی می گوئید، بعضی از شماها می گوئید او شاعر است، و بعض دیگر می گوئید: دیوانه است، و در باره قرآن میگویند: آن سحر است و جادوگری، و رجزهایی است که پیشینیان ساخته اند.

بعضی گفته اند یعنی: بعضی از شما محمد (ص) را تکذیب میکنید، و بعضی او را تصدیق میکنید، و بعضی هم در باره او شک دارید، و فائده اش اینست که

---

(۱) - سوره طلاق، آیه ۱۲ یعنی: (خداوند هفت آسمان و از زمین مانند آن را آفرید که بین آنها فرمان نازل میگردد). [...]

(۲) - تفسیر قمی، جلد ۲، صفحه ۳۲۸.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۶

دلیل حق ظاهر است، بروید حق را با دلیلش بیابید و گر نه هلاک خواهید شد.

«يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أَفَكَكَ» یعنی: کسانی که از نیکی روی گردان باشند از ایمان به او روی می گردانند، یعنی: کسی که از این دین روی بر تافت از تمامی نیکیها رو بر تافته است.

بعضی گفته اند یعنی: از حق و صواب رو میگرداند آن کس که روی بگرداند، و اینکه از قول مختلف یاد شده است دلالت بر یادآوری حق دارد، و لذا جایز است که از آن کنایه آورده شود.

از مجاهد نقل شده است یعنی: با

این گفتار مختلف کسانی از ایمان رویگردان میشوند، و بنا بر این معنی (هاء) در عنه به (قول مختلف) بازگشت میکند، بنا بر این خودشان موجب رویگردانی خویشان هستند، همانگونه که گفته میشود: فلانی خیلی خودپسند است، یا فلانی بسیار از خود راضی است، یا به کسی که دنبال کار خود می‌رود می‌گویند (این یذهب بک؟) یعنی خودت را بکجا میری؟

بعضی هم گفته اند موجب گمراهی آنان سردمداران بدعت و پیشوایان ضلالت بوده است، زیرا عامه پیرو آنان هستند.

«قَتَلَ الْخَرَّاصُونَ» یعنی: لعنت بر دروغگویان، یعنی بر آنان که دروغ بر خدا و رسول می‌بندند.

ابن عباس گفته است یعنی: لعنت بر شکاکان.

ابن انباری گفته است: اینکه قتل در اینجا به لعنت معنی شده است، چون کسی که خداوند لعنتش کند مانند آنست که مرده و بهلاکت رسیده است.

آن گاه خداوند این کافران را توصیف کرده میفرماید:

«الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرِهِ» یعنی آنان که در بیخبری و اشتباه هستند، و نادانی آنان را فرا گرفته است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۷

«سَاهُونَ» یعنی: از آنچه که بر آنان واجب است غفلت دارند.

از ابن عباس آمده است یعنی: اینان در گمراهی خویش فرو رفته اند.

قتاده گفته است یعنی: اینان در بی خبری سرگردانند.

بعضی گفته اند: جهل دارای مراتبی است اول لهو بعد غفلت سپس غمره، بنا بر این (غمره) عبارت است از نهایت جهل، یعنی آنان در نهایت جهل بسر می‌برند و از حق و هدف آفرینش خود در غفلتند.

«يَسْئَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ؟» اینان می‌پرسند هنگام مجازات کی خواهد رسید؟ و منظورشان از این پرسش انکار قیامت و به مسخره گرفتن آنست، نه آنکه بخواهند

براستی وقت قیامت را بفهمند، و لذا در پاسخ آنان به یک حقیقت تلخ اشاره شده که بناچار گریبانگیر آنان خواهد شد و آمده است:

«يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُقْتَلُونَ» یعنی: این مجازات که آن را مسخره میکردند روزی خواهد بود که در آن عذاب شده به آتش دوزخ خواهند سوخت.

عکرمه گوید: مگر نمی بینید هنگامی که طلا را در آتش می افکنند گفته میشود آزمایش شد، یعنی اینان هم با سوختن در آتش آزمایش میکردند، همانگونه که طلا با سوختن غل و غشی که در آنست خالص میشود، و خازنان دوزخ به آنان میگویند:

«ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ» یعنی: اینک آتش و عذاب خود را بچشید.

«هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ» یعنی: این عذاب همانی است که در دنیا با مسخره و به منظور تکذیب در دیدن آن عجله داشتید، اینکه به آن رسیدید و به صحت آن پی بردید.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۸

آیات ۱۵-۲۳ ذاریات ۵۱

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۵ تا ۲۳] ... ص: ۲۹۸

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (۱۵) آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ (۱۶) كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ (۱۷) وَبِالْأَشْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (۱۸) وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (۱۹)

وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ (۲۰) وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (۲۱) وَ فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَ مَا تُوَعَّدُونَ (۲۲) فَو رَبِّ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ (۲۳)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۲۹۹

ترجمه آیات: ... ص: ۲۹۹

۱۵- پرهیزکاران در بهشتها و کنار چشمه های جاری بسر میبرند.

۱۶- چون قبلا نیکوکار بودند آنچه خداوند به آنان عطا میکند تحویل میگیرند.

۱۷- آنان کسانی هستند که شبها اندکی از آن را میخوابیدند.

۱۸- و سحرگاهان بدرگاه الهی استغفار می نمودند.

۱۹- و در اموال خود برای درخواست کنندگان و محرومین حقی می شناختند.

۲۰- و در زمین برای اهل یقین نشانه هایی هست.

۲۱- و در جانهای شما نیز آیاتی وجود دارد، چرا در آنها نظر نمی کنید؟

۲۲- و روزی شما و آنچه که بشما وعده داده میشود در آسمان قرار دارد.

۲۳- سوگند به خداوند آسمان و زمین این مسئله حقیقت دارد مثل اینکه شما حرف میزنید.

قرائت آیات: ... ص: ۲۹۹

اهل کوفه بجز حفص (مثل ما) را به رفع قرائت کرده اند، و بقیه قراء آن را بنصب میخوانند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۰

دلیل قرائت: ... ص: ۳۰۰

ابو علی گوید: هر کس (مثل) را رفع بدهد آن را صفت برای (حق) قرار داده است، و با اینکه مثل اضافه شده است به معرفه باز هم جایز است آن را صفت برای نکره بگیریم، زیرا مثل با اضافه شدن تخصص پیدا نخواهد نمود، زیرا آن چیزهایی که بوسیله آنها بین دو متمثل تشابه ایجاد میشود بسیار میباشد، بنا بر این از آنجا که با اضافه شدن تخصص پیدا نمیکند و اضافه آن ابهام و شیاعی را که قبل از اضافه داشته است بر طرف نمیسازد، مثل هم چنان نکره باقی خواهد ماند، و بر همین اساس است که میگویند: (مررت برجل مثلک) «۱»

و بهمین جهت (مثل) در آیه با اضافه شدن به (أَنْكُمْ تَنْطِقُونَ) معرفه نشده است، گرچه (انکم تنطقون) بمنزله (نطقکم) است، و ما در (مِثْلَ مَا أَنْكُمْ تَنْطِقُونَ) زائد است.

اما بنا به روایت نصب (مِثْلَ مَا أَنْكُمْ) سه نوع احتمال وجود دارد:

احتمال اول- پس از آنکه مثل اضافه شده است به مبنی که (انکم) باشد، مثل نیز مبنی شده است، همانگونه که مبنی شده است یومئذ در (مِنْ عَذَابٍ يَوْمئِذٍ) و (علی حین عاتبت المشیب علی الصبی) و قول شاعر:

(لم يمنع الشرب منها غیر أن نطقت حمامه فی غصون ذات أوقال)

که غیر در موضع رفع است بنا بر آنکه فاعل یمنع باشد، و علت اینکه اسماء مبهمه مانند مثل، یوم، حین، غیر هر گاه بمبنی اضافه شوند مبنی میشوند، اینست که

شاهد بر سر اینست که مثل با اینکه اضافه به ضمیر معرفه شده است ولی بهمان دلیل که گفتیم توانسته است صفت برای رجل نکره قرار بگیرد.

ولی چون رجل نکره موصوفه است و در حکم معرفه میباشد این اشکال، وارد نیست که در جواب نیاز به این توجیه باشد (مترجم).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۱

این اسماء از مبنی کسب بناء میکنند، زیرا مضاف از مضاف الیه آنچه دارد از تعریف و تنکیر، و جزاء و استفهام کسب میکند، گفته میشود (هذا غلام زید) و (صاحب القاضی) که اسم نکره با اضافه شدن به معرفه کسب تعریف میکند، و نیز گفته میشود:

(غلام من یضرب؟) که کسب استفهام میکنند، و نیز می گویی: (صاحب من یضرب اضرب) که جزاء میباشد.

بنا بر این هر کس این اسم مبهم (مثل) را بهنگام اضافه نمودن به مبنی، مبنی میخواند، بناء را یکی از مسائلی دانسته است که مضاف از مضاف الیه کسب میکند، و لذا جایز نیست گفته شود: (جاءنی صاحب الخمسه عشر) و نیز نمیتوان گفت: (جاءنی غلام هذا) زیرا این اسماء از اسماء غیر مبهمه هستند، ولی اسم مبهم در ابهامش و بعدش از اختصاص مانند حروف است که دلالت بر امور مبهمه دارد، و پس از آنکه بچیز مبنی اضافه شد، بناء در آن نیز راه یابد، و در مثل قول سیبویه مبنی بر فتح خواهد شد.

احتمال دوم- آنکه ما و مثل را بمنزله یک چیز قرار دهی، و آن را مبنی بر فتح نمایی، گر چه ما زائده باشد، و این قول ابی عثمان است، و در این باره قول شاعر عرب

آمده است که گفته است:

(و تداعی منخراہ بدم مثل ما اثمر حمّاض الجبل)

یعنی: (لوله های بینیش آغشته بخون بود، مانند ثمره علف صحرايي توشه سرخ رنگ).

ابی عثمان گفته است که (مثل) هنگامی که با (ما) باشد بمنزله یک کلمه خواهد بود، و شایسته است که (اثمر) صفت باشد برای (مثل ما) زیرا بهر حال یا بایستی صفت باشد برای مثل، یا باید بگوئیم که مثل اضافه شده است به فعل، چون اضافه نمودن آن بفعل جایز نیست، زیرا در جایی دیده نشده است که کلمه مثل بفعل اضافه شده باشد، اینجا نیز آن را بفعل اضافه نمیکنیم، وقتی که اضافه جایز

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۲

نشد «۱»

قهرا (اثمر) صفت خواهد شد، و هنگامی که وصف شد میبایست در آن ضمیری باشد که به موصوف بر گردد، بنا بر این حذف میگردد، همانگونه که آن ضمیر عائد از صفت بموصوف حذف میگردد.

ممکن است مثل را با ما یک چیز تصوّر نکنیم، و آن را اضافه کنیم به ما که تقدیر خواهد شد (مثل شیء اثمر حمّاض الجبل) که اینجا مثل بخاطر اضافه شدن به کلمه غیر متمکن مبنی بر فتح شده است.

و بر این ترکیب دیگر ابی عثمان در شعر دلیلی ندارد بر اینکه (مثل) با (ما) بمنزله یک کلمه هستند.

و نیز جایز است که ما و فعل به منزله مصدر باشند که تقدیر میشود: (مثل أثمار الحمّاض) بنا بر این مثل این آیه خواهد شد: (وَ مَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ) و (بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ).

احتمال سوم: که مثل منصوب باشد بنا بر حالت از نکره در نطق، و این قول

ابی عمرو جرمی است، و ذو الحال حق است که قبل از آن آمده است و عامل در حال نیز (حق) است، زیرا حق از جمله مصدری است که با آن توصیف شده است، و نیز جایز است که حال باشد برای نکره ای که حق باشد در قوله (انه لحق)، ابو عمرو نیز همین را گفته است، و ندانسته است که آن را حال برای ضمیر موجود در حق قرار داده است، و این معنی اختلافی در جوازش نیست.

و ابو الحسن در قوله تعالی (فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا) امرا من

(۱) - مترجم گوید: چون ما مصدریه است جمله فعلیه را تحویل مصدر برده مثل در حقیقت به اسم اضافه میشود نه فعل که اشکال اضافه شدن به فعل پیش بیاید و تقدیر اینطور خواهد شد: (مثل ثمر الحماض) همانگونه که مؤلف نیز اشاره خواهد کرد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۳

عندنا را حال دانسته، و ذو الحال را کل امر حکیم دانسته که نکره است.

این بود احتمالات نصب در (مثل ما).

اعراب آیات: ... ص: ۳۰۳

قلیلا- کانوا قلیلا من اللیل ما یهجعون جایز است که قلیلا خبر کان باشد و فاعل آن ما یهجعون است، و تقدیر اینست: (کانوا قلیلا هجوعهم) و جایز است که قلیلا صفت باشد برای مصدر محذوف بنا بر این تقدیر: (کانوا یهجعون هجوعا قلیلا) بنا بر این ترکیب ما زائده خواهد بود و یهجعون خبر کان است.

و من در قوله: (مِنَ اللَّيْلِ) جایز است بمعنی باء باشد، همانگونه که باء بمعنی من می آید در قوله: (عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ) که بمعنی (منها) است که تقدیر میشود:

(كانوا يهجعون بالليل قليلا) و بعضی گفته اند: (ما يَهْجُونَ) بمنزله هجوعهم است، و آن بدل است از واو در كانوا.

و (مِنَ اللَّيْلِ) در موضع صفت است برای قلیل، و تقدیر اینست: (كان هجوعهم قليلا من الليل).

آیات- و قوله وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَ فِي أَنْفُسِكُمْ، اگر آیات مرفوع باشد بنا بر اینکه مبتداء باشد، وَ فِي الْأَرْضِ خبر باشد، ضمیر در (وَ فِي أَنْفُسِكُمْ) مانند ضمیر در خبر مبتداء است، و اگر آیات را مرتفع بوسیله ظرف بگیریم ضمیر در وَ فِي أَنْفُسِكُمْ مانند ضمیر در فعل است، مثل اینکه بگویند: (قام زید و قعد) و تقدیر چنین است، (وَ فِي أَنْفُسِكُمْ آیات).

همین طور است آنچه که بعدا می آید: (وَ فِي مُوسَى) یعنی: (وَ فِي مُوسَى آیات، وَ فِي هُودِ آیات، وَ فِي ثَمُودِ آیات، وَ فِي نُوحِ آیات، وَ فِي عَادِ آیات).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۴

معنای آیات: ... ص: ۳۰۴

آن گاه خداوند بیادآوری نعمتهایی که در بهشت برای بهشتیان آماده ساخته است پرداخته میفرماید:

«إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ» که تفسیر آن گذشت.

«أَخْلَدِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ» یعنی آنچه که از خیر به آنان عطا فرموده است:

«إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ» یعنی: آنان در دار تکلیف و دنیا.

«مُحْسِنِينَ» نیکوکار بودند و دستورات الهی را انجام میدادند، و با انواع و اقسام خوبیها نسبت به دیگران نیکی میکردند، و آن گاه به اعمال نیک آنان اشاره کرده میفرماید:

«كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجُونَ» از زهری و ابراهیم نقل شده است یعنی: مقدار اندکی از شب را می خواندند، و بیشتر اوقات شب را نماز میخواندند.

از سعید بن جبیر از

ابن عباس و حضرت صادق (ع) روایت شده است یعنی اینان کمتر شبی بر آنها میگذشت مگر آنکه در آن نماز میخواندند، یعنی: آنچه در آن میخواندند رویهم اندک بود، و لیل اسم جنس است.

و مجاهد گوید: یعنی آنان تمام شب را نمی خوابیدند.

از ضحاک و مقاتل نقل شده است که وقف بر قلیلا- خواهد بود، باین معنی که اندکی از مردم بودند که شب را اصلا نمیخواندند، که بر قلیلا وقف شده سپس (مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ) جداگانه و ماء نافیه باشد، که بطور کلی خواب از آنان نفی شده یعنی: شبها را تا صبح با نماز خواندن و قرائت قرآن احیاء میگرفتند.

مؤلف گوید: اگر ما نفی باشد آنچه که در تحت نفی او باشد بر او مقدم

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۵

نمیشود، مگر آنکه بگوئیم: من اللیل متعلق است بفعل محذوفی که یهجعون بر آن دلالت میکند، همانگونه که در (إِنِّي لَكُمَا لِمَنِ النَّاصِحِينَ) و در (كَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ) گفته شده است.

«و بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» حسن گوید: اینان تا سحر به نماز خواندن میپرداخته و سپس در سحر به استغفار مشغول میشده اند.

حضرت صادق (ع) میفرماید: سحر در نماز وتر هفتاد بار استغفار میگفته اند.

از مجاهد و مقاتل و کلبی روایت شده است یعنی: اینان سحرها نماز میخوانده اند، زیرا نمازی که سحرها میخوانده اند نوعی طلب آمرزش است از سوی آنان آن گاه خداوند از صدقاتی که میداده اند یاد کرده میفرماید:

«و فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ» از ابن عباس و مجاهد نقل شده است سائل یعنی کسی که از مردم درخواست میکند، و محروم کسی است که درخواست

کرده و به او چیزی نداده اند.

قتاده و زهری گفته اند محروم کسی است که عقیف است و از کسی درخواست نمیکند.

ابراهیم نخعی گوید: محروم کسی است که سهمی در غنیمت جنگی نداشته است.

و در اصل محروم کسی است که روزی او با ترک سؤال یا از دست دادن مال یا ویرانی باغ و زراعت، یا سقوط سهم از غنیمت جنگی از او سلب شده است، زیرا انسان با این راهها فقیر میگردد.

و اراده پروردگار از کلمه (حق) آن دیون لازم از زکات و غیره است، یا آنچه که مردم با اینار و به اختیار خود بر خویشان قرار داده اند.

شعبی گوید: من نتوانستم معنی محروم را درک کنم.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۶

و بعضی بین فقیر و محروم فرق گذاشته اند، که گاهی مردم او را محروم میسازند که چیزی به او نمیدهند، و گاهی خودش با ترک سؤال خویشان را محروم میسازد، پس هر گاه سؤال کرد و به او چیزی ندادند، از آن کسانی نیست که خود را با ترک سؤال محروم کرده باشند، بلکه دیگران او را محروم ساخته اند، اما اگر سؤال نکرد خودش موجب حرمان خویش شده است، و مردم او را محروم نکرده اند.

«وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ» یعنی در زمین راهنماییها و برهانهای روشنی وجود دارد.

«لِّلْمُوقِنِينَ» برای آنان که توحید الهی را بطور تحقیق میدانند، و اینکه تنها موقنین را بیان کرده است چون اینان هستند که در آیات الهی دقت میکنند و برای آنان بموجب دقت در این آیات علم حاصل میشود، و آیات زمین عبارتست از آنچه در آنست از انواع مخلوقات و کوه ها و

دریاها و گیاهان و درختان، که همه اینها دلالت بر کمال قدرت و حکمت الهی دارند، شاعر عرب گفته است:

(و فی کل شیء له آیه تدلّ علی انه واحد)

یعنی: (در هر چیزی برای خدا دلیلی وجود دارد که انسان را به وحدانیت او راهنمایی می کند).

«وَفِي أَنْفُسِكُمْ» یعنی در وجود خودتان نیز آیات و نشانه های وجود دارد که دلالت بر وحدانیت خداوند دارد.

«أَفَلَا تُبْصِرُونَ» یعنی آیا نمی بینید که خودتان از حالی بحال دیگر تغییر می یابید، و از صفتی به صفت دیگر انتقال می یابید، زیرا اول نطفه بودید، سپس زندگی یافتید، سپس بصورت طفلی رشد کردید، آن گاه جوان شدید، آن گاه به سن پیری میرسید، آیا این تغییر و تبدیل ها شما را راهنمایی نمیکند که این آفرینش سازنده ای دارد، که خلقت او را تدبیر نموده، و گرداننده ای دارد که

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۷

آن را طبق حکمت میچرخاند.

در روایت عطاء از ابن عباس نقل شده است که منظور از آن اختلاف زبانها و صورتها و رنگها و طبیعت ها است.

بعضی هم گفته اند منظور از دقت در خویشتن دقت در دستگاه مدفوع و بول و دستگاه گوارش و هضم غذا است که خوردن و آشامیدن از یک مجرا صورت میگیرد، اما دفع آن از دو مجرا صورت میپذیرد.

اینجا سخن در (وَفِي أَنْفُسِكُمْ) تمام شده، آن گاه خداوند آنان را مورد عتاب قرار داده میفرماید: (أَفَلَا تُبْصِرُونَ) یعنی: (چرا چشم باز نمیکنید؟!).

از حضرت صادق (ع) روایت شده است یعنی: خداوند تو را شنوا و بینا آفریده است که هم خشم میکنی و هم رضایت پیدا میکنی

و هم گرسنه میشوی و هم سیر میشوی، و اینها همه از نشانه های پروردگار است.

بعضی هم گفته اند یعنی: چرا با دل‌های خود آن گونه نمی نگرید که گویا حق را با چشم خود می بینید.

«وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ» یعنی: خداوند روزی شما را از آسمان برای شما فرود خواهد آورد، بدین صورت که باران را بر شما فرود می آورد، تا زمین انواع و اقسام خوراکیها و پوشاکیها، و اشیاء مفید را برای شما برویاند.

«وَمَا تُوعَدُونَ» از عطاء روایت شده است یعنی: و آنچه که از ثواب و عقاب که بشما وعده داده شده است.

و از مجاهد و ضحاک نقل شده است یعنی: آنچه که از بهشت و دوزخ بشما وعده داده میشود.

بعضی هم گفته اند: یعنی اندازه گیری روزی شما در آسمان است، یعنی آنچه خداوند برای شما قسمت کرده است در کتاب مادر ثبت شده است، و آنچه نیز بشما وعده داده شده است در آسمان است، زیرا فرشتگان برای گرفتن ارواح

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۸

و نوشتن اعمال انسان، و فرود آوردن عذاب، و روز قیامت برای پاداش و حساب از آسمان فرود می آیند، همانگونه که در قرآن مجید فرموده است: روزی که آسمان با ابرها شکافته شود و فرشتگان فرود آیند چه فرود آمدنی، آن گاه خداوند میفرماید:

«فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ» زجاج گوید: خداوند بخودش سوگند یاد میکند که آنچه در باره روزی گفته حق است و در آن هیچ شک و تردیدی نیست.

کلبی گفته است: یعنی: آنچه در کتاب گذشته است خواهد شد.

«مِثْلَ مَا أَنْكُمْ تَنْطِقُونَ» یعنی: همانطور که سخن می گوید، و

هیچ شکی ندارید که حرف میزنید، همین طور شک نکنید در انجام پذیرفتن آنچه که بشما وعده داده شده است.

خداوند بزرگ اینجا تحقق یافتن وعده های خود را به نطق انسان تشبیه فرموده است، و خواسته است بگوید همانطور که نطق انسان حقیقت دارد، این وعده ها نیز حق است، مثل اینکه شما بدیگری می گوئید: این حق است همانطور که تو اینجا هستی، و این حق است همانطور که تو حرف میزنی، و معنی آنست که تحقق این وعده ها و راست بودن آن مثل آنچه که تو به آن علم داری ضروری است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۰۹

آیات ۲۴-۳۷ ذاریات ۵۱

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۴ تا ۳۷] ... ص: ۳۰۹

اشاره

هَلْ أَتَاكَ خَبْرٌ ضَعِيفٌ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ (۲۴) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (۲۵) فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ (۲۶) فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (۲۷) فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (۲۸)

فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَيْرِهِ فَصَبَّكَتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (۲۹) قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (۳۰) قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (۳۱) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (۳۲) لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ (۳۳)

مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (۳۴) فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۳۵) فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۳۶) وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (۳۷)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۰

ترجمه آیات: ... ص: ۳۱۰

۲۴- آیا از داستان میهمانان محترم ابراهیم آگاهی؟

۲۵- هنگامی که بر او وارد شدند و گفتند: سلام، گفت: سلام اینان قومی گنهکارند.

۲۶- آهسته بسوی خانواده خویش رفت و گوساله چاقی آورد.

۲۷- و غذای آماده را جلوی آنان گذاشته گفت: چرا نمیخورید؟

۲۸- از آنان ترس بدل بود، گفتند: نترس، و به او مژده پسری دانا دادند.

۲۹- زن ابراهیم فریاد زنان جلو آمد و سیلی بصورت خود زده گفت: پیر زنی از کار افتاده و نازا؟! ۳۰- گفتند: خداوندت این چنین گفته است، که او فرزانه و دانا است.

۳۱- ابراهیم گفت: پس شما ای رسولان برای چه مهمی آمده اید؟

۳۲- گفتند: ما بسوی مردمی مجرم فرستاده شده ایم.

۳۳- تا سنگهایی از گل بر سرشان بیاریم.

۳۴- که از نظر پروردگارت برای اسراف کنندگان مقرر شده است.

۳۵- آن گاه مؤمنین را از میان آنان بیرون آوردیم.

۳۶- و در میان آنان غیر از یک خانواده

از مسلمانان نیافتیم.

۳۷- و در قوم لوط نشانه ای بر جای نهادیم برای عبرت آنان که از عذاب دردناک میترسند.

لغات آیات: ... ص: ۳۱۰

فراغ- روغ بمعنی مخفیانه رفتن بطرف چیزی است، گفته میشود: راغ

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۱

یروغ روغا و روغانا، و میگویند (هو أروغ من ثعلب) یعنی: (فلانی از روباه مخفی کارتر است).

صرّه- عبارتست از صدای بلند و فریاد، و این لغت از صریر گرفته شده است که بمعنی صدای (جیره) در است، و به جماعت نیز (صره) میگویند.

امرؤ القیس میگوید:

(فألحقنا بالهادیات و دونه جواهرها فی صرّه لم تزئیل)

صکّ- بمعنی زدن با کوبیدن شدید است، و عبارتست از اینکه در حال راه رفتن پاهای انسان بهم بخورد.

عقیم- بمعنی نازا است، و اصل عقم بمعنی بسته شدن است، و در حدیث آمده است: (

تعقم أصلاب المشركين فلا يستطيعون السجود

) یعنی کمر مشرکین خشک است که برای سجود در پیشگاه خدا خم نمیشود، و (داء عقام): دردی را میگویند که شدت یافته باشد، تا آنجا که انسان از خوب شدن آن مأیوس شده باشد، و (معاقم الفرس) به مفاصل اسب گویند که بعضی از آنها بعض دیگر را محکم کند، و عقیم و عقمه لباسی است که دارای نشانها است و نشانهایی به آن بسته شده است، و به زن نازا گویند: (عقمت المرأه فهی معقومه) و به زنان عقیم، عقم و عقت گفته میشود، و نسبت بمردان نیز گویند: (رجل عقیم من قوم عقمی) و شاعر عرب گفته است:

(عقم النساء فما یلدن شیبهه انّ النساء بمثله عقم)

یعنی: (زنان دیگر نخواهند زائید، و مانند او را بدنیا نمیآورند، زنان از

زائیدن مانند او عقیم هستند).

و باد عقیم به بادی گویند که نمیتواند ابرها را آبتن باران کند.

و اینکه بعنوان یک مثال میگویند: (الملک عقیم) یعنی ریاست و سلطنت رابطه پدر و فرزندی را قطع میکند، زیرا پدر بخاطر سلطنت فرزند خود را میکشد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۲

خطبکم - خطب عبارتست از کار مهم، و از این ریشه است خطبه، زیرا خطبه نیز سخنی است رسا بمنظور تثبیت مطلبی مهم که با حمد و ثنای الهی شروع میشود، و خطاب نوعی یادآوری است که مهمتر از ابلاغ است.

معنای آیات: ... ص: ۳۱۲

پس از آنکه خداوند وعد و وعید خود را برای گنهکاران بیان داشت، به دنبال آن بشارت حضرت ابراهیم و داستان هلاکت قوم لوط را بیان فرمود تا کفار را بترساند که ممکن است آنچه بر اینان نازل شده بر آنان هم نازل گردد، و لذا فرمود:

«هَلْ أَتَاكَ» یعنی: ای محمد آیا برایت آمده است و این لفظ در مواردی استعمال میگردد که انسان یک خبر گذشته را شنیده باشد، و گفته میشود آیا چنین خبری برایت آمده است؟ هر چند هم که بدانند آن خبر به او نرسیده است.

«حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ» که این میهمانان در پیشگاه پروردگار محترم بودند، زیرا اینان فرشتگان محترمی بودند، و نظیر این آیه، آیه دیگری است که میفرماید: (بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ).

از مجاهد نقل شده است که ابراهیم این فرشتگان را احترام کرده بود، آنان را در جایگاهی رفیع نشانده خویشان بخدمت آنان میپرداخت، زیرا میهمان افراد محترم همیشه محترم خواهد بود، و ابراهیم از همه مردم عصر خود بزرگوarter و جوانمردتر بود.

و اینکه قرآن

آن فرشتگان را میهمان می‌نامید با اینکه از خوراکیها و نوشیدنیهای حضرت ابراهیم (ع) چیزی نخورده اند؟، برای آنست که این فرشتگان بصورت میهمان و بجایگاه میهمان وارد شده بودند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۳

در عدد فرشتگان اختلاف شده است، از ابن عباس و مقاتل نقل شده است که اینان دوازده فرشته بودند.

محمد بن کعب گوید: آنان عبارت بودند از جبرئیل بهمراهی هفت فرشته دیگر.

بعضی هم گفته اند: اینان سه فرشته بوده اند: جبرئیل و میکائیل و یک فرشته دیگر.

«إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا» یعنی: هنگامی که بر ابراهیم وارد شدند بعنوان احترام او گفتند سلام بر تو (ای اسلم سلاما)، حضرت ابراهیم (ع) هم در پاسخ آنان فرمود: (سلام)، و بعضی هم (سلم) خوانده اند، و این قسمت در سوره هود تفسیر شده است.

«قَوْمٌ مُنْكَرُونَ» از ابن عباس نقل شده است: یعنی ابراهیم پیش خود گفت اینان مردمی ناشناس هستند، زیرا ابراهیم آنان را از جنس بشر تصوّر کرده بود، و انکار عبارتست از نفی صمت امر و نقیض آن اقرار و اعتراف است.

«فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ» یعنی: آهسته از نزد میهمانان بطرف خانواده خود رفت، و علت اینکه آهسته و مخفیانه رفت این بود که مبادا مانع شوند از تهیه غذا، و این یک کار معمولی است که افراد میهماندوست انجام میدهند.

«فَجَاءَ بِعِجَلٍ سَمِينٍ» برای میهمانان خود یک گوساله چاق بریانی آورد، در جای دیگری آمده است (جاءَ بِعِجَلٍ حَنِيدٍ) «۱»

یعنی گوساله بریان آورد «۲»

قتاده گوید: تمامی ثروت حضرت ابراهیم گاو بود.

---

(۱) - سوره هود، آیه ۶۹.

(۲) - اما اینجا (عجل سمین) گوساله چاق است پس معلوم

میشود یک گوساله چاق بریان شده برای میهمانان خود تهیه دیده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۴

«فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ» گوساله بریان را نزد آنان گذاشت که بخورند، فرشتگان دست بطرف غذا نبردند، همین که ابراهیم دید غذا نمیخورند، به آنان گفت:

«قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ» و در عبارت جملات محذوف هست.

«فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً» یعنی همین که از خوردن غذا خودداری نمودند، از آنان ترس بدل راه داد، یعنی: از آنان ترسید و فکر کرد که این میهمانان نسبت به او قصد سوئی دارند.

«قَالُوا» یعنی: فرشتگان گفتند:

«لَا تَخَفْ» ای ابراهیم نترس.

«وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ» و بشارت پسری به او دادند که پس از آنکه بزرگ شد و به سنّ رشد رسید عالم خواهد شد.

از مجاهد نقل شده است این پسر که فرشتگان بشارت آن را به حضرت ابراهیم داده اند اسماعیل بوده است.

بعضی هم گفته اند که این پسر اسحاق بوده است، زیرا از ساره بوده است، و بیشترین مفسرین در باره این داستان قلم فرسایی کرده اند، و قبلا هم تفسیر شده است.

«فَمَا قَبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَيْرِهِ» از ابن عباس و مجاهد و قتاده نقل شده است یعنی: همین که ساره زن ابراهیم این بشارت را شنید فریادکنان روی آورد.

از امام صادق (ع) روایت شده است که ساره با شنیدن بشارت در میان جماعتی آمد.

از سفیان نقل شده است پس از آنکه ساره بشارت را شنید در میان جمعی از همراهانش وارد شد «۱»

---

(۱) - بنا بر این نقل (أقبلت فی رفقه) بود که معنی شد، اما در دو نسخه دیگر آمده است: (أقبلت فی رنه) یعنی: (ساره در حالت

و فریاد آمد.)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۵

و باین معنا است که شروع به داد و فریاد کرد، همانگونه که از زبان او نقل کرده است گفت: ای وای بر من.

«فَصَيَّرَتْ وَجْهَهَا» از مقاتل و کلبی روایت شده است یعنی: انگشتان خویشتن را جمع کرده و از روی تعجب بر پیشانی خود کوبید.

ابن عباس گفته است یعنی: سیلی بصورت خود زده است.

و صك در زبان عرب بمعنی زدن چیزی است بچیز دیگر با پهنای آن.

«وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ» یعنی: من پیر زنی نازا هستم، چگونه فرزند خواهم آورد؟

«قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ» یعنی: همانگونه که ما برایت بشارت دادیم خدایت فرموده است: تو بزودی پسری خواهی زائید، هیچ شك بخودت راه نده.

«إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ» که خداوند از امور نهان آگاه است.

«قال» ابراهیم (ع) به آنان فرمود:

«فَمَا خَطْبُكُمْ؟» پس کار شما چیست؟ و به چه منظوری آمده اید؟

«أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ؟» مثل اینکه گفته است: شما برای کاری بزرگ آمده اید، کارتان چیست؟

«قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ» یعنی: ما بسوی مردمی مجرم فرستاده شده ایم، و مجرمین یعنی: افرادی که نسبت بدستورات الهی نافرمانی میکنند، و نعمتهای او را کفران می نمایند، و بدین جهت شایسته عذاب الهی و هلاکت هستند.

اصل واژه (جرم) بمعنی (قطع) است، بنا بر این (مجرم) بمعنی قطع کننده واجب است بوسیله باطل، و اینان مجرمند بدین معنی که رشته ایمان را با کفر قطع کرده اند.

«لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَابًا مِنْ طِينٍ مُّسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ» این قسمت در سوره هود

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۶

تفسیر شده است.

«لِّلْمُسْرِفِينَ» یعنی سنگهایی از

گل بر سر آنان که در گناه زیاده روی کرده- اند از حد گذرانده بودند فرو فرستادیم، بعضی گفته اند: سنگها برای افرادی از قوم لوط که غائب بودند فرستاده میشد، و آنها که حاضر بودند روستاها زیر و رو شده بر سرشان خراب میگردید.

«فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» یعنی: در دیار قوم لوط آنچه افراد مؤمن که بودند قبلاً بیرون فرستادیم، و این معنی در سوره هود (فَأَسْرَأْهُمُ بِأَهْلِكَ ...) «۱»

به آن اشاره شده است.

و خداوند به حضرت لوط فرمان داده است که همراه آنان که به او ایمان آورده اند از دیار خود خارج شوند تا گرفتار عذاب نشوند.

«فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» یعنی: غیر از خانواده ای از مسلمانان که لوط و فرزندانش باشند نیافتیم، خداوند قوم لوط را به ایمان و اسلام هر دو توصیف فرموده است، زیرا هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه مسلمان هم هست، و ایمان عبارتست از تصدیق به تمام آنچه که خداوند تصدیق آن را واجب فرموده است، و اسلام عبارتست از تسلیم شدن بوجوب عمل فریضه ای که خداوند آن را واجب فرموده است، و انسان را نسبت بدان ملزم کرده است.

و جدان ضاله عبارتست از درک آن پس از جستجوی آن.

«وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً» یعنی و ما در شهر قوم لوط نشانه ای گذاشتیم.

«لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ» و این نشانه به آنان میفهماند که خداوند آن قوم را بهلاکت رسانده است، و لذا میترسند که مانند آنان گرفتار عذاب نشوند

---

(۱)- سوره بقره، آیه ۱۷ یعنی: (آنان در ظلمتها رها ساخت).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۷

اصل ضد فعل است و منافات دارد با اقدام به انجام عمل در جایی که بر آن قدرت هست، و قدرت بر عمل قدرت بر انجام آنست، بنا بر این ترک در افعال خداوند داخل نیست، پس در اینجا به این معنی است که ما در آن دیار عبرتی بر جای نهادیم، و مانند این آیه است آنجا که میفرماید: (وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ ...).

بعضی گفته اند که عذاب قوم لوط بوسیله زیر و رو شدن و انقلاب دیار آنان بوده است، زیرا از جا کنده شدن شهرها کاری است که بجز خداوند از هیچکس ساخته نیست.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۸

آیات ۳۸-۴۶ ذاریات ۵۱

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۳۸ تا ۴۶] ... ص: ۳۱۸

اشاره

وَ فِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۳۸) فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (۳۹) فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَ هُوَ مُلِيمٌ (۴۰) وَ فِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (۴۱) مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ (۴۲)

وَ فِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ (۴۳) فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ (۴۴) فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَ مَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ (۴۵) وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (۴۶)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۱۹

ترجمه آیات: ... ص: ۳۱۹

۳۸- و در موسی نیز نشانه ای است آن گاه که او را با قدرتی آشکار بسوی فرعون فرستادیم.

۳۹- و سپس فرعون با اطرافیانش از پذیرفتن حق سر باز زده گفت: موسی جادوگر است یا دیوانه.

۴۰- فرعون و لشکریانش را گرفتیم، و آنان را در دریا افکندیم در حالتی که فرعون سرزنش میشد.

۴۱- و در قوم عاد نیز نشانه ای است آن گاه که بر آنان بادی بی خیر و برکت فرستادیم.

۴۲- بادی که بر هیچ چیز نمیگذشت مگر آنکه نابودش میساخت.

۴۳- و در قوم ثمود نیز نشانه ای است آن گاه که به آنان گفته شد: تا مدت معینی بهره برداری کنید.

۴۴- اما از فرمان خداوندشان سرپیچی نمودند، در نتیجه نظاره کنان صاعقه بگرفتشان.

۴۵- که دیگر یارای برخاستن نداشتند، و کسی بیاریشان نشافت.

۴۶- و نیز قوم نوح را از پیش هلاک ساختیم که آنان مردمی عصیان پیشه بودند.

قرائت آیات: ... ص: ۳۱۹

صاعقه- کسانی آن را «صعقه» خوانده، و بقیه ادباء «صاعقه» با الف قرائت نموده اند.

قوم نوح- أبو عمرو و أهل کوفه غیر از عاصم «و قوم نوح» بکسر قوم و بقیه بنصب

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۲۰

قرائت کرده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۳۲۰

صاعقه- ابو علی گوید که: ابو زید گفته است صاعقه رعد و برقی است که از آسمان فرود آید، (و صاعقه) آن چیزی است که بر سر فرود آید، اصمعی گوید:

(صاعقه) و (صاعقه) هر دو به یک معنی است و اصمعی شعری سروده است که در آن میگوید:

(یحکون بالمصقوله القواطع تشقق البرق من الصواقع) «۱»

و اما (صعقه) بعضی گویند: مانند زجره است، و آن عبارتست از صدایی که ناشی از صاعقه میباشد.

بعضی از رجز خوانان گفته اند:

(لاح سحاب فرأینا برقه ثم تدانی فسمعنا صعقه)

قوم نوح- و هر کس (قوم نوح) را بکسر خوانده است آن را عطف بر (و فی موسی) گرفته است یعنی: (و فی قوم نوح)، و قوله (و فی موسی إِذْ أَرْسَلْنَاهُ عَطْفٌ اسْتِ بِرِ یَکِی از دو چیز یا عطف است بر (و تَرَكْنَا فِيهَا آيَةً)، و فی موسی یا اینکه است عطف است بر قوله (و فی الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُؤْمِنِينَ) و فی موسی، یعنی: در فرستادن موسی آیات روشنی است، و نیز در قوم نوح نشانه ای است.

و هر کس قوم نوح را نصب داده و گفته است (و قَوْمٌ نُوحٍ) در نصب آن نیز دو وجه جایز است که هر دو حمل بر معنی است:

۱- آنکه (فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ) بمعنی أهلکناهم است، پس مثل آنکه گفته

---

(۱) - که به جای «صواعق» «صواقع» استعمال نموده است.

است (و أهلكنا قوم نوح) «۱»

۲- آنکه (خَذْنَاهُ وَجُودَهُ فَبَدَّنَاهُمْ فِي أَلِيمٍ

(بمعنی أغرقناهم است، مانند آن می ماند که گفته است (أغرقناهم و أغرقنا قوم نوح) «۲»

لغات آیات: ... ص: ۳۲۱

برکنه- رکن عبارتست از آن قسمتی که بر آن تکیه میشود، گفته میشود: رکن یرکن «۳»

و رکن یرکن بر وزن نصر ینصر.

ملیم- کسی را گویند که مرتکب عمل زشتی شده است که بخاطر آن سرزنش میگردد، و ملوم کسی است که مورد سرزنش قرار گرفته است، و در مثل آمده است: (رب لائم ملیم) و (رب ملوم لا ذنب له) یعنی: (چه بسیار کسانی هستند که دیگران را سرزنش میزنند در حالی که خودشان شایسته سرزنش میباشند) و (چه بسیار افرادی که سرزنش میشوند در حالی که گناهی ندارند).

فعتوا- عتو و تجبر و تکبر به یک معنی است.

الریح- جمع ریح ارواح و ریاح است، و (راح الرجل الی منزله) از این ریشه است یعنی: (آن مرد به منزل خود بازگشت) همانگونه که باد بر میگردد.

الرمیم- به چیزی گویند که مغز آن بعلت از هم پاشیدگی فاسد شده باشد، و اما (رمه یرمه رما) و الشیء مرموم یعنی: با تناسب قسمتی با قسمت دیگر اصلاح گردیده است، و در اصل رمیم به استخوان پوسیده و پودر شده گفته میشود.

---

(۱)- که قوم بنا بر آنکه مفعول اهلکنای مقدر باشد منصوب است.

(۲)- که قوم بنا بر آنکه مفعول أغرقنای مقدر باشد منصوب است.

(۳)- بر وزن حسب ینحسب.

آن گاه خداوند آنچه را که بر سر امّت‌ها گذشته است بیان کرده میفرماید:

«وَفِي مُوسَىٰ» یعنی در باره موسی نیز آیه ای است.

«إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِرُكْنٍ مُّبِينٍ» یعنی: او را با دلیلی آشکار که عبارت بود از عصا بسوی فرعون فرستادیم.

«فَتَوَلَّىٰ بُرْجَانَهُ» یعنی: فرعون

با تکیه بر لشکریان و قومش از پذیرفتن حق رویگردان شد، و لشکریان و قوم فرعون برای او مانند ستون هستند نسبت به ساختمان، و باء در جمله (برکنه) برای تعدیه است، (أی جعلهم يتولون).

«وَقَالَ» یعنی نسبت به موسی گفت:

«سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ» یعنی: موسی ساحر است یا مجنون، و این دلالت بر نادانی فرعون دارد، زیرا جادوگر کسی است که دارای نیرنگهای زیرکانه باشد، و این صفت با جنون منافات دارد، زیرا جنون صفت کسی است که عقلش آشفته باشد، بنا بر این چگونه میتوان یک نفر را به این دو صفت موصوف دانست؟! «أَحْذَنَاهُ وَ جُنُودَهُ فَبَدَّنَاهُمْ فِي الْيَمِّ»

یعنی: آنان را به دریا افکندیم، همانگونه که چیزی را در خشکی افکنند.

هُوَ مُلِيمٌ

در حالی که فرعون با کفر و سرکشی و انکاری که داشت مورد سرزنش بود.

«وَفِي عَادٍ» عطف است بما قبل یعنی: در مورد عاد نیز نشانه ای عبرت انگیز و آموزنده وجود دارد.

«إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ» یعنی: هنگامی که فرستادیم به سوی آنان «الرَّيْحَ الْعَقِيمَ» بادی که خیری در پی ندارد، و نه ابری را بارور میسازد و نه درختی را، و نه برای خرمنی مفید است، و نه برای حیوانی خاصیت دارد،

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۲۳

و این باد همانند زنی عقیم است که فرزند نمیزاید، زیرا این باد بمنظور هلاکت آنان وزیده بود، آن گاه خداوند این باد را توصیف کرده میفرماید:

«مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ» یعنی: این باد بر آنچه که گذشت چیزی از آن بر جای نگذاشت.

«إِلَّا جَعَلْتُهُ كَالرَّمِيمِ» یعنی: همه چیز را نابود

می ساخت، مانند گیاهان خشکیده زمین که سائیده شده باشد، بعضی هم گفته اند رمیم استخوان پوسیده و سائیده شده است.

«وَ فِي ثَمُودَ» یعنی: در مورد قوم ثمود نیز نشانه ای است.

«إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا» چون هنگامی که شتر مخصوص را پس کردند حضرت صالح به آنان فرمود سه روز از آب بهره گیرید، آنجا که میگوید:

«تَمَتَّعُوا حَتَّى حِينٍ، فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ» یعنی: آنان تکبر ورزیده با گردنکشی از زیر بار فرمان الهی شانه خالی میکردند.

«فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ» ابن عباس گوید: یعنی پس از سه روز مرگ آنان را دریافت، و مقاتل گوید: آن عبارتست از عذاب، و صاعقه عبارتست از هر عذابی کشنده.

«وَ هُمْ يُنظَرُونَ» در حالی که به آن عذاب می نگریستند و قدرت بر طرف ساختن آن را نداشتند.

«فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ» یعنی: قدرت پیاختن نداشتند، یعنی: از این عذاب که دیدند دیگر نتوانستند بپاخیزند.

«وَ مَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ» یعنی: کسی عذاب را از آنان بر طرف نمیساخت.

بعضی هم گفته اند یعنی: آنان از کسی نمیخواستند که عذاب الهی را از آنان دفع نماید.

«وَ قَوْمِ نُوحٍ» یعنی و نیز قوم را قبلا هلاک نمودیم.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۲۴

«مِنْ قَبْلُ» یعنی: پیش از قوم عاد و ثمود.

«إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ» یعنی: آنان قومی بودند که از اطاعت خداوند بیرون رفته به سوی نافرمانی او رو می آورند، و از ایمان به سوی کفر میشتافتند، و به همین جهت استحقاق هلاکت یافتند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۲۵

آیات ۴۷-۶۰ ذاریات ۵۱

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۷ تا ۶۰ ... ص: ۳۲۵]

اشاره

وَ السَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ (۴۷) وَ الْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا

فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ (۴۸) وَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۴۹) فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۵۰) وَلَا تَجْعَلُوا
مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۵۱)

كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (۵۲) أَ تَوَاصَوْا بِهِ يَٰ لَيْلُ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ (۵۳) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا
أَنْتَ بِمَلُومٍ (۵۴) وَ ذَكَرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (۵۵) وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (۵۶)

مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَ مَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ (۵۷) إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (۵۸) فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ
أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ (۵۹) فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (۶۰)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۲۶

ترجمه آیات: ... ص: ۳۲۶

۴۷- ما آسمان را با قدرت بنا نهادیم، و هم چنان آن را گسترش خواهیم داد.

۴۸- و زمین را گسترده‌ایم، که خوب گسترده‌ایم.

۴۹- و از هر چیز جفت آفریدیم تا شما یادآور شوید.

۵۰- پس به سوی خدا بشتابید که من از جانب او برای شما هشدار دهنده‌ای آشکار هستم.

۵۱- و با خداوند خدایی دیگر مگیرید که من از سوی او بیم رسانی آشکار هستم برای شما.

۵۲- بدین ترتیب هیچ پیامبری برای اسلافشان نیامد مگر آنکه او را جادو یا دیوانه خواندند.

۵۳- آیا بهمدیگر این را سفارش کرده بودند؟ نه، بلکه آنان مردمی طغیانگر بودند.

۵۴- حال که چنین است تو نیز از آنان روی گردان که سرزنش نخواهی شد.

۵۵- و پند ده که پند برای مؤمنان سودمند خواهد بود.

۵۶- و من جن و انس را نیافریده‌ام مگر برای آنکه مرا بپرستند.

۵۷- از آنان هیچ رزقی

نمیخواهم و نمیخواهم که غذایم دهند.

۵۸- که خداوند روزی دهنده و قدرتمند و استوار است.

۵۹- آری که ستمگران همانند یارانشان از عذاب بهره خواهند داشت، شتاب ننمایند.

۶۰- وای بحال آنان که کافر شده اند از آن روز که وعده شان می‌دهند؟!

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۲۷

قرائت آیات ... ص: ۳۲۷

ذو القوه المتین - در قرائتهای نادر یحیی و اعمش (ذو القوه المتین) بکسر متین قرائت نموده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۳۲۷

ابن جنی گوید: این قرائت ممکن است به یکی از دو دلیل باشد:

۱- بدلیل آنکه متین صفت (القوه) باشد، و متین را بمعنی ریسمان، آورده است، و منظورش آنست که خداوند رشته و ریسمانش قوی است، مانند آنجا که فرموده است (فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى).

۲- آنکه متین در واقع مرفوع باشد که صفت رزاق باشد، ولی در ظاهر مجرور آورده شده است بخاطر هم جواری با (القوه) بنا بر گفتار عرب که می گویند:

(هذا حجر ضب خرب) «۱»

ولی این اعراب ضعیف است.

لغات آیات: ... ص: ۳۲۷

الاید - اید بمعنی قدرت است، گفته میشود: (آد الرجل یأید اید) هنگامی که انسان نیرومند گشته قدرت یابد، و مؤید به امر عظیم گویند.

لموسعون - ایساع بمعنی اکتار و فراوان ساختن است که چیزی در جهت‌های مختلف برده شود.

---

(۱) - که خرب هر چند صفت است برای حجر و در واقع هم مرفوع است ولی بخاطر هم جواری با ضب که مجرور است بجر

خوانده شده است (مترجم).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۲۸

ماهدون- ماهد بمعنی آماده کننده چیزی است، و آماده نمودن چیزی که صلاحیت استقرار بر آن دارد، گفته میشود (مهد یمهد مهدا و مهد تمهیدا) بمعنی (وطی ء توطئه).

أ توأصوا- توأصی بمعنی سفارش نمودن بیکدیگر است، که مردم بعضی به دیگران سفارش می نمایند، و وصیّت بمعنی دستور دادن به کارهای با اهمّیت است با نهی از مخالفت.

ذنوبا- ذنوب در اصل بمعنی دلو پر از آب است که هم مذکر آورده میشود و هم مؤنث، شاعر عرب گفته است:

(لنا ذنوب و لكم ذنوب فان أیتم فلنا القلیب)

و علقمه گوید:

(و فی کلّ حیّ قد خبطت بنعمه فحقّ لشاس

معنای آیات: ... ص: ۳۲۸

«وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ» از ابن عباس و مجاهد و ابن زید و قتاده نقل شده است تقدیر چنین است: (و بنینا السماء بنیناها بقوّه) یعنی: ما آسمان را آفریدیم و آن را با نظامی خوب برپا داشته ایم.

«وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ» بنقل از ابن عباس یعنی: ما قدرت داریم که از آسمان با عظمت تر نیز بیافرینیم.

حسن گفته است یعنی: ما قدرت داریم که به وسیله باران روزی مردم را بیشتر توسعه دهیم.

و بعضی گفته اند یعنی: ما نسبت به مخلوقات خود دستمان باز است و از آن عاجز نیستیم، بنا بر این (موسع) بمعنی صاحب (سعه) است که آن نیز بمعنی بی نیازی و توان داشتن است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۲۹

«وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا» تقدیر چنین است: (فرشنا الأرض فرشناها) یعنی: ما بساط زمین را گستریدیم.

«فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ» یعنی: ما که این کار را میکنیم بمنظور منافع و مصالح بندگان خدا است، به بمنظور جلب منفعت و یا دفع زیانی است.

«وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ» حسن و مجاهد نقل کرده اند: یعنی ما از هر چیز دو صنف را آفریدیم مانند شب و روز، آسمان و زمین، ماه و خورشید، جن و انس، خشکی و دریا، نور و ظلمت.

از ابن زید نقل شده است که منظور از (زوجین) نر و ماده است.

«لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» یعنی: برای آنکه بدانید آفریدگار این جفتها همگی یگانه و تک است که هیچ چیز به او مانند نیست.

«فَقَرُّوا إِلَى اللَّهِ» یعنی: با پرستش خالصانه خداوند از عذاب او به سوی رحمت و ثوابش بگریزید.

بعضی هم گفته اند یعنی: بارها نمودن آنچه که

شما را سرگرم میکند و از فرمانبرداری حق و اجرای دستورات الهی باز میدارد بسوی خداوند بگریزید.

از امام جعفر صادق (ع) نیز رسیده است که منظور آنست که به حج بروید.

«إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ» من از جانب خداوند.

«نَذِيرٌ» برای شما بیم دهنده از عذاب الهی هستم.

«مُبِينٌ» بیان کننده مأموریت و رسالت خود برای شما هستم.

«وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ» یعنی: با خداوند معبود دیگری را از پیکره ها و بتها ستایش نکنید.

«إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ» و عُلَّتْ تکرار این جمله در آخر هر دو آیه اینست که جمله دوم برای مطلبی آمده است که اولی برای آن نیامده است، زیرا تقدیر آیه اینست (أَنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ فِي الْأَمْتِنَاعِ مِنْ جَعْلِ الْآخَرِ مَعَهُ) یعنی: من از سوی

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۰

خداوند شما را بیم میدهم که خدای دیگری با او قرار ندهید، و تقدیر جمله اینست: (أَنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ فِي تَرْكِ الْقَرَارِ إِلَيْهِ بِطَاعَتِهِ) یعنی: من از سوی خداوند شما را میترسانم که مبادا با فرمانبرداری او بسویش نشتابید.

بنا بر این تکرار این جمله در آخر هر دو آیه مانند آنست که بگویی: (أُنذِرُكَ أَنْ تَكْفُرَ بِاللَّهِ، أُنذِرُكَ أَنْ تَتَعَرَّضَ لِسَخَطِ اللَّهِ).

و نذیر کسی را گویند که خبری بدهد که ضمن آن تحذیر نیز باشد، و این معنی ایجاب میکند که بصیغه مبالغه باشد.

و منذر صفت جاری بر فعل است.

و مبین کسی است که حق را از باطل روشن کند، آن گاه میفرماید:

«كَذَلِكَ» یعنی: کار بر این روال است که «مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ

أَوْ مَجْنُونٌ» یعنی: هیچ گاه برای امتهای پیش از آنان- کفار مکه- پیامبری نیامده است مگر آنکه گفته اند او ساحر و حيله گر است یا مجنون است که از نعمت عقل بی بهره میباشد، و چیزی را درک نمی کند، سپس خداوند میفرماید:

«أَتَوَصَّوْا بِهِ» یعنی: آیا اولین آنان به آخرینشان توصیه می کردند که پیامبران را تکذیب نمایند؟! و این استفهام بمنظور توییح و ملامت آمده است.

«بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ» یعنی: اینان بیکدیگر توصیه نمیکردند، بلکه آنان مردمی طغیانگر بودند که در معصیت خدا طغیان می نمودند، و نعمتهای فراوانی که من به آنان دادم و بر آنان گشایش نمودم آنان را وادار نمود که پیامبرانم را تکذیب کنند، آن گاه به پیامبر خدا (ص) میفرماید:

«فَتَوَلَّ عَنْهُمْ» یعنی: از آنان رو گردان شو ای محمد! زیرا تو رسالت خویش را انجام داده و آنان را بیم داده ای.

«فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ» یعنی: در مورد کفر و انکار آنان دیگر تو ملامت نخواهی

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۱

داشت، بلکه سرزنش و مذمت برای آنان است که دعوت را نپذیرفته اند.

مفسرین گویند: پس از آنکه این آیه نازل شد رسول خدا (ص) و مؤمنان اندوهناک شدند و فکر میکردند که دیگر وحی از پیامبر قطع شده است و دیگر عذاب الهی فرا خواهد رسید، تا اینکه آیه بعدی نازل شد.

با سند از مجاهد روایت شده است میگوید: علی بن ابی طالب (ع) غمگین و در حالی که دستاری بخود پیچیده بود بیرون آمد، و هنگامی که آیه نازل شد (فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ) هیچکدام از ما نبود مگر آنکه یقین بهلاکت پیدا کرده بودیم،

چون به پیامبر گفته شده بود از آنان روی بگردان، اما پس از آنکه نازل شد:

«وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذُّكْرَ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ» ما نفس راحتی کشیدیم، کلبی گفته است یعنی بوسیله قرآن مؤمنین قومت را موعظه کن زیرا پند و اندرز برای مؤمنین سودبخش است.

«وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» یعنی: من جن و انس را نیافریده ام مگر برای آنکه مرا پرستند و ربیع گفته است ليعبدون بمعنی (لعبادتهم ای) میباشد، یعنی آنان مرا عبادت کنند و شایسته پاداش نیک گردند.

و از مجاهد نقل شده است یعنی: من آنان را نیافریده ام مگر برای آنکه به آنان امر و نهی کنم و از آنان بخواهم که مرا پرستش کنند.

لام در (ليعبدون) لام غرض است باین معنی که هدف از آفرینش جن و انس آنست که آنان را در معرض پاداش نیک قرار دهم، و این بدست نمی آید مگر بوسیله انجام دادن عبادتها پس اینطور میشود که خداوند هدفش از آفرینش جن و انس عبادت است، بنا بر این اگر گروهی او را عبادت نکردند غرض و هدف آفرینش باطل نخواهد شد، و مانند کسی می ماند که غذایی را برای مردمی فراهم آورده و آنان را دعوت کرده است که آن غذا را بخورند، و آن مردم حاضر

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۲

شده اند، ولی بعضی از آنان از آن غذا نخورده است، در این صورت آن شخص دعوت کننده به سفاهت موصوف نخواهد شد، و هدفش درست بوده است، زیرا خوردن غذا موقوف است به اختیار و انتخاب دیگری، بهمچنین در مسئله مورد بحث هنگامی که خداوند با دادن

قدرت و وسیله و لطفهایی که فرموده است مانع را از سر راه مکلفین برداشته است و به آنان دستور داده است که او را پرستش کنند هر کس با فرمان او مخالفت کند، این نافرمانی از جانب آن شخص و بانتخاب او بوده است و ربطی به خداوند ندارد.

از ابن عباس نقل شده است معنی آیه اینست که ما جن و انس را نیافریده ایم مگر برای آنکه خواه ناخواه اقرار به بندگی خداوند کنند.

«ما أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَ مَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ» اینجا خداوند میخواهد این توهم را دفع کند که خداوند آنان را برای پرستش خود آفریده است تا از پرتو عبادت آنان نفعی بگیرد، و لذا بدنبال آن فرموده است که هدف از آفرینش آنست که سودی متوجه آنان گردد نه خداوند بزرگ، زیرا نفع رسیدن به خدا محال است چون ذات خداوند بی نیاز است و بدیگری محتاج نخواهد شد، و بر عکس تمامی مخلوقات به او نیاز دارند.

بعضی گفته اند: بدین معنا است من از آنان نمیخواهم که احدی از بندگانم را روزی بدهند، و نه خودشان را روزی دهند، و نمیخواهم که هیچکدام از بندگانم را غذا دهند، و اینکه اطعام را بخودش نسبت داده است، چون تمام مخلوقات عیال خدا هستند، و هر کس عیال دیگری را غذا بدهد خودش را غذا داده است.

«إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ» خداوند روزی رسان بندگانش و مخلوقاتش همگی است، و نیازی به یاری دهنده ندارد.

«ذُو الْقُوَّةِ» یعنی: دارای قدرت است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۳

«الْمَتِينُ» یعنی: خداوند نیرومند است که ضعف و عجز برای

او امکان ندارد، زیرا او ذاتاً نیرومند است به کسی گفته میشود: (متن متانه فهو متین) هر گاه آن کس نیرومند باشد.

«فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا» یعنی: آنان که بوسیله کفر و گناه به خویشتن ظلم کرده اند.

«ذُنُوبًا مِّثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ» یعنی: ستمگران همانند دیگر یاران خود که به هلاکت رسیده اند مانند قوم نوح و عاد و ثمود از عذاب بهره ای خواهند داشت.

«فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ» بنا بر این نباید برای نازل شدن عذاب عجله داشته باشند، زیرا از نظر دور نخواهند بود.

«فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ» و این دلالت بر آن دارد که عذاب آنان به روز قیامت افتاده است.

و ویل کلمه ای است عرب آن را به کسی میگوید که در هلاکت افتاده است.

نظم آیات: ... ص: ۳۳۳

رابطه و السماء بنیهاها بآید بما قبلش آنست که در داستان قوم نوح نشانه و آیتی وجود داشت، و در آسمان نیز آیتی است بنا بر این در معنی بهم ربط دارند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۴

سوره مبارکه و الطور ... ص: ۳۳۴

اشاره

- ۵۲ -

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۵

تعداد آیات: ... ص: ۳۳۵

بنظر کوفی و شامی تعداد آیات سوره و الطور چهل و نه آیه است، و بنظر بصری چهل و هشت آیه و بنظر حجازی چهل و هفت آیه.

اختلاف تعداد آیات: ... ص: ۳۳۵

در تعداد آیات دو آیه مورد اختلاف است که عراقی و شامی (و الطور) را یک آیه دانسته اند، و نیز کوفی و شامی (دعا) را آیه دانسته اند.

فضیلت سوره: ... ص: ۳۳۵

ابی بن کعب از پیامبر خدا (ص) روایت کرده است که فرمودند: هر کس سوره و الطور را بخواند بر خداوند لازم است که او را از عذاب خود امان بخشد، و در بهشت خود او را نعمت دهد.

از جیب بن مطعم روایت شده است میگوید: از رسول خدا (ص) شنیدم که در مغرب سوره و الطور را قرائت میفرمودند.

محمد بن هشام از حضرت باقر (ع) روایت کرده است که فرمودند: هر کس سوره و الطور را بخواند خداوند خیر دنیا و آخرت را برای او جمع خواهد فرمود.

ارتباط سوره با ما قبل: ... ص: ۳۳۵

پس از آنکه خداوند سوره و الذاریات را با وعده های عذاب ختم فرمود، این سوره را به وقوع عذابها افتتاح کرده فرمود:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۶

آیات ۱-۱۶ طور ۵۲

[سوره الطور (۵۲): آیات ۱ تا ۱۶] ... ص: ۳۳۶

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَ الطُّورِ (۱) وَ كِتَابٍ مَّسْطُورٍ (۲) فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ (۳) وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ (۴)

وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ (۵) وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ (۶) إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ (۷) مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ (۸) يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا (۹)

وَ تَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا (۱۰) فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (۱۱) الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ (۱۲) يَوْمَ يُدْعَوْنَ إِلَى نَارٍ جَهَنَّمَ دَعَاً (۱۳) هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكْذِبُونَ (۱۴)

أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ (۱۵) اضْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۶)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۷

ترجمه آیات: ... ص: ۳۳۷

۱۰- سوگند به کوه طور.

۲- سوگند به کتاب نوشته شده.

- ۳- که در بر گه ای است منشور.
- ۴- و سوگند به آن خانه ای که آباد است.
- ۵- و سوگند به آن سقف برافراشته شده.
- ۶- و سوگند به آن دریایی که شعله ور خواهد شد.
- ۷- که عذاب خداوندت حتما خواهد آمد.
- ۸- و احدی قدرت بر طرف کردن آن را ندارد.
- ۹- روزی که آسمان آن چنان گردشی نماید.
- ۱۰- و کوه ها آن چنان از جا حرکت کنند.
- ۱۱- در آن روز وای به حال تکذیب کنندگان.
- ۱۲- آنان که در یک سخن باطلی بازیچه میشوند.
- ۱۳- روزی که به سوی آتش جهنم سخت افکنده میشوند.
- ۱۴- که این آن جهنمی است که آن را تکذیب می نمودید.
- ۱۵- آیا این سحر است یا اینکه شما نمی بینید؟
- ۱۶- سختی آن را بچشید چه صبر کنید یا صبر نکنید برای شما یکسان است، پاداش اعمال خویشتن است که می بینید.

لغات آیات: ... ص: ۳۳۷

الطور- مبرد گوید: عرب به هر کوهی (طور) گوید، اما هنگامی که الف و لام

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۸

بر سر آن آوردند منظور از آن کوه معینی است.

الرق- رق پوستی است که روی آن می نویسند و اصل آن از معنای لمعان و درخشش است، گفته میشود (ترقرق الشیء) آنجا که چیزی درخشش داشته باشد، و نیز میگویند: (ترقرق السراب) یعنی: (سراب برق زد).

المسجور- مسجور بمعنی مملو است، گفته میشود (سجرت التنور) یعنی:

آن را پر از آتش نمودم، و (عین سجاء) یعنی: چشمی که در آن سرخی راه یافته، گویی که در اثر آنچه که اطراف آنست سرخ شده است، مانند سجار برای تنور که بمعنی سفیدی آمیخته به سرخی است، لبید شاعر گوید:

(فتوسطا عرض السرى فصدعا

المور- مور عبارتست از رفت و آمد اشیاء همانگونه که دود رفت و آمد میکند تا از بین می‌رود، و صرف آن عبارتست از (مار یمور مورا فهو مایر).

و اعشی در شعر خود گفته است:

(كان مشيتها من بيت جارتها مور السحابه لا ريث ولا عجل)

بعضی هم گفته اند: (مَرَّ السَّحَابَةُ) یعنی: آسمان بسان ابرها در حرکت است.

خوض- عبارتست از وارد شدن با پا در آب، و اینجا وارد شدن در گفتار به آن تشبیه شده است.

دَعَا- دع بمعنی دفع است در صرف آن گفته میشود: (دَعَا يَدْعُو دَعَا) مانند (صَكَّه يَصْكُه صَكَا).

اعراب آیات: ... ص: ۳۳۸

و الطور- واو در آن برای قسم آمده است، و ما بعدش عطف بر آن شده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۳۹

عامل در (يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا) قوله واقع است، یعنی: (يقع في ذلك اليوم) و نیز جایز است یوم در اینجا بر تقدیر اذا باشد که عامل در آن جواب شرط خواهد بود که فاء و ما بعد آن باشد که (فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ) است، همانگونه آمده است و (يَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ)، و يَوْمَ يُدْعُونَ بِدَلِّ يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ است، و اگر هم بخواهی میتوانی تقدیر بگیری (یوم يدعون الی نار جهنم دعا یقال لهم هذه النار الی کتتم بها تکذبون) که یقال در آن عمل کند.

أَفَسِحْرٌ هَذَا، مبتدا است و خبرش أَمْ أَنْتُمْ است، یعنی: (بل انتم لا تبصرون).

معنای آیات: ... ص: ۳۳۹

«وَ الطُّورِ» از جبائی و جماعتی از مفسرین نقل شده است که خداوند به آن کوهی سوگند یاد کرده است که در سرزمین مقدس در آن با موسی هم سخن شد.

از مجاهد و کلبی نقل شده است منظور از طور هر کوهی است، زیرا خداوند انواع و اقسام نعمتهای خود را در کوه بودیعت گذاشته است.

«وَ كِتَابٍ مَسْطُورٍ» مسطور بمعنی مکتوب است، و آن کتابی است که خداوند آن را برای فرشتگانش در آسمان نوشته است که

در آن آنچه را که شده است و خواهد شد میخوانند.

بعضی گفته اند: کتاب مسطور قرآن مجید است که در لوح محفوظ در پیشگاه الهی نوشته شده است، و منظور از رق منشور هم همین کتاب است.

از فراء نقل شده است که کتاب مسطور نامه های

اعمال است که روز قیامت برای بندگان خدا بیرون آورده خواهد شد، که بعضی کتاب خود را به دست راست و بعضی به دست چپ گیرند، و این مانند آن آیه خواهد شد که میفرماید:

﴿وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا﴾.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۰

از کلبی روایت شده است که منظور از آن تورات است که خداوند آن را برای موسی (ع) نوشته است، و اینکه طور را تنها یاد کرده است چون برکت آن بسیار است و در دنیا دارای منافع بسیار میباشد، و اینکه از کتاب یاد کرده است چون موقعیت آن در دین بزرگ است.

بعضی هم گفته اند منظور از آن قرآن است که مؤمنین آن را می نویسند.

«فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ» یعنی: آن کتاب را باز کرده میگسترانند تا آن را بخوانند.

و رَقٌّ صفحه ای است که روی آن چیزی را می نویسند، ابی عبیده گفته است رَقُّ همان و رَقُّ است.

بعضی هم گفته اند اینکه رَقُّ در کلام آمده است چون رَقُّ از جمله بهترین چیزهایی است که روی آن کتاب نویسی میشود است، و هر گاه که سخنان حکیمانه را روی رَقُّ می نوشتند جالبتر میشد.

منشور نیز بمعنی گسترده است.

«وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ» از مجاهد و ابن عباس روایت شده است که: بیت معمور خانه ای است در آسمان چهارم از راست خانه کعبه که فرشتگان با عباداتی که در آن انجام میدهند آن را آباد کرده اند.

و نیز از امیر المؤمنین (ع) روایت شده است که هر روز هفتاد هزار فرشته وارد بیت معمور میشوند که دیگر هیچگاه از آن بیرون نمی آیند.

از زهری از سعید بن مسیب از

ابی هریره از پیامبر خدا (ص) روایت شده است که فرمودند: (بیت معمور در آسمان دنیا و در آسمان چهارم نهی است که به آن حیوان گویند که هر روز که خورشید طلوع میکند جبرئیل وارد آن میشود و هر گاه خارج شد بخود تکانی میدهد که هفتاد هزار قطره از آن جدا میشود که خداوند از هر قطره ای فرشته ای می آفریند که دستور دارند وارد بیت معمور شوند و در آن نماز گذارند، و این فرشتگان این عمل را انجام میدهند و دیگر

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۱

هیچگاه باز نخواهند گشت).

و از ابن عباس روایت شده است که رسول خدا (ص) فرمودند: (بیت معمور خانه ای است که در آسمان دنیا است و به آن (صراخ) گفته میشود، و این خانه درست از راست همین خانه کعبه است بطوری که اگر بیفتد روی آن خواهد افتاد، که هر روز هزار فرشته وارد آن میشوند که هیچگاه باز نخواهند گشت).

و از حسن روایت شده است که (بیت معمور همان خانه کعبه و بیت الله الحرام است که با حج و عمره معمور میگردد، و این همان اولین مسجدی است که در روی زمین برای عبادت نهاده شده است).

«وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ» بنقل از علی (ع) و مجاهد و قتاده و ابن زید منظور از آن آسمان است، که گفته اند این آسمان همانند سقف است برای زمین که خداوند آن را برافراشته است.

«وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ» از قتاده نقل شده است بحر مسجور یعنی دریای پر از آب.

از مجاهد و ضحاک و اخفش و ابن زید نقل شده است که بحر مسجور بمعنی

دریای برافروخته و گداخته مانند تنور است، بعضی گفته اند روز قیامت دریاها خواهد جوشید، و بصورت آتش در خواهد آمد، و قسمتی از آن از قسمت دیگر خواهد جوشید، آن گاه در آن خواهد جوشید، و حدیث بر طبق آن وارد شده است.

«إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ» این جمله جواب قسم است، و خداوند به این اشیاء سوگند یاد کرده است تا به اشاره کند به عظمت قدرتی که در آنها نهفته است، و اینکه عذاب مشرکین حقیقتی است که بناچار انجام خواهد گرفت.

«مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ» و کسی که این عذاب را از آنان دفع کند وجود ندارد، آن گاه خداوند زمان وقوع این عذاب را بیان کرده میفرماید:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۲

«يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا» یعنی: روزی که آسمان دور زند و دوران پیدا کند، یا بهیجان در آید، یا موج زند، یا بحرکت در آید و بچرخد و همه این عبارتها در کلمات مفسرین آمده است.

«وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا» یعنی: روزی که کوه ها از جا کنده شوند تا با زمین یکسان شوند.

«فَوَيْلٌ لِلْمُكَذِّبِينَ» اینکه فاء در کلام وارد شده است چون در کلام معنی مجازات وجود دارد، و تقدیر چنین است (اذا كان هذا فويل لمن يكذب الله ورسوله) یعنی: حال که چنین است پس وای بحال آن کسانی که خدا و رسول را تکذیب میکنند.

«الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ» یعنی: آنان که سرگرم سخنان باطل میشوند، و آن سخنان باطل که کافران سرگرم آن میشوند عبارتست از انکار قیامت و تکذیب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم.

«يَلْعَبُونَ»

یعنی: با یادآوری این سخنان باطل به غفلت می افتند.

«يَوْمٌ يُدْعَوْنَ» خیعنی: روزی که آنان خواهند افکند.

«إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعَا» بسوی آتش جهنم، افکندنی با فشار و قدرت، مقاتل گفته است این شکل افکندن طوری است که دستهای آنان را در گردنشان قفل نموده، سرهایشان بین پاهایشان قرار گیرد و آن گاه آنان را برو در جهنم اندازند، که خازنان جهنم آنان را صدا زنند و گویند:

«هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ» بچشید این همان آتشی است که شما در دنیا آن را دروغ می پنداشتید، آن گاه آنان را با همان آتشی که تکذیبش میکردند عذاب میکنند، و به آنان گویند:

«أَفَسِحْرٌ هَذَا» اینکه می بینید آیا سحر و جادو است؟

«أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ» چون مشرکان به حضرت محمد (ص) نسبت سحر و جادو

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۳

میدادند، و میگفتند: با سحر چشم بندی میکنند، پس از آنکه وعده های عذابی را که داده بود بچشم خود دیدند، آنان را توییح کردند، و سپس به آنان گفتند:

«أَصْلَوْهَا» یعنی: شدت عذاب آن را بچشید.

«فَأَصْبِرُوا» چه بر عذاب صبر کنید.

«أَوْ لَا تَصْبِرُوا» و چه بر عذاب صبر نکنید.

«سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ» دیگر بحال شما فرقی ندارد.

«إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» اینک به مکافات گناهای خواهید رسید که در دنیا انجام میداده اید، گناه کفر و تکذیب رسول.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۴

آیات ۱۷-۲۸ طور ۵۲

[سوره الطور (۵۲): آیات ۱۷ تا ۲۸] ... ص: ۳۴۴

اشاره

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ (١٧) فَكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (١٨) كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (١٩) مُتَّكِنِينَ عَلَى سُرُرٍ

مَصْفُوفِهِ وَزَوْجَانَهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (۲۰) وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ مَا أَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ
كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (۲۱)

وَ أَمَدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ (۲۲) يَتَنَزَّعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَ لَا تَأْتِيهِمْ (۲۳) وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ
لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ (۲۴) وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ (۲۵) قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ (۲۶)

فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَ وَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ (۲۷) إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ (۲۸)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۵

ترجمه آیات: ... ص: ۳۴۵

۱۷- تقوی پیشگان در بهشت ها و نعمتها هستند.

۱۸- از نعمتهایی که خداوند به آنان عطا فرموده است بهره مند بوده، خداوند آنان را از عذاب جهنم دور نگهداشته است.

۱۹- بخورید و بیاشامید، پیاداش اعمال نیکتان گوارایتان باد.

۲۰- بر تختهایی که بهم پیوسته تکیه زده، از حوریان بهشتی به ازدواجشان در آورده ایم.

۲۱- آنان که ایمان آورده اند، و نسلشان در ایمان از آنان پیروی نموده اند، فرزندانشان را نیز به آنان ملحق نمودیم، و از عمل
آنان چیزی نکاستیم، هر فردی در گرو عملکرد خویشان است.

۲۲- و پی در پی میوه و گوشتهایی که میل داشتند به آنان دادیم.

۲۳- در بهشت جامهای شرابی را رد و بدل میکنند که در آن نه باطلی هست و نه گناهکاری.

۲۴- و گرداگرد آنان غلامانی از بهشت میچرخند که بسان درهای داخل صدف سفید و نورانی هستند.

۲۵- بهشتیان به یکدیگر که میرسند از هم میپرسند:

۲۶- گویند: ما قبل از این در میان خویشاوندان خود از عذاب میت رسیدیم.

۲۷- خداوند بر ما منت نهاد و ما را از عذاب

جهنم حفظ کرد.

۲۸- ما از پیش در دنیا خدای را عبادت میکردیم، که او نیکو و مهربان است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۶

قرائت آیات: ... ص: ۳۴۶

و أتبعهم- ابو عمرو و أتبعناهم با نون و الف و همزه قطع و ذریاتهم با الف و کسر تاء و ألحقنا بهم ذریاتهم نیز بهمین سبک قرائت نموده است.

و اهل مدینه و اتباعهم با تاء و همزه وصل و ذریتهم برفع تاء و ألحقنا بهم ذریاتهم بصورت جمع قرائت کرده اند.

و ابن کثیر و اهل کوفه و أتبعتم ذریتهم و ألحقنا بهم ذریتهم خوانده اند.

و ابن عامر و یعقوب و سهل أتبعتم ذریاتهم و ألحقنا بهم ذریاتهم به جمع قرائت نموده اند.

التناهم- ابن کثیر و ما التناهم بکسر لام و بقیه التناهم به فتح لام قرائت نموده اند.

انه- اهل مدینه و کسایب آنه هو البر الرحیم بفتح انه و بقیه بکسر قرائت نموده اند.

و زوْجناهم و در قرائت نادرها قرائت عبد الله و ابراهیم و زوْجناهم بعین آمده است.

و در قرائت اعرج و ما التناهم بر وزن أفلناهم آمده است.

دلیل قرائت آیات: ... ص: ۳۴۶

ذریه- ابو علی گوید: ذریه به صغیر و کبیر گفته میشود، از نوع اول است (ذریه طیبه) «۱»

و از نوع دوم است: (وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ) «۲»

اگر ذریه در آیه حمل بر فرزندان کوچک شود جمله (بایمان) در موضع نصب

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۷

خواهد بود بنا بر آنکه حال باشد از دو مفعول که تقدیر آن میشود: (أَتَّبِعْتَهُمْ بَايْمَانَ مِنَ الْآبَاءِ ذُرِّيَّتِهِمْ) یعنی: فرزندان را در اینکه در حکم اسلام هستند به پدرانشان ملحق ساخته، آنان را در ارث بردن و ارث دادن و دفن در قبرستان مسلمانان به پدرانشان ملحق نموده ایم، و حکم آنان حکم پدران میباشد، مگر در

آنچه که از فرزندان کوچک به خاطر صغیر بودنشان برداشته شده باشد.

و اگر ذریه در آیه حمل بر بزرگتران شود قوله (بایمان) حال خواهد بود از فاعلین که ذریتهم باشند، یعنی ذریه آنان را در احکام دنیا و ثواب آخرت به آنان ملحق ساختیم.

التناهم- وَ مَا أَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ یعنی: ما از پاداش عمل آنان چیزی نکاستیم، همانگونه که گفته میشود (فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً) یعنی: از عمل کسی نخواهیم کاست، و همانگونه که آمده است: (وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَ لَا هَضْمًا).

ذریتهم- و هر کس ذریتهم قرائت کرده و آن را مفرد خوانده است دلیلش آنست که ذریه در حالی که مفرد است به جماعت اطلاق میگردد، و لذا از جمع آوردن آن بی نیاز هستیم، و همین طور است سخن در (بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ) و هر کس ذریتهم را مفرد خوانده و تاء تأنیث در أتبعهم آورده است دلیلش تأنیث اسم ذریه است، و هر کس هم ذریاتهم بصیغه جمع قرائت کرده است دلیلش آنست که گاهی مجموع نیز جمع بسته میشود مانند (أقوام و طرقات) و در حدیث آمده است:

(انکن صواحبات یوسف

(۱)»

و هر کس التناهم را بکسر لام خوانده است، مثل آنست که فعلناهم را نیز یک لغت گرفته است همانگونه که میگویند: (نقم ینقم و نقم ینقم).

---

(۱)- شاهد بر سر آنست که صواحب جمع است و با الف و تاء جمع آورده شده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۸

و هر کس خوانده است (ندعوه أنه) بفتح انّ معنایش آنست (ما خدا را میخوانیم چون او نیکو و مهربان است)

و هر کس آن را بکسر خوانده است، کلام را از ما قبلش قطع کرده است و از سر نو شروع کرده است ...

و گفته میشود: (أَلْتَهُ يَأْلْتُهُ أَلْتَا، و آلتَه يولته ايلاتا، و لاتَه يليتَه ليتا، و ولته يلته ولتا) یعنی: نقصه، حطیئه شاعر گفته است:

(أَبْلَغُ لَدَيْكَ بَنِي سَعْدٍ مَغْلَغَلَةٌ جَهْدُ الرِّسَالَةِ لَا أَلْتَا وَلَا كَذَبًا) «۱»

معنای آیات: ... ص: ۳۴۸

پس از آنکه وعده های عذاب برای کفار بیان شد، به دنبال آن خداوند وعده بهشت و نعمتهای آن را برای تقوی پیشگان بیان میکند و میفرماید:

«إِنَّ الْمُتَّقِينَ» یعنی: آنان که بخاطر ترس از عذاب الهی از نافرمانی خدا دوری میجویند.

«فِي جَنَّاتٍ» یعنی: در بستانهایی که درختان آن را پوشانیده بود.

«وَأَنْعِيمٍ» یعنی: متقین در باغها و در میان نعمتها هستند.

«فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ» یعنی: با انواع نعمتهایی که خداوند به آنان عطا فرموده است بهره مند خواهند بود، و از زجاج و فراء روایت شده است که (فاکهین) یعنی از آنچه خداوند به آنان عطا فرموده است راضی و خوشحالند.

«وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ» یعنی: و خداوند آنان را از عذاب دوزخ حفظ کرده است.

«كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» یعنی: به آنان گفته میشود: بخورید و بیاشامید که گوارایتان باد، خوردنی و آشامیدنی که پی آمد سویی از بیماری و غیره نخواهد داشت، آن گاه حالت آنان را در خوردن و آشامیدن یادآور شده

---

(۱) - که التا بمعنی نقصا است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۴۹

میفرماید:

«مُتَّكِنِينَ عَلَى سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ» سرر جمع سریر است، و مصفوفه بصف در آمده که پیوسته بیکدیگر باشد، بعضی گفته اند:

در جمله چیزی حذف شده است که تقدیرش چنین است: (متکئین علی نمارق موضوعه علی سرر) لکن این جملات حذف شده است چون لفظ بر آن دلالت دارد، زیرا تکیه عبارتست از نشستن راحت و بی تکلف، و این نمیشود مگر با نشستن روی تشک و تکیه بر پستی.

«وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ» حور عبارتست از سفید روی پاکیزه که در حسن و کمال نمونه است، و عین عبارتست از درشت چشمان که دارای چشمانی بزرگ و زیبا و با صفا هستند، بدین معنی که ما این تقوی پیشگان را با حور العین مقرون ساختیم تا از آنان بهره مند شوند.

از زید بن ارقم روایت شده است که مردی از اهل کتاب خدمت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آمده گفت: یا ابا القاسم! شما فکر میکنید که اهل بهشت میخورند و می آشامند؟ حضرت فرمود: سوگند به کسی که جانم در دست قدرت او است یک نفر بهشتی دارای نیروی چهل نفر است در خوردن و آشامیدن و آمیزش، پرسید: کسی که میخورد و می آشامد نیاز به تخلیه دارد؟

فرمودند: به صورت عرق از بدنش دفع میشود، و بویی مانند مشک که شکمش سبک میشود.

«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ» یعنی: به ذریه آنان فرزندان کوچک و بزرگشان را ملحق نمودیم، زیرا فرزندان کوچک و بزرگشان را ملحق نمودیم، زیرا فرزندان بزرگ با ایمان خودشان به پدران ملحق میشوند، و فرزندان کوچک با ایمان پدران به آنان ملحق میشوند، بنا بر این فرزند به تبع پدر مسلمان، حکم به اسلام او میشود.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۵۰

اتباع بمعنی تبع است، و کسانی که (و اَتبعناهم) قرائت کرده اند منقول از تبع است که متعدی به دو مفعول شده است.

بعضی گفته اند: اتباع عبارتست از الحاق دومی به اول در آن معنی که اولی دارد، زیرا اگر دومی به اولی ملحق شود بدون آنکه الحاق در معنی اولی باشد به آن اتباع نخواهند گفت، بلکه الحاق خواهد بود.

ابن عباس و ضحاک و ابو زید گفته اند معنی میشود ما فرزندان را در بهشت و درجه بهشتی به پدرانشان ملحق میکنیم به خاطر ایمان پدران تا پدران چشمشان بدیدار فرزندان در کنار خود روشن شود، همانگونه که در دنیا چشمشان به آنان روشن بود.

و در روایت دیگری از ابن عباس نقل شده است که این فرزندان به سنّ بلوغ رسیده هر چند اعمالشان ناقص باشد بمنظور گرامی داشت پدرانشان به درجات آنان ملحق میشوند.

اگر گفته شود: چگونه ممکن است در ثواب به آنان ملحق بشوند با اینکه استحقاق آن را ندارند؟ جواب داده میشود فرزندان به پدرانشان در محل اجتماع ملحق میشوند نه در ثواب و رتبه.

زاذان از علی (ع) روایت میکند که رسول خدا (ص) فرمودند: مؤمنین با فرزندانشان در بهشت خواهند بود، و سپس این آیه را تلاوت فرمودند.

از امام جعفر صادق (ع) نیز روایت شده است که فرمودند: روز قیامت فرزندان مؤمنین به سوی پدرانشان هدایت خواهند شد.

«وَمَا أَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» از مجاهد و ابن عباس روایت شده است یعنی: هنگامی که فرزندان را به پدران ملحق میسازیم از ثواب پدران چیزی نمی‌کاهیم، و در اینجا این سخن به پایان رسیده، آن گاه خداوند به یادآوری دوزخیان پرداخته میفرماید:

«كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ» مقاتل گوید: یعنی: هر انسان کافری در جهنم در گرو اعمال شرک آمیزی است که انجام داده است.

و اما مؤمن در گرو نخواهد بود زیرا خداوند در جای دیگر فرموده است:

«كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ إِلَّا أَصْحَابَ الِیْمَنِ» (۱)

که در آن مؤمنین استثناء شده اند.

بعضی گفته اند یعنی: با هر انسان آن گونه رفتار خواهد شد که استحقاق آن را دارد، و طبق آنچه که انجام داده است مجازات میشود، اگر عبادتی انجام داده است ثواب آن را می بیند، و اگر گناهی کرده است به مجازات آن میرسد و هیچکس را بخاطر گناهی که دیگری کرده است مجازات نخواهند نمود، آن گاه خداوند به یادآوری آنچه از نیکیها و نعمت که بر آنان خواهد افزود پرداخته میفرماید:

«وَأَمْيَدُذُنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ» یعنی: پشت سرهم به آنان کمک رساندیم، زیرا امداد بمعنی آوردن چیزی است پس از چیز دیگر، و فاکهه عبارتست از جنس میوه.

«وَأَلْحَمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ» یعنی: به آنان عطا کردیم و یاریشان نمودیم با گوشت از جنسی که میل داشتند.

«يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا» یعنی: میان خود جامهای شراب را رد و بدل می نمایند، آن گاه به توصیف جامهای شراب پرداخته میفرماید:

«لَا لَعْوُ فِيهَا وَلَا تَأْتِيمٌ» که در اثر نوشیدن این شراب کارهای زشت از آنان سر نمیزند، زیرا لغو بمعنی کارهای باطل است، و نیز کارهایی گناه باشد

---

(۱) - سوره مدثر، آیه ۳۸ یعنی: (هر انسانی در گرو اعمال خویشتن است جز اصحاب یمین).

دنیا بهنگام شراب خوردن مرتکب میشوند، و تأثیم از باب تفعیل است از ماده اثم، گفته میشود (اثمه) هنگامی که او را صاحب گناه سازد، یعنی این جام شراب آنان را صاحب گناه نخواهد ساخت.

از مجاهد نقل شده است یعنی: به خاطر نوشیدن این شراب به یکدیگر دشنام نخواهند داد، و نیز یکدیگر را به گناه وادار نمیکنند.

«وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ» و بمنظور خدمت نمودن به آنان اطرافشان گردش میکنند.

«غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكُونٌ» غلامانی که در خوبی و زیبایی و صفا و سفیدی بسان لؤلؤ درخشان هستند، و مکنون بمعنی محفوظ و مخزون است.

بعضی گفته اند: غلامان در خدمت اهل بهشت احساس هیچنوع رنج و مشقتی نمیکنند، بلکه در خدمت نمودن به اهل بهشت احساس لذت و شادمانی میکنند، زیرا آنجا جای درد و رنج نیست.

از حسن روایت شده است که گفتند: یا رسول الله وقتی در بهشت خادمان بهشتیان مانند لؤلؤ زیبا و درخشان باشند خود بهشتیان چه حالتی خواهند داشت؟ حضرت فرمودند: سوگند به آن خداوندی که جان من در کف قدرت او است برتری زیبایی بهشتیان بر غلامانشان مانند برتری ماه در شب چهاردهم است.

بر ستارگان.

«وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ» از ابن عباس نقل شده است یعنی:

بهشتیان از ترس و درد و رنجهایی که در دنیا داشته اند یاد میکنند، که آیه بعدی آن را تفسیر کرده میفرماید:

«قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ» یعنی: ما پیش از این در دنیا که بودیم از عذاب آخرت ترس داشتیم.

«فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَ وَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ» یعنی: خدا بر ما منت نهاد و ما را از عذاب جهنم نجات داد.

حسن گفته است: سموم اسمی است از اسماء جهنّم، و بعضی گفته اند:

معنی آنست که بعضی از بهشتیان از دیگران میپرسند که شما در دنیا چه کار-هایی انجام دادید که با آن استحقاق یافتید امروز به این پاداش نیک و بودن در بهشت دست یابید؟ در جواب میگویند: ما در دار تکلیف از عذاب خدا میترسیدیم، و قلبمان نازک بود، زیرا ایشفاق بمعنی رقت قلب است، در موردی که انسان از چیزی بترسد، و شفقت ضد غلظت است و اصل آن ناشی از ضعف است، از قول عرب که میگوید: (ثوب شفق أی ضعیف النسج) یعنی: پیراهن نازک بافت و نیز از آن قبیل است (شفق) که به سرخی دم غروب خورشید گفته میشود، زیرا این شفق یک سرخی ضعیف است.

منظور از (فِي أَهْلِنا مُشْفِقِينَ) کسانی است که از نزدیکان هستند، و اهل کسی است که وابستگی به کسی دارد از راهی که نسبت به او اولی باشد، و سموم حرارتی را گویند که از راه سوراخهای بدن نفوذ کند و انسان را آزار دهد، و اصل آن (سم) است که در زبان عرب به محل بیرون آمدن نفس گویند، بنا بر این هر سوراخی سم است، یا از (سم) گرفته شده است به معنی زهر کشنده.

زجاج گوید: منظور از آن عذاب سموم جهنّم است و آن عبارتست از شعله آتش و حرارت آن.

«إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ» یعنی: در دنیا:

«نَدْعُوهُ» یعنی: خداوند را خوانده، یکتا دانسته پرستش میکنیم.

«إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ» یعنی: خداوند لطیف است، و اصل معنای (بر) لطف است با عظمت شأن،

و از این باب است (بره) بخاطر لطف آن با عظمت سود آن، و بعضی گفته اند (بر) کسی است که در وعده خود راستگو باشد.

«الرَّحِيمِ» یعنی: مهربان نسبت به بندگانش.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۵۴

آیات ۲۹-۴۰ طور ۵۲

[سوره الطور (۵۲): آیات ۲۹ تا ۴۰] ... ص: ۳۵۴

اشاره

فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ (۲۹) أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ (۳۰) قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ (۳۱) أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاعُونَ (۳۲) أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ (۳۳)

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ (۳۴) أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ (۳۵) أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ (۳۶) أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُضْتَوِطُونَ (۳۷) أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعَهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (۳۸)

أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمْ الْبُنُونَ (۳۹) أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ (۴۰)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۵۵

ترجمه آیات: ... ص: ۳۵۵

۲۹- یادآوری کن که از لطف پروردگارت نه جادوگری و نه دیوانه.

۳۰- یا آنکه گویند شاعری است که در انتظار مرگ او هستیم؟! ۳۱- بگو در انتظار باشید که من نیز همراه شما منتظر می مانم.

۳۲- آیا عقلمایشان به این کارها وادارشان میکند یا آنها مردمی سرکشند؟

۳۳- آیا میگویند پیامبر قرآن را از پیش خود ساخته و به خدا نسبت میدهد؟ یا اینکه ایمان نمی آورند.

۳۴- اگر راست میگویند گفتاری مانند قرآن بیاورند.

۳۵- آیا آنان بدون هیچ علتی آفریده شده اند، یا آنکه خود آفریدگار خویشان هستند؟

۳۶- یا آنکه آسمانها و زمین را آفریده اند، بلکه به یقین نرسیده اند.

۳۷- یا گنجهای پروردگارت نزد آنان است یا ایشان تسلطی دارند؟

۳۸- یا نردبانی بسوی آسمان دارند که از راه آن گفتار فرشتگان را می-شنوند، پس شنونده ایشان دلیل روشنی آرد.

۳۹- یا او دارای دختران است و شما پسران دارید؟

۴۰- یا آنکه از آنان مزدی میخواهی که از پرداخت آن گران بارند؟

قرائت آیات: ... ص: ۳۵۵

مصیطرون- ابن کثیر مسیطرون با سین قرائت کرده است، و در سوره غاشیه بمصیطر با صاد آمده است «۱»

و ابن عامر در هر دو مورد آن را با سین قرائت

---

(۱)- سوره غاشیه آیه ۲۲ (إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۵۶

نموده است، و نیز در هر دو مورد حمزه راء را اشمام نموده است، اما عجلی هر دو مورد را با صاد قرائت کرده، و دیگران از قراء نیز با صاد قرائت نموده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۳۵۶

ابو عبیده گوید: مسیطرون به اربابان گویند، گفته میشود (تسیطرت علی) یعنی مرا از خدم و حشم خود ساخت، و اصل در آن سین است، و طبق قاعده هر سینی که بعد از آن طاء باشد جایز است که منقلب به صاد گردد، می گویی:

صطر و سطر و بیان آن در تفسیر سوره فاتحه گذشت «۱»

لغات آیات: ... ص: ۳۵۶

کاهن- کاهن کسی است که می گویند از طریق خواندن وردها و دعاها خبر از واقعیتها میدهد، و کهنات حرفه کاهن میباشد.

منون- عبارت است از مرگ، و ریبه آن عبارت است از حوادثی که بهنگام آمدنش انسان را به شک می افکند، شاعر گفته است:

(تربص بها ريب المنون لعلها سيهلك عنها لعلها أو يسجنح)

تربص - و تربص عبارتست از انتظار در مورد چیزی که حالت آن بحالت خلافتش تغییر یابد.

احلام - و احلام جمع حلم است و آن عبارتست از مهلتهایی که عقل و حکمت انسان را بدان فرا میخواند.

مسیطر - و مسیطر بمعنی الزام و اجبار کننده دیگری به کاری است، و از

---

(۱) - در دلیل قرائت (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) که صراط در اصل سراط بوده و بخاطر مواخاه بین صاد و طاء در استعلاء و پرهیز از تسفل به سین و سپس تصعد به طاء صاد قرائت شده است (مترجم).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۵۷

سطر گرفته شده است.

مثقل - کسی را گویند که چیزی بر او بار شده است که برداشتن آن بر او سخت است.

معنای آیات: ... ص: ۳۵۷

آن گاه خداوند بزرگ به پیامبرش خطاب کرده میفرماید:

«فَذَكِّرْ» یعنی: ای محمد این مکلفین را پند و اندرز ده، و دست از دعوت آنان بر مدار هر چند که در باره ات بدگویی کرده باشند.

«فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ» یعنی: تو با لطفی که خداوند در باره ات نموده است که یک قسم آن نبوت است.

«بِكَاهِنٍ» کاهن کسی است که مردم در باره اش بغلط تصوّر میکنند که از راه بخدمت گرفتن جنیان علم غیب دارد.

«وَلَا مَجْنُونٍ» مجنون آفت زده ای است که عقلش را از دست

داده باشد، البته کفار بخوبی آگاه بودند که پیامبر خدا (ص) نه جادوگر است و نه دیوانه، و لکن این سخنان را بمنظور تکذیب او میگفته اند تا به آن دل خوش کنند، همانگونه که سفهاء سعی میکنند تا با تکذیب دشمنان خود عقده خالی کنند.

«أَمْ يَقُولُونَ» یعنی: بلکه میگویند:

«شاعِرٌ نَتَرَبِّصُ بِهِ رَبِّبَ الْمُنُونِ» ما در مورد محمد منتظر حوادثی مانند مرگ و دیگر حوادث روزگار هستیم تا همانگونه که شاعران پیش از او هلاک شده اند به هلاکت برسند، منون بمنون دهر و روزگار است، و نیز بمعنی مرگ و اجل هم می آید.

و حرف (ام) در اینجا منقطعه است و بمعنی ترک و تحوّل است مانند گفتار

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۵۸

علقمه «۱»

(هل ما علمت و ما استودعت مکتوم أم جبلها اذ نأتک الیوم مصروم)

که گویا گفته است: (جبلها مصروم) زیرا بعد از آن آمده است:

(أم هل کبیر بکی لم یقض عبرته اثر الأحبه یوم البین مشکوم)

سپس خداوند بزرگ میفرماید:

«قُلْ» یعنی: ای محمد به آنان بگو:

«تَرَبِّصُوا فِئَانِي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ» یعنی: اگر شما منتظر مرگ و حوادثی برای من هستید، من نیز برای شما انتظار مرگ و حوادث روزگار را دارم، البته با این فرق که انتظار کفار نسبت به مرگ پیامبر و مؤمنین عملی است زشت و نابجا، اما از آن طرف انتظار پیامبر نسبت به وقوع حوادثی برای کفار انتظاری پسندیده و بمورد است، و قوله (فتربصوا) گر چه بصیغه امر است ولی منظور از آن تهدید کفار است.

«أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا؟» یعنی: و آیا این عقلهای آنان است که

به آنان فرمان می‌دهد اینگونه حرفهایی بزنند و در انتظار مرگ تو باشند؟ مفسرین گویند بزرگان قریش به (احلام و عقول) توصیف میشدند، و لذا خداوند این عقول و احلام را مورد تحقیر و ملامت قرار داده است، زیرا که برای آنان نتوانسته اند این خاصیت را داشته باشند که بین حق و باطل را تمیز دهند، آن گاه خداوند خیر از سرکشی آنان داده میفرماید:

«أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ» مجاهد آن را (بل هم قوم طاغون) خوانده است، و اینجا بل در معنی به ام نزدیک است، با این فرق که ما بعد بل متیقن است، ولی ما بعد أم مشکوک میباشد، و باین معنی است که عقلهای آنان ایشان را به این

---

(۱) - و در دو نسخه آمده است: (علقمه بن عبده).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۵۹

عمل فرمان نداده است بلکه سرکش و طغیان آنان را وادار به تکذیب تو نموده است.

«أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ؟» یعنی: یا آنکه میگویند: پیامبر از پیش خود قرآن را ساخته است، و از پیش خود آن را بدروغ بخدا نسبت داده است.

و تقوّل عبارتست از گفتار تحمیلی، و این لغت جز در مورد دروغ استعمال نمیشود.

«بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ» یعنی: ولی جریان آن طور که اینان فکر میکنند نیست، بلکه برای آنان نیز ثابت شده است که این قرآن از سوی خداوند است، و لکن آنان از روی عناد و حسادت و استکبار آن را تصدیق نمیکنند، سپس خداوند آنان را ملزم به آوردن دلیل فرموده آنان را به میدان بحث و استدلال فرا خوانده میفرماید «فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ» یعنی: اگر راست میگویند پس

بروند گفتاری بفصاحت و نظم و حسن بیان و زیبایی قرآن یا سخنی نزدیک آن بیاورند.

«إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ» یعنی: اگر راست میگویند که محمد قرآن را از پیش خود ساخته است، حال که توانایی آوردن سخنی مانند قرآن را ندارند پس بدانند که محمد این قرآن را از پیش خود ساخته، بلکه این قرآن از جانب خداوند نازل شده است، آن گاه خداوند بر آنان به ابتدای آفرینش استدلال کرده میفرماید:

«أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ» یعنی: آیا اینان فکر میکنند که بیهوده آفریده شده اند؟ و خلقت آنان عبث بوده است، و حساب و کتابی در کار نخواهد بود، و کسی به آنان امر و نهی نخواهد کرد، و نظیر این معنا از زجاج نقل شده است.

از ابن کيسان نقل شده است یعنی: آیا اینان بیهوده آفریده شده اند؟

و آنان را رها نموده اند، و این معنی مانند معنای اولی است.

بعضی هم گفته اند یعنی: آیا اینان بدون آنکه آفریدگار و مدبری داشته

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۰

باشند که آفرینش آنان را تدبیر نموده باشد خلق شده اند؟

«أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ»؟ ابن عباس گوید یعنی: آیا آنان خویشتن را خود آفریده اند و فکر میکنند که دیگر از طرف خداوند فرمانی بر آنان واجب نمیشود؟

«أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ»؟ یا آنکه آسمانها و زمین را آنان آفریده اند و بدین جهت است که به وجود خدا اقرار نمیکنند، و خداوند را آفریدگار خود نمیشناسند.

«يَلَّا- يُوقِنُونَ» بلکه اینان یقین ندارند که برای آنان خداوندی است که تنها او شایسته پرستش است، و اینکه تو از طرف خداوند پیامبر هستی.

«أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ»

مقاتل و عکرمه گویند یعنی: آیا کلیدهای رسالت پروردگارت در دست آنان است که هر جا بخواهند رسالت را قرار دهند؟

از کلبی و ابن عباس روایت شده است که منظور از خزائن در آیه خزائن باران و رزق است.

جبائی «۱»

گوید: خزائن الهی عبارتست از آنچه تحت قدرت او است، یعنی:

خیال میکنند که هیچ پیش آمدی برای آنان نخواهد شد مگر آنکه بدلخواهشان باشد.

«أَمْ هُمُ الْمُصَيِّرُونَ؟» یعنی: خیال میکنند که ارباب و صاحب سلطه هستند بر مردم و کسی بر آنان سلطه ای ندارد، و کسی

نیست که نسبت به آنان امر و نهی کند و موجب قوام آنان باشد.

جبائی گوید: یعنی: آیا آنان مالک مردم و مسلط بر آنان هستند؟

«أَمْ لَهُمْ سُلْمٌ» یعنی: آیا نردبانی برای صعود به آسمان دارند؟

«يَسْتَمِعُونَ فِيهِ؟» که با آن نردبان میتوانند وحی را از آسمان بشنوند، زیرا

---

(۱) - در نسخه ای بجای جبائی ابن عباس آمده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۱

اینان بر اعتقاد باطل خود ایستادگی میکنند و هر چیز دیگری را رد می نمایند؟

«فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ» یعنی: آن کس که وحی را می شنود دلیل روشنی ارائه کند، و تقدیر (یستمعون علیه) است «۱»

که مانند قوله (وَأَصْلَبُكُمْ فِي جُدُوعِ النَّخْلِ) است «۲»

و اینکه خداوند به آنان چنین فرموده است، برای آنست که هر کس ادعای مطلبی را بنماید که ابتداء با عقل قابل فهم نباشد، باید دلیل و برهان ارائه دهد.

«أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَ لَكُمْ الْبُنُونَ؟» و این یک نوع تحقیر است نسبت به عقلهای آنان زیرا چیزی را بخداوند نسبت داده اند که خودشان آن را دوست ندارند، و

این دلیل نهایت نادانی آنان است، که برای خداوند داشتن فرزند را تجویز نموده آن گاه مدعی شده اند که خداوند برای خود دختر انتخاب کرده است، با اینکه پسر بنظرشان بهتر از دختر است.

«أَمْ تَسْتَلْهُمُ أَجْرًا» یا آنکه از آنان در مقابل آوردن دین و شریعت و ادای رسالت الهی مزدی مطالبه کرده ای؟

«فَهُمْ مِنْ مَّعْرَمٍ مُثْقَلُونَ»؟ و پرداخت این مزد که از آنان مطالبه کرده ای بر دوش آنان سنگینی، مانع ایمان آوردنشان گردیده است.

---

(۱) - یعنی: (بسلطان مبین یستمعون علیه).

(۲) - که تقدیر آن چنین است: (و لأصلبنکم فی جذوع النخل أصلبنکم).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۲

آیات ۴۱ - ۴۹ طور ۵۲

[سوره الطور (۵۲): آیات ۴۱ تا ۴۹] ... ص: ۳۶۲

اشاره

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ (۴۱) أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ (۴۲) أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۴۳) وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ (۴۴) فَذَرَهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ (۴۵)

يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (۴۶) وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۴۷) وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ (۴۸) وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ (۴۹)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۳

ترجمه آیات: ... ص: ۳۶۳

۴۱- یا آنکه علم غیب دارند، و آن را می نویسند.

۴۲- یا آنکه قصد مکر می دارند، ولی کافران دچار مکر میشوند.

۴۳- یا خدایی دارند بجز خدا، منزّه است از آنچه آنان شرک میورزند.

۴۴- و اگر ببینند قطعه ای از آسمان در حال سقوط است میگویند ابری است متراکم.

۴۵- پس آنان را رها کن تا بروزگار هلاکتشان گرفتار شوند.

۴۶- روزی که مکرشان بدردشان نمیخورد، و یاری نخواهند شد.

۴۷- و برای ستمگران گذشته از آن نیز عذابی هست، و لکن بیشتر آنان نمیدانند.

۴۸- برای فرمان پروردگارت صبر کن که تو در چشم ما هستی، و بهنگام برخاستن پروردگارت را تسبیح کن.

۴۹- و پاسی از شب و بهنگام پشت کردن ستارگان تسبیح خدا کن.

قرائت آیات: ... ص: ۳۶۳

یصقون- ابن عامر و عاصم (یصقون) بضم یاء و بقیه بفتح قرائت نموده اند.

أدبار النجوم- زید از طرف یعقوب (و أدبار النجوم) بفتح الف قرائت نموده است، و بقیه به کسر قرائت نموده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۳۶۳

یصقون- گفته میشود: صعق الرجل یصقع، و هر کس یصقون بضم یاء خوانده است بنا بر نقل فعل است به باب افعال که صعقهم، و أصعقهم غیرهم

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۴

گفته میشود.

و ابو الحسن از قول عرب (صعق) نقل نموده است، بنا بر این میشود (یصقع) از این باب باشد.

أدبار النجوم- و هر کس که ادبار النجوم بفتح الف قرائت کرده است مانند قول آنان است و اعقاب النجوم، شاعر عرب گفته است:

(فأصبحت من لیلی الغداه كناظر مع الصبح فی أعقاب نجم مغرب) «۱»

لغات آیات: ... ص: ۳۶۴

کیدهم- کید عبارتست از مکر، بعضی گفته اند: کید عبارتست از انجام عملی که مخفیانه موجب خشم شود.

کسف - جمع کسفه است و مانند (سدره و سدر) است، و کسفه عبارتست از پاره ای از ابر به قدری که بتواند موجب پنهان شدن نور خورشید گردد.

مرکوم - مرکوم عبارتست از چیزی که بعضی از آن روی بعضی دیگر گذاشته شده است.

معنای آیات: ... ص: ۳۶۴

آن گاه خداوند میفرماید:

«أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ» بقول قتاده یعنی: آیا اینان از عذاب آگاه

(۱) - حال شاعر در وصال لیلی و هجران آن و یأس از وصال شباهت دارد به کسی که صبحگاهان، مایوسانه بدنبال ستاره ای که در حال غروب است نظاره میکند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۵

بودند که بدانند محمد (ص) پیش از آنان خواهد مرد، و این پاسخ آن گفتاری است که میگفتند: (نَتَرَبَّصُّ بِرَيْبِ الْمُنُونِ).

ابن عباس گفته است: یعنی: آیا لوح محفوظ در اختیار آنان است، و از روی آن نوشته، و به مردم خبر میدهند؟

حسن گفته است: این قسمت جواب گفتار آنان است که اگر جریان آخرت آن طور که شما می گوئید حق باشد بهشت بمه نیز خواهد رسید، و مانند آنست آیه:

(وَلَيْنَ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ).

و آن غیب که بجز خدا کسی از آن آگاه نیست، آن چیزهایی است که افراد عاقل بطور ضرورت آن را نمیدانند، و هیچ دلیلی بر آن وجود ندارد، و تنها خداوند از آن آگاه است، زیرا خداوند آن آگاهی را لنفسه دارد، و عالم لنفسه از جمیع معلومات آگاه است، و چیزی بر او پوشیده نمیباشد.

«أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا» یعنی: نسبت به تو مکرری

و سوء قصدی بکار بندند و این سوء قصد نقشه اش در دار الندوه طرح شده است.

«فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ» و این کافران به مکافات مکر خود خواهند رسید، و ضرر آن به خودشان باز خواهد گشت، و مکرشان گریبان گیرشان خواهد شد، همانگونه که خداوند توطئه گران دار الندوه را بخاطر مکرشان مجازات فرمود و آنان را در جریان جنگ بدر به قتل رسانید.

«أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ» یعنی: آیا آنان خدایی دارند غیر از الله که آنان روزی داده و حفظشان میکند و یاریشان میدهد؟ یعنی: این افرادی را که اینان خدا گرفته اند برای آنان نمیتوانند مفید باشند، و نیز قدرت دفاع از آنان هم نخواهند داشت، آن گاه خداوند خویشتن را تنزیه کرده میفرماید:

«سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ» یعنی: خداوند از این شریکان که میپندارند منزّه است، سپس خداوند عناد و قساوت قلب آنان را یادآور شده میفرماید:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۶

«وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا» یعنی: اگر آنان را با فرو فرستادن قطعه هایی از آسمان بخواهیم عذاب کنیم دست از کفر و عناد خود بر نداشته، میگویند این پاره ای است از ابرهای آسمان که میگویند:

«يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ» ابرهایی متراکم که بر روی هم انباشته شده است، و تمام این امور که پس از (أم) در این سوره آمده است نوعی محکوم ساختن بت پرستان است که با قرآن مخالفت میکنند، آن گاه خداوند بزرگ پیامبر (ص) را مورد خطاب قرار داده میفرماید:

«فَدْرُهُمْ» یعنی: ای محمد آنان را رها کن.

«حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ» یعنی: با افتادن صاعقه روی آنان بهلاکت

میرسند.

بعضی گفته اند: صعقه ای که در اینجا آمده است منظور از آن نفعه اولی است که تمامی خلایق با آن به هلاکت میرسند، سپس خداوند به توصیف این روز پرداخته میفرماید:

«يَوْمَ لَا يُعْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا» یعنی: مکر آنان به حالشان مفید نبوده، و چیزی از آنان دفع نخواهد ساخت.

«وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ، وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا» منظور از این ظالمان کفار مکه هستند.

«عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ» ابن عباس گفته است: منظور از عذاب غیر از عذاب آخرت کشته شدن این کافران در جنگ بدر است، و جای دیگر از ابن عباس و براء بن عازب روایت شده میگویند: منظور از آن عذاب قبر است.

مجاهد گفته است: منظور از آن گرسنگی و قحطی در هفت سال است، ابن زید گفته است: این عذاب عبارتست از مصائب دنیا.

بعضی هم گفته اند: این عذاب دانستن همه اینها است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۷

«وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» و لکن آنان نمیدانند چه بر سرشان آمده است، «وَأَصْبِرْ» ای محمد صبر کن.

«لِحُكْمِ رَبِّكَ» نسبت به حکمی که خداوند فرموده و تو را به اجرای آن ملزم ساخته است صبر کن، تا عذابی که به آن محکوم شده اند بر آنان نازل شود.

بعضی گفته اند: یعنی بر اذیت آنان صبر کن تا فرمان خدا برای رهاییت از دستشان بیاید.

«فَبِأْتِكَ بِأَعْيُنِنَا» یعنی: تو زیر نظر ما خواهی بود، و تو را کنترل خواهیم نمود، و چیزی از کار تو بر ما مخفی نخواهد بود، و تو را حفظ کرده تا بکار تو دسترسی پیدا نکنند، تو را نگهداری میکنیم تا نتوانند به تو آزار

رسانند.

«وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ» بنظر ابی الاحوص منظور بهنگام برخاستن از خواب است.

ضحاک گوید: یعنی هنگامی که برای خواندن نماز واجب بیا میخیزی بگو:

(سبحانک اللهم و بحمدک).

ابن زید گوید: یعنی: هنگامی که از جای برمیخیزی به فرمان خدایت نماز بخوان.

ابن عباس و حسن گویند: منظور از آن دو رکعت قبل از نماز صبح است.

از زید بن اسلم نقل شده است یعنی: هنگامی که از خواب قیلوله بر میخیزی که نماز ظهر باشد.

از عطاء و سعید بن جبیر روایت شده است یعنی: بهنگام برخاستن از مجلس بگو: (سبحانک اللهم و بحمدک لا اله الا انت اغفر لی و تب علی).

بعضی گفته اند: منظور از آن کفاره مجلس است.

از کلبی ضمن روایت مرفوعه ای نقل شده است یعنی: هنگامی که برای نماز بر میخیزی تا وقتی که وارد نماز میشوی خداوند را یاد کن.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۸

این بود هفت قول در این مورد.

«وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ» یعنی: نماز شب بخوان.

(زراره و حمران و محمد بن مسلم از امام باقر و امام صادق (ع) در مورد این آیه روایت کرده است که: رسول خدا (ص) شبها سه مرتبه بیدار میشد، و به آفاق آسمان مینگریست، و پنج آیه از آخر سوره آل عمران را تا آخر آن (انک لا تخلف الميعاد) قرائت میفرمود، و سپس شروع بنماز شب میکرد...).

مقاتل گفته است یعنی: نماز مغرب و عشاء را بخوان.

«وَإِذْبَارَ النُّجُومِ» از ابن عباس و قتاده و امام باقر و امام صادق (ع) روایت شده است منظور از آن دو رکعت قبل از نماز صبح است،

و این هنگامی است که با روشنایی صبح ستارگان پنهان میشوند.

ضحاک گفته است یعنی: نماز صبح واجب.

بعضی گفته اند: معنی آنست که از یاد خدایت صبح و شام غفلت نکن، و در تمامی احوال شب و روزت خداوند را از عیب منزّه بخوان، زیرا خداوند از تو و نگهداریت غافل نیست.

و در این آیه دلالت است بر اینکه خداوند سبحان حفاظت و نگهداری از پیامبر (ص) را تا تبلیغ رسالتش تضمین فرموده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۶۹

سوره مبارکه نجم ... ص: ۳۶۹

اشاره

-۵۳-

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷۰

معدل از ابن عباس و قتاده نقل کرده است که این سوره مکی است غیر از یک آیه از آن که در مدینه نازل شده است، و آن آیه اینست: (الَّذِينَ يَجْتَبُونَ كِبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ ...).

و از حسن نقل شده است که این سوره مدنی است.

تعداد آیات سوره: ... ص: ۳۷۰

به نظر کوفیان این سوره دارای شصت و دو آیه است، و بنظر غیر کوفیان شصت و یک آیه.

اختلاف در سوره: ... ص: ۳۷۰

در سه مورد اختلاف است در (مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا) «۱»

بنظر کوفیان وقف شده است. بنظر شامی در (عَنْ مَنْ تَوَلَّى) وقف شده است، و غیر شامی در (الْحَيَاةَ الدُّنْيَا) وقف کرده است.

فضیلت سوره: ... ص: ۳۷۰

ابی بن کعب میگوید: رسول خدا (ص) فرمودند: هر کس سوره النجم را بخواند به او ده حسنه، و بتعداد تمام کسانی که بحضرت محمد (ص) ایمان آورده، و حضرت را منکر شده اند پاداش خواهد داد.

یزید بن خلیفه از حضرت صادق (ع) روایت میکند که فرمودند: هر کس همه شب یا همه روز بر خواندن سوره النجم مداومت نماید بین مردم به شایستگی زندگی کرده، دارای محبوبیت خواهد شد.

(۱) - در آیه ۲۸.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷۱

ارتباط سوره: ... ص: ۳۷۱

خداوند این سوره را با یاد پیامبر (ص) شروع کرده است، همانگونه که سوره طور را با یاد آن حضرت ختم فرموده، تا آخر سوره قبلی به ابتدای این سوره با دو مطلب همگون اتصال یابد:

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷۲

آیات ۱- ۱۰ نجم ۵۳

[سوره النجم (۵۳): آیات ۱ تا ۱۰] ... ص: ۳۷۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ (۱) مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ (۲) وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ (۳) إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ (۴)

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ (۵) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ (۶) وَ هُوَ بِالْأَعْلَىٰ الْأَعْلَىٰ (۷) ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ (۸) فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ (۹)

فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ (۱۰)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷۳

ترجمه آیات: ... ص: ۳۷۳

بنام خدای رحمان و رحیم ۱- سوگند به آن ستاره هنگامی که فرو افتد.

۲- نه پیامبر از راه حق منحرف گشته و نه گمراه شده است.

۳- و از روی هوا سخن نمیگوید.

۴- و آنچه میگوید چیزی بجز وحی الهی نیست که بر او نازل میگردد.

۵- جبرئیل به او آموخته است.

۶- که نیرومند است و بر او ظاهر میشود.

۷- و او در افق اعلی است.

۸- آن گاه پیامبر نزدیک شد و نزدیکتر شد.

۹- که در فاصله دو کمان یا نزدیکتر بود.

۱۰- آن گاه خداوند به بنده اش آنچه که وحی میکرد وحی نمود.

قرائت آیات: ... ص: ۳۷۳

حمزه و کسایی و خلف اواخر تمام آیات این سوره و موارد مشابه آن را با (اماله) قرائت نموده است.

اهل مدینه و ابو عمرو بین فتح و کسر قرائت نموده، و با تمایل به فتح نزدیکتر خواهد بود، و همچنین هر سوره ای که آخر آیات آن با یاء ختم شود مانند سوره طه و وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا، وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى، و والضحی و مانند آن، و هر آیه ای که بر وزن فعلی یا فعلی باشد در هر جای قرآن، که ابا عمرو این موارد را بین فتح و کسر قرائت میکند.

و در روایت شجاع و اکثر روایات از یزیدی و بقیه قراء نقل شده است که این

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷۴

موارد را فتنه میدهند و با تفخیم قرائت میکنند.

و ابن کثیر و عاصم در تمام این موارد بشدت تفخیم میدهند.

دلیل قرائت آیات: ... ص: ۳۷۴

اما ترک اماله و تفخیم الف قول بسیاری از قراء است، اماله نیز مطابق نظر بسیاری است، بنا بر این هر کس اماله و تفخیم را ترک کند طبق نظر جمعی عمل کرده است، و هر کس هم با اماله و تفخیم قرائت کند باز طبق نظر جماعتی عمل کرده است و هر دو قرائت بی دلیل نخواهد بود.

لغات آیات: ... ص: ۳۷۴

هوئی- هوئو و نزول و سقوط واژه های شیه یکدیگرند، و صرف میشود:

هوئو یهوئو هوئو هذلی شاعر گفته است:

(و اذا رمیت به الفجاج رأیته یهوئو مخارمها هوئو الأجدل) «۱»

و بهمین جهت جهنم به (هاویه) نامیده شده است، زیرا اهل جهنم را از بالا به پائین سقوط میدهد.

غوی- از غی است بمعنی ناکامی و نرسیدن بمقصود، و غوایت نیز که بمعنی گمراهی است از همین ریشه است.

---

(۱)- مخارم عبارتست از دهانه تنگه ها، فجاج جمع فج راه گشاد و روشنی را گویند که بین دو کوه قرار گرفته است، و اجدل باز شکاری را گویند، در اینجا شاعر است را به باز شکاری تشبیه نموده است، یعنی: هر گاه با آن اسب از تنگه ها عبور کنی او را خواهی دید که مانند باز شکاری از دهانه تنگه ها فرود می آید.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷۵

وحی- بمعنی آنست که مخفیانه معنایی در روان انسان القاء شود، ولی بمتزله علم شده است برای آنچه که فرشته از سوی خداوند به پیامبری از انسان القاء میکند، و از این ریشه است قوله (وَ أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ) یعنی: خداوند ارشادهایی را به زنبور عسل الهام فرموده است.

قوه- عبارت است از نیرو و قدرت، و اصل معنای

آن شدت است.

مره- مره در اصل بمعنی شدت بافت است، و سپس مره بمعنی قدرت آورده شده است، بنا بر این (مره، قوه، شده) از نظر معنی مانند یکدیگرند.

افق- عبارتست از کرانه آسمان و جمع آن آفاق است، و اطراف زمین آفاق نامیده شده است چون کرانه زمین همجوار و شبیه کرانه آسمان است، شاعر در معنای اول گفته است:

(أخذنا بآفاق السماء عليكم لنقا قمرها و النجوم الطوالع)

و امرؤ القیس در معنی دوم سروده است:

(لقد طوقت فی الآفاق حتی رضیت من الغنیمه بالایاب)

تدلی- عبارتست از فرود آمدن و امتداد یافتن در جهت سفلی، گفته میشود: (ولاه صاحبه فتدلی).

قاب- و قاب و قیب، و همچنین قاد و قید عبارتست از اندازه هر چیز.

اعراب آیات: ... ص: ۳۷۵

هُوَ بِالْمَأْفِقِ الْأَعْلَى مَبْتَدَاءٌ وَ خَبْرٌ وَ دَرُ مَوْضِعِ حَالٍ اسْتِ، فَرَاءٌ كَقَوْلِهِ: مَعْطُوفٌ اسْتِ بِرِ ضَمِيرٍ دَرِ اسْتِوٰی یَعْنٰی: (اسْتِوٰی جِبْرِئِیلَ وَ النَّبِیِّ بِالْأَفْقِ الْأَعْلٰی) وَ تَقْدِیرٌ یَسْهُو (اسْتِوٰی هُوَ وَ هُوَ) حَسَنٌ كَقَوْلِهِ اسْتِ عَلَتْ أَنْسَتْ كَهُو تَكَرَّرَ نَشُدُ وَ شَعْرٰی اِنْشَادٌ كَرَدَه اسْتِ: تَرْجَمَه مَجْمَعُ الْبِیَانِ فِی تَفْسِیرِ الْقُرْآنِ، ج ۲۳، ص: ۳۷۶

(ألم تر أن النبع یصلب عوده و لا یستوی و الخروج المتقصف) «۱»

زجاج گوید: این عمل (حذف ضمیر) بجز در شعر جایز نیست، زیرا عرب قبیح میدانند که گفته شود: (استویت و زید) و معنا آنست که (فاستوی جبرئیل و هو بالأفق الأعلى علی صورته الحقیقیه) یعنی: جبرئیل به صورت اصلی خود استقرار یافت در حالتی که در افق اعلی بود، زیرا جبرئیل همیشه که بر پیامبر وحی نازل میکرد بصورت یک انسان بر حضرت نازل میشد، این بار رسول خدا

(ص) دوست داشت که جبرئیل را بصورت حقیقی خود مشاهده کند، لذا جبرئیل در افق مشرق اعلی ظاهر شد و سرتاسر افق را پوشانید.

معنای آیات: ... ص: ۳۷۶

«وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ» گفته شده است که در معنای آن چند قول است:

۱- قول ضحاک و مجاهد و کلبی: خداوند بقرآن سوگند یاد کرده است، زیرا قرآن همانند ستارگان پراکنده در طول ۲۳ سال بر پیامبر (ص) نازل شده است، و لذا قرآن به (نجم) نامیده شده است چون متفرق نازل شده است، و عرب به (تفریق) (تنجیم) گوید، و مفرق را منجم نامد.

---

(۱)- نبع درختی است که بر سر قله کوه روئیده میشود و از آن کمان و از شاخه هایش تیر ساخته میشود، و خروج درختی است که نزدیکی آنها رشد میکند (کرچک) و از ثمره هایی که میدهد مسهلی معروف است بنام (روغن کرچک) متقصف آنست که قسمتی از آن بر روی قسمت دیگر ریخته باشد، منظور آنست که این دو درخت در صلابت و سستی برابر نیستند.

شاهد بر سر حذف ضمیر است پس از یستوی (أی لا یستوی هو) همانگونه که در آیه حذف شده است (مترجم).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷۷

۲- قول ابن عباس و مجاهد که گفته اند: منظور از این ستاره ثریا است که خداوند بهنگام سقوط و غایب شدنش در طلوع فجر سوگند یاد کرده است، و نیز عرب اسم (نجم) را مخصوصا بر ستاره ثریا اطلاق نموده است، و شاعر عرب ابو ذویب میگوید:

(فوردن و العیوق مقعد رابع الضرباء فوق النجم لا یتلّع) «۱»

ابن درید گوید: (ثریا) هفت ستاره است که شش عدد آن ظاهر است،

و یک عدد آن مخفی است که مردم چشم خود را با آن آزمایش میکنند.

۳- قول حسن است که منظور از نجم دسته ای از ستارگان است که سقوط کرده از دیده پنهان شوند، و منظور از آن جنس ستاره است همانگونه که راعی گفته است:

و بات يعدّ النّجم فی مستحیره یریع بأیدی الاکلین جمودها «۲»

و گفته شده است که خداوند با اشاره نمودن به سقوط و غروب ستاره اشاره به طلوع آن فرموده است، زیرا آنچه که غروب کند طلوع خواهد کرد، و از غروب و طلوع آن بر یکتایی خداوند استدلال شده است، بجائی گفته است: حرکات ستاره به هوی توصیف شده است.

از حسن روایت شده است که غروب این ستاره عبارتست از سقوط آن روز قیامت بنا بر این مثل آنجا است که میفرماید: (وَ إِذَا الْكُواكِبُ انْتَثَرَتْ).

---

(۱)- ربأهم و ربأ لهم یعنی: مراقب آنان شد، و ضرباء جمع ضربه است که بمعنی ضارب است، و لا یتتلّع یعنی: برای کار پیا نمیخیزد، و سرش را برای قیام بر نمیدارد، و از این بری آمده است که صحیح آن (خلف النجم) است، در روایت سیبویه نیز چنین است. [...]

(۲)- مستحیره به کاسه بزرگ جای روغن گویند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷۸

۴- قول ابن عباس است که میگوید: منظور از آن تیرهای شهابی است که از ستارگان رها میشود، و آن عبارتست از آنچه که بوسیله آن شیاطین بهنگام استراق سمع رجم میشوند.

عامه از حضرت امام جعفر صادق (ع) روایت کرده است که پیامبر خدا (ص) در شب معراج از آسمان هفتم نازل، پس از آنکه

این سوره نازل شد به عتبه بن ابی لهب خبر دادند، او نیز خدمت پیامبر (ص) آمد و دخترش را طلاق داده تف بر صورت او انداخت و گفت: تو به ستاره و به خدای ستاره کافر شدی، حضرت رسول (ص) او را نفرین کرده فرمود: (خداوند سگی از سگهایت را بر او مسلط فرما) عتبه بطرف شام حرکت کرد، در بین راه پیاده شد، خداوند ترس را بر وجود او مسلط فرمود، به یاران خودش گفت: شب مرا در وسط خودتان بخوابانید دوستانش این کار را کردند، شیری آمد و او را در میان یارانش پاره پاره کرد، و حسان شاعر در این باره میگوید:

(سائل بنی اصفران جئتهم ما كان ابناء بنی واسع

لا وسع الله له قبره بل ضيق الله على القاطع

رمى رسول الله من بينهم دون قریش رميه القاذع «۱»

و استوجب الدعوه منه بما بين للناظر و السامع

فسلط الله به كلبه يمشى الهوينا مشيه الخادع «۲»

و التقم الرأس يافوخه و النحر منه فغره الجائع

من يرجع العام الى أهله فما اكيل السبع بالراجع

قد كان هـذا لـكـم عـبره للـسـيد المتبـوع و التـابع).

(۱) - قذعه یعنی با فحش و ناسزا و سخنان زشت او را سرزنش نمود.

(۲) - در یک نسخه خطی پس از این شعر آمده است: (حتی اتاه وسط اصحابه، و قد علاهم سنه الهاجع).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۷۹

«ما ضلَّ صاحبُكُمْ و ما عوى» یعنی: پیامبر از حق رو گردان نگشته است، و از مسیر هدایت به گمراهی منحرف نشده است، و در آنچه برای شما آورده است، راه

باطل نپیموده است، غوی بمعنی ضل است، و اینکه دو بار یک معنی آمده است بمنظور تأکید بیشتر بوده است.

بعضی گفته اند: یعنی تلاش او بی اثر نمانده است، بلکه به ثواب الهی و کرامت او خواهد رسید.

«وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» ای: (لیس ینطق بالهوی) یعنی: پیامبر از روی هوا و هوس سخن نمیگوید، ینطق هم با عن متعدی میشود و هم بوسیله باء همانگونه که می گویی: (رمیت بالقوس و عن القوس).

و بعضی گفته اند یعنی: پیامبر از روی میل نفسانی و هوا و هوس خویشتن آیات قرآن را نمیخواند، و برای شما پیام نمی آورد.

«إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» یعنی: قرآن و آنچه را که از احکام برای شما میخواند چیزی جز وحی از طرف خداوند نیست که بر او بوسیله جبرئیل نازل میشود، که میفرماید:

«عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ» ابن عباس و ربیع و قتاده گفته اند (شدید القوی) یعنی کسی که دارای قدرت و نیرو است و از نظر آفرینش قوی میباشد، و قوی جمع قوه است.

«ذُو مِرَّةٍ» یعنی: کسی که از نظر خلقت دارای قوت و قدرت است.

کلبی گوید: از نیرومندی جبرئیل یک نمونه آن بود که شهرهای قوم لوط را از ریشه و آب سیاه بر کند و به آسمان برد و سپس وارونه ساخت، و نمونه دیگر از قدرت او فریادی است که بر سر قوم ثمود زد که همگی هلاک شدند.

از ابن عباس و قتاده نقل شده است یعنی: دارای سلامتی و حسن خلق است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸۰

بعضی گفته اند: (شَدِيدُ الْقُوَىٰ) یعنی: در راه خدا نیرومند است (ذو مره) یعنی: دارای جسمی

سالم و دور از آفات است.

جبائی گفته است (ذُو مِرَّةٍ) یعنی: دارای قدرت عبور از هواء است، که از روی هوا می‌رود و می‌آید و فرود آمده اوج می‌گیرد.

«فَأَسْتَوَى» یعنی: جبرئیل با صورتی که آفریده شده است پس از نزول بر محمد استقرار یافت.

«وَهُوَ» منظور از آن باز هم جبرئیل (ع) است.

«بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى» یعنی: افق مشرق، و منظور از اعلی سمت مشرق است در روی زمین و سمت مشرق بالاتر از سمت مغرب است، نه در هوا.

می‌گویند: جبرئیل همیشه بصورت انسانهایی بر حضرت محمد (ص) نازل میشد، حضرت از او خواست که بصورت اصلی خودش که آفریده شده است بر او نازل شود؟

جبرئیل نیز دو بار خودش را بصورت اصلی بحضرت نشان داد، یک بار در زمین و یک بار در آسمان، اما در زمین در افق اعلی بود، و آن هنگامی بود که حضرت در غار حراء بود که جبرئیل از طرف مشرق بر حضرت ظاهر شد، و تمام سطح افق را تا مغرب پوشانید، که پیامبر بر اثر آن غش کرد و افتاد، آن گاه جبرئیل بصورت انسانی ظاهر شد و حضرت را در آغوش کشید و اینجا است که می‌فرماید:

«ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى» تقدیرش آنست (ثم تدلّی أی قرب بعد بعده و علوه فی الأفق الأعلی فدنی من محمد ص).

حسن و قتاده گفته اند: سپس جبرئیل بعد از آنکه در افق اعلی استقرار یافت بر پیامبر نازل شد.

زجاج گوید: معنی دنی و تدلی هر دو یکی است، زیرا دنی بمعنی نزدیک شد و تدلی بیشتر نزدیک شده است، همانگونه که بگویی: (قد دنا منی فلدن و قرب) و نیز

اگر بگوییم: (قرب منی و دنا) آن نیز جائز است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸۱

سعید بن مسیب گوید: استوی یعنی: جبرئیل پس از آنکه به پیامبر اطلاع داد بلند شد و بسوی آسمان بالا رفت.

جبائی گوید: استوی، یعنی: پس از آنکه سرعت نازل میشد تا پیامبر او را ببیند در هواء استقرار یافت.

فراء گوید: استوی، یعنی: جبرئیل و محمد (ص) شب معراج در افق اعلی یعنی آسمان دنیا استقرار یافتند.

«فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ» از مجاهد و عکرمه و عطاء روایت شده است یعنی:

ما بین جبرئیل و رسول الله مسافت دو کمان وجود داشت، و قوس چیزی است که با آن تیر می اندازند.

ابن عباس گوید: اینکه قوس بعنوان یک معیار فاصله ذکر شده است چون در تبیین فاصله عادت بر این است گفته میشود: (قاب قوس، و قیب قوس، و قید قوس، و قاد قوس) و این نظر مختار زجاج نیز میباشد.

از عبد الله بن مسعود و سعید بن جبیر و شقیق بن سلمه روایت شده است یعنی: بقدر دو ذراع.

ضمن روایتی مرفوعه از انس بن مالک آمده است که رسول خدا (ص) در باره قوله تعالی (فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى) فرمودند یعنی: بقدر دو ذراع یا نزدیکتر از آن، بنا بر این قوس چیزی است که وسیله مقیاس و اندازه گیری خواهد بود، و ذراع نیز چیزی است که با آن اندازه گیری میشود.

ابن سکیت گوید: (قاس الشیء یقوسه قوسا) لغتی است در (قاسه یقیسه) هنگامی که آن را تقدیر کنند.

«أَوْ أَدْنَى» زجاج گوید: بندگان از طرف خداوند با زبانشان و بمیزان فهمشان مورد خطاب قرار گرفته اند، و اینجا نیز

به آنان گفته شده است آنچه که گفته میشود به کسی که میخواهد فاصله تعیین شود، پس معنی آنست که فاصله به

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸۲

اندازه ای بود که شما آن را بقدر دو قوس یا کمتر میدانید، و این مورد درست مانند قوله تعالی است که میفرماید: (أَوْ يَزِيدُونَ) که سخن در باره آن گذشت «۱».

عبد الله بن مسعود گوید: رسول خدا (ص) جبرئیل را دید در حالی که دارای ششصد بال بود، و این حدیث را بخاری و مسلم در صحیح نقل کرده اند.

«فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ»

یعنی: خداوند بر زبان جبرئیل به سوی محمد (ص) آنچه را که میخواست وحی کند وحی فرمود، ما در آیه احتمال هست که مصدریه باشد، و نیز ممکن است موصوله باشد بمعنی الذی.

از حسن و ربیع و ابن زید روایت شده است که معنی آنست که جبرئیل آنچه را که خداوند به او وحی کرده بود بر محمد (ص) وحی نمود، و این روایت از عطا و ابن عباس رسیده است.

سعید بن جبیر گوید: خداوند بر پیامبر وحی فرمود: (أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ) تا (وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ).

بعضی گفته اند خداوند بر پیامبر وحی فرموده است: (بهشت بر پیامبران حرام است تا آنکه اول تو وارد آن شوی، و نیز بر امتها حرام است تا امت تو وارد آن شوند).

بعضی هم گفته اند: یعنی: خداوند بر پیامبر سری از اسراء را نازل فرمود، و در این باره شاعر گفته است:

(بين المحبين سر ليس يفشيه قول ولا قلم للخلق يحكمه سر يمازجه انس يقابله نور تحيرني بحر من التيه)

---

(۱) - در تفسیر سوره صافات آیه ۱۴۷.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸۳

آیات ۲۰-۱۱ سوره نجم ۵۳

[سوره النجم (۵۳): آیات ۱۱ تا ۲۰] ... ص: ۳۸۳

اشاره

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (۱۱) أَفْتَمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يُرَى (۱۲) وَ لَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَهُ أُخْرَى (۱۳) عِنْدَ سِدْرِهِ الْمُتَّهَى (۱۴) عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى (۱۵)

إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَى (۱۶) مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى (۱۷) لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى (۱۸) أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى (۱۹) وَ مَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى (۲۰)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸۴

ترجمه آیات: ... ص: ۳۸۴

۱۱- آنچه را با چشم دید دلش آن را تکذیب نکرد.

۱۲- آیا نسبت به آنچه که دیده است با او ستیزه میکند؟

۱۳- جبرئیل را یک بار دیگر هم که نازل شد مشاهده کرده است.

۱۴- و او را کنار درخت سدره المنتهی دیده است.

۱۵- و بهشت که اقامتگاه است نزد آن درخت می باشد.

۱۶- آن گاه که درخت سدره میپوشاند آنچه را که میپوشاند.

۱۷- و چشم محمد به چپ و راست گردش نکرد و از حد اعتدال خارج نشد ۱۸- و از آیات بزرگ پروردگار خود چیزها دید.

۱۹- برای ما از لات و عزی بگوئید؟

۲۰- و نیز از سومین بت که منات نام دارد بگوئید؟

کذب- ابو جعفر و هشام (ما کذب) با تشدید قرائت کرده اند، اما بقیه قراء با تخفیف خوانده اند.

أ فتمارونه- اهل کوفه غیر از عاصم و یعقوب (أ فتمارونه) بدون الف قرائت کرده اما بقیه با الف (أ فتمارونه) خوانده اند.

مناه- ابن کثیر و شمونی از اعمش و اَبی نقل کرده اند که (مناءه) با مد و همزه قرائت شده، اما بقیه و (مناه) بدون همزه و مد خوانده اند.

جنه المأوی- از علی (ع) و ابو هریره و ابی درداء و زر بن جیش نقل شده است که (جنه المأوی) با هاء قرائت کرده اند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸۵

اللوات- از ابن عباس و مجاهد (لاّت) با تشدید تاء نقل شده است.

دلیل قرائت آیات: ... ص: ۳۸۵

کذب- هر کس کذب را با تشدید ذال خوانده است یعنی: آنچه را که محمد (ص) با چشم دیده بود قلبش آن را تکذیب نکرد، بلکه آن را تصدیق نمود و حقیقت دانست، و هر کس آن را با تخفیف خوانده است یعنی: قلب محمد (ص) آنچه را دیده بود دروغ نبود.

ابو علی گوید: کذب فعلی است که متعدی بمفعول میشود به دلالت قول شاعر:

(کذبتک عینک ام رأیت بواسط غلس الظلام من الرباب خیالا) «۱». کذبتک عینک یعنی: چشمت چیزی را بتو نشان داد که حقیقت ندارد، بنا بر این معنی آیه چنین خواهد بود: قلبش آنچه را که چشمش دیده است- تکذیب ننموده است، یعنی: آنچه با چشم دیده بود درست بود و دروغ نبود و نوعی ادراک حقیقی بود، و ممکن است منظور کسی که (کذب) را با تشدید خوانده است نیز همین باشد، و این معنی را تاکید کرده میفرماید:

(أَفْتَمَارُونَهُ عَلِيَّ مَا يَرِي) یعنی: آیا با مجادله‌ها و ستیزهای خود می‌خواهید او را نسبت به حقیقتی که درک نموده و به آن علم پیدا کرده است مردد نمائید، یا اینکه منکر چیزی میشوید که نسبت به آن یقین دارد و در آن شک و تردیدی نمیکنند، زیرا معنای (أَفْتَمَارُونَهُ) اینست که آیا با او طوری ستیزه میکنید که می‌خواهید او را نسبت به آنچه علم دارد و با دیدن آیات بزرگ الهی مشاهده نموده است مردد سازید، و هر کس (أَفْتَمَارُونَهُ) خوانده است باین معنی است که آیا او را انکار میکنید؟

مناه- بتی است سنگی، ولات و عزّی نیز بهتایی از سنگ بوده‌اند، و شاید (مناه) با مد نعتی باشد.

---

(۱)- شاهد بر سر (کذبتک) است که در این شعر کذبتک (ک) را مفعول خود گرفته است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸۶

جَنهُ الْمَأْوَى- و هر کس (جَنهُ الْمَأْوَى) قرائت کرده است منظورش فعل آنست که (جَن عَلَيْهِ فَأَجْنَهُ اللَّهُ) و مأوی فاعل آنست، یعنی خداوند او را مستور فرموده است، اخفش گفته است بمعنی (ادرکه) میباشد.

اللّات- از ابن عباس نقل شده است که مردی بود در بازار عکاظ که بر روی صخره ای قاووت و روغن میساخت همین که آن را می فروخت دوباره روغن و قاووت روی صخره میریخت و درست میکرد، پس از آنکه مرد، طایفه ثقیف آن صخره را بخاطر بزرگداشت آن مرد پرستش نمودند «۱».

معنای آیات: ... ص: ۳۸۶

سپس خداوند آنچه را که پیامبر (ص) در شب معراج دیده بود بیان نموده و دیده‌های او را محقق دانسته است و میفرماید:

«مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى» یعنی: آنچه

را پیامبر (ص) با چشم دیده بود دلش آن را تکذیب نکرد، بنا بر این (ما رأی) مصدر است که در محل نصب مییاشد زیرا مفعول کذب است باین معنی که قلب و عقل حضرت منکر دیده های چشم او نشده است بلکه عقل و دل آن حضرت دیده های چشمش را تصدیق میکند.

مبرد گفته است: معنی آیه اینست که پیامبر خدا (ص) چیزی را دیده و در آن دیده ها تصدیق شده است.

ابن عباس گفته است یعنی: حضرت محمد (ص) پروردگار خود را با چشم دل دیده است «۲».

و این معنی را نیز محمد بن حنفیه از پدرش از علی (ع) روایت کرده است، و این به معنی علم پیدا کردن به وجود خدا است، یعنی با دیدن آیات الهی علم به وجود خدا بمرحله یقین رسیده است، مانند گفته حضرت ابراهیم (ع) که فرمود:

---

(۱)، ۲- تفسیر ابن عباس صفحه ۳۳۲.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸۷

(وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي) با اینکه قبلاً به حشر و نشر علم داشته است.

و از ابن مسعود و عایشه و قتاده نقل شده است که: آنچه را پیامبر خدا (ص) دیده است جبرئیل بوده است او را بصورتی که آفریده شده دیده است.

از حسن نقل شده است آنچه را که پیامبر خدا (ص) دیده است ملکوت الهی و انواع مختلف قدرتهای او بوده است، و نیز گفته است که روح پیامبر از زمین با آسمان برده شده است و جسد آن حضرت در زمین مانده است.

اما اکثر مفسرین و ظاهر مذهب علمای شیعه و مشهور در اخباری که نقل می کنند اینست که خداوند پیامبر اسلام (ص) را

با جسمش سالم و زنده بمعراج برده است و با چشم سر در حالت بیداری آنچه را که از ملکوت گفته شده است مشاهده نموده، و ما این مطلب را در سوره بنی اسرائیل آورده ایم.

و فرق است بین دیدن در بیداری و دیدن در خواب، دیدن چیزی در بیداری عبارت است از درک آن چیز با چشم سر، اما دیدن در خواب عبارتست از تصور چیزی در قلب بنا بر خیال دیدن آن با حس بصر، بدون آنکه واقعا با حس بصر دیده شده باشد.

از ابی العالیه روایت شده از رسول خدا (ص) پرسیدند: آیا در شب معراج پروردگارت را دیدی؟ حضرت فرمودند: شب معراج نهر آبی را دیدم که پشت آن پرده نوری را میدیدم و به جز این چیز دیگری را ندیدم.

از ابی ذر و ابی سعید خدری روایت شده که از پیامبر خدا (ص) پرسیده شد در باره (ما كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى)؟ فرمودند: من نوری را دیدم، و همین معنی از مجاهد و عکرمه نیز روایت شده است.

شعبی از عبد الله بن الحارث از ابن عباس نقل کرده است که: حضرت محمد «ص» خدای خود را دیده است، و نیز شعبی گوید: مسروق بمن خبر داده گفت:

از عایشه در باره دید خداوند پرسیدم، عایشه گفت: تو چیزی را می گویی که از

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۸۸

شنیدن آن مو بر بدن من راست میشود، مسروق میگوید گفتم:

ای مادر مؤمنین پس بمن خبر بده از این آیات و سپس برای او (وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَى) را خواندم تا رسیدم به (قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى)؟

عایشه گفت: مهلت بده تو

چه فهمیده ای؟ آنچه پیامبر دیده است جبرئیل بوده است که او را بصورتی که آفریده شده است دیده، هر کس بتو گفت: محمد خدا را دید است بتو دروغ گفته است، خداوند بزرگ میفرماید:

(لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ) «۱» و هر کس بتو خبر داد که محمد (ص) علم غیب میداند بخدا دروغ گفته است، زیرا خداوند میفرماید: (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ) «۲» ...

و هر کس بتو گفت که محمد (ص) مطالبی را از وحی کتمان نموده است دروغ گفته است، زیرا خداوند میفرماید: (بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ) «۳» خداوند در قرآن مجید آنچه را که پیامبر (ص) دیده است با بیانی گویا توضیح داده است و فرموده: (لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى).

«أَفْتَمَارُونَهُ» یعنی آیا با او ستیزه میکنید.

«علی ما یری» نسبت به آنچه که دیده است، زیرا با حضرتش ستیزه کردند پس از معراج و به او گفتند: برای ما بیت المقدس را توصیف کن، و بما خبر بده از حالات قافله ای که در راه شام داریم و از این قبیل ایرادها که بعنوان ستیزه با او میگفتند.

و هر کس (أفتمارونه) قرائت کرده است بمعنی (أفتحجدونه) است یعنی (آیا منکر او میشوید)؟ گفته میشود: (مریت الرجل حقه) هنگامی که منکر حق او شوی.

از مبرد نقل شده است بمعنای (أفتدفعونه عما یری) است و اینجا (علی) بجای عن بکار رفته است، یعنی آیا نسبت به آنچه دیده است او را دفع میکنید، و بهر حال

---

(۱) - سوره انعام آیه ۱۰۳.

(۲) - سوره لقمان آیه ۳۴.

(۳) - سوره مائده آیه ۶۷.

هر دو بیک معنی است چون هر ستیزه کننده ای منکر است.

«وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَهُ أُخْرَى» یعنی پیامبر اسلام (ص) جبرئیل را بار دیگر که بر او نازل شده بود در حال نزول به همان صورتی که آفریده شده است دیده بود، که حضرت پیامبر (ص) جبرئیل را بصورت اصلی دو مرتبه دیده است، همانگونه که قبلا بیان کردیم.

«عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى» یعنی حضرت محمد (ص) جبرئیل (ع) را دید در حالتی که جبرئیل کنار سدره المنتهی بود، و سدره درختی است بالای آسمان هفتم در طرف راست عرش که دانش هر فرشته ای به آن منتهی میشود و این از کلبی و مقاتل روایت شده است.

و از ابن عباس و ضحاک نقل شده است که سدره المنتهی چیزی است که آنچه از زمین به آسمان میرود منتهای معراجش آنجاست و آنچه از آسمان از فرمان الهی می آید بانجا منتهی میگردد.

بعضی هم گفته اند: ارواح شهدا تا آنجا بالا میروند.

بعضی گفته اند: آنچه از بالای سدره المنتهی نازل میگردد در سدره قرار می گیرد و سپس از آنجا تحویل گرفته میشود، و نیز آنچه که از ارواح بمعراج میرود سدره نهایت معراج آنان است و از آنجا تحویل گرفته میشود.

و منتهی بمعنی محل پایان یافتن است، و این درخت چون پایان عروج- فرشتگان است سدره به آن اضافه شده است.

و از مقاتل نقل شده است که سدره المنتهی همان درخت معروف (طوبی) است.

و نیز گفته شده است که (سدره) درخت نبوت است.

«عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى» یعنی: در کنار سدره المنتهی اقامتگاه بهشت قرار دارد که این بهشت همان بهشت جاویدان است که در

می باشد.

از جبائی و قتاده نقل شده است که این بهشت همان بهشتی است که حضرت آدم (ع) در آن سکونت یافته بود، و ارواح شهدا نیز به آنجا میروند.

از حسن نقل شده است که جنه المأوی بهشتی است که بهشتیان به آن می روند.

از عطاء از ابن عباس نقل شده است که جنه المأوی بهشتی است که جبرئیل و دیگر فرشتگان در آن سکونت دارند «۱».

«إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَى» از حسن و مقاتل نقل شده است که فرشتگان مانند کلاغهایی که روی درختی می نشینند هنگامی که روی درخت (سدره المنتهی) می نشینند تمام سدره را میپوشانند.

از پیامبر خدا (ص) روایت شده است که فرمودند روی هر برگی از برگهای سدره المنتهی فرشته ای را ایستاده دیدم که مشغول تسبیح پروردگار متعال بود.

از حسن نقل شده است یعنی: سدره المنتهی در حاله ای از نور و تابش و حسن و صفا فرو میروند آن چنان که چشمها را خیره میکند و توصیف آن پایان پذیر نمیشود.

از ابن عباس و مجاهد روایت شده است که پروانه هایی طلایی سدره المنتهی فرا میگیرند، و گویا این پروانه ها فرشتگانی هستند بصورت پروانه که سرگرم عبادت خداوند هستند.

معنی آیه چنین است: حضرت محمد (ص) جبرئیل (ع) را مشاهده فرمود، در حالی که تصویر آن گذشت که درخت سدره بفرمان الهی پوشیده شده بود، و از- شگفتیهایی که انسان را به کمال قدرت الهی ارشاد میکند آن چیزی است که سدره المنتهی

---

(۱)- تفسیر ابن عباس صفحه ۳۳۲ میگوید: (تأوی الیها ارواح الشهداء) یعنی جنه

المأوی بهشتی است که ارواح شهداء در آن سکونت گیرند.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۹۱

را فرو میپوشاند، و اینکه خداوند در پوشش درخت با ابهام یاد فرموده است علتش عظمت این امر بوده است، همانگونه که بعداً میفرماید:

«فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ»

جمله (ما یغشی) رساترین تعبیر در این معنی است.

«ما زَاغَ الْبَصِيرُ وَ مَا طَغَىٰ» یعنی: نه چشم پیامبر خیره شد و نه بچپ و راست گردش نمود، ما طغی یعنی چشم او از حد اعتدال و میزانی که برای او تعیین شده بود منحرف نگشت، و این یک نوع توصیف ادب پیامبر خدا (ص) است در آن مقام که نه چشم خود را اینطرف و آن طرف گردانیده است، و نه در مقابل روی خود به چیزی خیره شده است.

«لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ» و این آیات نشانه های بزرگی از قدرت الهی بود که حضرت در آن شب مشاهده فرمود، مانند سدره المنتهی، و قیافه جبرئیل (ع) و دیدن آن در حالتی که دارای ششصد بال بود که با پرهای خود افق را پوشانده بود، و این معنی از مقاتل و ابن زید و جبائی نقل شده است، و (من) در اینجا بمعنی تبعیض آمده است یعنی: برخی از آیات پروردگارش را دید.

از ابن مسعود نقل شده است که حضرت یکی از فرشهای سبز رنگ بهشت را مشاهده نموده است که تمام افق را پوشانده بود.

و از ابن عباس نقل شده است که حضرت رسول (ص) خداوند را با چشم دل دیده است «۱».

بنا بر این معنی ممکن است منظور این باشد که آن حضرت

با دیدن آیات پروردگار بر یقینش افزوده شد.

و کبری مؤنث اکبر است که در توصیف ارزش چیزهای دیگر را کم میکند.

پس از آنکه خداوند سبحان این داستانها را بیان فرمود بدنبال آن مشرکین

---

(۱) - تفسیر ابن عباس صفحه: ۳۳۲.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۹۲

را مورد خطاب قرار داده میفرماید:

«أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَ مَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ» یعنی: از این خدایانی که بدون خدا میپرستید، بمن خبر دهید، و نیز از فرشتگانی که با خدا میپرستید و خیال میکنند فرشتگان دختران خدا هستند؟

از جایی نقل شده است یعنی: ای کسانی که خیال میکنید لات و منات و عزی دختران خدا هستند بمن بگوئید آیا این درست است؟ زیرا کسانی بوده اند که میگفته اند ما این بتها را میپرستیم چون آنها دختران خدا هستند.

بعضی هم گفته اند که بت پرستان خیال میکردند که فرشتگان دختران خدا هستند و لذا بتهای خود را بشکل آنان میساختند و بجای عبادت خدا پرستش آنها میپرداختند، و برای بتهای خود نامهایی از اسامی خدا انتخاب می نمودند، و میگفتند (لات) از (الله) و (عزی) از (عزیز) گرفته شده است.

و کسایی وقف را بر (لات) با تاء انجام میداد، چون پیروی از عبارت مصحف می نمود که با حرف تاء نوشته شده است، و (عزی) تأنیث (اعز) است که بمعنی (عزیزه) میباشد.

از حسن و قتاده نقل شده (لات) بتی بوده است که طایفه ثقیف آن را میپرستیده است، و نیز (عزی) بت است.

از مجاهد نقل شده است (عزی) درخت بزرگی بود از (طلح) که طایفه غطفان آن را ستایش میکردند که رسول خدا (ص) خالد بن ولید را فرستاد و آن

را بریده گفت:

(یا عز کفرانک لا سبحانک انی رأیت الله قد اهانک)

یعنی: (ای عزى من بتو کافر و تو را منزّه نمیدانم، زیرا من دیده ام که - خداوند بتو اهانت کرده است).

قتاده گفته است مناه بتی بوده است در روستای (قدید) بین مکه و مدینه.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۹۳

ضحاک و کلبی گویند: (مناه) بت طایفه هذیل و خزاعه بوده است که اهالی مکه آن را می پرستیده اند.

بعضی گفته اند (لات) و (عزى) و (مناه) بتهایی بودند از سنگ که در خانه کعبه بود و آنها را میپرستیدند، و (الثالته) صفت مناه است (اخری) نیز صفت مناه است، و معنی آیه اینست که بمن خبر دهید از این بتها، آیا ضرر دارند، یا سود می‌رسانند، یا کاری از آنها ساخته است که آنان را با خدا برابر بدانید؟ و این جملات حذف شده است چون کلمات قبلی بر آن دلالت دارد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۹۴

آیات ۲۱-۳۰ سوره نجم ۵۳

[سوره النجم (۵۳): آیات ۲۱ تا ۳۰] ... ص: ۳۹۴

اشاره

أَلْكُمْ الذَّكْرَ وَ لَهُ الْأُنْثَى (۲۱) تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى (۲۲) إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ
إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ مَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ رَبِّهِمْ الْهُدَى (۲۳) أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى (۲۴) فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَ الْأُولَى (۲۵)

وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يَرْضَى (۲۶) إِنْ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنْثَى (۲۷) وَ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنْ الظَّنُّ لَا يُغْنِي

مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً (۲۸) فَأَعْرَضَ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (۲۹) ذَلِكُمْ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ
بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَن اهْتَدَىٰ (۳۰)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۹۵

ترجمه آیات: ... ص: ۳۹۵

۲۱- آیا شما پسران دارید و خدا دختران؟

۲۲- اینکه یک قسمت ظالمانه است.

۲۳- این بتها چیزی جز نامهایی که شما و پدرانتان نامیده اید نیستند و خداوند دلیلی در باره آن نازل نساخته است، اینان از ظن و گمان و هوای نفس خویش پیروی میکنند، با اینکه از طرف خداوند برای آنان هدایت آمده است.

۲۴- آیا انسان هر چه آرزو کند شدنی است؟

۲۵- دانسته باشید که هم سرای آخرت و هم این جهان از آن خداست.

۲۶- چه بسیاری از فرشتگان در آسمان هستند که شفاعتشان کاری از پیش نمی برد، مگر بعد از آنکه خداوند نسبت بهر کس که میخواهد اجازه فرماید و رضایت دهد.

۲۷- آنان که به سرای آخرت ایمان ندارند فرشتگان را بنام دختران خوانند.

۲۸- در صورتی که نمیدانند و فقط از ظن و گمان پیروی میکنند، در حالتی که هیچگاه گمان نمیتواند جایگزین بجای حق باشد.

۲۹- هر کس از یاد ما روی گردان شد و جز زندگی این دنیا را نخواست تو نیز از او روی گردان شو.

۳۰- میزان درکشان همین است، خدایت بهتر میدانند چه کس از راهش گمراه شده، و بهتر داند چه کسی هدایت یافته است.

قرائت آیات: ... ص: ۳۹۵

ضیزی- ابن کثیر ضیزی با همزه قرائت نموده، و بقیه قراء غیر از ابن فلیح بدون همزه خوانده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۳۹۵

ابو علی گفته است (قوله تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزِي) یعنی آنچه که بخدا نسبت داده اید

که برای خود دخترانی گرفته است این یک نسبت ظالمانه است، و قول عرب که گفتند (قسمته ضیزی و مشیته حیکی) آن را نحوین حمل بر این نموده اند که در اصل «فعلی» بضم فا بوده است، هر چند که لفظ آن بر وزن «فعلی» است، همانگونه که (بیوت) و (عصی) در اصل فعول بوده است، هر چند که فاء مکسور است، و علت اینکه نحوین آن را بر (فعلی) حمل نموده اند اینست که چیزی از صفات را بر وزن «فعلی» بکسر فاء نیافته اند، اما صفات را بر وزن «فعلی» بفتح یافته اند.

ابو عبیده گوید: (ضرته حقه، و ضرته اضوزه ای نقصته و منعته) یعنی:

حق او را ناقص گذاشته، مانع حق او گردیده است، هر کس عین الفعل آن را واو قرار دهد قیاس آنست که بگوید: (ضوزی) و این نیز حکایت شده است، و اما کسی که فاء الفعل را یاء قرار داده است از (ضرته) قیاس آنست که باز گفته میشود (ضوزی) و نسبت به قلب نمودن واو بیاء عمل نمیشود، زیرا این نوع قلب فقط در (بیض) و (عین) عمل شده است که جمع (بیضاء) و (عیناء) است و علت قلب واو بیاء نزدیک بودن واو در طرف است، اما در مورد مثال ما بعلت فاصله شد یاء با حرف تأنیث از طرف فاصله دارد و لذا قلب بیاء نمیشود، و این

علامت تأنیث (یاء) در تقدیر انفصال مانند (تاء) نیست، و لذا قیاس آنست که آن را قلب به واو نکنند.

معنای آیات: ... ص: ۳۹۶

آن گاه خداوند بزرگ در حالتی که گفتار قریش را که میگفتند فرشتگان دختران خدا هستند و بتان نیز دختران خدایند، زشت دانسته میفرماید:

«أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَى»؟ یعنی: چگونه این سخن درست است در حالتی که اگر خودتان را در انتخاب مختار می نمودید پسر را بر دختر ترجیح میدهد؟

بنا بر این چگونه بخود اجازه میدهد که چیزی را بخدا نسبت بدهد آن را برای خود نمی پسندید؟.

«تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى» یعنی این یک تقسیم ظالمانه و غیر معتدل است، به

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۹۷

این معنی که این نوع تقسیم که دختران سهم خدا و پسران را سهم خود دانسته اید یک تقسیم غیر عادلانه است.

«إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ» یعنی اینکه شما این بتها را خدا نامیده اید و آنان را دختران خدا دانسته اید یک نوع نامگذاری بی معنی و مفهوم است، زیرا این بتها نه قدرت ضرر رساندن به کسی را دارند و نه سودی از آنان عاید کسی خواهد شد، بنا بر این یک نوع نامگذاری بر اجسام بی جان است.

«مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ» مقاتل گفته است یعنی، در این باره خدا بر شما کتابی نازل نفرموده است که در آن دلیلی بر گفته های شما باشد.

آن گاه پس از آنکه خداوند طی جملاتی با آنان بصورت مخاطب سخن میگفت دو باره در سیاق مغایب به یادآوری اخبار آنان پرداخته فرمود:

«إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» از گمان که ارزش علمی

ندارد پیروی میکنند.

«وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ» و آنچه هوسهای آنان ایجاب میکند.

«وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى» یعنی: برای آنان بیانات ارشادی بوسیله کتاب و فرستاده آمده بود، اینجا خداوند در مورد آنان اظهار تعجب میکند که چرا این مردم دست از پرستش بتها بر نداشته اند با اینکه آنان را با توضیحات کافی ارشاد نموده است؟

سپس از اینکه آرزوی شفاعت بتها را دارند آنان را مورد سرزنش قرار داده و میفرماید:

«أُمٌّ لِلْإِنْسَانِ» منظور اینجا کافر است.

«مَا تَعْنَى» آیا این انسان باز هم به شفاعت بتها امید بسته است؟

«فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى» که احدی در دنیا و آخرت جز بفرمان او مالک چیزی نخواهد شد.

بعضی گفته اند یعنی: آیا انسان هر چه بخواهد عمل میکند بی آنکه کیفری در

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۹۸

پیش باشد؟

خیر، اینطور نیست، زیرا خداوند مالک آخرت و دنیاست، هر چه بخواهد از دنیا و آخرت و به هر کس که اراده کند می بخشد، و هر کس را که خواسته باشد محروم میسازد.

از جایی نقل شده است یعنی: آنچه که انسان از نعمتهای دنیا و آخرت اراده کند حتماً بآن نمیرسد، بلکه خداوند بر حسب مصلحت انجام میدهد، و آخرت را منحصرأ به مؤمنین خواهد داد، و کافران از آن بهره ای نخواهند داشت.

و این معنی بهترین معنی است، زیرا این معنی دارای عمومیت بیشتری است، و بقیه معانی در آن جمع خواهد شد- آن گاه خداوند همین معنی را مورد- تأکید قرار داده میفرماید:

«وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً» اینجا جمع کنایه ای است زیرا منظور از (كَمْ مِنْ مَلَكٍ)

کثرت است.

«إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ» مگر آنکه خداوند به آنان اجازه شفاعت دهد.

«لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى» یعنی خداوند اجازه شفاعت کسانی را از اهل ایمان و توحید به آنان می‌دهد.

ابن عباس می‌گوید: منظور این است که فرشتگان جز نسبت به کسانی که خداوند از آنان رضایت دارد شفاعت نخواهد نمود، همانگونه که خداوند فرموده است:

(وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى) «۱» آن گاه خداوند سبحان گفتار آنان را مورد مذمت قرار داده می‌فرماید:

«إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ» یعنی، کسانی که بعث و ثواب و عقاب را قبول ندارند.

«الْيَسْمُونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى» چون خیال میکردند فرشتگان دختران خدا

---

(۱) - سوره انبیاء ۲۱ آیه: ۲۸.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۳۹۹

هستند.

«وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ» یعنی: آنان نسبت به این نام گذاری دانشی نداشته و یقین نداشته اند که فرشتگان دخترند.

«إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» اینان از ظن و گمان پیروی میکنند که در ظن و گمان احتمال خطا و صواب وجود دارد و نیز:

«وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً» منظور از حق در این آیه علم است، یعنی ظن و گمان نمیتواند ما را از علم بی نیاز سازد، و نیز نمیتواند جایگزین علم گردد، سپس به پیامبر خود خطاب کرده می‌فرماید:

«فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا» یعنی: ای محمد هر کس از یاد ما روگردان شد و اقرار به توحید ما ندارد تو نیز از او روگردان شو.

«وَلَمْ يَرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» اینان تمایلات مادی و دنیوی دارند و دنبال سودجویی هستند، یعنی: تو با آنان بخاطر اعمالشان مقابله

نکن و با صبر و بردباری آنان را تحمل کن، و دست از موعظه و اندرزشان بر مدار، و آنان را بسوی حق دعوت کن.

«ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ» یعنی: بی توجهی به امور آخرت، و همت گماشتن و توجه به لذتهای زودگذر نهایت علم و دانش آنان است، و این یک بهای اندکی است که هیچ انسان عاقلی به آن راضی نخواهد شد، زیرا این خصلت از ویژگیهای چهارپایان است، که در فکر خوراک فعلی میباشد و به عواقب کار خود نمی اندیشد، و در دعا آمده است (اللهم لا تجعل الدنيا اكبر همنا ولا مبلغ - علمنا).

یعنی: «خداوندا دنیا را مهمترین هدف و نهایت دانش ما قرار مده».

«إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ» ای محمد خدای تو از تمام مخلوقات و از تو داناتر است.

«بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ» یعنی: خداوند نسبت به کسانی که ستم می کنند و از

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۰

راه حق منحرف می گردند آگاه است.

«وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى» و نیز خداوند نسبت به کسانی که هدایت یافتند آگاهی دارد، و هر دسته ای را بر حسب عملکردشان مجازات خواهد فرمود.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۱

آیات ۳۱-۴۱ سوره نجم ۵۳

[سوره النجم (۵۳): آیات ۳۱ تا ۴۱] ... ص: ۴۰۱

اشاره

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى (۳۱) الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوْا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى (۳۲) أَمْ فَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى (۳۳) وَ أَعْطَى قَلِيلًا

وَ أَكْدَى (۳۴) أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهَوْ يَرَى (۳۵)

أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى (۳۶) وَ إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى (۳۷) أَلَّا- تَزُرُّ وَازْرَهُ وَ زُرَّ أُخْرَى (۳۸) وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (۳۹) وَ أَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَى (۴۰)

ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى (۴۱)

ترجمه مجمع البيان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۲

ترجمه آیات: ... ص: ۴۰۲

۳۱- آنچه در آسمانها و زمین است ملک خدا است، تا اینکه بدکاران را به کیفر اعمالشان رسانده، و به نیکوکاران پاداش نیک دهد.

۳۲- آنان که از گناهان بزرگ و فحشاء اجتناب میکنند، مگر گناهان کوچک،- پروردگارت دارای بخششی وسیع است و نسبت بشما آگاهتر است، آن گاه که شما را از زمین آفریده، و آن گاه که شما در شکم مادرانتان بصورت جنین بودید، پس خویشان را بی عیب ندانید، این خدا است که میداند چه کسی با تقوی است.

۳۳- ای محمد! آیا دیدی آنکه را روی گرداند؟

۳۴- اندک صدقه ای داد و سپس آن را قطع کرد.

۳۵- آیا علم غیب نزد او است، و او را می بیند.

۳۶- یا آنکه از آنچه در کتب موسی آمده است آگاهی ندارند.

۳۷- و نیز از کتب ابراهیم که بعهد خود وفا کرد آگاهی ندارند.

۳۸- که بار مسئولیت هیچ مسئولی را دیگری بعهده نمیگیرد.

۳۹- و هر کس ثمره تلاش خود را خواهد داشت.

۴۰- و ثمره تلاش خود را بزودی خواهد دید.

۴۱- آن گاه بخوبی و کامل پاداش عملکرد نیک خود را می بیند.

لغات آیات: ... ص: ۴۰۲

اللهم - فراء میگوید: لمم آنست که انسان بطور تصادفی گناهی را مرتکب شود، و عادت به ارتکاب آن گناه نداشته باشد، و از این باب است (الممام الخیال) یعنی:

(بفکر آمدن) و لغت المام بمعنی زیاده ای است که امتداد ندارد، و نیز همین طور است (اللمام) امیّه شاعر در این مورد شعری دارد:

(ان تغفر اللهم تغفر جمّا و ای عبد لك لا المّا)

یعنی: (خداوندا اگر می بخشی همگی را ببخش، کدام بنده ات نافرمانی تو را ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۳)

نکرده است).

روایت

شده است که پیامبر (ص) این اشعار را همیشه میخوانده است، (لا الما) بمعنی (لم یلم) است، و اعشی باهله شاعر گفته است:

(تکفیه حذه فلذان الم بها من الشواء و یروی شربه الغمر)

اجنه - جمع جنین است، روبه شاعر گفته است:

(اجنه فی مستکنات الحلق) یعنی: (جنین هایی در نهانگاهای رحم).

و عمرو بن کلثوم گفته است:

(و لا شمطاء لم یترک شقاها لها من تسعه الا جنینا)

که اینجا جنین بمعنی مدفون در قبرش میباشد.

اکدی - یعنی عطاء و بخشش خود را قطع نمود همانگونه که آب در اثر رسیدن به زمین سخت قطع میشود، و این لغت از (کدیه الرکیه) گرفته شده است که بمعنی (صلابت و سختی چاه) است، هنگامی که مقنی به آن سختی رسید از آب ناامید میشود، گفته میشود (اکدی) هنگامی که بآن سختی برسند، و نیز گفته میشود (کدیت اظفاره) هنگامی که ناخنهایش کند شود، (کدی النبت) هنگامی که گیاه شادابی خود را از دست دهد، و رشدش متوقف شود، و اصل در تمام این لغات یکی است.

اعراب آیات: ... ص: ۴۰۳

اللمم - إِلَّا اللَّمَمَ منصوب است بنا بر آنکه استثنا باشد از الاثم و الفواحش زیرا لمم درجه نازلتر از اثم و فواحش است، ولی از جنس آنها است.

إِذْ أَنْشَأَكُمْ - عامل در اذ قوله (اعلم بکم) است.

فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ - جایز است متعلق باشد بخود اجنه، و تقدیرش چنین خواهد شد: اذ انتم مستترون فی بطون امهاتکم، و نیز جایز است که متعلق باشد به محذوف که صفت برای (اجنه) باشد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۴

أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ - تقدیرش چنین است: لا تزروهم، و این جمله در موضع جر

است که بدل باشد از قوله (بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى) و ما اسم موصول است.

شأن نزول آیات: ... ص: ۴۰۴

هفت آیه که از (أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى) شروع میشود بنقل از ابن عباس و سدی و کلبی و جمعی از مفسرین این آیه در باره عثمان بن عفان نازل شده است که اموال خود را صدقه میداد، برادر شیریش عبد الله بن سعد بن ابی سرح به او گفت:

این چه کاری است که تو انجام میدهی، با این عمل بیم آن میرود که چیزی برای تو باقی نماند؟

عثمان در پاسخ برادرش به او میگوید: من گناهانی دارم و با این عمل می خواهم رضایت الهی را جلب کنم و به عفو و بخشش او امیدوار هستم، عبد الله به او گفت:

این شتر سواریت را با جهاز بمن بده تا من تمامی گناهان تو را بگردن بگیرم، عثمان شتر سواری خود را به برادرش داد و کسانی را بر معامله خود شاهد گرفت، و دیگر صدقه را قطع کرد، که بدنبال آن این آیات نازل شد: (أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى) یعنی: در روز احد «۱» هنگامی که آن تنگه را رها کرد و بخاطر این گنااهش مقداری اندک صدقه داد و سپس صدقه را قطع کرد.

تا آنجا که میفرماید: (وَ أَنْ سَعِيهِ سَوْفَ يُرَى) آن گاه با نازل شدن این آیه عثمان دوباره صدقه دادن را از سر گرفت.

---

(۱) - فخر رازی در تفسیر کبیر خود ذیل آیه ۱۵۵ از سوره آل عمران (إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ) گفته است: (یک نفر از کسانی که در جنگ احد از تنگه فرار کرد عمر بود، ولی او از بقیه

فراریان جلو نبود، و زیاد از معرکه دور نشد، بلکه روی کوه ماند تا اینکه پیامبر (ص) هم روی کوه آمد، و باز میگوید: یک نفر دیگر از فراریان عثمان بود که همراه دو نفر دیگر از انصار گریخت که به آنان سعد و عقبه می گفتند که فرار کردند و بنقطه دوردستی رسیدند و پس از سه روز باز گشتند)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۵

بعضی گفته اند آیه در باره ولید بن مغیره نازل شده است که از نظر دینی پیرو رسول خدا (ص) شد، بعضی از مشرکین بخاطر این عمل او را سرزنش نمودند و به او گفتند تو دین بزرگان را رها ساختی و آنان را گمراه پنداشته خیال میکنی که آنان در جهنم هستند؟

ولید در پاسخ آنان میگوید: من از عذاب الهی ترسیدم، آن کسی که ولید را مورد سرزنش قرار داده بود برای ولید ضامن شد که اگر مقداری از مالش را به او بدهد و به شرک خود باز گردد هر نوع عذاب الهی را از طرف او متحمل خواهد شد ولید به حرف او عمل کرد و بر سر شرک خود بازگشت، و به آن شخص که او را سرزنش کرده بود مقدار کمی از مال خود را داد و بخشش خود را قطع کرد و دیگر نداد، و این معنی از مجاهد و ابن زید نقل شده است.

(در حدیث دیگر ابن حجر عسقلانی ج ۲ قسمت اول صفحه ۱۹۰ در ترجمه رافع بن معلی انصاری زرقی میگوید: (ابن منده از طریق ابن الکلبی از ابی صالح از ابن عباس ذیل آیه (إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا

مِنْكُمْ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا) روایت میکند که این آیه در باره عثمان و رافع بن معلی و خارجه ابن زید وارد شده است).

و باز ابن حجر در ج ۳ قسمت اول ص ۱۰۱ از کتاب خود در ترجمه حالات سعید بن عثمان انصاری نقل میکند که اسحاق بن راهویه در سند خود از طریق زبیر روایت میکند که گفت: بخدا سوگند که هنوز آهنگ صدای معتب بن قشیر در گوش، من است، در حالی که چرت می زدم می گفت اگر در آن جنگ به حرف ما گوش میکردند آن همه کشته نمیدادیم، سپس گفت:

اما فرموده الهی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ) گفت: از جمله فراریان در جنگ احد بودند: عثمان بن عفان و سعید بن عثمان و علقمه بن عثمان انصاری، گفت: اینان به کوهی رسیدند اطراف مدینه در بطن اعواض و آنجا سه روز توقف کردند. [...]

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۶

از سدی نقل شده که این آیه در باره عاص بن وائل سهمی نازل شده است که گاهی از اوقات در پاره ای از امور با رسول خدا (ص) موافقت میکرد.

از عطاء بن یسار نقل شده است که این آیه در باره کسی نازل شده است که به خاندان خود گفت: وسائل سفر مرا فراهم کنید تا بسوی پیامبر بروم، آماده شد و حرکت کرد در بین راه مردی از کفار به او برخورد و از او پرسید کجا میروی؟

گفت: میخواهم بسراغ محمد بروم شاید از خیر او برخوردار شوم، آن مرد کافر به او گفت: تو وسائل و توشه سفر خودت را

بمن ببخش من تمام گناهانت را به گردن میگیرم.

از محمد بن کعب قرظی نقل شده است این آیه در باره ابو جهل نازل شده است که میگفت: بخدا محمد جز به اخلاق نیک و عالی دعوت نمی نماید، و این معنی قول خدا است که فرمود: (أَعْطَى قَلِيلًا وَ أَكْثَرًا) یعنی ایمان نیاورد.

معنی آیات: ... ص: ۴۰۶

آن گاه خداوند از قدرت کامله و وسعت ملک خود خبر داده میفرماید:

«وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» این آیه بصورت معترضه بین آیه قبلی و آیه بعدی آمده است، که میفرماید:

«لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا» و لام در لیجزی متعلق است به معنی آیه اول زیرا چون خداوند نسبت به آنان آگاهی داشته است، هر یک از آنان را بمیزان استحقاقشان مجازات کرده است، و این لام، لام عاقبت است چون خداوند در- نتیجه علمش به هر دو دسته آنان را بر حسب استحقاقشان مجازات میفرماید، و نیز روشن است کسی قدرت بر پاداش دادن نیکوکاران و مجازات بدکاران دارد که دارای قدرت و سلطنت بسیاری باشد، و لذا در آیه معترضه فرموده است:

«وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» تا آنان را که گناه کرده اند یعنی شرک ورزیده اند ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۷

بخاطر رفتار شرک آلودشان مجازات نماید.

«وَلِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا» یعنی: تا کسانی را که خدایشان را به یکتایی ستائیده اند پاداش دهند.

«بِالْحُسْنَى» یعنی بهشت را به آنان پاداش دهد، بعضی گفته اند لام در لیجزی متعلق است به ما در قوله (وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) زیرا معنی ما چنین است: خداوند

آنان را آفریده است تا او را پرستش کنند، قهرا بعضی از آنها نیکوکار و بعضی بدکار را آفریده است تا او را پرستش کنند، قهرا بعضی از آنان نیکوکار و بعضی بدکار خواهند بود، و اینکه آنان را مکلف ساخته است تا هر کس را بر اساس دانش و عملکردش پاداش ببندد، بنا بر این لام برای بیان غرض آمده است.

آن گاه خداوند نیکوکاران را توصیف کرده میفرماید:

«الَّذِينَ يَجْتَبُونَ كِبَائِرَ الْإِثْمِ» یعنی آنان که گناهان بزرگ مرتکب میشوند.

«وَالْفَوَاحِشَ» فواحش جمع فاحشه است که عبارتست از زشت ترین گناهان و کثیفترین آن، و ما در سوره نساء «۱» اختلاف در مورد گناهان کبیره را بیان کردیم.

بعضی گناهان کبیره را هر گناهی دانسته اند که در قرآن تهدید به آتش جهنم شده باشد، اما فاحشه هر گناهی که دارای حد شرعی باشد.

و هر کس آن را (کبیر الاثم) خوانده باشد منظورش یک گناه بزرگ است، زیرا هر چند منظور از آن گناهان بسیار است اما اضافه به واحد شده است.

«إِلَّا اللَّمَمَ» در معنای آن اختلاف است، از ابن مسعود و ابی هریره و شعبی روایت شده است که منظور از آن گناهان کوچک است مانند نگاه کردن بنامحرم و بوسیدن آن و کارهای حرامی پائین تر از زنا.

---

(۱) - جلد ۵ ترجمه تفسیر صفحه ۱۱۹ و در نسخه عربی جلد ۳ ص ۳۸.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۸

از زید بن ثابت نقل شده است منظور از (لمم) گناهانی است که در دوران جاهلیت مرتکب شده اند و در اسلام مورد عفو قرار گرفته است بنا بر استثناء منقطع است. از حسن و

سدی نقل شده است (لمم) به گناهی گویند که انسان یک مرتبه مرتکب آن شود و سپس توبه کند و دیگر مرتکب آن نگردد، زجاج نیز این معنی را انتخاب کرده است، زیرا در معنی «لمم» میگوید: لمم آنست که انسان مرتکب گناهی شده، و بر آن اصرار نورزد، و دنباله آیه نیز دلیل این معنی است که میفرماید:

«إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ» ابن عباس گفته است: برای کسی است که آن گناه را مرتکب شده و توبه کرده است مغفرت الهی گسترش دارد، یعنی رحمت الهی شامل تمامی گناهان میگردد، و خداوند از نظر رحمت و بخشش گناهکاران دریغ نخواهد داشت «۱» سخن اینجا تمام میشود، و سپس خداوند میفرماید:

«هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ» یعنی پیش از آفرینش شما خداوند نسبت بشما آگاه است «إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ» یعنی: هنگامی که خداوند پدر شما آدم را از - پهنه زمین آفرید، بلخی گفته است جایز است منظور از آن تمام مخلوقات باشد، یعنی: خداوند شما را از راه غذاهایی که میخورید آفرید، و خدا آن غذاها را در روی زمین آفریده است و عادت بر آن است که با ترکیب بعضی از این غذاها - چیزهای دیگری آفریده شود، که گویا خداوند انسانها را از این غذاهای زمین آفریده است.

«وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ» از حسن نقل شده است یعنی: در آن هنگام که شما در رحم مادرانتان بودید خداوند میدانست که هر انسانی چه خواهد کرد، و بسوی چه مسیری رهسپار خواهد گردید.

بعضی گفته اند یعنی خداوند بزرگ از ضعف شما انسانها و تمایلات نفسانیتان

---

(۱) - تفسیر ابن عباس ۳۳۲ میگوید: منظور از وسعت

مغفرت الهی آنست که (خدا گناه کسی را که از گناه کبیره و صغیره توبه کرده است می آمرزد).

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۰۹

بسوی گناهان آگاه بود، و آن هنگام که در رحم مادران بودید میدانست که پس از تولد چه عملی مرتکب خواهید شد، و هنگامی که پیش از ارتکاب عمل و تحقق گناه خداوند از آن اطلاع داشته باشد، چگونه نسبت به گناهی که در خارج تحقق یافته است آگاهی نخواهد داشت.

«فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ» یعنی از خودتان بعظمت یاد کنید، و هیچگاه خود را با خوبیهایی که ندارید مدح ننمائید، زیرا من نسبت به شما آگاهی بیشتری دارم.

بعضی هم گفته اند یعنی: خویشان را بعلت داشتن خوبیهایی که دارید تزکیه ننمائید تا به عبادت و خشوع نزدیکتر بوده از ریاء دورتر باشید.

«هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى» یعنی: خداوند آگاهتر است نسبت به کسی که از شرک و گناهان کبیره اجتناب میکند.

بعضی هم گفته اند یعنی: خداوند آگاهتر است نسبت به کسی که خوبی کرده، فرمان خدا را اطاعت کنید، و با نیت خالص عمل نماید.

«أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى» یعنی: کسی که پشت بحق کرده است.

«وَ أَعْطَى قَلِيلًا وَ أَكْدَى» فُزَاء گفته است اکدی یعنی از بخشش دست نگه داشته و کوتاه آمده است.

از مبرد نقل شده است اکدی یعنی از بخشش بسختی مانع گردیده است.

«أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ» یعنی آیا او نسبت به عذاب خودش علم غیب دارد؟

«فَهُوَ يَرَى» و چنین میدانند که دوستش عذاب را از طرف او تحمل خواهد کرد؟

«أَمْ لَمْ يُبَيِّنْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى» یا آنکه از آنچه در کتاب توراہ است

به او خبر و حدیثی نداده اند؟

«وَإِبْرَاهِيمَ» یعنی و آنچه که در کتاب ابراهیم است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۰

(الَّذِي وَفَّى) یعنی ابراهیم که فرمان الهی را بتمام و کمال انجام داد (۱).

بعضی هم گفته اند یعنی: رسالت الهی را بقوم خود رسانید و آنچه دستور داشت به آنان ابلاغ کرد.

بعضی گفته اند یعنی: آنچه را که خداوند بر او واجب کرده بود بطور کامل انجام داد، و امتحان خود را نیز داد.

آن گاه خداوند آنچه را که در کتابهای موسی و ابراهیم بوده است بیان کرده میفرماید:

«أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» یعنی: هیچکس بار دیگری را بدوش نخواهد کشید، یعنی هیچکس با گناه دیگری مؤاخذه نمیشود.

«وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» این جمله نیز عطف است بر (أَلَّا تَزِرُ) و این مطلب نیز از جمله مطالب کتابهای موسی و ابراهیم است، یعنی: انسان پاداشی جز پاداش عمل خودش را ندارد، و پاداش عمل دیگری را باو نمیدهند، هر گاه انسان دیگری را دعوت به ایمان کرد و آن دیگری دعوت او را اجابت نمود، او نیز به تبع آن دیگری مورد ستایش قرار میگیرد، و اگر عملی انجام نداده باشند هیچگاه استحقاق پاداش یا مجازاتی نخواهد یافت.

از ابن عباس در روایت والبی نقل شده است که میگوید: این آیه در شریعت ما نسخ شده است، زیرا خداوند میفرماید: (ما ذریه آنان را به ایشان ملحق ساختیم) (۲) که خداوند درجه ذریه آنان را بالا برده است، هر چند که با اعمال

---

(۱) - وسائل الشیعه ج ۴ صفحه ۱۲۳۵ حدیث ۳ از امام صادق (ع) روایت شده است

که در باره (وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى) فرمودند: حضرت ابراهیم هر صبح و شام این ذکر را میگفت: (أصبحت و ربی محمود، أصبحت لا اشرك بالله شيئاً ولا أدعوا مع الله الها آخر، ولا اتخذ من دونه ولية) و لذا بنده شکر گزار نامیده، شد، و بعد از نماز مغرب بجای اصبحت (أمسیت) گفته میشود.

(۲) - سوره طور آیه: ۲۱.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۱

خودشان استحقاق آن ترفیع را نداشته اند.

عکرمه نیز گفته است، این معنی مربوط به قوم ابراهیم و موسی علیه السلام است، اما این امت برای آنان است نتیجه اعمال دیگران که به نیابت از آنان انجام دهند، و هر کس که گفته است حکم این آیه نسخ نشده است، منظورش آن است که آیه دلالت دارد بر منع نیابت در عبادات مگر آن دسته از عبادتهایی که دلیل دارد مانند حج که در روایت است: زنی به رسول خدا (ص) گفت: یا رسول الله پدرم حج بجا نیاورده است؟ حضرت در پاسخ فرمودند به نیابت از او حج بجا آور.

«وَ أَنْ سَعِيهُ سَوْفَ يُرَى» یعنی: آنچه را که انسان انجام میدهد و در آن مورد تلاش میکند به ناچار باید بعداً آن را ببیند، به این معنی که بر اساس آن مجازات خواهد شد، و این معنی را بدین شکل بیان کرده میفرماید:

«ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْمَأْوُفَى» یعنی برای عبادتهایی که انجام داده است، به بهترین وجهی که استحقاق آن را دارد و ثواب دائم پاداش داده خواهد شد، و هاء در یجزاه به سعی بر میگردد، یعنی:

انسان روز قیامت تلاش خود را می بیند و پاداش

عمل خود را به بهترین وجهی خواهد دید.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۲

آیات ۴۲-۶۲ سوره نجم ۵۳

[سوره النجم (۵۳): آیات ۴۲ تا ۶۲] ... ص: ۴۱۲

اشاره

وَ أَنْ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ (۴۲) وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَكَ وَ أَبْكَى (۴۳) وَ أَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَ أَحْيَا (۴۴) وَ أَنَّهُ خَلَقَ الرَّوْحَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثَىٰ (۴۵) مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ (۴۶)

وَ أَنْ عَلَيْهِ النَّشْأَةُ الْآخِرَىٰ (۴۷) وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَ أَقْنَىٰ (۴۸) وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشُّعْرَىٰ (۴۹) وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ (۵۰) وَ تَمُودَ فَمَا أَبْقَىٰ (۵۱)

وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلِ إِنْهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَىٰ (۵۲) وَ الْمِؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ (۵۳) فَغَشَّاهَا مَا غَشَّىٰ (۵۴) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَىٰ (۵۵) هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النَّذْرِ الْأُولَىٰ (۵۶)

أَزِفَتِ الْأَازِفَةُ (۵۷) لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ (۵۸) أَ فَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ (۵۹) وَ تَضْحَكُونَ وَ لَا تَتَّبِعُونَ (۶۰) وَ أَنْتُمْ سَامِدُونَ (۶۱)

فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَ اعْبُدُوا (۶۲)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۳

ترجمه آیات: ... ص: ۴۱۳

۴۲- و بطور قطع سرانجام هر کس بسوی پروردگارش میبازد.

۴۳- و هم او است که همه را میگریاند و میخنداند.

۴۴- و هم او است که همگان را می میراند و زنده می سازد.

۴۵- و هم او است که زن و مرد و نر و ماده را.

۴۶- از نطفه ای که ریخته شود بیافرید.

۴۷- و خلقت جهان دیگر به عهده او است.

۴۸- و او بینای سازد و عطا کند.

۴۹- و او پروردگار ستاره شعری است.

۵۰- و او قوم عاد قدیم را به هلاکت رسانید.

۵۱- هم او قوم ثمود را نیز هلاک ساخت و اثری از آنان باقی نگذاشت.

۵۲- و نیز قوم نوح را پیش از آنان به هلاکت رساند که آنان ستمگرت‌تر و سرکش‌تر بودند.

۵۳- و دهکده‌های واژگون گشته را بیفکند.

۵۴- و بر سر آن دهکده‌ها آمد آنچه

آمد.

۵۵- در باره کدامین نعمت پروردگارت تردید میکنی؟

۵۶- و این بیم رسانی از بیم رسانان پیشین است.

۵۷- آن حادثه نزدیک شده است.

۵۸- که جز خداوند کسی برطرف کننده آن نتواند شد.

۵۹- آیا از این سخن تعجب میکنید؟

۶۰- و میخندید و گریه نمی کنید؟

۶۱- و شما مردمی غافل هستید.

۶۲- خدا را سجده کنید و او را پرستش نمائید.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۴

قرائت آیات: ... ص: ۴۱۴

عادا الاولی- اهل مدینه و بصره بجز سهل (عاد لولی) با حالت ادغام و بدون تنوین و بدون همزه قرائت کرده اند، مگر در روایت قالون از نافع که از روایات کرده است (عاد لولی) با همزه ساکن.

و بقیه (عادا الاولی) با تنوین و همزه بدون ادغام قرائت کرده اند.

و ثمود- عاصم و حمزه و یعقوب (و ثمود فما ابقی) قرائت کرده اند بدون تنوین و بقیه (و ثمودا) با تنوین خوانده اند.

دلیل قرائت: ... ص: ۴۱۴

عادا الاولی- ابو علی گوید: ابو عثمان گفت: ابو عمرو نزد من در قرائت خود غلط خواند، زیرا او نون را در لام معرفه ادغام کرد با اینکه با حرکت همزه لام حرکت پیدا کرده است، و حرکت آن لازم نیست، بدلیل اینکه می گویی: (الحمز) و پس از آنکه حرکت همزه را روی لام بیاندازی الف وصل حذف نمیشود، زیرا آن حرکت لازم نیست، ابو عثمان گوید:

و لکن ابو الحسن از بعضی اعراب نقل کرده است که میگوید: (هذا الحمز قد جاء) که بخاطر حرکت لام الف وصل حذف میشود.

ابو علی گوید: سخن در عاد الاولی اینست که هر کس همزه را در الاولی محقق سازد لام معرفه را ساکن خواهد ساخت، و هر گاه لام معرفه و تنوین در عادا هر دو ساکن باشند و دو ساکن که نون عادا و لام معرفه باشد بهم میرسند قهرا اینجا تنوین ساکن را حرکت کسره خواهی داد زیرا التقاء ساکنین شده است، و این است دلیل قول کسی که ادغام نکرده است، و نیز دلیل کسی است که میگوید: (احد الله) که تنوین را بخاطر التقاء ساکنین حذف میکنند، بنا بر این در مثال ما نیز تنوین

را حذف میکند همانطور که در مثال (احد الله) حذف نمود، و نیز همانگونه که در مثال (و لا ذاکر الله) نیز تنوین حذف شده است، ولی این قبیل حذف در قرائت نمی آید هر چند

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۵

که از روی قیاس باشد، البته هم در شعر آمده است هم در بعضی از قراءتها.

و در قرائت کسی که همزه را در (الاولی) حذف کرده و مخفف خوانده است بنا بر قول کسی که (الحمز) گفته و همزه وصل را حذف نکرده جایز است تنوین را حرکت دهیم: (عادن الولی) «۱» همانگونه که در صورت ثابت ماندن همزه نیز همین قرائت خواهد بود، زیرا بنا بر این فرض لام در تقدیر سکون است، همانگونه که نون بخاطر التقاء ساکنین کسره داده میشود، در این قول نیز نون را کسره میدهیم زیرا تنوین در تقدیر التقاء ساکنین است، و هر کس لام معرفه را حرکت دهد و همزه وصل را حذف کند، قاعده اش آنست که نون را از (عادن) ساکن کند و بگوید: (عادن- لولی) زیرا لام در تقدیر سکون است، همانطور که در درجه اول بود، مگر نمی بینی که همزه وصل حذف شده است، و لذا وقتی همزه وصل حذف شده نون بر سکون خود خواهد ماند، همانگونه که نون را بحالت سکون خواهی گذاشت در (عاد ذاهب).

اما قول ابی عمرو (عاد لوی) پس از آنکه همزه که منقلب از فاء الفعل است برای تخفیف حذف شد چون در ابتداء اجتماع دو حرف واو شده بود، حرکت الف به لام ساکن منتقل میشود، و نون قبل از لام ساکن است

و لذا در لام ادغام میشود، همانگونه که در مثل (مَنْ رَأَى) نون ساکن در راء ادغام شده است، و این ادغامها پس از آنست که نون قلب به لام یا راء شده است، بنا بر این هنگامی که نون عادا در لام ادغام شد، میشود (عاد لولی).

ابو الحسن به یکی از دو راه از این اشتباهی که ابو عثمان به او نسبت داده، خود را خلاص نموده است:

۱- آنکه حذف همزه از (الاولی) بنا بر قول کسی باشد که میگوید: (لحمر) مثل اینکه در حذف همزه قبل از ادغام گفته شده است (لولی) و لام بدلات حذف

---

(۱)- و در دو نسخه آمده است: عادن لولی.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۶

همزه قبل از ادغام گفته شده است (لولی) و لام بدلات حذف همزه وصل از سکون خارج شده، لذا ادغام در آن نیکو میباشد.

۲- آنکه ادغام شده است بر اساس قول کسی که گفته است (الولی) و (الحمر) و همزه وصل در آن نیافتاده، با اینکه حرکت به لام معرفه منتقل شده است، زیرا این لام در تقدیر ساکن است، و لذا مانعی نیست از اینکه حرف قبلی در آن ادغام گردد، همانگونه که مانعی نیست از ادغام در مثل (رَدِّ) و (فَرِّ) و (عَضِّ) هر چند که لام الفعل در آنها ساکن بوده و به خاطر ادغام حرکت داده شده اند همانطور که حروف ساکن که گفته شد بخاطر ادغام حرکت داده شده است.

اما آنچه از نافع روایت شده است که با همزه قرائت نموده و گفته است:

(عاد لولی) این قول مانند روایتی است که از ابن کثیر نقل

شده که (علی سؤقه) قرائت نموده است، و دلیل آن هم این است که چون حرکت ضمه نزدیک واو است و چیزی بین آنها فاصله نشده است مانند آن است که بر سر واو در آمده، و لذا همزه قرائت شده است، همانگونه که واوها اگر مضموم باشند همزه خوانده میشوند، مانند (ادور) و (الغور) و این یک لغت است که روایت شده و نقل گردیده است، هر چند با این صراحت نباشد.

لغات آیات: ... ص: ۴۱۶

تمنی - منی بمعنی تقدیر است، گفته میشود: منی یمنی منهومان، شاعر عرب می گوید:

(حتی تبین ما یمنی لک المانی) یعنی: (تا اینکه روشن شود آنچه که تقدیر کننده برایت تقدیر نموده است).

و از این باب است (المنیه) بمعنی (مرگ) زیرا مرگ هم یک تقدیر است.

النشأه - بمعنی صنعت و اختراع است بر خلاف مشیت.

أقنی - از (القنیه) است که عبارت از اصل مال و آنچه که ذخیره میشود، و اقتناء آنست که انسان بصورت مداوم چیزهایی را برای خود ذخیره کند، و از این باب است

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۷

(القناه) بمعنی (کهریز) زیرا (کهریز) چیزی است که آب را جمع و هدایت میکند.

الشعری - ستاره ایست که در ما وراء ستاره جوزاء قرار دارد، و یکی از سیارات ذراع اسد است و سوگند عشیره مرازم است که در دوران جاهلیت آن را میپرستیدند المؤتفکه - بمعنی منقلبه است که بمعنی زیر و رو شده است، گفته میشود:

ائتفکت بهم، تأتفک ائتفاک، و از این باب است (افک) که بمعنی کذب است که بمعنی وارونه ساختن معنی از جهت خود میباشد.

اهوی - یعنی آن را در هوی فرود آورده است، و از این

باب است (اهوی بیده لیاخذ کذا) یعنی: دست انداخت که فلان چیز را بگیرد، و لغت هوی یهوی بمعنی آنست که وارد در هوی شده است، اما اگر انسان از روی بلندی به وسیله نردبان یا پله پائین بیاید گفته نمیشود (اهوی) و نه (هوی).

ازفت الأرفه- یعنی آنچه نزدیک شدنی است نزدیک شد.

نابغه شاعر گفته است:

(ازف الترحل غیر ان رکابنا لما تزل برحالنا و کان قد)

یعنی: (هنگام کوچ کردن نزدیک شده است، اما هنوز بار و بنه ما بر مرکبها سوار نشده است، گرچه نزدیک است).

شاعر دیگر کعب بن زهیر گفته است:

(بان الشباب و امسی الشیب قد ازفا و لا اری لشباب ذاهب خلفا)

یعنی: (جوانی رفت و پیری نزدیک شد، و من برای جوانی رفته بازگشتی نمی بینم).

سامدون- سمود بمعنی لهو و بازی است، سامد بمعنی بازیگر و لهو کننده است که گفته میشود: سمد یسمد، شاعر عرب گوید:

(رس الحدثان نسوه آل حرب بمقدار سمدن له سمودا)

(فرد شعورهن السود بیضا و ردّ وجوههن البیض سودا)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۸

یعنی: (حوادث روزگار زنان خاندان حرب را همان قدر که عیاشی کرده بودند در هم کوبید، در نتیجه موهای سیاهشان سفید، و روهای سفیدشان سیاه گردید).

معنای آیات: ... ص: ۴۱۸

سپس خداوند این آیه را به آیات قبلی عطف کرده میفرماید:

«وَ أَنْ إِلَى رَبِّكَ الْمُنتَهَى» یعنی: سرانجام کار بسوی پاداش الهی و یا عذاب او خواهد بود، و کلمه (منتهی) و (آخر) بیک معنی است، و در اینجا منظور از (منتهی) سرانجام کار است تا آن گاه که دیگر پایان کار و اعمال دنیا است.

«وَ أَنَّهُ هُوَ»

أَضْحَكَ وَ أَبْكَى « از عطاء و جبائی نقل شده است که (أَضْحَكَ وَ أَبْكَى) یعنی موجبات خنده و گریه را که سرور و حزن باشد بوجود آورد، همانگونه که گفته میشود: (اضحکنی فلان) و (ابکانی) یعنی فلانی مرا خندانند و یا گریانند.

از مجاهد نقل شده است یعنی: خداوند بهشتیان را در بهشت خندانید و جهنمیان را در جهنم گریانید، خنده و گریه از افعال انسان است، خداوند میفرماید: (فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لْيَبْكُوا كَثِيرًا) و میگویند: (تَعْجَبُونَ وَ تَضْحَكُونَ) که ضحک به انسان نسبت داده شده است.

حسن گوید: خداوند آفریننده خنده و گریه است، خنده بخاطر سرور، و خوش آیندی که در قلب است چهره انسان را شاداب میسازد، هنگامی که حالتی بر انسان عارض گردد که قابل دفع نیست، قهرا آن حالت از فعل الهی محسوب می شود، و گریه عبارتست از جاری شدن اشک بر گونه بخاطر اندوهی که در دل می باشد، و گاهی هم گریه از روی یک خوشحالی آمیخته با یادآوری اندوهی است که از رقت قلب نشأت میگیرد.

بعضی گفته اند: یعنی خداوند مطیع را با رحمت خود خندانده و عاصی را با عذاب خود گریانده است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۱۹

بعضی گفته اند اینست که خداوند درختان را با انوار خود خندانده و ابرها را با ریزش باران گریانده است.

«وَ أَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَ أَحْيَا» یعنی: خداوند مرگ را آفریده است و بوسیله آن، زندگان را می میراند، و این عمل کاری است که غیر از خدا هیچکس بر آن قدرت ندارد، زیرا اگر کسی قدرت بر میراندن داشته باشد قدرت بر زنده کردن نیز خواهد داشت، زیرا

کسی که قدرت بر چیزی داشته باشد قدرت بر ضد آن هم خواهد داشت، و احدی بجز خداوند قدرت بر زنده کردن ندارد. و نیز خداوند زندگی را آفریده است که بوسیله آن حیوانات را زنده ساخته است، و در دنیا مخلوقات را میرانده و در آخرت برای دریافت مجازات آنان را زنده میسازد.

«وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ» یعنی: خداوند هر دو صنف نر و ماده را آفریده است.

«الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى» یعنی: نر و ماده را از هر حیوانی.

«مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى» عطا و ضحاک و جبائی میگویند: یعنی: هنگامی که نطفه از مذکر و مؤنث مشترکا خارج شده در رحم ریخته شود، و نطفه عبارتست از آب مرد و زن که از آن فرزند متولد میگردد.

بعضی هم گفته اند: (تمنی) یعنی تقدیر میشود، که معنی اصلی این ماده می باشد، بنا بر این معنی چنین خواهد شد، نطفه بر اساس یک تقدیر در رحم زن قرار میگیرد.

«وَ أَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْآخِرَى» نشأه اخری یعنی: آفرینش دوباره در روز قیامت یعنی: بر خداوند لازم است که روز قیامت مردم را زنده کند تا پاداش برسند.

اگر بگویند: لفظ (علی) کلمه الزام و ایجاب است بنا بر این چگونه بر

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۲۰

خداوند زنده کردن مردگان واجب میشود؟

پاسخ آنست که خداوند سبحان چون مردم را مکلف ساخته است ضامن ثواب نیز هست، بنا بر این اگر خداوند (دردها و مصائبی را بمردم میدهد قهرا ضامن پاداش آن نیز میباشد، و اگر در دنیا پاداش و مکافات داده نشد، و مظلوم و ظالم را بحال خود رها ساخت، پس باید سرای

دیگری باشد که در آن پاداش و کیفر و عدل و انصافی برقرار گردد، و چون خداوند وعده پاداش و عدل- و انصاف را داده است باید به آن عمل کند.

«وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ» از ابی صالح روایت شده است یعنی: مردم را با اموال و بخشیدن سرمایه ها و ذخایر مالی بی نیاز میسازد.

از حسن و مجاهد و قتاده نقل شده است که (اغنی) بمعنی (مؤل) است یعنی: ثروت بخشید، و (اقنی) یعنی: با بخشش خود کسی را راضی ساخت.

از سفیان نقل شده است یعنی (اغنی بالقناعه) «با قناعت مردم را بی نیاز ساخت» و (اقنی بالرضا) «با رضایت مردم را ثروت بخشید».

بعضی هم گفته اند: یعنی (اغنی بالكفایه) «با بخشش در حد کفایت بی نیاز ساخت» و (اقنی بالزیاده) «با بخشش بیش از حد کفایت او را ثروتمند ساخت».

از ابن زید روایت شده است یعنی: (اغنی من شاء) «هر کس را میخواهد بی نیاز میسازد» و (اقنی ای افقر و حرم من شاء) «هر کس را بخواهد فقیر و محروم میسازد».

«وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشُّعْرَىٰ» یعنی: خداوند آفریدگار ستاره (شعری) و اختراع کننده و مالک آنست، پس چیزی را که مخلوق و مملوک است خدای خود قرار ندهید.

بعضی گفته اند که قبیله خزاعه این ستاره را میپرستیده اند، و اولین کسی که این ستاره را پرستیده است (ابو کبشه) یکی از اجداد مادری پیامبر (ص)

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۲۱

بوده، و لذا مشرکین حضرتش را به (ابن ابی کبشه) می نامیدند، زیرا همانگونه که ابو کبشه در پرستش آن ستاره با دیگران مخالفت میکرده است، پیامبر (ص) نیز با آنان در دین

مخالفت می نموده است.

«وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى» و این عاد عبارتست از عاد بن ارم، و اینان قوم هود هستند که خداوند آنان را بوسیله طوفانی تند بهلاکت رسانید، و اینان دارای نسلی بودند که قوم دوم میباشند.

ابن اسحاق میگوید: اینان بعثت آنکه نسبت به یکدیگر ظلم کرده اند به هلاکت رسیدند، و با کشتار یکدیگر نابود گشتند.
«وَتَمُودَ فَمَا أَبْقَى» یعنی: قوم تمود بهلاکت رسیده باقی نماندند.

و جایز نیست نصب (وَتَمُودَ) بوسیله (فَمَا أَبْقَى) باشد، زیرا ما بعد (ما) در ما قبلش عمل نمیکند، گفته نمیشود: (زیدا ما ضربت) زیرا (ما) از لحاظ صدارت طلبی جاری مجرای استفهام است.

و علت اینکه (ان) در چند مورد این آیه بفتح خوانده شده است آنست که همه این موارد در صحف ابراهیم و موسی بوده است، مثل اینکه گفته است (ام لم ینبأ بما فی صحف موسی و ابراهیم الذی و فی بانه لا تزر وازره و زر اخری و بانه کذا و کذا).

«وَقَوْمِ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ» یعنی: پیش از قوم عاد و تمود قوم نوح را بهلاکت رساندیم.

«إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَى» یعنی: قوم نوح از اقوام دیگر ظالمتر، و طاغی تر میباشند، زیرا دعوت نوح طولانی بود و قوم او در کفر و تکذیب سرکشی بیداد میکردند.

«وَالْمُؤْتَفِكَةَ» یعنی: قریه های قوم لوط که بوسیله عذاب الهی ویران گشته است.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۲۲

«أَهْوَى» یعنی: ساقط گردید، که جبرئیل پس از آنکه آن قریه ها را از زمین بلند کرد دو باره بر زمین فرو کوبید، و خداوند آنان را سنگ باران فرمود که خداوند میفرماید:

«فَعَشَاهَا مَا غَشَّى» بنا بقول قتاده و ابن زید یعنی: آن عذابی که خداوند اراده فرموده بود که سنگ باران باشد بر آن نازل فرمود.

بعضی هم گفته اند: این طرز بیان بخاطر اهمیت عذاب است که وارد شده است، زیرا عبارت (ما غَشَّى) با ابهامی که دارد این معنی از آن فهمیده میشود و گویا گفته است عذاب و شکنجه ای بر آنان نازل گشته است که برتر از بیان و توضیح میباشد.

«فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى» از قتاده نقل شده است یعنی: ای انسان تو در مورد کدامین نعمت پروردگارت که دلالت بر وحدانیت او دارد تشکیک میکنی؟

علت اینکه خداوند پس از بیان نعمتها و عذابهای خود به یادآوری نعمتها پرداخته است اینست که این عذابها برای ما نعمت میباشد، زیرا در این عذابها که جنبه تنبیهی دارد یک نوع لطف و عنایت الهی نهفته است که ما را از کارهای زشت باز میدارد، بدلیل آنکه این عذابها بخاطر کفران نعمت گریبانگیر آنان گردیده است.

«هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولَى» قتاده میگوید: (هذا) اشاره است به پیامبر خدا (ص).

و منظور از نذر اولی پیامبران قبل از آن حضرت است.

ابی مالک گوید: (هذا) اشاره است به قرآن، و نذر اولی عبارتست از صحف ابراهیم و موسی.

از جبائی نقل شده است که (هذا) باین معنی است: اخباری که از هلاکت امتهای قبل داده ایم برای شما پند و اندرز میباشد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۲۳

«أَزْفَتِ الْأَازِفَةَ» یعنی: قیامت نزدیک شد و ساعت آن فرا رسید، و اینکه قیامت در این آیه آرزف نامیده شده است بدان معنی است که هر چه آینده است نزدیک است.

«لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ» از عطاء و ضحاک و قتاده نقل شده است یعنی: هنگامی که سختیهای روز قیامت مردم را فرا گیرد، هیچکس بجز خداوند قادر نیست این ناملایمات را از مردم دور سازد، و مؤنث آمدن «کاشفه» بنا بر تقدیر (نفس کاشفه) یا (جماعه کاشفه) است، و نیز جایز است (کاشفه) مصدری باشد مانند (عافیه) و (عاقبه) (واقیه) (خائنه) بنا بر این معنی میشود: (لیس لها من دون الله کشف) یعنی: غیر از خدا هیچکس قدرتی بر زایل نمودن این شدتها را ندارد، و احدی بجز او نمیتواند این سختیها را روشن کند، مانند آیه دیگر که میفرماید: (لَا يُجَلِّئُهَا لَوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ).

«أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ» منظور از (حدیث) آنچه میباشد که قبلا بوسیله معصوم راستگو (ع) از آن خبر داده شده است.

بعضی هم گفته اند: یعنی ای مشرکین آیا از این قرآن و نازل شدن آن از جانب خداوند بر حضرت محمد (ص) و معجزه بودن آن در شگفت هستید؟

«وَتَضْحَكُونَ» یعنی از روی مسخره میخندید.

«وَلَا تَبْكُونَ» و بخاطر وعده های عذاب قرآن بر خود نمیگریید؟

«وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ» از ابن عباس و مجاهد نقل شده است که «أَنْتُمْ سَامِدُونَ» یعنی: شما از عذاب الهی غفلت دارید و دنبال بازی و سرگرمی هستید.

از عکرمه نقل شده است که منظور از آن غنا و موسیقی است، که هر گاه قرآن را میشنیدند با نواختن موسیقی با آن مقابله و ستیز می نمودند، تا مردم را از شنیدن قرآن محروم سازند.

«فَأَسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا» اینجا خداوند به آنان فرمان داده است که

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳،

او را سجده کنند، و با اخلاص پرستش نمایند، ضمناً در همین آیه دلالت است بر اینکه سجده در این آیه واجب است، بنا بر عقیده اصحاب ما، زیرا ظاهر صیغه امر دلالت بر وجوب دارد.

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۲۵

فهرست مطالب ... ص: ۴۲۵

مقدمه مترجم ۴ آیات ۲۱-۲۵ احقاف ۴۶ ۶ ترجمه آیات ۷ قرائت آیات، دلیل قرائت ۸ لغات آیات ۹ معنای آیات ۱۰ آیات ۲۶-۳۰ احقاف ۴۶ ۱۴ ترجمه آیات و قرائت آیات ۱۵ دلیل قرائت و لغات آیات ۱۶ اعراب آیات و معنی آیات ۱۷ داستان جنیان از نظر آیات ۲۰ آیات ۳۱-۳۵ احقاف ۴۶ ۲۵ ترجمه آیات و قرائت آیات ۲۶ دلیل قرائت ۲۷ معنی آیات ۲۸ مفسرین در معنی اولوا العزم اختلاف نموده اند ۳۰ سوره محمد (ص)- ۴۷ ۳۳ تعداد آیات، اختلاف آیات، فضیلت سوره ۳۴ ارتباط با سوره قبل ۳۵

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۲۶

آیات ۱-۶ سوره محمد (ص) ۳۶ ترجمه آیات و قرائت آیات، و دلیل قرائت ۳۷ لغات آیات ۳۸ اعراب آیات و معنی آیات ۳۹ معنای فداء ۴۳ نظر فداء ۴۴ آیات ۷-۱۰ سوره محمد (ص) ۴۵ ترجمه آیات و لغات آیات و معنی آیات ۴۹ آیات ۱۱-۱۵ سوره محمد (ص) ۵۳ ترجمه آیات، قرائت آیات ۵۴ دلیل قرائت، لغات آیات ۵۵ اعراب آیات، معنی آیات ۵۶ آیات ۱۶-۲۰ سوره محمد (ص) ۴۷ ۶۰ ترجمه آیات، قرائت آیات، دلیل آیات ۶۱ لغات آیات ۶۲ معنی آیات ۶۳ آیات ۲۱-۲۵ سوره محمد (ص) ۴۷ ۷۱ ترجمه آیات و قرائت آیات

۷۲ دلیل قرائت ۷۳ معنی آیات ۷۴ در باره بنی امیه ۷۵ آیات ۲۶-۳۰ سوره محمد (ص) ۴۷ ۷۹

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۲۷

ترجمه آیات و قرائت آیات و دلیل قرائت ۸۰ لغات آیات ۸۱ معنی آیات ۸۲ آیات ۳۱-۳۵ سوره محمد (ص) ۴۷ ۸۶ ترجمه آیات، قرائت آیات، دلیل قرائت ۸۷ لغات آیات و معنی آیات ۸۸ آیات ۳۶-۳۸ سوره محمد (ص) ۴۷ ۹۱ ترجمه آیات و قرائت آیات و دلیل قرائت ۹۲ لغات آیات و معنی آیات ۹۳ سوره فتح ۴۸ ۹۷ شماره آیات و فضیلت سوره ۹۸ ارتباط سوره ۹۹ آیات ۱-۵ فتح ۴۸ ۱۰۰ ترجمه آیات، لغات آیات، معنی آیات ۱۰۱ اختلاف در مورد فتح، وجه اول، وجه دوم ۱۰۲ اختلاف در مورد وجه سوم، وجه چهارم ۱۰۵ اقوال عامه در معنی آیه و نظر شیعه ۱۰۶ چند وجه دیگر ۱۰۹ آیات ۶-۱۰ سوره فتح ۴۸ ۱۱۳ ترجمه آیات و قرائت آیات ۱۱۴ دلیل قرائت و معنی آیات ۱۱۵ آیات ۱۱-۱۵ فتح ۴۸ ۱۲۱

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۲۸

ترجمه آیات و قرائت آیات ۱۲۲ دلیل قرائت و لغات آیات ۱۲۳ معنی آیات ۱۲۴ آیات ۱۶-۲۰ سوره فتح ۴۸ ۱۲۹ ترجمه آیات و قرائت آیات و معنی آیات ۱۳۰ معنی رضا و غضب خدا ۱۳۳ جریان فتح حدیبیه ۱۳۶ داستان فتح خیبر ۱۴۵ آیات ۲۱-۲۵ سوره فتح ۴۸ ۱۵۵ ترجمه آیات ۱۵۶ قرائت آیات و دلیل قرائت و لغات آیات ۱۵۷ اعراب آیات ۱۵۸ شأن نزول آیات و معنی آیات ۱۵۹ آیات ۲۶-۲۹

سوره فتح ۴۸ ۱۶۵ ترجمه آیات ۱۶۶ قرائت آیات و دلیل قرائت ۱۶۷ لغات آیات ۱۶۸ اعراب آیات و معنی آیات ۱۶۹ در معنی انشاء الله آمین ۱۷۲ عمره القضاء ۱۷۳ سوره حجرات ۴۹ ۱۸۰ آیات ۱-۶ سوره حجرات ۱۸۱

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۲۹

ترجمه آیات ۱۸۲ سوره مدنی است، تعداد آیات، فضیلت سوره ۱۸۳ دلیل قرائت، لغات آیات ۱۸۴ اعراب آیات و شأن نزول ۱۸۵ معنای آیات ۱۸۷ آیات ۶-۱۰ سوره حجرات ۴۹ ۱۹۲ ترجمه آیات و قرائت آیات ۱۹۳ لغات آیات و اعراب آیات ۱۹۴ شأن نزول ۱۹۵ معنی آیات ۱۹۸ اخوت علی (ع) با پیامبر (ص) ۲۰۳ ارتباط آیات با یکدیگر ۲۰۷ آیات ۱۱-۱۴ سوره حجرات ۴۹ ۲۰۸ ترجمه آیات و قرائت آیات ۲۰۹ دلیل قرائت و لغات آیات ۲۱۰ شأن نزول آیات ۲۱۱ معنای آیات ۲۱۵ معنای تناز به لقب ۲۱۸ معنای تجسس و تحسس ۲۱۹ غیبت کدام است؟ ۲۲۱ ملاک برتری انسان؟ ۲۲۳ آیات ۱۵-۱۸ سوره حجرات ۴۹ ۲۲۷

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۳۰

ترجمه آیات و قرائت آیات و دلیل قرائت ۲۲۸ اعراب آیات، معنی آیات ۲۲۹ سوره ق ۲۳۱ آیات ۱-۵ سوره ق ۵۰ ۲۳۲ سوره مکی است، فضیلت سوره، توضیحی در باره سوره ۲۳۳ لغات آیات ۲۳۴ اعراب آیات، معنی آیات ۲۳۵ آیات ۶-۱۱ سوره ق ۵۰ ۲۳۸ ترجمه آیات، لغات آیات ۲۳۹ اعراب آیات ۲۴۰ معنای آیات ۲۴۱ آیات ۱۲-۲۰ سوره ق ۵۰ ۲۴۴ ترجمه آیات، قرائت آیات ۲۴۵ دلیل قرائت ۲۴۶ لغات آیات، معنی آیات ۲۴۷ اصحاب اخذود کیانند؟

٢٤٨ اصحاب رس كيانند؟ ٢٤٩ رقيب و عتيد ٢٥٦ آيات ٢١-٣٠ سورة ق ٥٠ ٢٥٩ ترجمه آيات، قرائت آيات ٢٦٠ دليل قرائت، لغات آيات، اعراب آيات ٢٦١ معنى آيات ٢٦٤

ترجمه مجمع البيان فى تفسير القرآن، ج ٢٣، ص: ٤٣١

آيات ٣١-٤٠ سورة ق ٥٠ ٢٦٩ ترجمه آيات، قرائت آيات ٢٧٢ دليل قرائت ٢٧٣ لغات آيات، اعراب آيات ٢٧٤ معنى آيات ٢٧٥ قلب بمعنى عقل است ٢٧٨ آيات ٤١-٤٥ سورة ق ٥٠ ٢٨٢ ترجمه آيات، اعراب آيات، معنى آيات ٢٨٣ سورة الذاريات: ٥١ ٢٨٧ عدد آيات، فضيلت سورة، ارتباط سورة ٢٨٨ آيات ١-٤ الذاريات ٥١ ٢٨٩ لغات آيات ٢٩٠ اعراب آيات ٢٩١ معنى آيات ٢٩٢ آيات ١٥-٢٣ ذاريات ٥١ ٢٩٨ ترجمه آيات، قرائت آيات ٢٩٩ دليل قرائت ٣٠٠ اعراب آيات ٣٠٣ معنى آيات ٣٠٤ آيات ٢٤-٣٧ ذاريات ٥١ ٣٠٩ ترجمه آيات، لغات آيات ٣١٠ معنى آيات ٣١٢

ترجمه مجمع البيان فى تفسير القرآن، ج ٢٣، ص: ٤٣٢

آيات ٣٨-٤٦ ٣١٨ ترجمه آيات، قرائت آيات ٣١٩ دليل قرائت ٣٢٠ لغات آيات ٣٢١ معنى آيات ٣٢٢ آيات ٤٧-٦٠ ذاريات ٥١ ٣٢٥ ترجمه آيات: ٣٢٦ قرائت آيات، دليل قرائت، لغات آيات ٣٢٧ معنى آيات ٣٢٨ نظم آيات ٣٣٣ سورة و الطور ٥٢ ٣٣٤ تعداد آيات، اختلاف آيات، فضيلت سورة، ارتباط سورة ٣٣٥ آيات ١-٦ طور ٥٢ ٣٣٦ ترجمه آيات، لغات آيات ٣٣٧ اعراب آيات ٣٣٨ معنى آيات ٣٣٩ آيات ١٧-٢٨ طور ٥٢ ٣٤٤ ترجمه آيات ٣٤٥ قرائت آيات و دليل قرائت ٣٤٦ معنى آيات ٣٤٨ آيات ٢٩-٤٠ طور ٥٢ ٣٥٤ ترجمه آيات، قرائت آيات ٣٥٥ ترجمه مجمع البيان فى

دلیل قرائت، لغات آیات ۳۵۶ معنای آیات ۳۵۷ آیات ۴۱-۴۹ طور ۵۲ ۳۶۲ ترجمه آیات، قرائت آیات، دلیل قرائت ۳۶۳ لغات آیات، معنای آیات ۳۶۴ سوره نجم: ۵۳ ۳۶۹ ارتباط سوره ۳۷۱ آیات ۱-۱۰ نجم ۵۳ ۳۷۲ ترجمه آیات، قرائت آیات ۳۷۳ دلیل قرائت، لغات آیات ۳۷۴ اعراب آیات ۳۷۵ معنای آیات ۳۷۶ آیات ۲۰-۱۱ نجم ۳۸۳ ترجمه آیات، قرائت آیات ۳۸۴ دلیل قرائت ۳۸۵ معنای آیات ۳۸۶ معنای لات و عزى ۳۹۲ آیات ۲۱-۳۰ نجم ۳۹۴ ۵۳ ترجمه آیات، قرائت آیات ۳۹۵ معنای آیات ۳۹۶ آیات ۳۱-۴۱ نجم ۴۰۱ ۵۳ ترجمه آیات، لغات آیات ۴۰۲

ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۳، ص: ۴۳۴

اعراب آیات ۴۰۳ شأن نزول آیات ۴۰۴ معنای آیات ۴۰۶ آیات

۴۲-۶۲ سوره نجم ۵۳ ۴۱۲ ترجمه آیات ۴۱۳ قرائت آیات، دلیل قرائت ۴۱۴ لغات آیات ۴۱۶ معنای آیات ۴۱۸ پایان ۴۲۴
فهرست مطالب ۴۲۵

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

